

BARTHA MIKLÓS

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI

*

SAJTÓ ALÁ RENDEZTÉK

SAMASSA JÁNOS DR.

SZMERTNIK ISTVÁN DR.

SZTANKOVITS FERENCZ DR.

BUDAPEST, 1908

BENKŐ GYULA UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSE BIZOMÁNYA
(V. DOROTTYA-UTCA 2.)

BARTHA MIKLÓS

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTÉK

SAMASSA JÁNOS DR.

SZMERTNIK ISTVÁN DR.

SZTANKOVITS FERENCZ DR.

AZ IRODALMI RÉSZHEZ

ELŐSZÓT ÍRT

A POLITIKAI RÉSZHEZ

ÁBRÁNYI KORNÉL

HOLLÓ LAJOS

ELSŐ KÖTET

= SZÉPIRODALOM =

I.

BUDAPEST, 1908

BENKŐ GYULA UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSE BIZOMÁNYA
(V. DOROTTYA-UTCA 2.)

Nyomtatták az egri érseki líceumi könyvnyomdában.

BEVEZETÉS.

BARTHA MIKLÓS sírján még frissen domborul a hant. A különböző érzelmeket, melyeket publicisztikai működése keltett még nem tette egyenletessé az idő, mert korunkban, élt és korunkban vívta harcait. A tusák nyomai még nem simultak el. Bajtársai és "ellenfelei alig vonultak el a szellemi bajvívás mezejéről.

Ez a körülmény kötelességemmé tette, hogy szem előtt tartsam azt a diszkrecionális határvonalat, melylyel a halott emlékezetéért, az élőknek tartozom. Eletének sok eseményét csak érintem, nehogy írásaim nyomán kínos érzés fakadjon, nehogy valahol a fájdalomnak egy húrja megrezdüljön.

A sírnál kibékülünk mindnyájan, mert szigorú kérlelhetetlensége elenyészik, erényeinek sugárzó fényénél.

Kolozsvár, 1907. április hava.

SEBESI SAMU.

ELŐSZÓ.

BARTHA MIKLÓS MINT ÍRÓ.

TIRTEUSZRÓL tudjuk, hogy ő volt a harcok ihletett dalosa, akinek neve a görög hősiességgel össze-forr. De mindabból, ami Tirteusztól írott emlékekben vagy följegyzett hagyományokból reánk maradt, hatá-sának titkát nem vagyunk képesek megfejteni. Mert, valamint a vulkanikus erupciókat nem lehet megörö-kíteni, épp úgy nem lehet az írott beszédekből meg-határozni a szónoki hatást, – minthogy a tömegek szenvedélye, mely a szónoki erőnek épp úgy engedel-meskedett, mint a tenger hullámai a szélnek, – vissza nem idézhető. Így a nagy szónokok, a nagy izgatók, az utókor előtt csak fogalmakká válnak, éppen úgy, mint a nagy előadó művészek. S részben *Bartha Miklós* neve is így fog fenmaradni a történelemben. De csak részben. Mert Bartha Miklósnak nem egy műve van, melyet napi életre szánt ugyan, de melyben annyi mű-vészi szépség és annyi költői igazság egyesül, hogy a formatökély által örökéletűvé vált. S így általa sokan fognak fenmaradni azok közül, kiket gyűlölete vagy szeretete megörökített. *Dantenak* egy kommentátora írta, hogy aki igazán a pokolba jut, az kiszaba-

dulhat onnan: de aki a Dante Poklába került, az örökre ott marad.

De hogy Bartha Miklós annyi művészi adománnyal, annyi bűbajos költői vénával nem élhetett az ideális alkotások világában, hanem a politika harcainak szolgája kellett hogy legyen, s hogy kit szeretessen, kit kelljen gyűlölnie, – nem tőle függött: ez ojtotta bele azt a mély fájdalmat, mely vezércikkeiben is gyakran lírikussá tette. Egy gyöngédségre alkotott lélek megható vergődése az, mely ilyenkor az ő lelkéből ömlik. Tárgyait ilyenkor is az aktuális életből meríti, – de megnevezetlenül bár, önmagáról ír. A harc hevében másokon ütött sebek fájdalma tér vissza s jobban fáj neki, mint azoknak, kiket sebzett. A rajongó meggyőződés, mely fanatizálni tud, a maró gúny, mely kegyetlenebb a hóhérnál, a vad energia, mely a kétségbeesettnek is hitet szuggerál, – ilyenkor olvataggá válik, s mélabús bölcselkedésben önti ki panaszait.

Kossuth Lajos óta nem volt publicista, aki a hírlapírás eszközeivel oly hatást tudott volna elérni, mint Bartha Miklós. A végzet azonban úgy akarta, hogy míg Kossuth Lajos ezzel kezdhetette pályáját, Bartha Miklósnak nemcsak pályáját, hanem életét is ezzel kellett végeznie ki. Mert Bartha Miklós, mint az írás művésze nem ifjan találta fel önmagát, hanem életének úgy szólván csak utolsó másfél évtizedében. S nem a saját ambíciója volt sarkantyúja ebben, hanem a politikai helyzet kényszere, mely napról-napra nagyobb követelt tőle. A mindennapi gyakorlat tette mesterré: a másik érdeke ösztönözte a folytonos emelke-

désre. A mindennapi munka kényszere ösztönözte, hogy ne legyen mindennapi. Így koncentrált *néhány* órai munkájára egyéniségének minden értékes tulajdonságát. S ahol más robotolt, ő nagy művészi és költői munkát végzett. Folytonos inspirációra volt szüksége, – s ebben elégett, mint a mindkét végén meggyújtott gyertya. Iskolát alapított, – de egyedül maradt. Mert, akik követni akarták, csak utánpótlás lehettek. Ami ő nála művészi egyéniség volt, másoknál a modorosság színében tűnt fel. Ami nála természetes és fenséges volt, másoknál pózzá változott. Ezért volt szerencsés gondolat összegyűjteni Bartha Miklós kiválasztott vezércikkeit: mert ezek nem csak történelmi aktualitások, nem csak a magyar stíl remekei, hanem egy hatalmas költői és művészi erőnek gyémánttükrői: olyan gyémántok, melyek sötétben is ragyognak.

ÁBRÁNYI KORNÉL.

BARTHA MIKLÓS

ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE.

(1847-1905.)

ÍRTA
SEBESI SAMU.

I.

A BÉRCES Udvarhely megyének azon a pontján, hol a kanyargó Fehér-Nyikó nemsokára az öreg Nagy-Küküllőbe szakad, – fekszik *Rugonfalva*. A Rez hegység egyik nyugoti ágazatának a lábánál. A fehérre meszelt, zsindegyel vagy cseréppel fedett csinos székely házak előtt még itt-ott áll a galambdúcos kapu s a falu közepén büszkén emelkedik a sugár torony, melynek szépsége és régisége egyaránt ritkítja párját. A falu keleti oldalánál a «Füzes»-, nyugati oldalán a «Tó»-patakja siet a szőkevizű Fehér-Nyikó habkarjaiba, hogy szelíd csobbanással tovább kanyarogjanak a szederindás partok mentén.

Ha eljő a tavasz: a falut környező apró rétek fölségesen ragyognak a vadvirágok színpompájától s az erdős bércek zöld lombja közül a faluba hallszik a madarak vidám éneke. A folyócska mentén a berkek sűrűjében éjfélig ver a csalogány, hogy aztán kevés p4kenés után ismét csatfógó zenével köszöntse a ragyogó szemű hajnalcsillagot.

Ebben a festői környezetű faluban született *Bartha Miklós* 1847. november 14-ikén.

Atyja: bérei *Bartha Gergely*, mint nőtlen fiatal ember a háromszékmegeyi Alsó-Rákoson uradalmi intéző volt, s mint ilyen, a negyvenes évek közepén ismerkedett meg a híres szépségű és rendkívül eszes leánnyal *Sebesii Annával*, akivel 1845-ben házasságra lépven, – állandóan Rugonfalván telepedett le. A falu közepén álló tágas telekre csinos udvarház épült, melyet gazdasági épületek vettek körül. A háttérben a tágas veteményes és gyümölcsös kert berendezése a szorgalmas és praktikus gazdát dicsérte.

Bartha Miklós édesatyja volt tulajdonképen a faluban az első modern gazda, aki nejevel kapott és saját szerzeményével gyarapított birtokát a modernebb gazdasági igényeknek megfelelően rendezte be. Szorgalmas gazda és gyakorlati ember volt egészen, aki kis birtokából és szerény vállalataiból családjának úri kényelmet tudott biztosítani.

Bartha Gergelynek első nejétől három gyermeke született. *Póli* 1846-ban, aki jelenleg Budapesten lakik és neje *Ádám Dénes* nyugalmazott kir. táblabírónak. *Miklós* 1847-ben és *Róza* 1849-ben. *Róza* először férjhez ment *Székely József*hez, – aki jelenleg nyugalmazott kúriai bíró, – de ettől elválván, *László József* unit. gymnasiumi tanár neje lett 1876-ban. Három testvér közt a legfiatalabb volt, de őt ragadta el leghamarabb a halál. 1900-ban halt meg szülőfalujában Rugonfalván.

Bartha Gergely boldog családi életét az 1848-ban kiütt forradalom zavarta meg. Ő is megértette a nemzet hívó szavát, hogy «mindnyájunknak el kell menni!» Bálványozásig szeretett nejétől és kiskorú gyermekeitől elszakadva, a csataterre sietett. Mint honvédszázados részt vett Nagy-Szeben ostromában s a világosi fegyverletétel után ő is azok közé tartozott, akik hónapokban, hontalanul bolyongtak. Az osztrák kopók azonban felhajszolták s mint lázadót egy évi börtönre ítélték.

Fogságából kiszabadulva, visszasietett övéihez. Gazdaságát rendbehozta s gyermekei neveléséhez látott. Miklós fiában volt minden reménye és büszkesége. Alig volt a kis Miklós 3-4 éves, amikor apja kézen fogva elvezette a falusi iskolába, ahol *Fülöp* Dániel ev. ref. kántor és iskolamester nyújtotta a fogékony gyermeknek az első szellemi táplálékot.

Ebből a zsenge gyermekorból két kedves epizód maradt fenn, ami már a gyermekben mutatta a későbbi férfi szívós kitartását és lelkének megkapó, derült humorát.

A kis Miklós egy éjszaka azzal a határozott kívánsággal lármázta fel anyját, hogy neki az a korbács kell, amelyikkel a kocsis a lovakat szokta hajtani. Az anyja csitította, hogy csak aludjék, – majd reggel megkapja a kívánt korbácsot. De

a gyermek nem hallgatott, hanem végre is hangos sírással követelte a korbácsot.

Atyját ebben az időben tartotta fogva a német s az árván maradt család felett Bartháné fivére, *Sebest* Sándor örködött, ki aztán a harmadik szobából előkerült a nagy sírásra és mulaszt-hatatlan követelésre. Anyja már elvesztette türelmét és szigorúbb rendszabályokat akart alkalmazni, de Sándor bácsi megelőzte az akciót és az istállóból előkerítette a korbácsot. Ebben a percben vége volt a sírásnak s a gyermek boldogan aludt el a kezeibe szorított ostonnal.

A másik epizód akkor történt, mikor atyja először vitte fel a falusi iskolába. Fülöp mester először is a társadalmi illetanból adott oktatást a fiúknak s csak azután kezdett az öreg «abc»-hez. Nagyon a lelkére kötötte a gyermekeknek, hogy az utcán mindenkinek köszönni kell. A kis Miklós hazamenőben úgy látszik okvetetlenül kedvébe akart járni tanítómesterének és praktizálni is akarván a tudományát, de közel lévén lakásukhoz az iskola, más élő lényvel nem találkozott, csak a lombos farkú Bodri kuvasszal. Nagy illedelmesen kalapot emelt és így szólt:

– Adjon isten jó napot te kutya!

A gyermek Bartha Miklósban megnyilatkozó humor a férfi küzdelmes pályáján is végig vonul, de ott már gyakran metsző sarczmussá, éles szatírává válik, ami mindig félelmissé *tette* ellenfelei előtt.

Atyja, mint egyetlen fiát, – gondos nevelésben akarta részesíteni s így a rövid ideig tartó falusi iskoláztatás után a segeshvári szász iskolába vitte 6 éves korában, főképp azért, hogy a német nyelvet elsajátítsa. Az iskola a várbán volt s így a gyermeknek lakásától az iskoláig hosszú utat kellett megtennie. Az pedig nem ment minden nehézség nélkül. Különösen a téli estéken félt az iskolától a lakásáig menni. Egyszer aztán ki is jelentette szállásadójának, hogy ő a szász iskolát elcsapta magától. Napok óta az iskola felé sem járt. Az esetet tudatták az öreg Barthával, aki besietett Segeshvárra és fiát kérdőre

vonta. A gyermek azt felelte, hogy ő bizony nem tanul a szászokkal. Atyja reá akarván ijeszteni, komoly szigorral kijelentette, hogyha nem tanul, mesterségre adja.

Egy Hock János nevű kalapos mesterrel előre megbeszélte már az öreg Bartha, hogy Miklós fiát néhány napra hozzá viszi s aztán egy kosztra kell fogni a többi inassal, hátha ez hat a gyerekekre és majd aztán a tanuláshoz lát. Miután a kis Miklós csakugyan nem akart az iskolába menni, atyja Hockhoz vitte, ahol néhány napig inaskodott, ami végre is megtörte. Kijelentette, hogy tanulni fog. De a pár napi inaskodás, anyja szerető szívét gyötörte leginkább. Nagy volt az öröm, mikor Segesvárról az a hír érkezett Rugonfalvára, hogy a kis Miklós hajlandó visszatérni az iskolába. Atyja hozzá sietett s miután rendbe hozták a mulasztásokat, gondoskodott arról, hogy a gyermeknek lakásától az iskoláig és vissza, rendes kíséréje legyen. A nyolcvanas évek elején, mikor már az «Ellenzék» hírneves szerkesztője volt, egy szellemes tárcacikkben emlékezett meg «Inas korá»-ról. Később, mikor a politikai viharok elől barátai csendesebb vizekre eveztek, gyakran elkeseredve kiáltott fel: «Bizony, jobb lett volna kalapot csinálni, mint politikát.»

Ettől kezdve Bartha Miklósból a legszorgalmasabb tanulók egyike vált. Mint szófogadó, engedelmes gyermek panaszra okot többé nem adott. De érzékeny lelkének rendkívül hiányzott a szülői szeretet közvetlen melege. Az idegen környezetben nem érezte jól magát s a honvágy gyakran csalt könyeket szemeibe. Édes anyja gyakran meglátogatta és ilyenkor mindig kijutott a pompás házi süteményekből, de az elválás szomorú pillanatát nem enyhítette semmi.

Mikor aztán elkövetkezett a várva várt iskolai év vége, csapongó örömmel sietett haza szülőihez és gyöngéden szerető nővéreihez. Otthon bejárta a kertet, a rétet, mezőt. A gyermeklélek közvetlen megnyilatkozásával beszélt el anyai nagybátyjainak: Sebesi Samunak és Sebesi Sándornak, hogy mikor Rugonfalvához közeledett, úgy érezte, mintha a falut környező hegyek integetnének neki. Itt szebben süt a nap, szebben énekelnek a

madarak és szebben kanyarog a kicsi Fehér-Nyikó, mint a Nagy-Küküllő. A gyermek szülőföldjének forró szeretete, záloga a férfi honszerelmének. És ki szerette jobban hazáját mint ő...?

Bartha Miklós még férfikorában írt tárcacikkeiben is gyakran emlékezik meg a szülőfaluját környező hegyekről. «Kopasz-oldala», «Cserehát», «Szarvasfejtő» visszasugározták ifjú életének verőfényes emlékeit, mindannyiszor, ahányszor a múlt csendesebb képeihez tért meg pihenni vágyó lelke. Mikor legutoljára Rugón - falván járt, azt kérdezték tőle, hogy jut-e eszébe olykor az ő kis faluja? . . . «Ha csakugyan eljutnánk a túlvilág ígért paradicsomába, – felelte Bartha, – még akkor is, még oda is elragyogna az a kép, amit emlékezetünk a gyermekkor világából rajzolgat élénk.»

Csoda-e, ha Bartha Miklós úgy szerette azt az otthont, amelyben született s amelyhez gyermekkori emlékek kötődtek?! Bizony, abban az időben nem szívesen gondolt rá, hogy ha a vakációnak vége lesz, ismét vissza kell menni a szászok közé, a szász iskolába.

Édesanyja azt vette észre, hogy fia szeptember közeledtével egyre szomorúbb, egyre levertebb lesz.

– Bajod van? Miért búsulsz? – kérdezte szerető részvétellel.

A gyermek nem akarta bevallani bánatának igazi okát és azt mondta, hogy azért búsul, mert maholnap elmennek a fecskék és akkor vége van a nyárnak.

– És elszáll az a fecske is, akit én olyan nagyon szeretek – suttogta az anyja, de már a többi szavát elfojtotta a keserű érzés. A fiú bánata, az anya bánata is lett. Bartháné sietett elpanaszolni Miklós fiáért érzett aggodalmait nevelő nagybátyjának *Jeddi* Józsefnek, aki a régi magyar köznemes tipikus alakja volt. A 18-ik század végén született s majdnem végig élte a 19-ik századot, mert 96 esztendősen halt meg. A régi jó táblabírák világának egy itt felejtett típusa szállt a sírba vele, – de amíg élt, talpig ember volt. Nemes, jószívű és becsületes.

Ennek a derék nagybácsinak panaszolta el Bartháné aggo-

dalmát Miklós fiáért, akit fájdalommal és sajnálattal kell ismét idegenek közé küldenie. De mivel az apja akarja, meg kell lenni.

– Hm, hm – dörmögött szokása szerint az Öreg úr. – Beszélünk Geczivel! (így nevezte Bartha Gergelyt az öreg.) Praeceptort fogadunk! Itthon marad a fiam!

Az öreg Bartha nem akarta a gyermeket nagyon kényeztetni, de az öreg Jedit sem akarta megbántani s miután a gyermek erős fogadást tett, hogy otthon is szorgalmasan tanul: megkötetett a házi béke. 1855. és 1856-ban privát oktatásban részesült! Tanítója *Tora Sándor*, végzett ev. ref. theologus volt. A kis Miklós szavának állott. Gyors fölfogása és szorgalma folytán, tanítójának könnyű volt a munkája. A rendes lecke-órák után Toróval nagyobb sétákat végeztek a faluban, vagy a falu körül elterülő mezőkön. Ilyenkor Bartha Miklós, a 7 éves gyermek a természettudomány köréből olyan kérdésekkel lepte meg a derék theologust, amitől az csaknem zavarba jött s ámulva tapasztalta, hogy a kis tanítvány a szászoktól, ahová nem akart visszatérni, – magával hozta Linné növény osztályozásának rendszerét. Bartha különben a természetnek hű és szerető barátja maradt örökké. És bizony akkor Toró mester sem sejtette, hogy a gyermeknek a természethez való nagy vonzalma egykor azokban a tárcalevelekben nyilvánul, amelyek *«Imitt-amott,»* – *«Henyélés a kertben»* – és *«Délvidéken»* címek alatt jelentek meg és szereztek nemes gyönyörűséget azoknak, akik olvasták a szerkesztése alatt megjelenő «Ellenzék»-ben.

Olykor a falu között sétálgattak Toróval, aki járkálás közben is oktatta tanítványát. Az elnyomatás korszaka lévén, két osztrák zsendár cirkált a faluban. A papi ember szeretett citálgatni a bibliából s hogy tanítványának a humanitásból is leckét adjon, azt fejtegette, hogy az ember felebarátját is úgy szeresse, mint önmagát.

– De a németet soha, – kiáltotta dacosan a gyermek, amikor a rézsisakos osztrák zsendárokat megpillantotta.

Bizonyára nem a politikai öntudatosság szólott belőle így, hanem a német gyűlölete abban a korban benne volt az em-

berek lelkében. Ő csak a gyermek őszinteségével annak a hangnak adott kifejezést, amely ott lebegett minden ember ajakán. Az emberek hol nyíltan, hol titokban szidalmazták és átkozták a minden szabadságot megfojtó abszolutizmust. Az osztrák börtönök a magyar szabadsághősökkel voltak telerakva s a nemzeti vágy és törekvés a lelkekben elrejtve lappangott. Ez a keserű hangulat röppent el a gyermek ajkairól. Azóta is – fájdalom – olyan keveset változtak a viszonyok, hogy a gyermek kiejtett szavait, az öntudatos férfinak sem volt oka megváltoztatni.

Bartha Miklós abban a korban serdült fel, amikor nemzete az elnyomatás vértanúságát szenvedte. Az osztrák elleni tüntetésnek tekintették akkor a magyar ruhát, a Kossuth-szakál viseletet, a nemzeti szalagot, a magyar makra-pipát, a darutollat, a pörgelkalapot. Az osztrák kellnerekből, borbélylegényekből és Hausknechtekből beözönlött becirkerek, hihetetlen módon zaklatták a nemzetet. Üldözték, megveszszözték, bebörtönözték. A nemzetkínzás örvöngő deliriumából a königgrätzi és a solferinói ágyúdörgések ébresztették fel. Azt hitték ostoba fejükkel, hogy az üldözött, a meggyötört, a vérig sértett apák fiai lelkesedést visznek a csataterre . . . Mikor csókolta meg ez a nemzet a korbácsot, amelylyel végig verték? Mikor nem tépte szét a láncokat, amelyeket reá raktak?

A serdülő gyermek fogékony lelkét s megvérezte az a sötét kor. És a seb egy életen keresztül mindig felfakadt és vérzett, ahányszor nemzete jógáit érintette a durva erőszak...

II.

A házi nevelést 1857-ben végezte be Toró Sándor s ekkor szülői elhatározták, hogy a székely-udvarhelyi ev. ref. főgymnasiumba adják. Itt kezdette meg tehát gymnasiumi tanulmányait s tanárainak hamar feltűnt éles esze és erős megfigyelő képessége. Osztályában a legeszesebb tanulók közé tartozott, bár

olykor hanyag volt, de magaviseletével nem adott okot panaszra. Érzékeny, álmódózó hajlamú gyermek volt, kinek kedélye hamar izgalomba jött, de ép oly hamar meg tudott békülni és meg' tudott bocsátani.

Az udvarhelyi kollégiumba gyakran érkezett küldönc Rugonfalváról, aki ugyancsak meg volt rakva mindenféle elemőzsiával. A székely «általvető» csak úgy duzzadt a jó puha kenyértől, a süteménytől és a disznóázaléktól. Ilyenkor aztán tanulóársai egész seregét hívta meg lakomára s nem sokat törődött azzal, ha az utolsó falatig elfogyasztották is a kitűnő és sokféle eledelt.

Ha iskolai feladatait elvégezte, üres idejét rendszeren olvasással töltötte. Legkedvencebb olvasmányait – mint annyi másnak, – Petőfi versei képezték. A nagy költő összes hazafias verseit csaknem könyv nélkül tudta. Nagy szorgalommal írogatta le azokat a verseket, amelyek kéziratban járták be az országot, de amelyeket a censura miatt kiadni nem lehetett. Ilyen versekből egész gyűjteménye volt. Ezeket sok tüzzel és hévvel szavalta el tanulóársai előtt. Vakációkon pedig falujába vitte és otthon gyűjtötte velük lánggra a székelyek lelkesedését. De épen oly kedvenc olvasmányát képezték Jókai fantasztikus, színes novellái. Ezeknek is szenvedélyes olvasója volt s ha neki kezdett valamelyik regénynek vagy novella-kötetnek, addig nem hagyta el magától, míg végig nem olvasta.

Az önképzőkörben inkább szavalni szeretett. Megpróbálkozott ugyan – mint minden diák – a versírassá} is, de rendszeren széttépte. Erős, kritikus. természete önmagával szemben is szigorúan nyilatkozott meg.

Ugron Gábor is ugyanakkor tanult a székely-udvarhelyi róm. kath. gymnasiumban, de már sokkal erősebb elhatározással tört a Parnasszusra, mint Bartha, akivel már akkor jó barátságban éltek. Azután is gyakran beszélte Bartha, hogy Gábor verset csinált és azt elküldötte a «Vasárnapi Újság»-nak. Egy levélbélyeget is mellékelte a vershez, azon célból, hogy költeménye sorsáról a szerkesztőség értesítse. Várva-várták a következő számot, amelynek szerkesztői üzenetei közt Pákh Albert azt írta,

hogy a vers kimúlt s a csatolt értéket a temetési költségek felemésztették.

Barátja esetén Bartha annyira okult, hogy nem is próbált soha komolyan verselni. Pedig a költészeti műfajok formájához rendkívüli nagy érzéke volt.

A 70-es években valami politikai affaire történt a vármegyében. Bartha az összezördülést ó-székely népballada formájában szatirizálta és pedig annyi hűséggel, hogy a később egyik naptárban is megjelent balladát, *Gyulai* Pál felfedezte és mint a székely népköltészet gyöngyét méltatta.

A prózára azonban már ekkor sarkalta ösztöne. Írt néhány novellát, amelyekkel azonban nem igen mert dicsekedni. Novellái – amint ő később tréfásan emlegette – tele voltak szóvirággal, rémes romantikával és világfájdalommal. «A szóvirágokat – monda – megértem, mert akkor süldő diák voltam, de hogy mi a fészkes fülemüléért kellett nekem olyan borzasztóan keseregnem Gallatvári Izabella leányasszony sorsán, (ez volt a novella hősnője), máig sem tudom megmagyarázni.

Dr. *Gyalui* Farkas, egyetemi magántanárnak 1902-ben az az érdekes gondolata támadt, hogy a jelesebb magyar íróktól megkérdezi: mely munkák vagy írók voltak irányadó hatással irodalmi működésükre? *Gyalui* Barthát is megkérdezte, aki e tárgyra vonatkozólag, udvarhelyi diákéletének egy jellemző epizódját írta meg. «A magyar prozódia tanítónk – írja Bartha – *Lukácsfi* Dénes, írásbeli feladatokat kívánt tőlünk. Metaforát, szarvasokoskodást, metonímiát és más effélet tartalmazó mondatokat kellett írunk. Tehát írtunk. Én is, a többi is. Én kissé hanyag voltam akkor a tanulásban. Mikor dolgozatomra került a sor, így szólt *Lukácsfi*: «Ki írta ezt neked!?» Én írtam praeceptor úr! «Hazudsz!» Nem hazudok, instálom praeceptor úr! «No, ha nem hazudsz, hát itt maradsz lecke után az osztályba bezárva és írni fogsz három metaforát és két körmondatot!»

Ott maradtam. Szurkoltam, de háborogtam is és írtam. Egyik körmondatomra még most is emlékszem: «Valamiképen a gonosz embert rajta fogják a hazugságon, miként a sánta kutyát a kaj-

társágon: akként napfényre derűi a jó ember igazsága, még bezárt ajtó mögött is.» Ereztem, hogy ezzel a mondattal vabanque-ot játszom, de valami erő arra kényszerített, hogy írjam le, amit gondolok.

Ez érdekes és jellemző diákesethez, – Bartha, mikor 1902-ben megírta Gyaluinak, – a következő és írói működésére vonatkozólag még jellemzőbb vallomást teszi:

«Ez a leírhatatlan erő sokszor nehezedett rám, mióta hírlap-író vagyok. Sokszor megállott a kezem egy-egy igazságnál: nem, nem, ezt mégsem; fájdalmat okozok vele, sok embert ingerlek magam ellen; párbaj lesz belőle; megbántom a jó ízlést. De az a bizonyos erő ...ellenállhatatlan volt. Annyira uralkodott rajtam, hogy akkor is leírtam volna, ha a hóhér-pallos függött volna fejem fölött.»

Ezután Bartha így fejezi be a diák-históriát: Lukácsfi, kezében a dolgozatommal, másnap így szólott az osztály előtt: «Még két hónap van a cenzúráig. Ha te akkorra hatodik nem leszel, kriminal teremtette, olyan tizenkettőt vágok a fenekedre, hogy a hetvenhetedik nagyapád is megemlegeti. Értettél!?» «Értettem praeceptor úr!» Annyival inkább megértettem, mert nagyobb nyomaték okából, öt darab hajlós csigolyavessző feküdt előtte az asztalon. A kalkuluskor *ötödik* lettem. Félttem a veréstől; a fájdalmától is. Még inkább a *szégyenétől*.

Leginkább szeretett az iskolában tréfás rigmusokat faragni, vagy pedig rövid prózában satyrizálni az iskolai vaskalaposságokat. Szellemének elevensége, okossága, derűit és vonzó temperamentuma sok jó barátot szerzett neki és itt a székely fiúk között már egészen jól érezte magát. De a vidám gyermek kedélyére váratlan gyász borúit.

Egy napon a privát-tanítója alkalmi küldönctől azt üzenté Bartha szüleinek Rugonfalvára, hogy Miklós beteg és alkalmasint orbánca lesz. A küldönc, mire haza jutott a hírrel, már azt beszélté, hogy Miklós úrfi halálán van. Édes anyját borzasztóan érintette ez a hír. Nyomban befogatott és lóhalálában hajtattott Udvarhelyre. Útközben minduntalan sírás fogta el, mert azt gon-

dolta, hogy szeretett gyermekét már a ravatalon találja. Egyenesen az iskola elébe hajtattott s kiszállt kocsijából, hogy gyermeke után tudakozódjék. E pillanatban nevetve, egészségesen szaladt elébe Miklós fia, akit zokogva szorított szívéhez és hosszasan csókolt. Egyik percben az a szívettépő gondolat, hogy haldokló fia kórágáéhoz siet és a másik percben az örvendetes valóság, hogy már siratott gyermekét egészségben találja, – annyira megrázta az anyát, hogy csak nehezen tudott magához térni. Másnap, 1858. január 30-án Nagy-Galambfalván, midőn rokonánál, Sebesi Istvánnál ebédhez ültek, hirtelen összeesett és meghalt; az alig 30 éves, viruló szép asszonyt szívészélhűdés ölte meg.

III.

Bartha Miklós 1863-ig tanút az udvarhelyi kollégiumban. Atyja ekkor elhatározta, hogy a katolikus jellegű állami gymnasiumba viszi Nagy-Szebenbe, ahol módjában lesz elsajátítani a német nyelvet. 1863. év őszén már a nagyszebeni gymnasium VI-ik osztályába iratkozik be. Lakást és ellátást *Koraszek* Ignác, előkelő pénzügyi tisztviselőnél fogadott. Most hát ismét távol van a székely bécektől és ismét sóvárogva tekint szülőföldje felé. Most már nincs anyja, de annál forróbban, annál ragaszkodóbban szereti nagyobbik testvérét, Pólit, akiben testvéri és anyai szeretetét egyesíti. Időközben atya másodszor lép házasságra *Somogyi* Máriával, s így 1862-ben a család egy kis fiúnak örvendezhetett, akit atyjáról Gergelynek kereszteltek, s aki jelenleg a kolozsvári «Kereskedelmi Bank» tevékeny és buzgó cégjegyzője. Gergely atyjának realitását, praktikus szellemét örökölte, míg a Miklós idealizmusa és költői hajlama anyjától származott.

Nagyszebeni tanuló korában nemcsak a költői, de a publicistái véna is megmozdul benne. Póli testvérenek küldött levelében azt írja, hogy «Szebenről és népéről sok mondani valóm

volna, amennyire én eddig megösmerhettem, de nem akarom a kedvedet előre megrontani. De remélem – ha Szebenbe jöttök, titeket nem fognak megsebezni. Elég, ha engem megsebeztek!»

A panasz arra vonatkozik, amit a szászok mondtak a magyarokról, akiket kicsinyeltek, lenéztek és sértegettek.

Nincs ugyan alkalmá, hogy írjon és gyöngé is ahhoz, hogy érzelmeinek hangot adjon, de mégis bosszút áll a leszidott magyarokért, mert mikor egy szász kisasszony, valami magyar emberhez férjhez megy, a következő gúnyverset írja a lakodalom napján:

A magyar vőlegény szép, barna és magos,
A bakszász menyasszony csúf, szőke és lapos,
A délceg vőlegény ősi magyar sarja,
A lány egyfelé szász, s más a csehet adja.

Azonban az irodalommal már komolyan is kezd foglalkozni. A német nyelvet meglehetősen értette, de e mellett tanulja a franciát is. Levelében azt írja Póli testvérének, hogy két munkán is dolgozik. Verset fordít németből és regényt franciából. Hozzáteszi, hogy a regényt Nelli kisasszony segítségével fordítja. Nelli kisasszony házileány, aki már előbb több francia novellát fordított. Ő is fitogtatni akarván francia tudományát, levelét így címezi: «Mademoiselle Pauline de Bartha stb.» A regényt azonban soha sem fordították le. Valószínű, hogy iskolai tanulmányai mellett nem is volt arra elegendő ideje. Itt olvasta Horváth Mihály genfi kiadásait: «Huszonöt év» és a «Függetlenségi harc» és Rotteck Világtörténelmét. Horváth tiltott munkái nagy hatással voltak fejledező politikai érzelmeire.

Abban az időben történt, hogy házigazdájának egy szép, fiatal leányrokona: *Konradszheim* Fanni, Koraszeknél töltötte a farsangi időt. A leány rokonszenvezett a nyúlánk, kékszemű diákkal, aki viszont igen jól érezte magát, ha Fanni kisasszony közelében lehetett. Egy este bálba készült a család és Fanni kisasszony egyedül öltözködött a szobájában. Könnyű ruhája a gyertya lángjától tüzet fogott. Kezdetben oltani akarta, de mikor

látta, hogy sikertelenül próbálkozik, sikoltozva szaladt ki az udvarra, hol a megrémült cselédség tehetetlenül állta körül. Barthát, – ki a szobájában olvasott, – az udvaron keletkezett láрма tette figyelmessé. Hirtelen kiszaladt, odarohant a kétségbeesett leányhoz és pusztá kézzel tépte le testéről az égő ruhadarabokat. Majd derékon kapva, az udvaron lévő órakáshoz szaladt vele, ahol egy pillanat alatt eloltotta. A szerencsétlen leányt megmentette a szörnyű tűzhaláltól, de mindketten iszonyú égési sebeket szenvedtek. A leány hosszasan feküdt a kórházban. Bartha is hat hétig hordozta bekötözve a kezeit, amelyeken hosszú időn át meglátszottak a fájdalmas égési sebhelyek.¹

Két évig tanult a szebeni gymnasiumban, de már 1865. év őszén ismét az udvarhelyi főiskolába iratkozott. Ugyanezen évben ment férjhez Póli testvére *Ádám* Déneshez, aki akkor aljárásbíró volt. Miklóst részben feledékenységből, de főképp azért, mert a félévi vizsgára kellett készülnie, – nem hívták meg az esküvőre, amit annyira zokon vett, hogy hosszas időn keresztül szemrehányást tett érette testvéreinek. Udvarhelyt azonban a megszokott környezet, a jó ismerősök, a régi diákpajtások hamar feledtették keserűségét. Megtörtént olykor, hogy a viszontlátás öröme vidám baráti körben összecsendültek a poharak. A csendes mulatozást, a vidám társaságot soha sem kerülte. Az arca kigyúlt és élénken csillantak meg a szemei, ha kedvére való nótába kapott a cigány. Meglehet, hogy egy pár kedélyes diákmulatozás után rosszul sikerült a «felelet», mert testvéreinek azt írja, hogy «tanárai szűkkeblősége feltételezi a rossz kimenetelt reá nézve. De én nem csüggedek; – írja – az öntudat mérlegeli tetteimet, melyeket az igazság vezérel.» De mégis megkérdi bizalmasan: «Nem hallottál valamit apánktól a kollégiumi zavarokról?»

A «kollégiumi zavarok» azonban nem okoztak rossz kimenetelt, mert nemsokára arról értesíti testvéreit, hogy a diák-bálban

¹ Az esetről a Nagyszebenben 1865-ben január 26-án megjelent «Erdélyi Hetilap» is megemlékezett és nagy dicsérettel szól a derék székely tanulórol, aki megmentette a 17 éves fiatal leányt, noha kezei súlyosan megégtek. E lap szerint a leány az ijedségtől kacagógörcsöket kapott.

volt, ami rosszul sikerülhetett, mert azt jegyzi meg, hogy a «kedv nem volt valami magas!»

A «kis vakáción» Háromszékre megy, ahol ismerőseinél és rokonainál látogatást tesz. Különösen Béldi Gizával szeretett volna találkozni, mert szomorúan említi, hogy nem volt odahaza. Úgy látszik, hogy B. Gizához boldog emlékek csatolják, mert keserűen fakad ki:

«Boldog emlékek a múltból, midőn még az élet nem tanított meg a csalódásra! A csalódásra, mely nem más, mint diadalkoszorúzott ellene a reménynek!»

Pillanatnyi ifjú ábránd volt, ami gyorsan elrepült, hisz nem-sokára már más leányról, székely keresztúri L. Rózáról, tesz említést és kedves Póli nénjének írva, lelkére köti, hogy okvetlenül adja át szívélyes üdvözlését.

Különben az utolsó iskolai év farsangja elég zajos, mert a diákbál után a kaszinó báljára is készül, amelyre nővéreit erősen csalogatja. «Hogy fényesebb legyen a bál, cotillont tanultunk és ezt ott el fogjuk táncolni. Oh jertek fel a bálra! Ha nem is szabad szegény Rózának (kisebbik nővére) táncolni, gondoskodom arról, hogy elűzzük az unalmat.» De a hangulatos időtöltés zajából is kitör szíve vágya, hogy szülőfaluját, testvéreit és rokonait ismét láthassa. «Úgy vágyom hozzátok – írja – hogy .... hogy nem is tudok erre jó hasonlatot találni!» Levelei végén rendszerint névszerint felsorolja, hogy kiket tisztel. «Tisztelem bátyámat (Bartha István, édes atyja testvérbátyja), a kicsi Geczit (az öcscse), nagybátyánkat (az öreg Jeddi József, a ki korán árvaságra jutott édes anyját és ennek testvéreit nevelte) és szegény beteges «Pannanént.» A «szegény beteges Pannanént» tulaj donképen Zsidó Anikónak hívták és haláláig gazdasszonya volt az öreg Jeddi Józsefnek. Eveken át csúzos fájdalmak gyötörték, úgy hogy állandóan ágyba feküdt. Hanem azért ő rendelkezett az éléskamra felett, ahol rendszeren található volt egy kis tészta, aszalt gyümölcs és konyha-cukor. Ha a kis Miklós játék közben nagybátyjához tévedt, a jó szívű öreg úr soha sem felejtette el megtraktálni a gyermeket.

– Panna – monda az öreg, gazdasszonyának – adj a fiainak nádmézet!

Ilyenkor a beteges Pannanén ágyához vitték a felsüveg cukrot, amelyből egy fabotocskával letört egy jó darabot Miklóska számára. Ezekre a darab cukrokra emlékezett vissza a hálás szívű Bartha Miklós nagy diák korában, és annak rendje szerint megtisztelte Pannanént is levelei végén.

1866-ban tette le az érettségi vizsgát a székelyudvarhelyi ev. ref. főgymnasiumban s még ez év végén beiratkozott a budapesti egyetemen a jogra. Atyja a mérnöki pályára szánta, de Bartha a politikai pályához érzett magában kedvet és hivatást.

IV.

A huszadik életévébe lépő Bartha Miklós egyike volt a legszemrevalóbb fiatal embereknek. Szép sugár termete, ábrándos kék szemei felett előre dudorodó okos, nyílt homlok. Szabályos arc, szelíd nyílt tekintet és dús, gesztenyeszínű, alig göndörödő haj. Járása egyenes volt és szilárd, mint a politikája és ha jó kedvvel beszélt, – hangjának zenéje volt, miként a stílusának. Testi fejlődésének harmonikus összhangja, mintha előre mutatta volna szellemi erejének virtuozitását. Jó modora, nyílt szelleme, – a jóért és nemesért mindig lelkesedő temperamentuma csakhamar a legjobb és legelőkelőbb diákok barátságát szerezte meg számára. Vele egy időben hallgatták a jogot Wekerle Sándor, Darányi Ignác, Lukács Béla, Láng Lajos, Beöthy Zsolt. Előbb voltak egy osztálylyal Apponyi Albert gr., Eötvös Loránd br., Bethlen András gr., Hegedűs Sándor, Hory Béla stb. Kortársai között Wekerlével rokonszenvezett leginkább. Hory Béla, írja följegyzésében, hogy Barthában és Wekerlében sok közös vonás volt. Mindkettő magas, csinos külsejű fiatal ember; mindkettő eszes, szellemes; mindkettő cigányzene és tüzes magyar

bor mellett szívesen elmulatgatott. Bartha bohém temperaméntuma, a jogászáletben is a vígabb akkordokat szerette, de azért tanul és tanulmányai mellett arra is időt fordít, hogy budapesti benyomásairól egy-egy levélben az otthonvalóknak beszámoljon. Leírja, hogy milyennek képzeljék Budapest házsorait, milyennek a Dunát és az utcán nyüzsgő sokaságot. 1867. március 9-ikén írja Póli testvérének: «Kérded, hogy itt mi történik? Hát bizony itt, lelkem, Magyarország történelmét csinálják. Milyen nagy boldogság volna az, ha jól és igaz szívvel csinálnák!» Már ekkor nagyon érdekli a politika. Megjelenik mindenütt, ahol politizálnak és a hová eljuthat. «Mindig ott vagyok – írja egyik levelében – ahol nagyjaink az ország dolgát intézik. Különbön várjuk a császárt. A követírnokok nagyobb része mint rendező, kardosán fog megjelenni, valamint a jogászság is az indóházánál. Huszonnégünknek jutott a szerencse – ha ugyan szerencse – hogy a császárt kocsiájában Budaváráig kísérjük.»

Ádám Dénes sógora gyakran zsörtölődik rá, mert szenvedélyesen politizál. Félti, hogy a politika tanulmányától vonja el. Meg is igéri gyakran, hogy a politikával kevesebbet foglalkozik, de hazafiságának heve és lobbanékony természete hamar feledtetik ígérétét.

1867. június 7-ikén, a koronázást megelőző napon levelet ír és azon kezdi: «Ha Dénes olvassa, azt se bánom, mert mindenképen politizálok!» A politikus és publicisza szemével nézi és bírálja az eseményeket. Lelkéből kilobban már a függetlenségi érzelem szikrája, amely káprázatos meteorrá válik. Azután lángol, lobog előtte és vezet a búbajos fénye a szabad Magyarország eszménye felé. Teste vérzik, de nem erezi; lelkét megsebzik, de nem törődik vele. Üldözés sújt rá és gúny fogadja, de nem látja, nem hallja, mert szívét, lelkét és minden gondolatát a szabad haza eszménye tölti be. Attól a fénysugártól, mely a 20 éves ifjú rajongó lelkéből kilobbant, – az élet viharaitól megtépett férfi sem tudott megválni soha...

A június hetedikén kelt levelében írja: «Tegnap láttam *elalkotmányozó* gyűlésünket a felséghez menni. A miniszterelnök

kocsijáról azt hittem, hogy legalább is a kínai császár érkezett meg. Sok főúr lován roppant értékű kincs volt. *Oh ha főuraink annyira tudnák becsülni nemzetüket, mint lovaikat!*»

A koronázás alatt kifejtett pompát céltalan pazarlásnak tartja és végül ezt írja: «Minden főutcavégén diadalívek vannak.... Úgy iszonyodtam tőlük, mint valami akasztófáktól, melyekre vörös ruhába öltözött miniszterek függesztik fel sarkalatos jogainkat.»

A politikai mozgalmak hatása alól nem tudja, de nem is akarja magát kivonni. A nemzeti érzelm minden hullámváza megérinti lelkét. A nemzet egy része kibékült az 1867-iki kiegyezés által teremtett helyzettel, de a Bartha rokonszenve azok felé fordul, akik nem látják eléggé biztosítva a nemzet szabadságát és függetlenségét. Különösen nagy hatást gyakorolnak lelkére a közjogi ellenzék vezérei Giczzy és Tisza Kálmán, meg a szélső baloldal, amely radikális függetlenségi elvek alapján állva, az ifjúság osztatlan lelkesedését bírta. Figyelemmel olvassa az ellenzéki lapok cikkeit és hallgatja az ellenzéki szónokokat s barátai körében maga is hévvel agitál a függetlenségi eszme érdekében. Állítja, hogy Deák Ferenc a kiegyezéssel csak alamizsnát koldult a nemzet számára. Nem kérni, hanem követelni kellett volna! Kossuth Lajosnak ekkor küldött és a nemzet minden rétegére nagy hatást gyakorló levelét gyakran citálja barátai körében és mire a szélső baloldali képviselő: Böszörményi László «Magyar Újság» című lapjában megjelent a levél, – Bartha csaknem könyvnélkül tudja már. Ez az izgalmas, izzó politikai hangulat megtermékenyíti lelkét s néhány erős, szinte forradalmi hangú cikket ír, de tekintettel arra, hogy a kiegyezést a béke helyreállításának tekintették a nemzet és uralkodó között, ezek a cikkek, – melyek Bartha első publicisztikai alkotását képezték, – soha sem kerültek nyilvánosságra. Egyik cikkét évekig megőrizte, de később azzal a kijelentéssel semmisítette meg, hogy amúgy is elveszítette aktualitását. Nem tudunk tehát véleményt alkotni arról, hogy a nagy publicisztának talán legelső komoly kísérlete minő értékkel bír-

hatott, de azt már tudjuk, hogy ebben az időben fényes szónoki sikert aratott.

Böszörményi László ellen, a «*Magyar Újság*»-ban leközölt Kossuth-levéleért felségsértési pert indítottak. Az ifjúság elhatározta, hogy mielőtt a felsőbbíróság meghozza ítéletét, a népszerű szerkesztő és képviselő tiszteletére fényes bankettet rendez, melyre az országgyűlési ellenzéki képviselőket is meghívják. A rendezés élén Bartha Miklós állt, ki a bankett estéjén az összegyűlt vendégek közé, karján vezette a gyöngélkedő Böszörményit. Az ellenzéki képviselők és a nagy számban összegyűlt ifjúság lelkes éljenzéssel fogadták a beteg szerkesztőt, akit az ifjúság nevében Bartha üdvözölt. Beszédét lassú, a megindulástól remegő hangon kezdte, de amikor Kossuthról emlékezett meg és amikor azt hangsúlyozta, hogy a nemzet legigazabb fiait hurcolta börtönbe és bitóra az osztrák, mely még ma is üldözi a derék hazafiakat, – akkor az arca kigyuladt, szemei lángoltak és hangja erőteljesen csendült végig a termen. A képviselők körülötte csoportosultak és úgy hallgatták s mikor bevégezte beszédét, hosszú, frenetikus taps hangzott fel. Böszörményi a keblére ölelte és úgy sírt, a képviselők pedig örömmel gratuláltak a fiatal szónoknak, aki először érezte a politikai dicsőség szédítő mámorát. Ez a mámor pedig édes gyönyörrel töltötte el és rózsásnak festette azt az utat, amely tovább vezet. Ilyen mámoros pillanatban ki fontolgatja a nehézségeket, amelyek felmerülnek, a szenvedéseket, melyek érhetnek és a küzdelmet, amely alatt leroskadunk, mielőtt célunkat elérnők.

Bartha – ettől kezdve – mintha érezte volna, hogy a Gondviselés szerepet oszt neki is a nemzet politikai küzdelmeiben, szorgalmasan látogatta az országgyűlést. Tisza Kálmánért rajongott s nem győzte eléggé dicsérni vitázó modorát, melylyel a kiegyezés híveit gyakran sarokba szorította. Mikor, mint III-ad éves jogász a nyári vakációt Rugonfalván töltötte, nagybátyjával, Sebesi Samuval politikai disputát folytatott. Az öreg Sebesi tökéletesen megbízott a Deák bölcsességében.

– Hát én csak azt mondom, jegyezte meg Bartha, hogy a Deák Ferenc kiegyezési művét Tisza Kálmán pozdorjává törí.

Mikor aztán Tisza Kálmán megcsinálta a bihari pontokat és 1875-ben a fúziót, a már képviselő Bartha Miklós ismét politikálgatott Sebesivel, aki egyszer csak így szólt Barthának.

– No Miklós öcsém, Deák Ferenc művét még se törte Tisza pozdorjává!

Bartha egyideig hallgatva tekintett az öregre, aztán hirtelen megszólalt:

– Én most is azt mondom, hogy összetörni összetörí. Csak-hogy most egészen *másképp törí*, mint ahogy én akkor gondoltam.

V.

Bartha édes atyjának 1869-ben Tekében történt hirtelen halála, új fordulatot teremt életében. Kidült a családfő, aki szeretettel gondoskodott övéiről. Bartha érzi, hogy támasz nélkül áll, arra utalva, hogy egy szerény örökségből éljen meg. Helyzete ekkor némi keserőséggel töltötte el az ő mindig érzékeny lelkét, de sógora, Ádám Dénes anyagi támogatást ajánlott fel és rábeszélte, hogy térjen vissza Budapestre és fejezze be jogi tanulmányait. Nővérei már férjnél voltak s a rugonfalvi szülői háznál, mintha megszűnt volna az egykori boldog családi élet. Mostoha anyja a kis Gergelylyel ott lakott ugyan, de gazda nélkül maradt a gazdaság. Atyja testvére Bartha István nyomorék ember volt, aki maga is gyámolításra szorult. Erezte, hogy minden pusztul és hanyatlik. 1870-ben visszament ugyan Budapestre, de lelkébe zárva magával vitte a boldog családi fészek pusztulásának szomorú képét.

A főváros zajos politikai és társadalmi közléte ismét hullámzásba hozta borús kedélyét. Nemsokára visszatért rövid időre elhanyagolt szerelméhez, a politikához. De már ekkor a hírlapírói vágy is bontogatni kezdte szárnyait. Az «Ellenőr»-hez

járogatott be, ahol szerény fizetéssel alkalmazták. De nem sokára kedvét szegte az a körülmény, hogy az ifjúi lelkesedésnek és hévnek a szerkesztőségi óvatosság korlátokat állított. Bartha ebből azt következtette, hogy talán a tehetsége nem üti a mértéket s alighogy elvégezte az egyetemet, azzal az elhatározással sietett haza Rugonfalvára, hogy öröklött kis birtokán gazdaságot folytat. Ha a közéletben szeretne másokkal szemben a bírálat szigorú mértékét alkalmazni: önmagával szemben sem gyakorolta a nagylelkű elnézést. Nem tolakodott a tehetségével előtérbe, sőt fiatal ember korában arról volt meggyőződve, hogy az ő részére irodalmi téren babérok nem teremnek. Inkább politikus akart lenni, mint szépíró vagy publicista. Politikai sikerek elérése és az a vágy, hogy hazájának szolgálatokat tegyen, sokkal inkább izgatták lelkét, mint a fénysugaras költői dicsőség. Mások fedezték fel benne az eredeti írói tehetséget és egyéniséget s csak akkor határozta el, hogy a publicisztikai pályára lép, amikor a közhangulat győzte meg arról, hogy cikkei intenzív hatást érnek el és őszinte lelkesedést keltenek. Ennek a körülménynek tulajdonítható, hogy kezdetben soha sem írt a saját neve alatt, hanem négy-ötféle írói álnevet használt. Ilyenkor mindig lelkiismeretesen figyelte a hatást, amit különböző álnevek alatt közreadott cikkei elérnek. Csakhogy erre a megfigyelésre Budapesten, a még akkor diák számba menő Barthának nem volt meg az alkalma.

1871-ben visszatért a családi fészekhez Rugonfalvára. De a fészek lakói már megfogytak s ő szinte úgy érezte magát, mint a megriadt madár. Szeretett volna felszállani, hogy elvonuljon ismeretlen tájak felé, amerre vágyai vonzották. Ám először bejárta a kertet, a mezőt, a rétet, a füzes berkeit és mindenütt a gyermek-évek bűbajos emlékei rajzoltak fel lelkében. A csillogó patak habjaiból, a bériek vadvirágainak színpompájából, az ismerős hegyek körvonalából az otthon költészetének varázsa sugárzott feléje. Úgy érezte, hogy abban a bájos környezetben fel lehet találni a nyugalmat, a csendet, a boldogságot. Azt hitte, hogy ambíciója elszunnyad s tetterejének elég munkát ad

az egyszerű falusi gazdálkodás. Oktalanság elérhetetlen ábrándokat kergetni. Ha zsongtak is még szívében a nagyvárosból hozott álmok vagy az írói dicsőség fényugaras világának képei, – azok csendesen elenyésztek a falu idillikus csendjében.

Arra gondolt, hogy berendezi a szülői házat kényelmes otthonná és mint a mesebeli Argirus királyfi, megkeresi annak Tündér Ilonáját. Csakhogy a gazdaság beállítása és a kényelmes berendezkedés nem ment olyan könnyen, mint a mesében. A prózai valóság pedig igen gyakran összetöri az illúziókat. Már pedig Bartha hiába nem írt verseket, mert azért költő volt és gyakran illúziókba ringatta magát. Gazdasága beállításánál felmerült anyagi nehézségek miatt, hajlott arra a tanácsra, hogy vállaljon. hivatalt. Talán az ebből keletkező korteskedés, vagy politikai súrlódás miatt összeszólalkozott Szöcs Márton kir. ügyésszel. Párbaj lett a dologból, és Bartha első párbajában is diadalmasan állta meg helyét. Az ügyész a nyakán súlyos sérülést szenvedett.

Ebben az időben a hadkötelezettségnek is eleget kellett tennie. Mint önkéntes rukkolt be Segesvárra a 9-ik huszárezredhez. Az intelligens magyar tisztek jól bántak vele és nemsokára a káplárságig vitte föl. Hanem a katonaélet sem folyt le minden incidens nélkül. A század gyakorlatozott az országút mellett. Bartha mint káplár a szakasza élén lovagolt. E pillanatban kocsi robotott el az úton, ahonnan Barthának valami ismerőse odakiáltotta:

– Mit csinálsz itt Miklós?!

– Katonásdit játszom! felelte Bartha gúnyosan és szalutált hozzá!

Ezért a tréfáért majdnem kurta vasra verték, de a végén mégis csak szobafogságra enyhítették a büntetést.

1872-ben volt Udvarhelymegyében az általános tisztújítás és Barthát egyhangúlag első aljegyzőnek választották meg. Jogász korában ismerte és szerette meg Nagy Lajos udvarhelyi törvényszéki elnök leányát: Irmát. A szép Irma viszonzta szerelmét s még ugyanaz évi április elsőjén megtartották az esküvőt.

A következő 1873-ik évben voltak az országgyűlési képviselőválasztások és Barthát a székelyudvarhelyi járási kerületben baloldali programmal jelölték. Ugyanekkor jelölték Udvarhely városában *Ugron* Gábort, a székelykeresztúri járásban *Orbán* Balázst és az oláhfalvi járásban *Tibád* Antalt. Híres korteskedés folyt akkor a megyében. Bartha nemcsak választói között agitált, hanem Orbán Balázs választóit, a kerestúrvidéki székelyeket is lelkesítette. Úton-útfélen csak amúgy termelték a poetás székelyek a kortesnótákat. Egyik kortesnóta, melyet az udvarhely-megyei székelyek csináltak, még a későbbi években is kíséri Barthát, ahányszor a Székelyföldön képviselőjelöltnek léptették föl. A cigányok is húzták olykor. Úgy kezdődött hogy:

Szép muzsika selyemhúr
Éljen Bartha Miklós úr!

A székelyek valósággal rajongtak akkor Ugron Gáborért, Orbán Balázsért és Bartha Miklósért. Különösen a tüzes szónoklataiért híressé vált Ugront szerették. Meg is választották mind a hármat országgyűlési képviselőnek ellenzéki programmal. Tibád Antal is kiravaszkodta a mandátumát – noha ő kormánypárti volt. Mondotta is az udvarhelyi székely az oláhfalvinak:

– Mű vagyunk az embörök komám; mű megválasztok követnek Gábor urat, Miklós urat s Balázs bárót.

– Hásze választani mű is választottunk! felelte az oláhfalvi székely.

– De kit s mit?! vetette oda foghegyről az udvarhelyi.

Erre az oláhfalvi székely legyintett a kezével s azt mondotta:

– Jó. jó no! Hiszön hármat kapott a magyar, hadd kapjon egyet a király is.

Mikor Bartha Miklós meghallotta az atyafiak közt folyt szóváltást, azt mondotta: «Ez a párbeszéd jellemzi az egész nemzetet. Mi mindig engedünk az osztráknak, de az soha semmit. A vége az lesz, hogy mi *mindent oda engedünk, de tőle nem kapunk soha semmit!*»

A képviseléválasztás izgalmait Bartha Miklós Rugonfalván pihente ki. A megyei aljegyzőségről leköszönt és nejével Rugonfalvára költözködött. Ebben az időben Ugron Gábor *«Baloldal»* cím alatt lapot alapított Székely-Udvarhelyen, melynek Bartha is munkatársa volt. Több tartalmas cikke és ötletes apróságai már akkor feltűnést keltettek, de ő akkor írói és publicisztai tehetségének annyira nem tulajdonított fontosságot, hogy nem is igen emlegette innen származó sikereit. Első dolga az volt, hogy rendbehozza hanyatlásnak indult gazdaságát. Mindez csak lassan haladt előre és a befektetés miatt, kölcsönhöz is kellett folyamodnia. Megszaporodott gondok között utazott fel Budapestre, a parlamenti ülészak megnyitására. Huzamosabb időt nem igen töltött Budapesten, mert határozott terve volt, hogy amennyiben a körülmények engedik, a kis birtokán mintagazdaságot rendez be. Csakhogy az udvarhelymegyei hápahunás, sárga agyagos, kavicsos és sziklás talaj nem könnyen fizeti vissza a ráparazolt befektetést. Úgyde Bartha nemcsak szenvedélyes, hanem ideális gazda lévén, úgy számított, hogy a mintaszerű művelés és a talaj feljavítása, bármilyen silány legyen is természeténél fogva – dús kamattal fizeti vissza a ráfordított munkát és költséget. A gazdasági könyveket szorgalmasan olvasta, – széljegyzeteket csinált minden lapon és szintén gazdálkodó nagybátyjainak: Sebesi Samunak és Sándornak, lelkes előadást tartott – még pedig tudományos alapon – a modern és célszerű gazdálkodás köréből. Sovány földjeinek följavítására összevásárolta a környékben lévő trágyadombokat, nagyterjedelmű kertjét a mező felől eleven- galagonya-kerítéssel látta el, méhest állított fel benne, fajgyümölcs csemetéket hozatott, és mintegy másfél holdnyi területet rigolírozottatott komlósnak. Sebesi Samut is rábeszélte, hogy ültessen komlót és aztán nevetve jegyezte meg:

– Hátha kiszorítjuk a cseheket Magyarországból!

Gazdasági szenvedélyét csak fokozta a természet iránt érzett mély vonzalma. Néha órákig elbolyongott a kertben, a mezőn. Megfigyelte a hasadó rügyeket, a magcsírázást, a szárbaszövő gabonát, a sarjadzó kaszálót. Hallgatta a méhek zümmögését és

a pacsirta énekét. Ilyenkor a gazda mellett a poéta is megszólalt benne. Azt mondotta, hogy az Isten azért teremtette a zümmögő méhet, a virágillatot és a pacsirta-éneket, hogy enyhítse vele a szántóvető ember nehéz, verejtékes fáradozását.

Időközben felrándult Budapestre is, hogy képviselői kötelezettségének eleget tegyen. A legelőkelőbb politikusokkal érintkezett, akiknek hamar megnyerte rokonszenvét. Megismerkedett a nevesebb írókkal és hírlapírókkal. Jókairól, akit már korábban ismert, sok elragadtatással beszélt. Nemcsak elolvasta regényeit, hanem az öreg «Sándor bácsi»-nál felolvasásokat tartott belőlök és magyarázta a mű irodalmi szépségeit.

A három éves képviselőházi ciklus végén 1876-ban leverten, szomorúan érkezett haza Budapestről.

– Mondj valamit Miklós öcsém, unszolta az öreg Sebesi Samu.

– Nem mondok én semmit Samu bácsi; – felelte Bartha. Majd kevés gondolkodás után hozzátette: «Nem mondok semmit, mert azt tapasztaltam, hogy nem tudok semmit!» Ezzel karon fogta az Öreget és elvezette a lakására. A tágas ebédelőben egy deszkaláda hevert a padlón. «Ezt Pestről hoztam magammal» monda. Felemelte a fedelet és akkor látszott, hogy a láda könyvekkel van tele. Nagy rakás államtudomány és nemzetgazdaság. Bölcséleti és tételes államjog, közigazgatási jog, pénzügyi jog, közjog stb. Valami «Politik als Wissenschaft». Ezen kívül különböző gazdasági könyvek. A méhészetről, a komlótermelésről, a konyhakertészetről és német nyelven gazdasági növénytan. A szakirodalom után következett a szépirodalom. A jelesebb magyar és német írók egész sokasága. Egy ideig némán tekintett a halom könyvre s azután megjegyezte, hogy drágák biz ezek, de mit csináljon az ember, ha tudni akar. Levetségét azonban még se egészen a tudmányszomj okozta. Elszakadt Tisza Kálmántól, aki 1875-ben fuzionált. Politikai bálványá összetörött és ennek a romjai felett kesergett. Tisza Kálmán fúzióját a magyar függetlenségi eszme katasztrófájának tekintette és senkit se látott akkor, aki Tiszával szemben sikerrel vegye fel a harcot. Ez a tudat nehezedett a lelkére és ennek

súlya alatt érezte tehetetlenségét. Elhatározta, hogy gyarapítani fogja tudását, mert a szerencsétlen hazának reá is egykor szüksége lehet, de szolgálatot csak úgy tehet nemzetének, ha szellemét a tudás fegyverével vérteljezi. Ha elfárad a tanulásban, akkor a gazdaságával foglalkozik és ha a gazdasági foglalkozás alatt kipihent szelleme, ismét a tanulást folytatja.

Mikor a parlamenti ciklus lejárt, nem is nézett mandátum után. Jó darab ideig szinte remete életet élt. Nyáron közönséges vitorlavászon ruhát csináltatott magának. Ezzel jól lehet heverészni a kerti fák árnyában Shakespeare-rel, Göthe-vel, Madách-csal, Jókai-val, – akiket a szakművek tanulmányozása mellett szorgalmasan olvasott. Kedvenc olvasmányát képezték Börne munkái, aki korának kedvelt publicisztája és írója volt, s akinek ötletes stylusa és szatirikus vénája, gyönyörködtette és hatással volt Barthára. Dr. Gyalui «Legkedvesebb könyveim» című gyűjteményében 1902-ben Bartha ezt írja: «Húsz éves koromban megvettem Börne munkáit. Ez a német megbabonázott. A szeretőm lett. Mellette, körülötte, vele éltem. Végig olvastam mind a tizenkét kötetét. Aztán elől kezdettem és megint végig olvastam. Némely dolgát háromszor, némely dolgát hatszor is. Minden németet, aki vele polémiát folytatott: lenéztem, elítéltem. Égig magasztaltam Heinét, mikor láttam, hogy ő is szereti Börnét. Mikor pedig Heine elhült Börnétől és megtámadta: halálosan meggyűlöltem Heinét. Ettől a lelki állapotomtól immár harmincnégy év választ el. Nem tudom most, mi volna a véleményem Börne felől. Azóta nem olvastam. Félttem az ébredéstől. Melyik szerelmes vágyik kedvese testén látni egy rút szemölcsöt. . . .?»

Olykor annyira és olyan mélyen belemerült könyveibe, hogy a felesége szemrehányással illette, aminek az elviselésére Bartha nem igen rendelkezett a kellő türelemmel. Ilyenkor hamar beborult az ég és kitört a nyári zivatar. Ifjú, heves és türelmetlen volt mind a kettő. Bartha olykor ebédközben is hírlapot vagy könyvet vett a kezébe. «Miért nem vette el a könyveit?» mondotta indignálódva az asszony, amire ismét kitört holmi gyorsan múló nyári zivatar. Csak az ifjú hév gyors lobbanása volt

mindez, mert hiszen szerették egymást. Még magyarázatát sem tudták adni, hogy tulajdonképen miért váltak el egymástól. Nem is történt az egészen komolyan, csak szeszélyből. Hanem egyik sem akarta mutatni a másiknak a gyöngeségét. Amikor egy napon 1877-ben Nagy Irma hazament atyjához Székely-Udvarhelyre, Bartha azt gondolta, hogy majd visszajő, ha megunja magát. Az asszony pedig azt gondolta: majd utánam jő, ha nem érzi jól magát egyedül. De sem az egyik, sem a másik nem következett be s így a következő év elején törvényesen is elváltak egymástól.

VI.

Bartha, hogy egyedül maradt, azután se kereste jó hosszú ideig a vígabb társaságot. Egy tudós kutató elméjével merült el könyvei közzé. Sebesi Samu nagybátyja és Pap János székelykeresztúri birtokos, Dózsa Sándor és ifj. Sebesi Sándor társaságában időzött legszívesebben. Mindannyi komoly, tartalmas ember volt, akikkel szívesen folytatott politikai vagy gazdasági disputákat. Sem Pap János, sem Sebesi nem láttak veszélyt a nemzetre Tisza fúziója következtében. De Bartha nem tágított és az argumentumoknak akkora készletét vitte a szóharcba, hogy a különben okos és képzett ellenfelek végre is megadták magukat.

– Honnan szeded Miklós ezt a sok tudományt! – kérdezte tréfásan Sebesi.

– Emlékezzék a ládára, felelt Bartha nevetve. Azt a tudományt már szinte mind elfogyasztottam.

Olvasás, tanulás nélkül nem igen szerette vesztegetni az időt, hanem azért bohém természete sem tagadta meg magát. A rugonfalvi lakás idillikus csendjét olykor vidám cigányzene és a jó barátok derült kedve váltotta fel. Ha belefáradt tanulmányaiba, azt tartotta, hogy munkakedvét fokozott mértékben hozza vissza egy vidám baráti körben eltöltött mulatozás. Ilyen-

kor jó falusi ebédre várta barátait, akik közül Sebesi Ákos (most kir. közjegyző Segesvárt) és Béla, Gyárfás Endre, Ugron Gábor, Lengyel Lajos és mások keresték fel leggyakrabban. Mikor aztán öreg este hangos lett a kedv, egyszerre csak megszólalt az székelyudvarhelyi vak Ferdinánd hegedűje. A törpe, fél-szemű, kopasz és ripacsos cigány sok virtuozitással kezelte a hegedűt. Leghíresebb nótája volt a «Repülj fecském», amelyet szörnyű grimace-al, de mélységes érzelemmel tudott játszani. Akkor még nem voltak divatba a kurucnóták, de Ferdinánd kezében azért úgy megszírt a hegedű, mintha nótái a magyar nemzet sok százados búbánatából fakadtak volna. Barthára mindig rendkívüli hatást gyakorolt a magyar nóta. Kiérezte belőlük nemzete keservét. Az asztalra borult és megeredtek a könnyei. Mint szerény viszonyok közt élő falusi gazda nem rendelkezett bő pénzzel, minél fogva a cigánynak természetben térült meg a honoráriuma. Egy zsák liszt, egy véka krumpli és egy malac stb. Ferdinánd élelmi szerrel megrakodva vígan tért haza Udvarhelyre.

Legtöbb ember, ha mulatozás közben bort iszik, ingerlékenyebb lesz és hamarabb kijön a sodrából. Bartha, ellenkezőleg, ilyenkor soha sem volt ingerült. Ellágyult, kesergett vagy széles jó kedvében az egész világot szívére szerette volna szorítani. Ilyenkor a haragot nem ismerte. Viharos életében sok összezördülése volt. Verekedett karddal, pisztolylyal eleget, de krakéler soha sem volt. Korcsmai szóváltás vagy tyúkszemtaposás miatt nem koptatta a vívótermek küszöbét. Mégis megtörtént 1877-ben, hogy korcsmai összezördülésből keletkezett párbaja. Székely-Udvarhelyen egyik vendéglőben ebédelt. A szomszéd asztalnál osztrák tisztak ültek, akik katonai nevelésüknél fogva kivételes lényeknek tekintik magukat és nem törődnek a civil bagázsszal. Az egyik tiszt a tányérba ételt rakott és odaadta a kuttyájának! Bartha – mikor a kutya jól kinyalta a tányért, – a pincért szólította:

– Adja csak ide azt a tányért a földről!

A pincér gyanútlanul vitte oda. Bartha megfogta és a földre sújtotta úgy, hogy darabokra tört.

A tiszt keményen megnézte, de nem szólt semmit. Vett egy másik tányért, ételt rakott bele és ismét a kutyának adta. Bartha megvárta, hogy a kutya fogyassza el az ételt. A pincér már nem mert mutatkozni. Bartha tehát fölkel a helyéről és azt a tányért is darabokra törte. Párbaj lett belőle és Bartha a jobb felső lábszárára kapott egy vágást.

Barátai később megkérdezték, hogy miért verte földhöz a tányérokat? «Azért – felelte Bartha, – mert némettel, ha már meg kell lenni, isten neki, de a kutyájával nem eszem egy tányérból! »

A párbaj után, amely a kis városban érthető szenzációt kellett és mindenféle beszéd tárgyát képezte, azzal a szándékkal vonult a falujába, hogy takarékos gazdálkodással csendes visszavonulással segíteni fog anyagi helyzetén, amely a rossz gazdasági viszonyok következtében nem volt sem kedvező, sem kielégítő.

Ebben az évben, 1878-ban folyt az orosz-török háború. A magyar nemzet, amely 1849-et soha sem tudta megbocsátani az oroszoknak, a törökök sorsát kísérte teljes rokonszenvével a háború folyása alatt. A magyar egyetemi ifjúság a plewnai hősnak díszkardot adott, egyik-másik magyar városban pedig a török győzelem hírére világitottak. A törökök mellett általános volt a lelkesedés Magyarországon. Ezt a lelkesedést nagy diplomáciai sakkhúzásra, vagy újabb háborús bonyodalmak felidézésére akarta felhasználni némelyek szerint az angol, mások szerint egy lengyel szövetség. De hogy a lengyeleknél, az angoloknál vagy másutt volt-e elrejtve az a rugó, ami Ugron Gábort mozgásba hozta, az máig is titok és a legendák homályába vész el. Ugron Gábor terve, amelynek Barthát is megnyerte, az volt, hogy a székelyekből guerilla-csapatokat toborzanak, azokat fölfegyverzik, lóval látják el s mihelyt a kellő számú csapat szervezve lesz, betörnek Romániának arra a pontjára, amelyen át az orosz csapatokat és élelmet szállított a harctérre. Itt aztán a vasúti síneket szétrombolják, a hidakat felrobbantják, ami által egy időre megakadályozzák az orosz sereg élelmezését és csapa-

tokkal való kiegészítését, amivel esetleg a törökök győzelmét mozdították volna elő. A terv komolyságát zavarta az a körülmény, hogy a toborzás és a szervezkedés nagyobb nyilvánosság előtt történt. Brassóban készültek a nyergek, itt-ott vásárolták a lovakat, a korcsmákban pedig kiszolgált katonák paroláztak a legényekkel. Akkori hírek szerint a fegyverek is megérkeztek már, de valaki a hadikészülődést besúgta Tisza Kálmánnak. A mindenható miniszterelnök rendeletére valamennyi szolgabíró és csendőr egyszerre talpon volt. Bethlen Gábor gr., Nagykovácslyamegye akkori főispánja, mint teljhatalmú kormánybiztos küldetett ki, azzal a szigorú rendelettel, hogy Ugront, Barthát és mindazokat, akik az agitációban részt vettek, tartóztassa le. Bartha Háromszék megyében vette neszét a dolognak. Ott ő vállalta magára a szervezés keresztülvitelét. A székelyek lelkesen sorakoztak melléje és a harci kedv lángja magasan lobogott. Azonban a hatóságok távirati úton megkapták az elfogatási rendeletet, a vezéreknek pedig menekülni kellett, mert nem tudták, hogy az orosz haditerv megzavarásának szándékáért, nem kell-e nagyon súlyos árt fizetni. Ugron Gábor meg se állott, még el nem érte Itália virányos mezőit és narancsligeteit. Barthát még egyideig háromszék megyei ismerősei rejtegették. A kisebb «tettesek»-et a vizsgálati iratok szerint elfogták, kihallgatták, de többnyire szabadon bocsátották. Bartha később Székelykeresztúrra ment Pap Jánoshoz, de ezen a vidéken igen szorgalmasan keresték s így Pap János ajánlatára Madarasi Gyulához, a gömörme gyei Gortvára menekült. Hogy útközben föl ne ismerjék, szőke haját, bajuszát és szakállát feketére festette s mint, aki nem tartott a felismerés veszélyétől, a kiskapusi vasúti állomásnál, az étterembe ment vacsorázni. Alig hozták ki vacsoráját, megdöbbenve vette észre, hogy a szemben lévő asztalnál Bethlen Gábor, a teljhatalmú kormánybiztos foglal helyet. A vacsora nem igen ízlett már. Gyorsan fizetett s aztán kiment a perronra, hogy ott várja be a vonat indulását. Nyugtalanul sétált fel és alá, midőn egyszerre Bethlent találta szemben magával. A gróf ránézett és az ő szokott rövidségével azt kérdezte:

– Hová?!

– A Szilágyságba – felelte Bartha.

– Nem lesz elég messze! mondotta Bethlen és sarkon fordulva visszatért az étterembe.

Ez a jelenet minden feltűnés nélkül folyt le, de azért Tisza, valahogy történt, mégis tudomást szerzett róla. Táviratilag hívatta Bethlent magához és elég szigorúan kérdezte:

– Miért nem fogtad el Barthát?!

Bethlen nem jött zavarba. Rántott egyet a vállán s így szólt:

– Nem vagyok én zsandár!

A kormány üldözési szigora azonban nem sokáig tartott. Úgy értelmezték Bécsben a dolgot, hogy nagy horderejű állami konfliktus amúgy sem származhatott volna belőle.

Bartha még egyideig Gortván tartózkodott, néhány hónap múlva azonban visszatért a Székelyföldre és a marosvásárhelyi ügyészségnél jelentkezett. Fogságra vetették, de rabsága nem tartott sokáig, mert a bűnvádi eljárást a király kegyelmi úton megszüntette. És ezzel véget ért a székely-puccs, mely akkor országszerte izgalmat keltett.

VII.

Bartha a fogságból kiszabadulván, visszatért falusi birtokára, hol gazdálkodásának eredménye felett elmélkedett és arra a szomorú tapasztalatra jutott, hogy a kis székely birtokon eredményesen csak azok gazdálkodhatnak, akik maguk fogják meg az eke szarvát, a kapa, kasza nyelét – ha kell – és aztán semmiféle igényeik nincsenek. Nemes idealizmusát, mely gazdasági téren is vezette, a gyakorlati élet kegyetlenül törte össze. Bujdosott, politikai fogoly volt, gazdasága rosszul jövedelmezett. Mindez szerfelett lehangolta és mélyen keserítette érzékeny lelkét. Környezetének gyakran panaszkolta, hogy helyzete tűrhetetlen. Az egyedüllét is kezdett nyomasztólag hatni kedélyére. Változa-

tosság után sóvárgott, amely vágyát kezdetben úgy elégítette ki, hogy a szőnyegen forgó közügyekben, vidéki leveleket küldött egyes lapoknak. Ezek a levelek jóval fölülemelkedtek az átlagos vidéki levelek színvonalán s a szerkesztők is gondoskodtak arról, hogy elismerésükkel újabb munkára ösztönözzék. Sógora: Ádám Dénes, aki mindig óvta a politizálástól, a lapokkal történt levelezésében, a politikához való közeledését látta. Ösztönszerűleg érezte, hogy a sangvinikus Barthára veszélylyel jár, ha a politikai élet árjába sodródik. Ezt az eshetőséget meg akarván előzni, rábeszélte, hogy vállaljon valami hivatalt. A függetlenségi érzelmű Bartha kezdetben hallani sem akart róla, de Póli testvére kérésére mégis elhatározta, hogy rugonfalvi kis birtokát eladja és ha lehet, megyei vagy állami szolgálatba lép. Többször emlegette, hogy életének ezek voltak a legkeserűbb napjai. Az a gondolat, hogy meg kell válni az ott-hontól, amelyben született, – a kis falutól, amelyet szeretett s amelyhez annyi boldog emlék fűzte; ott kell hagyni rokont és jó barátot, ha kötelessége elszólítja: mély szomorúsággal töltötte el lelkét De leginkább az fáj és az a gondolat kínozza érzékenyen, hogy függetlenségére vernek békót a változott viszonyok. Sorsának mégis megadta magát. Kis birtokát eladta Póli testvérenek és elfogadta a kataszteri biztosi állást, amelyet Kolozsvárt kellett elfoglalnia.

1879-ben ment Kolozsvárra és jelentkezett a hivatal igazgatójánál. Hivatalát elfoglalta, de nem sok örömet találhatott új helyzetében, mert azt írja egyik levelében, hogy «dolgom ez idő szerint nagyon sok, de legalább megment az unalomtól». Kolozsvárt a Finály és Felméry családokat kereste fel, akiket a Székelyföldről ismert s akikhez rokonsági kötelékek is fűzték. Feltalálta jogászkori régi barátját Hory Bélát, aki aztán a társaság előkelő tagjaival, a hírlapírókkal és a jeles színművészekkel ismertette meg. Az új környezet üdítőleg hatott kedélyére, mert nemsokára azt írja: «ha nem is épen boldog, de én bizony egy nagyon elégedett ember vagyok.»

A kolozsvári író-emberek és hírlapírók abban az időben a

«Grand»-kávéházban szoktak összejönni ebéd után fekete kávéra. Az utca felől egy baloldali fülkében csaknem mindennap találkoztak K. Papp Miklós, a «Magyar Polgár» ötletes tollú szerkesztője, Teleki Sándor gr., aki változatos életének epizódjait sok szellemességgel és jó ízű humorral írogatta az ő szeretett «örménye» K. Papp Miklós ösztönzésére. A novellairó Haray Viktor, Hory Béla, Kemény Endre báró, és a fiatal Hegyessy Vilmos hírlapíró. Nemsokára a társaság kedvelt tagjai közé tartozott Bartha Miklós is, akinek kellemes modora, elméssége és sokoldalú tudása, a társaság őszinte barátságát, szerezték meg számára. Bartha írói tehetségét a Papp Miklós éles látása hamar felfedezte, de azzal is tisztában volt, hogy a Tisza párti «Magyar Polgár» politikai irányát nem követi. Sebaj, gondolta magában. Lehet gyomlálni társadalmi téren is eleget Barthát tehát egy napon az a meglepetés érte, hogy Papp Miklós munkatársának szólította fel. Nem adott azonnal határozott választ. Mérlegelte tehetségét, hogy vajjon elvállalt kötelezettségének képes lesz-e megfelelni. Közben Ádám Dénes sógorát is értesítette, aki azonban kedvetlenül fogadta a hírt, mert érezte, hogy az a lépés a hivataloskodás végét jelenti. Később a testvérehez írott levelében a következőket mondja: «Papp Miklósnak e fölszólítása, úgylátszik, *elhatározó befolyással van jövőmre s egész életemre!*» Úgy történt amint megjósolta.

1879. december 1-én a «Magyar Polgár» munkatársai sorába lépett, azzal a kikötéssel, hogy politikai cikkek írására nem kötelezhető. Hírlapi cikkeit különböző álnevek alatt írta: vagy «b. m.» jegyet is ritkán használta. A nagyközönség és barátai előtt is elhallgatta, hogy «Z.» «Zongor», «Zete», «Csergő» és «Garçon» nevek alatt Bartha Miklós rejtőzik. Tudni akarta, hogy az elfogulatlan közönségre milyen hatást gyakorol hírlapi működése. Meg akarta tudni, hogy azok az emberek, akiknek véleményére súlyt helyezett, milyen kritikai mértéket alkalmaznak dolgozataira. A hatás, melyet elért, őt magát lepte meg legjobban. A hang, melyen megszólal, szokatlan, de megkapó. A színek újak, a stílus zengzetes s a tartalomban eredeti írói

egyéniség bontakozik ki. A közönség körében élénk érdeklődés, nyilvánul az iránt, hogy ki rejtőzik a különböző írói álnevek alatt. A titok hamar kipattant s Barthának hírlapírói működése igen rövid idő alatt a közönség rokonszenvét és olyan jeles emberek barátságát szerezte meg, mint *S ami* László, hírneves tanár és paedagogus, *Szász* Gerő, a jeles költő-pap, *Hegedűs* István, *Haller* Rezső, tekintélyes ügyvéd, *Bánffy* György br., *Bánffy* Ádám br., *Bethlen* István gr. stb. A szellemes croqui-k, a színes és lendületes tárcák, a szatirikus, de a humor derűjével enyhített vezércikkek gyorsan emelték népszerűségét. Ellensége nem volt, jó barátja annál több . . . Hanem még akkor nem evezett rá a politikai vizek zavaros hullámaira, amelyek a küzdő, vergődő embert hol a magasba emelik, hol a mélységbe sülyesztik, – de akár a magasba emelkedik, akár a mélységbe sülyed: mindennütt iszap tapad reája. Ám, aki egyszer a küzdő térre lép, az akarátja ellenére is a küzdelembe sodortatik.

Bartha Miklós nem olyan anyagból volt gyúrva, aki mellett az események hatás nélkül rohannak el. Hiába elmélkedik társadalmi kérdésekről a vonal felett, hiába írja színes tárcacikkeit a vonal alatt, – mert mégis a politikai atmoszférában él, melynek hullámozása érinti, izzása melegíti és vihara csapkodja. A Budapesten megjelenő «Függetlenség» című lap, melynek *Hoitsy* Pál volt akkor a szerkesztője, egyik munkatársának: Verhovay Gyulának, igen tágas tért nyitott arra, hogy személyes érzelmeit szellőztesse. Verhovay pedig kétségtelenül éles, eleven tollával, olyan modorban vagdalkozott, ami a függetlenségi pártnak nem vált előnyére. Barthát, aki mindig a függetlenségi párthoz tartozott, boszantotta a dolog s a «Magyar Polgár»-ban kemény hangú cikket írt a «Függetlenség»-ről. A Zongor név alatt megjelent cikke, *Hoitsy* azt írta a «Függetlenség»-ben: «Kicsoda, micsoda az a Zongor? Nevezze meg magát, ha van bátorsága!» Erre Bartha a következő magánlevelet írta: «Értesítettik, hogy a Zongor álnevet, alólirott használja. Lakom Kolozsvárt, Híd-útca 7-ik szám (ma Wesselényi Miklós-útca), ahol mindennap reggel 9 óráig megtalálható vagyok, – csak legyen aki fölkeressen! »

Hoitsy azonban a névtelen úrra nem sokat hederített. Nem vett többé tudomást róla. Bartha erre fogta magát és a «Magyar Polgár»-ban a kolozsvári szállodák «idegenek névsora» után naponta oda írta: «Hoitsy Pál nem érkezett meg!» Hoitsy erre aztán Kolozsvárra ment és provokálta Barthát. A segédek (Bartha részéről Bethlen István gr. és Kemény Endre br.) pisztoly-párbajban állapodtak meg. Reggel 7 órakor kimentek a kolozsvári határba, a lóverseny térre, ahol a feleket 35 lépésre állították fel 10-10 lépés avanç-al. A lövés idejét 15 másodpercben állapították meg. Az adott jelre Bartha megtette előre a 10 lépést; Hoitsy azonban nem mozdult, hanem föl-emelte pisztolyát és az előre lépdelő Barthát célba vette. Bethlen gróf hangosan számította a másodperceket, Hoitsy folytonosan célzott, Bartha pedig várt, hogy ellenfele löjjön először, mint sértett fél. Mikor Bethlen már a 13-at számlálta, Bartha fölkapta pisztolyát és lőtt, – Hoitsy pedig kifogyott az időből. Bartha följajánlotta, hogyha Hoitsy akarja, ismét löjjenek, de úgy az ellenfél, mint a segédek befejezettnek tekintették a párbajt.

Későbbi időkben, mikor már a nagy képzettségű Hoitsyval, mint jó barátok, egy politikai táborban küzdöttek, gyakran beszélt el Bartha, hogy ez volt a sok között, az egyetlen párbaja, amikor zavarba jött. «Az a Pali olyan mereven, és olyan állandóan célzott, hogy egészen beleláttam a pisztolya csövébe.»

Ennek a párbajnak a révén ismerkedett meg a kolozsvári előkelő polgári körök egyik ünnepezt szépségével, aki iránt nem-sokára mély és őszinte vonzalmat érzett. Bartha, ki ismerte a családot, a párbajt megelőző estén látogatást tett a színházi előadás alatt páholyukban. Természetesen, a párbajhistóriáról is szó volt. Bartha azt mondta, hogy semmi sem lesz belőle, de aztán, mikor mégis megtörtént, a leány szemrehányást tett. «Nem szép – mondta – hogy azért a csúnya politikáért kockáztatják az életüket. Bartha ígéretet tett, hogy szelíd lesz, mint a ma született bárány. És ezért a szép ígéretért kapott három szál gyöngyvirágot. Ebből a három szál gyöngyvirágból fakadt az a verőfény, amely rövid időre besugarazta lelkét . . .

Egy rövid, édes álom volt, egy pillanatnyi mámor, egy illatos májusi hajnal. Aztán vége volt. A «Temetkezés» című szép tárcájában temette el szerelmét és a három szál hervadt gyöngyvirágot... De az igazi író lelkét nemcsak az öröm, hanem a bánat is megtermékenyíti. Még egynehány bús akkord csendült meg a vonal alatt, aztán a szerelmi epizód is elvándorolt a csendesebb emlékek közé.

1880 elején Papp Miklós meghalt és a «Magyar Polgár» szerkesztését Nagy János vette át. Bartha tovább dolgozott a lapnál, egyre izmosodó tehetséggel. Ekkor írta egyik nagy feltűnést keltő vezércikkét. «*Gouvernante nevelés*» cím alatt. Ebben a cikkben éles szatírával írja le a *gouvernante* természetrajzát. Sok ötletességgel részletezi idegen és félszeg műveltségét, majd így folytatja: «Fél az egértől, a bogártól, a gyiktól, a napsütéstől, a széltől, az esőtől. Nem tudja megkülönböztetni a tehént az ökörtől. A bivalat mamuthnak, a nyulat fiahordónak s pipás házi gazdáját barbárnak képzeli. A legszívhezszólóbb zenének tartja a capfenstrájkot szép holdvilágos estén. Mindig sovány, mindig émelygős, mindig sápkóros és mindig epekedő. Nincsen családja, mert apja meghalt Grácban, mint nyugalmazott számszeletti tanácsos, – jegyese pedig megbukott a zahlkellner-ségben. Nincsen hazája, mert nála sem vagyon, sem szív, sem megszokás nem hajtott valamely földben mélyebb gyökeret.»

Felsorolja aztán, hogy Magyarországon vannak jó nevelő intézetek. Vannak képzett tanítónők. Nem helyes tehát, ha azokra bízzák a magyar családok gyermekeik nevelését, akiknek minden tudásuk és tehetségök abból áll, hogy beszélnek egy idegen nyelvet, a saját nyelvüket.

A cikk sok igazsága nem tévesztette el hatását. Tekintélye és népszerűsége egyre nőtt. A «Magyar Polgár» örökösei felszólították, hogy nem volna-e hajlandó elvállalni a lap szerkesztését? Azonban ez ügyben folytatott tárgyalások nem vezettek eredményre. Bartha ugyan nem utasította vissza az ajánlatot, de a megegyezés nem sikerült. Mikor később az «Ellenzék»-et megalapította és éles polémiába keveredett a félhivatalos «Kelet»-

tel, szemére hányták, hogy az alkunál pár száz forint differencia okozta azt, hogy Bartha egy ellenzéki lapnak és nem a Tisza-párti «Magyar Polgár»-nak lett a szerkesztője. A «Magyar Polgár» igaz, hogy Tisza politikájának volt a híve, de szolgálatáért semmi, vagy csak igen jelentéktelen rekompenzációt kapott s így lemondva erről, haladhatott volna akár függetlenségi irányban is. Erre azonban a M. P. nem vállalkozott és ez volt főképp az oka annak, hogy a Barthával folytatott tárgyalás nem vezetett eredményre. Barthának ugyanis határozott szándéka volt, hogy az esetben, ha szerkesztője lesz a «Magyar Polgár»-nak, átevez vele a függetlenségi vizekre. De ellenségei még a késő időkben is azt hangoztatták, hogy csak egy pár száz forint különbözet miatt nem lett kormánypárti lapszerkesztő. Ellenségei sem akkor, sem később, nem igazságot, hanem vád-alapot kerestek. Olyankor az embereket nem a lélektani alapon megejtett tárgyilagos vizsgálódás vezeti tetteikben, – hanem a harag, a gyűlölködés és a boszúállás érzete. Hiszen Barthát, ha életében a haszonlesés vezeti, bizonyára követte volna Tiszát, mint képviselő a balközépről, azon az úton, amely nem hét, hanem tizenöt kövér esztendőhöz juttatta volna. Tehette volna minden ugrás, és minden feltűnés nélkül. Ha tehetségét áruba bocsátja, bizonyára gazdagabb vévőre akad, mint a szerény viszonyok között élő «Magyar Polgár.» De hát a tárgyilagos és logikus fontolgatás, nem a haragos emberek foglalkozása. Azok nem az igazságot, hanem a sebezhető helyeket keresik. Barthát azonban ez a vád, amely elég silány alapra volt fektetve soha sem bántotta. Jellemét nem érinthette. Sok ellensége volt, de jó barátjai is sokan voltak, akik örömmel látták fényes tehetségét, amely rövid hírlapírói működése alatt megnyilatkozott. *Szász Gerő, Hegedűs István, Hory Béla, Kemény Endre, Gajzágó Manó*, tekintélyes ügyvéd, *Szvacsna Géza* (jelenleg Kolozsvár város polgármestere), a mikor társaságba kerültek, gyakran beszéltek egy Kolozsváron megindítandó ellenzéki lapról, amelynek Bartha Miklós lenne a szerkesztője. Bartha szívesen fogadta az eszmét, de egy új lap alapításával járó nehézségek miatt, kezdetben habozott a szerkesztésre

vállalkozni. Ugyanez időben hivatali teendője miatt Tekébe kellett mennie, de oda is egyre-másra kapta a buzdító, a biztató leveleket barátaitól. Tekében *Jékey* Aladár, az akkor még fiatal költő és Barthának jó barátja, szintén rajta volt, hogy lapszerkesztést vállaljon. Szász Gerő egyik akkor írott levelében nagy és dicső jövőt jósol a hírlapírói pályán. Végre, mikor *Stein* János könyvkiadó, a lap kiadására és az összes kiadói teendőkre vállalkozott, elhatározta, hogy megindítja az «Ellenzék»-et, amelynek saját szavai szerint azért adta e címet, hogyha túl is éli őt – soha semmiféle kormányhatalomnak zsoldjába ne szegőd-hessék.

Elhatározásáról értesíti Póli testvérét és azt írja, hogy új pályáját izgatottnak, fáradságosnak, sőt veszélyesnek tekinti. «Jól tudtam ezt – folytatja – és teljes megfontolással mentem neki. Úgy vélekedtem, hogyha már elveszítettem kilátásaimat egy békés, nyugalmas családi élethez, talán *kötelességem* – egyedül állva – *többet áldozni e szerencsétlen nemzetnek*, mint azok tehetik, kiket gyermekeik sorsa kell, hogy első sorban érdekeljen.»

1880. augusztus 13-ikán Kolozsvárra ment Tekéből és másnap megkötötte Stein János kiadóval a szerződést. A szerződés értelmében 1880. október 1-jén indul meg az «Ellenzék,» amelynek előfizetési díja egy évre 12 frt lesz s amelynek tulajdonjoga a Bartháé. Stein fizet évenként 4000 forintot, amelyből Bartha a szerkesztőségi költséget fedezni tartozott. 800 előfizetőn felül, a tiszta jövedelem fele részét, szintén Bartha kapja. A lap kauciójáról Szász Gerő gondoskodott. Kezdetben két rendes munkatársa volt: *Kabdebó* Ferenc és *Frits* Albert dr., de gyakori munkásságukat örömmel ajánlották fel: *Samt* László, *Teleki* Sándor, *Hegedűs* István, *Irányi* Dániel, *Helfy* Ignác, *Ugron* Gábor és *Szász* Gerő. Ilyen előzmények után jelent meg Bartha lapjának az «Ellenzék»-nek első, mutatvány száma 1880. szeptember 21-ikén. Ettől kezdve egy negyed századon keresztül küzdött hazája, nemzete ügyéért. Küzdött azért a szent eszméért, amelynek apostolai támadtak és mátyrjai véreztek el a száza-

dok alatt, – küzdött a nemzeti szabadságért és függetlenségért. Csakhogy nálunk ez a küzdelem sem mindig vívja ki az osztatlan hálát és elismerést. Mi magyarok, kivételes helyzetben vagyunk. Nálunk, aki lelkének lobogó hevével küzd nemzeti eszméért, azt a mellőzés, a gúny és üldözés egyaránt érheti. Úgy tetszik, hogy a nemzet, illetőleg a kormányhatalom függő helyzete bizonyos mértékben servilis közszellemet teremtett, ahol lefelé a kényúri, felfelé a lakájerények érvényesülnek. Nemzeti erényünket, kuruc jellemünket pedig igen gyakran a civilizáció szent nevében állítja pellengérré a kozmopolita szellem.

VIII.

Ilyen viszonyok közt lép Bartha arra az útra, amelyről tudja, hogy izgalmas, fáradtságos és veszélyes is. De, akinek szeme meglátja a nagy tévedéseket; akinek szíve megérzi népének szenvedését; aki lelke egész erejével hiszen az igazság győzelmében: azt sem a fáradság, sem a veszély nem tántorítja el a nagy céltől, melynek szolgálatába állott. Ezeknek az embereknek hitök rettentő erőt kölcsönöz, amely nem ingadoz sem a bitófa, sem a máglya, sem a kereszt előtt.

Bartha küzdelmének útjában vér, verejték üldözés és rágalom bőven támadt, de hite, hogy nemzetének használ, vezette ezen az úton, amelyen szívós kitartással haladt, mint Mekka felé a rajongó fakír. Lapja mutatványszámában «Álláspontunk» cím alatt írja meg azt a programot, amelyet csakhamar vérevel pecsételt meg, s amelyhez egész életén át hű maradt. A mutatványszámot nagy érdeklődéssel kapkodja el a közönség. A tárcában Teleki Sándor cseveg igen érdekesen, a színházi kritikát pedig Bayard (Hegedűs István) írja. Cikkék és hírek érdekes eredetiséggel vannak szerkesztve s híven a lap jeligéjéhez: «Fortiter in re, suaviter in modo,» erélyes hangon jelzi politikai állásfoglalását, de egészen nyugodt és békés irányban halad.

Helfy Ignác arról értesíti Barthát, hogy az országos függetlenségi párt örömmel értesült az «Ellenzék» megindulásáról és azt teljes erkölcsi erejével támogatni fogja.

Tíz nap múlva 1880. október 1-ső napján indul meg az «Ellenzék.» Ugron Gábor ír benne tüzes vezércikket, de a második közleményben már viharfelhők gomolyognak, melyből kicikázik a Bartha stílusának haragos villáma. Az első fegyverzörgetés pedig azért történt, mert a megjelent mutatványszámot, – anélkül hogy provokálva lettek volna rá, – súlyos kritikában részesítette a budapesti «Függetlenség» és a kolozsvári «Kelet», mely utóbbi a szabadelvű pártnak volt félhivatalos lapja. Tisza kegyére azonban vadásztatott a «Magyar Polgár» is, mely döbbenve vette észre, hogy a «Kelet» megelőzte az «Ellenzék» támadásával. Sietett tehát vetélytársa érdemeire rálicitálni s ő is heves támadást intézett az ellenzéki lap ellen. Bartha e részben indokolatlan támadásokban nem pusztán a kenyérkérdés aggodalmát, nem is a pártpolitika szokásos és divatos otrombaságait látta, hanem azt képzelte, hogy lapját tervszerűleg lehetlenné akarják tenni már születése percében. Ennek tulajdonítható, hogy olyan éles hangon válaszolt és olyan szenvedéllyel rohant a küzdelembe, hogy a megtámadottból csakhamar támadóvá vált. Polemikus cikkei szikráztak az elmésségtől s maró szatírája fájdalmasan sebezte ellenfeleit. Ötletessége, szarkazmusa, gúnyolódása mindig talál, mindig sebez és gyakran oly váratlan ütést mér ellenfelére és olyan ügyesen fogja fel a visszavágást, hogy a közönség, amelyik rendszeren a hírlapi polémiákat falni szokta, szinte tapsol és mohó vágygyal fogyasztja a lapokat. A szenvedélyes és heves hírlapi csatának párbaj lett a következője. Bartha a Vigadóban kardpárbajt vívott *Békéssy* Károlylyal, a «Kelet» szerkesztőjével. *Békéssy* a mellén szenvedett egy nem súlyos természetű vágást, Bartha két ujjára kapott jelentéktelen karcot. Hírlapírói pályájának a küszöbén áll még, amikor szinte minden előre tett lépése akadályokba ütközik. De olyan ember volt, aki az akadályokkal szembe szokott nézni.

1880. november elején a következő napihír jelent meg az

«Ellenzék»-ben: «Lajdinánt-ügy. Gusztáv Rüstovnak hívják azt az apró hadnagyot, ki az egyéves önkénteseket itt Kolozsvárt, állandóan *magyar kutya*knak nevezi. A fiúk közt nagy ezért az elkeseredés. Soh'se bántsák! Nem azért él a német magyar kenyéren, hogy meg ne marja a gazdáját.»

E híre Rüstov nevében két tiszt a félhivatalos «Kelet»-ben nyilatkozott és kijelentették, hogy Rüstov nem használta azt a kifejezést az önkéntesekkel szemben.

Barthának kezében lévén az önkéntesek nyilatkozata, azt írta: ha a parancsnokság vizsgálatot indít, hogy elégtételt szolgáltatson a megbántott közérületnek, – szolgálni fog a tanúk neveivel.

Most már a megszorult Rüstov elégtételt kért, mert érezte, hogy a bizonyítékokkal szemben, a hírlapban közzé tett nyilatkozata, tisztársait is kompromittálná. Bartha azonban nem akarta, hogy egy pár kardcsapással elaludjék az ügy, annál is inkább, mert már a «magyar kutya», a «Kossuth kutya» kifejezések, kedvelt szállóigékké váltak a hadsereg bizonyos köreiből. Kijelentette tehát, hogy nem érzi magát kötelezve elégtételt adni oly ügyek igazságos szellőztetéseért, melyek a közügy terén követtetnek el. Ezt egyszerűen terrorizálásnak tekinti, mellyel a hírlapíró kötelessége teljesítésében akarják megakadályozni stb.

Most már Rüstov megpróbálta másként csikarni ki az elégtételt. Két tisztársát küldötte ismét Barthához, azzal az üzenettel, hogy nem tartja gentleman-nek.

Bartha igen röviden így válaszolt: «Ich lass' mich schön empfehlen, de egészen közönyös vagyok az iránt, hogy személyem felől ama hadnagnak miféle véleménye van! »

Ekkor aztán Rüstov a végsőre szánta el magát. Beszélték akkor, hogy nemcsak a külön katonai becsület nevében a kartársai, hanem más névtelen sugalmazások is izgatták a véres tett elkövetésére. November 13-án déli 11 órakor *Rüstov, Diensti* főhadnagy társaságában lépett az «Ellenzék» szerkesztőségébe, ahol Bartha szerkesztőn kívül, Kabdebó Ferenc és ifj. Frits Albert munkatársak voltak jelen. Anélkül, hogy a jelenlevő két

munkatársat figyelemre méltatták volna, Bartha író-asztala mellett megállottak. Dienstl szólalt meg németül:

Kérem öntől, hajlandó-e Rüstov hadnagynak elégtételt adni?

– Ha Rüstov hadnagy úr beigazolja, hogy nem írtam igazat: elismerem a hibámat, a cikket visszavonom, s ha akarja Rüstov úr, fegyveres elégtételt adok!

Rüstov sáppadt vértelen ajkai reszkettek és nehezen kapta meg a szavakat, amikor kérdezte:

– És máskép nem?!

– Máskép nem! felelte Bartha határozottan.

Rüstov, aki eddig a kardja markolatán tartott balkezeiben egy korbácsot szorongatott, most hirtelen jobb kezébe fogta az ostort.

Bartha pedig, aki sejtette Rüstov szándékát, íróasztala melől egy vastag somfabotot vett a kezébe.

Egy pillanatra összevillantak a szemeik. Az apró Rüstov habozva méregette a hatalmas termetű Barthát. Végre ismét megszólalt:

– Mit akar a bottal?!

– Azt kérdezhetném én is öntől, hogy mit akar a korbáccsal?!

A német nyelven folyt beszélgetést az egyik munkatárs nem értette jól és magyarul szólt bele az izgatott jelenetbe.

– Mit mondott az az úr, kérdezte Rüstov.

– Nem figyeltem rá felelte Bartha, akit már boszantott Rüstov kíváncsisága.

E pillanatban Rüstov felemelte a korbácsot és Bartha vállára ütött, de a következő pillanatban Bartha somfabotjával olyan erősen sújtott Rüstov fejére, hogy az megtántorodott. Majd hirtelen összeszedte magát s gyorsan kirántott kardjával, teljes erejével vágott a Bartha fejéhez, aki vastag botjával fogta ki a hatalmas vágást, amely a kemény botot csaknem kétfelé metszette. Ekkor gyors mozdulattal Rüstov mellé ugrott; egyik kezével a földre teperte s a másikkal szorította a kardot tartó

kéz csuklóját. Egy pillanat alatt lefegyverzi ellenfelét, ha munkatársai, fejüket vesztve, nem rohannak ki az utcára segítségért, hanem elfoglalják Dienstl-t. De a munkatársak elrohantak s amikor Dienstl látta Rüstov szorult helyzetét, kardot rántott és hátulról erős vágást mért a Bartha fejére.

Bartha kénytelen volt elereszteni Rüstovot, mert az újabb kardvágásoktól kellett védenie magát. Szembe fordult Dienstlvel, aki borotva éles kardjával vad dühvel vagdalkozott. Rüstov is talpra állt és most már ketten estek neki a fegyvertelen szerkesztőnek, akinek ebben a szörnyű haláltusában is keserűen kellett tapasztalnia, hogy *egyedül maradt...*

De védte magát és küzdött egy jalkiáltás nélkül. Egy ügyefogyott szerkesztőszéki szolga az előszobában rejtőzködve hallgatta a néma küzdelmet. Két ember egy ellen. Két éles kard a puszta kéz ellen. A vérfagyasztó jelenet pár percig tartott. Ezalatt Bartha puszta kézzel fogott ki minden vágást, úgy hogy újjairól és kézcsuklóiról cafatokban csüngött a vérrel borított izom.

Mikor már nem bírta kezeit felemelni, az előszoba felé indult, de elbotlott a szőnyegben. Ekkor a hátába szúrtak. Mégis eljutott az előszoba ajtónyílásába, ahol ismét szembe fordult támadóival, akik még egyre a fejéhez sújtottak, de 25 kardvágást az ajtó szemöldök fája fogott fel. Ezek a dicstelen karúvágások tán még ma is hirdetik az osztrák fegyverek diadalát.

A szörnyű mészárlás hevében a vagdalkozó Rüstov valahogy Bartha közvetlen közelébe került. A vérrel borított ember még egyszer megragadta a vékony lájtinandót a fogaival és meg-
rázta, mint egy rongyos macskát...

Kívül zaj támadt. A szerkesztőség hátsó udvaráról két favágó jött elő a szolga siránkozására. A vitéz urak ekkor már bevégezték véres munkájukat és futva menekültek a lakásukra, ahol a kaput és lakásuk ajtaját eltorlaszolták. A következő percekben ezernyi ezer ember tolongott a Király-utcában, halálra keresve a véres eset tetteseit, de ugyanekkor nagy dobpergéssel érkezett a készenlétebe helyezett század. Ezek

elkeseredett dühével, haragjával szemben egy század szuronya villogott. Elég volt. *Finita la comedia!* A tiszturak előléptetésben és dicséretben részesültek.

Az összekaszabolt szerkesztő a nagy vérvesztés következtében sápadtan feküdt ágyán. Dr. *Brandt*, a hírneves sebészorvos, dr. *Benel* János és dr. *Engel* Gábor segédkezése mellett műtétet végzett a kezein, aztán bekötözték. Mikor Brandt doktor a fejsebeit megvizsgálta így szólt:

– Ezt is csak egy székely koponya bírta meg!

Bartha szemeit lehunyta. Olyan volt, mint egy halott. Mély csend volt körülötte, mintha hallottas ház volna szerkesztőségi lakása és olyan elhagyottnak látszott e pillanatban, mintha senkije se volna a világon.

De ez csak látszat volt. Ettől a perctől kezdve egy nemzet szeretete vette körül. És ezt a szeretetet azzal hálálta meg, hogy kiváló tehetségét és minden munkásságát egész életében hazája szabadságának és függetlenségének kivására szentelte.

A gyilkos merénylet nemcsak Kolozsvárt, hanem az egész országban mély fölháborodást keltett. Még a félhivatalos «Kelet» is az első napon szigorúan elítélte és orgyilkosságnak mondotta a merényletet. A «Magyar Polgár» szerkesztője, Nagy János haragos cikket ír az osztrák katonai szellem, nyers brutalitása ellen. Egész városon, a sajtóban, az országban, ahová elhat a hír, a véres merénylet törvényes megtorlását követelik. Ugron Gábor úgy érkezik meg Kolozsvárra, mint a vészes fergeteg. A szerkesztőségben a halálra sebzett Bartha helyére áll, – az utcán gyűjtő beszédeket tart. A nép mindenüvé kíséri és mindenütt hallani akarja. Az «Ellenzék» szerkesztőségét állandóan nagy néptömeg veszi körül, akik hírt akarnak hallani a beteg szerkesztőről. A szerkesztőségnek kérelmet kell intézni a tömeghez, hogy hagyják el a szerkesztőség környékét, mert a betegnek teljes csendre van szüksége. A városon künn lakó összes tisztak a kaszárnyába vonultak, mert félnek a nép dühétől. Akik nem mehettek a kaszárnyába, azokat fegyveres bakák őrzik. Akiknek hivatalos ügyben az utcán kell járniok, katonai

kísérettel végzik teendőiket. A polgárság azt követelte a polgármestertől, hogy hívjon össze rendkívüli közgyűlést, ami meg is történt. A közgyűlésen Szász Domokos, dr. Groisz Gusztáv, Benigni Sámuel és mások szólalnak fel és egyértelműleg orvátámadásnak minősítik a verés merényletet. Elhatározták, hogy feliratot intéznek a belügyminiszterhez és a parlamenthez is, hogy a hitvány orgyilkosság megtoroltassék és a polgárság felháborodott jogérzete elégtételt nyerjen. November 16-án pedig népgyűlés volt, amelyen Ugron Gábor és Hegedűs István szólottak a néphez, hangsúlyozva, hogy az elégtételadásnak meg kell történnie, mert azt már egy egész nemzet követeli. Az összes budapesti és vidéki lapok szintén felháborodással írnak az orvátámadásról s erős kifejezések kíséretében írják le az esetet. Végűi követelik az elégtételt, mert a felháborodott közvéleményt csak példás büntetés elégíti ki. Az «Ellenzék» szerkesztőségéhez halomszámra érkeztek a közönségtől a levelek és sürgönyök, amelyekben undorodásukat fejezték ki a merénylők iránt és mély részvétüket nyilvánították a beteg szerkesztőnek. A munkatársakat pedig, akik a váratlan merénylet megdöbbentő hatása alatt, nem védelmezték a megtámadott szerkesztőt, – gúnyos levelekkel árasztották el. Papírra rajzolt futónyulakat és sárgarépából faragott vitézségi érmeket küldözgettek.

Bartha Miklós pedig, kinek kezeit élesre fent kardokkal, – majd az orvosi műtét alatt sebészi ollóval és késekkel vagdalták, egyetlen hang nélkül tűrte a rettenetes fájdalmakat. A szörnyű mészárlás után a nagy vérvesztés miatt egész nap félig alélt állapotban volt, – éjszakáját pedig nyugtalanul töltötte. Fölföriadt, mintha vitéz urak kaszabolása ellen akarna védekezni. Legtöbbet dr. Engel Gábor, aki jelenleg a kolozsvári Karolina kórház igazgatója örködött a beteg felett. Az egyetem orvostanhallgatói pedig arra ajánlkoztak, hogy rendre a nagy beteg mellett virasztanak. Ápolásra művelt úri nők jelentkeztek s a jószívű öreg, özv. Török Sámuelné, mintha édesanyja lett volna, heteken át odaadó, gondos ápolásban részesítette. A beteg állandóan hanyatt feküdt. Két összevagdalt keze, hatalmas kötelé-

kek alatt, menedékesen emelkedő deszkalapokon pihent. November 14-ikén hallgatta ki Romanescu, törvényszéki vizsgáló bíró, kinek kérdéseire, híven elmondotta, a véres esetet. Azután környezetével beszélgetett el. Jóízűen mosolygott, mikor valaki azt a bon-mot-t csinálta, hogy a kormányparti szerkesztőket Ugron Gábornak kell csillapítgatnia, hogy ne izgassák a közönség hangulatát. A látogatók: számára ívet tett ki a szerkesztőség, de jó barátait és kedves ismerőseit rendesen fogadta, akiktől aztán az újabb események felül tudakozódott. Mindenkinek volt egy vigasztaló, egy biztató szava a beteghez. Bartha pedig a legtöbbször még tréfált is, hogy csüggedését és fájdalmát feledtesse. *Felszeghy* Dezső a poéta is meglátogatta és mint versíró, előre elképzelve, hogy egy halálosan összevagdalt, sápadt szomorú embert talál Barthában. Ebben a borongós hangulatban lépett a szobába. Milyen nagy volt a meglepetése, mikor a keservesen nyögő és jajgató ember helyett egy vidám hang kiáltja feléje:

– Szervus Dezső! – Megint rossz verseket hoztál?!

Ebben az időben Teleki Sándor gr., az Öreg ezredes «Magyar kutyák» cím alatt ír egy érdekes tárcát, amelyben azt mondja, hogy «Bartha Miklósban két császári katonatiszt a szabad szót és gondolatot sebezte meg, s midőn őt vagdalták, mindenkinek szent jogába vágtak».

Szász Gerő, a jeles költő «Cassius» név alatt ír az ő «betegéről. *Pálmai* Ilka asszony, aki akkor a kolozsvári színház kiváló művésznője volt, gyakran, vigasztalja, páratlanul előadott népdalaival, melyeket halkán édesen, énekelgetett a már üdülő beteg ágya mellett. Mindenki szeretettel vette körül, mert mindenki érezte, hogy nehéz sebeit a szabad szó és a nemzeti becsület védelmezésében kapta. Bartha később a nagy részvétre vonatkozólag ezt írta: «Gyakran úgy véltem, hogy kórágym mellett dobog e nemes város szíve».

Kórágából 1880 karácsonyja után kelt fel és 1881. január 1-sőjén «A hála nevében» cím alatt tollba mondja első cikkét, melyben a többek közt így szól: «Végig tekintek azok név-

során, akik szerencsétlenségem felett nyilvánosan feljajdultak s míg egyfelől a megindulásnak egész mélységét érzem, másfelől megdöbbenve gondolok a tartozás ama nagyságára, mely a közrészvét által egész életemre nehezedett.» 1881. év januárjában betegsége óta először hagyja el szobáját. A «Nemzeti Szálloda»-ban ebédelt számos barátja és ismerőse társaságában. Talpas poharát, amelyből ebéd közben bort iszik, még nem bírja megfogni, de ujjai között tartja és vidáman koccingat örvendező barátaival. Mikor vége volt az ebédnek, *Szentgyörgyi* István, a jeles színművész, odaszólitotta a pincért és kifizette azt a poharat, amelyből Bartha felgyógyulása után először ivott. Ezt a poharat a kiváló művész ma is legkedvesebb ereklyéi közt őrzi.

IX.

Ettől az időtől kezdve lapjában ismét rendszeresen kezd dolgozni. A tollat még nem tudja fogni, hanem egyik vagy másik munkatársának diktál. Az «Ellenzék» már erősebb politikai színezettel lép akcióba, ami ismét a félhivatalos «Kelet» haragját keltette fel. Bartha, kinek erős oldala a polemizálás és előnye az, hogy nyomban támadásba csap át, vagy ellenfele vádjait teszi nevetségessé, győztesen kerül ki a csata tüzéből. De már ezután a párttorzsalkodásba bizonyos szünet áll be. Nem kerüli a harcot, de nem is keresi. A függetlenségi párt ügyeivel kezdett behatóan foglalkozni. A kolozsvári függetlenségi párt értekezletén felvetette a kérdést, hogy nem volna-e helyesebb, ha az országos függetlenségi párt reálisabb alapra helyezkednék a helyett, hogy állandóan az eszményi tagadás magaslatán maradjon, elzárja magát a kormányképesség lehetőségétől is. A bizottság, melynek tagjai: Haller Rezső előkelő ügyvéd, Deáky Albert, dr. Veisz József, Szász Gerő, Benel Ferenc s más tekintélyes férfiak voltak, helyeselték Bartha fejtegetéseit, amelyeket Bartha apjának 1881. évi március 4-én megjelent számában «*Teendőink*»

cím alatt írt meg. «Be kell mennünk – írja – a delegációba is, hogy a párt keze minden téren szabadon mozoghasson. A delegáció rász intézmény ugyan, de a szent tartózkodásnak helye nincs! Minden tért el kell foglalni, minden becsületes eszköz meg kell ragadni, ha nemzetünknek használni akarunk! »

Irányi Dániel, az országos függetlenségi párt elnöke nyomban megszólal és egy Budapestről küldött cikkében tiltakozik, hogy a párt a delegációba menjen. Bartha a személy iránt érzett tiszteletből közli Irányi cikkét, de megjegyzi, hogy álláspontját fentartja és lapjában helyet ad a fontos kérdés megvitatásának. A vitában Ugron Gábor siet részt venni és Bartha álláspontjára helyezkedve fejtette ki, hogy a függetlenségi párt csak úgy tehet hasznos szolgálatot a nemzetnek, ha mindenütt szervezi őrállását, ahol a nemzet nagy érdekei felett döntenek.

Az érdekesnek ígérkező hírlapi vitát az 1881-ik évi országgyűlési képviselőválasztási mozgalmak szakították meg. Az «Ellenzék» hasábjait a függetlenségi párt érdekében kifejtett heves agitáció foglalta le. A függetlenségi párt Kolozsvárt szervezkedett azzal a lelkesedéssel és harci kedvvel, amelyet Bartha cikkei keltettek fel a közönség minden rétegében. A párt erősödését fokozta a Barthát ért katonai orvtámadás is, amelynek brutalitása még sajgott a lelkekben. 1881. év május végén a függetlenségi párt kimondotta, hogy Kolozsvár mindkét kerületében felveszi a harcot a kormány pártjával szemben. Az első kerületben Bartha Miklóst jelölték *Hegedűs* Sándorral szemben, – második kerületben Ugron Gábort, *Bokros* Elekkel szemben. A Barthát jelölő gyűlésen Benigni Samu nagyiparos elnökölt, kinek ajánló szavaira az összesereglett nagy közönség viharosan éljenzette a népszerű jelöltet. Bartha azonban nem hitt a győzelemben. Kolozsvár, a mindenkori kormányhatalom erős támaszának hírében állott. A választás napján, június 24-én meg is írta az «Ellenzék» – amint az ilyenkor szokás, – hogy «a kormánypárt hallatlan pressiója és vesztegetése következtében pártunk jelöltjei kisebbségben maradtak.» De a lap ki se került még a sajtóból, jött a hír, hogy Ugron Gábor *kilenc*, Bartha

Miklós pedig *negyvenhárom* szavazattöbbséggel képviselőknek megválasztottak. A függetlenségi táborban az öröm óriási volt, de az ellentáborban sem voltak sokan, akik az eredmény miatt lelki fájdalomról panaszkodtak volna. Bartha, mihelyt értesült a győzelemről, a nyomdába sietett, ahol lapja utolsó oldalát helyezték a sajtóba. A kesergő vezércikk már ki volt nyomva és nem lehetett kihagyni. Ezért hát a hírek elejére vastag betűkkel szedette ki: «Mai vezércikkünk nem gílt!» Dr. Jeney Viktor egyet, tanár, mint választási elnök, mikor a mandátumot Barthának átadta, így szólt: «Nem tartozunk ugyan egy párthoz, de azért a győzelemhez gratulálok! »

A függetlenségi párt a győzelem öröme július hó 10-én a városi vigadóban bankettet rendezett, ahol Bartha és Ugron nagyhatású beszédekben köszönték meg a polgárság bizalmát, mellyel kitüntették. Barthát ugyanekkor Szilágy-Somlyón is képviselőnek választották, de ő a kolozsvári mandátumot tartotta meg. Mikor aztán a politikai szenvedélyek által felvert hullámok elsimultak és a csatazaj viszhangja elenyészett, ismét a csendé, sebb munka napjai következtek el. Mint képviselő, gyakran tartózkodik Budapesten, honnan a «T. Házból» érdekes reflexiókkal kísért tudósításokat küld lapjának. A parlamenti vitákra vonatkozó humoros megjegyzései vagy komoly színezetű bírálatai, képviselői körökben is olvasottá teszik az «Ellenzék» országgyűlési tudósításait. Beszédeit mindig a választékos stíl, formai szépség és tárgyilagosság jellemzik. Ebben az időben már hatalmas arányokban bontakozik ki belőle az előkelő szónok, a tartalmas és temperamentumos publiciszta és a magyar . stílművészet mestere. A függetlenségi párt örömmel látja, hogy Barthában egy kiváló tehetséget nyert.

Ha Kolozsvárt időzik, akkor is élénken figyeli a politikai eseményeket s lelkét a függetlenségi eszme eljövendő diadalának ábrándja ringatja el, de azért gyakran tér pihenni a költészet szelíd múzsájához is. A vonal alatt tárcalevelekben gyakran cseveg *Gyula* és «*Garçon*» nevek alatt, melyekre szellemes válaszokat küldözget «*Rachel*» (Gálfy Sándorné), akivel a tárcá-

rovatot élénkké, változatossá és olvasottá teszik. Közben nem kerül ki figyelmét a «Schulverein» agitációja, melynek izgatása alatt az erdélyi szászok a magyar állameszme ellen konspirálnak. Polemizál a nagyszebeni «Tageblatt»-tal, és Teuts szuperintendenst oktatja ki hazafiúi kötelességeire; minden cikkében erős védfalat állít a magyar állameszme mellé a szászok támadásával szemben. A szászokkal folytatott harc után, igen elmés és jellemző cikk-sorozatban a társadalom nyílt sebeire mutat rá. «*Un koldus*», «*Diplomás protektor*», «*Ki a hibás*» címek alatt írja meg azt a nemzeti szerencsétlenséget, hogy a magyar nemes és intelligens osztály azért züllik el az életviszonyok közt, mert hibás nevelési rendszerünk gyakorlati pályára nem készíti elő.

Csakhamar ismét a nemzetiségi mozgalmak hullámverését érzi meg. Ekkor születik, meg lelkében a magyar Közművelődési Egyesület létesítésének szüksége. A kormányhatalomtól nem reméli, hogy a nemzetiségi izgatás káros következményeit ellensúlyozza, hanem társadalmi téren kell szervezni az ellentábort. Ekkor alakultak a «Széchenyi Egylet» Szathmáron, a «*Magyar Egylet*» Sárosmegyében, és a «Magyar Iskola Egylet» Budapesten. Erdélyben még nem volt semmi mozgalom, pedig Erdély volt mindig a legveszélyeztetettebb pontja az országnak. Bartha Zongor név alatt 1882. december 6-án írja meg első cikkét «*Magyar Egylet*» cím alatt. Az «Ellenzék» két számában megjelent cikk adja meg az első lökést az «Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület» alakulására. Ebben a cikkben szabatosan korvonalozza az egyesület célját és működési irányát. Miután kifejti, hogy az államalkotó és államfentartó nemzet a magyar, rátér a kultúra fejlesztésének fontos feladataira. A társadalom szerepéről szólva azt mondja, hogy valódi hatása csak a divatnak van. «A divatot pedig nem lehet sem a parlamentben, sem a kir. kúriánál, sem az alispáni hivatalokban dekretálni. Divatot csupán a társadalom örök mozgása teremt. Divatossá kell tenni mindent, ami magyar. A zenét, az irodalmat. Magyar motívumok után kutasson az. író, a festő, a szobrász, a színész, az iparos. Fejt-

sünk ki magyar ízlést edényben, bútorban, táncban, képekben. Ne majmoljunk idegent, mert nem természetes az álarcviselés, de ne is zárkózzunk el a civilizált világtól, hanem igyekezzünk annak produktumait a magyar ízlés és élet klímája szerint átalakítani és feldolgozni.» Végül oda konkludál, hogy gondoskodni kell egyletekről, melyekben szervezve legyen a társadalom, s melyek alkalmat nyújtsanak a magyar kultúrának nemcsak fejlesztésére, hanem tervszerű terjesztésére is. Érdekes, hogy Bartha már ebben az időben gyűjtött 300 forintot a létesülendő közművelődési egylet céljára és rendíthetetlen hittel várta az időt, amikor az ige testet fog öltetni.

De addig még sok vihar tépte meg a közpályán, ahol küzdve, viaskodva tett előre minden lépést. A képviselőház három éves ciklusa lejárában volt s Kolozsvárt a szabadelvű párt okulva az 1881-iki bukáson, jó előre kezdette ásogatni a sírt a függetlenségi képviselők számára. Az eszes Szász Domokos, aki sok előrelátással szokta terveit fölépíteni, nemcsak szívesen kikölcsönözte sokoldalú talentumát a szabadelvű pártnak, hanem ő maga is tevékeny részt vett abban a munkában, melynek célja volt a tekintélyesebb elemeket egy táborba vonni. Ismerte az emberek vágyait, ambícióit, gyöngeségeit, melyeknek teljesülését legalább is a reménység kecsegtető fényével világította meg. Ő maga is látta az erdélyi reformátusok megüresedő püspöki székét, amelyhez, nagy tehetségénél fogva, kétségtelenül legközelebb állott, de azért a taktikához tartozott, hogy politikai érdemekre is lehessen rámutatni. Így alakult meg Kolozsvárt a nyolcvanas évek elején az a hatalmas klikk, amelynek okos feje Szász Domokos és tevékeny karja Bokros Elek volt.

Mikor Bartha Miklós 1882 végén hozzálatott, hogy a függetlenségi párt erejét, a szervezett szabadelvű párt erejével összemérje: azt tapasztalta, hogy a függetlenségi párt serpenyőjéből a súlyok egy részét az ellentáborba csempészték. Mikor pedig elindult, hogy visszaszerezze: azt látta, hogy minden lépése elé hatalmas torlaszokat emeltek. Ideális lelke soha sem tudta egészen megérteni, hogy az eszményi lelkesedést a pilla-

natok idézik fel és a pillanatokkal repül tovább, míg az anyagi lelkesedést az emberi természetben rejlő és mindig prédára leső önzés teszi tartóssá. Heves véralkata lánggra lobbant, mert úgy látta, hogy a polgárságnak csak előbb tanúsított, hazafias, nemes lelkesedését, az anyagi haszon ígéreteivel kerítették meg. Szenvedélyes haraggal írta meg *«Demagogia»* című cikkét, amelyben Szász Domokost súlyos vádakkal illette. A bűn nem állott egészen arányban a büntetés szigorával, noha az is kétségtelen, hogy Szász Domokos a tíz parancsolat valamelyike ellen vétkezett. A hírlapi szóváltás nem maradhatott el, amelybe Szász Béla egyetemi tanár, a Szász Domokos öccse is beleavatkozott. Bartha Szász Bélával a *«Sáp»* című cikkben végzett. De úgy a *«Demagógia»*-val, mint a *«Sáp»*-pal sajtópert zúdíttott a nyakába. Szász Domokossal szemben Eötvös Károly védelmezte Barthát, de a törvényszék mindkét esetben elítélte. A törvényszék ítéletét fellebbezte és a felsőbb bíróság Szász Domokossal szemben felmentette, – Szász Bélával szemben pedig 10 ft büntetésben és 50 ft költségekben marasztalta el.

Bartha hírlapi csatáit nemcsak szenvedélyllyel, de sok erővel, maró gúnynyal és megkapó ötletességgel szokta vívni. Gyöngé ellenféllel komoly harcba nem elegyedett soha. Az ingerelte, az tüzelte, ha ellenfele erős és hatalmas volt. Azt szokta mondani, hogy a gyöngé lehet gonosz, mert hatalma nem érvényesül a tömeg felett, de az erős, ha gonosz: Önző célokból megrontja a közéletet. Ezért volt kíméletlen, ha erősekkel és hatalmasokkal mérkőzött a küzdő téren. A gonosznak tartott erősekkel folytatott szenvedélyes harcmodora sok ellenséget szerzett, akik nem mulasztották el a kínáló alkalmat, amikor ártalmára lehettek. Lapja kiadóját a szerződési feltételek megváltoztatására akarták rábírní, ami azzal végződött, hogy Bartha 1883-ban Magyar Mihály nyomdájába vitte át az *«Ellenzék»*-et, melynek programját a kiadói változás alkalmából így határozta meg: *«Megmondani az igazat fent és lent egyaránt, – üldözni a gonoszságot, – kinevetni az üres gögöt, védelmezni az üldözöttet, – kihirdetni az erényt, leálcazni a bűnt s a nyilvános-*

ság jogát és le nem kötelezett hangját vinni be a közérdek tusaiba: íme az «Ellenzék» programja!» Aki gondolkozását és a nemes eszményekért való rajongását ismerte, nem kételkedhetett abban, hogy minden sorát jóhiszeműleg írta s azokhoz minden körülmények között híven ragaszkodott.

X.

Ebben az időben érdekes cikksorozat jelent meg az «Ellenzékben. Feltűnést keltő elmés fotográfiák voltak ezek, az erdélyi részek azon férfairól, akik a közélet terén kiváló munkásságot fejtettek ki. A cikksorozat, mely «*Erdély napjai*» címet viselte, Bartha Miklóssal kezdődött. Nem voltak aláírva, de a közönség hamar ráismert Bartha tollára. Ő ugyan, hogy a gyanút elkerülje, először is saját magáról rajzolt humoros és kissé bizarr képet: .... «Egy kis székely birtokon gazdálkodott nyolc évig. Tengett, lengett mint a veréb. Nézte a méheket s nem tanúit rendet; nézte a hangyákat s nem tanúit szorgalmat; nézte a virágot s nem tanúit ártatlanságot. A fecskétől nem a fészekrakást tanulta meg, hanem a vándorlást; a kutyától nem az alázatosságot, hanem a marakodást. Különben pipázik, szivarozik, csibukozik, cigarettázik, de nem bagózik. Hanyag mint egy hírlapíró és rendetlen mint egy poéta. A pénzzel úgy bánik, mint a kémény a füsttel: mind elbocsátja magától. Barátnak jobb, mint ellenségnek. Szíve olyan, mint a keze: tele sebhelyekkel. Kedélye olyan, mint a tó felszíne: minden felhő meglátszik benne, de csak addig, amíg elvonul. Hiszen az emberek javíthatóságában, hiszen a politikai eszményekben, hiszen egy jobb jövőben. Van benne valami a pókból: százszor elszakad a fonál, amelyen függ és százegyedikszer is újat ereszt. És van valami benne a gyík farkából, mely nem szűnik meg mozogni, amíg a nap süt. Ez a nap, ez a világoosság, ez adja meg, – ez tartja benne a lelket. Több az ellensége, mint amennyit érdemelt és kéve-

sebb a barátja, mint amennyit szeret. Inkább elmélkedni óhajt, mint hadakozni s valahányszor ráüt muszájból valakire, mindannyiszor az ő karja zsibbad el»...

Az 1884. évi általános országgyűlési képviseléválasztások közeledésével az erdélyrészi kerületekben erős és heves agitációt indít lapjában, ami által gyakran hírlapi támadásoknak teszi ki magát. A kormány lapjai vetélkedve üldözik, hogy rászolgáljanak a hatalom jó indulatára. A Sepsiszentgyörgyön megjelenő «Székely Nemzet» sértő közleményéért pisztolypárbajt vív *Malik* József szerkesztővel. A pisztolyt el tudja sütni ugyan, de nyomorékká vagdalt kezével, nem bírja a fegyvert szilárdan tartani s így ellenfeleinek nincs nagy szükségük a személyes bátorságra. Ellenségei és irigyei, akik bőven támadtak, nem látják már veszélyeztetve a bőrük épségét s drága egészségük kockázatása nélkül mutogatják vitézi voltukat. Egy úr azért provokálta, mert az «Ellenzék» nem tett róla említést, holott ő valahol nyilvánosan szerepelt. Bartha az első pillanatban dühbe jött, de azután metsző gúnynyal írta meg, hogy a vérontás kikerülése végett, ezennel nyilvánosságra hozza a nagy horderejű eseményt. «Én tudtam – így szól – hogy amit teszünk, mondunk, vagy írunk, azért felelősséggel tartozunk, – de hogy azért is felelősséggel tartoznánk, amit nem teszünk, nem mondunk és nem írunk, azt idáig igazán nem tudtam!»

1884-ben Kolozsvárt *Hegedűs* Sándorral szemben megbukott, de Csíkszeredában legyőzte ellenfelét és ismét bejutott a parlamentbe. Hegedűs programbeszédjét július elején mondotta el és ezt az alkalmat a szabadelvűpárt arra használta fel, hogy előkelőségét a függetlenségi proletárokkal szemben fitogtassa. Hegedűst a vasúti indóháztól diadalmenetben, hosszú kocsisor kísérte a városba. Amikor a menet a Nagy-utcán (ma Ferencz József-út), vonult Kolozsvár főtere felé, egyszerre rettenetes közepor zúdult a kocsisorra, ahol többen megsebesültek. Hogy tervszerű merénylet volt-e a kövezés, vagy a bámész tömeg pillanatnyi elhatározása: azt a megindított vizsgálat nem tudta kideríteni. A vizsgálat pedig szigorúan megindult és annak meg-

könnyebbítésére valami *Erdélyi* Béla nevű vasúti tisztviselő vállalkozott, aki az «Ellenzék» egyik munkatársát: *Sebesi* Jóbort azzal vádolta, hogy előzetesen is tudomása volt a kövezésről. Sebesít vizsgálati fogságba helyezték, Bartha pedig kiírta lapjában az esetet és a közönség ítéletére bírta Erdélyi eljárását, aki minden elfogadható alap nélkül, denunciálta a vele barátságban álló Sebesít. Ebből is párbaj lett. Bartha kiállott s miután Erdélyi lőtt, ő eldobta a pisztolyát. Hanem a kövezés miatt erősen kiélesedett a helyzet a függetlenségek és a szabadelvűek között. A szabadelvűpárt hatalmának tudatában ítélt elevenek és holtak felett. Bokros Elek irodája volt munkásságának terepnuma, – fáradalmaikat pedig a «házsongárdi» kuglizó árnyas fáin alatt pihente ki hűs italok üdítő csöppjei mellett. A «*Teke-társadalom*» akkor kétségtelenül hatalom volt. Magasan feküdt, mint a Parnassus, melyen az istenek lakmároztak és a gyarló emberek gyakran remegtek a tekegolyók menydörgésétől. Csak Bartha volt a vakmerő, aki «*Járókelő*» név alatt a parnassusi istenek közé nyilazott. Bartha küzdelmes életében sok sebet adott és sok sebet kapott. Ez alkalommal azonban ő volt, az adós és fizetni akart. A közlemény, melyért a «Teke-társadalom» föllázadt, Szász Domokosnak volt adresszálva, de a vezér mellett 21 harcos érezte magát találva. *Huszonegyen* írtak alá Bartha ellen egy sértő közleményt, melyet a párt hivatalos orgánumban közzétettek. A 21 ember között volt a híres történettudós: Szabó Károly egyetemi tanárnak is a neve. A dologból hosszantartó lovagias bonyodalmak származtak. Bartha válaszolt a sértő közleményre és kijelentette, hogy az aláírók közül 11 embert különböző okok miatt nem provokál. «Szabó Károly urat sem vonom kérdőre – írja – mert ne/n tudnám azt a felelősséget elvállalni, hogy általam és miattam, bármi veszélynek aggodalma hátráltassa őt, a Székelyföld régen várt történelmének a megírásában. » A többi úrtól azonban elégtételt kért. Egyik segédje *Gajzágó* Manó ügyvéd és jó barátja volt, aki másodmagával egész nap kocsikázott a tömeges kihívás ügyében. Egyik ismerőse, aki nem volt értesülve az affaire-ról, azt kér-

dezte Barthától, hogy vajjon miért kocsikázik Gajzágó ma utcáról utcára másodmagával?

– Vendégeket hív a lakodalmamra, – felelte Bartha komolyan.

A kihívott urak azt válaszolták Bartha segédeinek, hogy nem adnak lovagias elégtételt, hanem ha tetszik, *kiállanak*. Bartha azt felelte, hogy az ellen nincs kifogása, mert ő nem elégtételt keres, hanem megtorlást. A válasz meglehetősen zavarta a lovagias kedvet, mert hosszas tanácskozás után azt sütötték ki, hogy ki se állanak, mert Bartha nyomorék és nem tudja a fegyvert kezelni.

Ezt a második kibúvást Ugron Gábor is megsokalhatta, mert Székelyudvarhelyről nyilatkozik és kijelenti, hogy a lovagiasság szabályainak nem felel meg, hogy egy embert 21-en támadjanak. «Csak azért nem illetem őket méltó nehézségű kifejezéssel, – írja, – mert csupán azokat szoktam sérteni, akikkel fegyveremet összemérhetném, amit nem tehetnék olyan valakikkel, akik az elégtételadás elől olyan undorító módon meghátrálnak.»

Napokig foly még a segédek közt a tanácskozás, amíg végre egy-két ellenfél kikerül a tömegeből. Ezekkel aztán lovagiasan intézi el Bartha az ügyet. A többiekkel pedig csendesen és barátságosan elintézte az idő ...

Ha a politikai közélet küzdelméből támadt zivatar elfárasztja: nyugalom és pihenés után vágyakozik. De ilyenkor sem tétlen. Lelkét megszállja a költészet varázsa és az *«Alkony-órák»* szelíd csöndjében *«Hangulatok»* fakadnak küzdelmes életének emlékeiből.¹ Ezek a hangulatok rózsát szórnak a tövisek közé és fényt derítenek a csüggedés szomorú homályában. De csak addig vigasztalják, ameddig az alkotás gyönyörének izgalma tart. Azután ismét az egyedüllét fárasztó, sötét árnya borul lelkére és az a gondolat ébred benne, hogy az élet öröme

¹ Bartha *«Alkony-órák»* cím alatt kezdette írni apró poétikus tárcáit, melyek *«Hangulatok»* cím alatt 1897-ben jelentek meg.

teljesebb akkor, ha van valaki, akinek fáradt fejünket keblére hajthatjuk és akinek kinyújtott keze homlokunkig ér, hogy gyöngéd szeretettel simítsa el a redők et és törölje le a verejtéket. Nem csoda, ha elfogja a vágy egy boldog otthon után, ahol olykor csendes nyugalmat és őszinte szeretetet találjon, mert csaknem egyedül folytat titáni küzdelmet az elhatalmasodott szabadelvű párttal, és még a hatalmasabb Szász Domokossal, aki már ekkor, br. Kemény Gábor közlekedésügyi miniszter és ev. ref. főgondnok támogatásával siet az 1885. év márciusában meghalt Nagy Péter ref. püspök Örökébe lépni. Szász Domokos ellen írt cikkek «Az egyetlen fiú papája» címmel jelennek meg s erős, gunyos hangjok és metsző szatírjuk nem kíméli Szász D. környezetét se, akiből aztán gyorsan szaporodik föl ellenségei száma. Bartha nyílt ellenségeitől sem félni, sem meghátrálni nem szokott, de annál mélyebben keserítette el, ha névtelenül rágalmazták, vagy alaptalanul áskálódtak ellene. Leginkább talán az fájt, ha barátaiban váratlan csalódás érte. Ilyen események hatottak rá akkor is, midőn sebzett lelke a csaták tűzéből, az otthon meleg és csendes fészkébe óhajt vonulni. Megismerkedett *Gallus Klein* Fngy.es gyalui birtokos leányával Rózsikával. A szelíd, kék szemű, okos leány szeretettel vonzódott Barthához, aki szintén teljes szívéből megszerette. A jegyváltás után nem is nevezte másképen, mint *Rözgének*. Ekkor írja testvérének: «Szeretnélek látni, hogy kibeszéljem magam. Azt hiszem gyermekkoromban sem voltam ilyen elégedett és hálás a gondviselés iránt.» 1885. januárjában történik meg az eljegyzés és ettől kezdve gyakran tölti az időt Gyaluban, jegyesénél. Mikor pedig visszatér Kolozsvárra, bizalmas baráti körben elragadtatva beszél Rözgéről. «Ellenségeimet eszi a méreg – szokta mondani – mert azt hiszik, hogy Rözge nagyon gazdag. De ők nekem megmondották, hogy nem igaz. Én azonban nem szólok semmit, hadd mérgeelődjének.» Mérgeelődték is és ez alkalommal sem kerülte el a rágalmat, mert azt mondották, hogy érdekházasságot köt. Bánta is, hogy mit beszélnek. Boldog volt és nem törődött velük. Harci tollát letette s csak az *Alkonyórák* csönd-

jében borongott. Rözgét már gyakran szövi ábrándjaiba. Közben jegyese arcképét megküldi testvérének és a következőket írja: «A fotográfiái szörnyű rosszak, de ő elég szép; nekem nagyon szép. Megérti minden gondolatomat. Lakodalmunk áprilisban lesz; ők júniusban akarták, de én nem várok addig. Esküvőnk után kimegyünk Kossuthhoz, hogy lássam s hogy Rözge csókolhassa meg az öreg kezét.» Rözge csakugyan igazi verőfényt áraszt lelkére. Gyakran olyan vidám és gondtalan, mint egy gyermek. Egy ugyanazon időben írt levelében visszapillantást vet küzdelmes múltjára, amit sötétnek rajzol és végre fölkiált: «És mennyire kiderült! Alig látok a fénytől!»

De úgy látszik, hogy az esküvőre áprilisig sem várt, mert 1885. március 21-ikén Gyaluban, szűk családi körben Kovács Ödön ev. ref. theologiai tanár és pap összeadta az új párt.

Ugyancsak 1885. márciusában indult meg a mozgalom az «Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület» szervezése ügyében. Bartha még tevékeny részt vett az előkészítés munkálataiban és az alapszabályok elkészítésében, mely az Egylet célját így határozta meg: «*A hazafiság fejlesztése nemzeti irányú művelődés által.*» Az esküvő után azonban Olaszországba utazott feleségével, miután intézkedett, hogy lapja az Emke érdekeinek minden irányban szolgálatára álljon. Bejárta Olaszország nevezetesebb városait, ahonnan «*Útközben*» cím alatt több mint húsz terjedelmes tárcaközleményt írt az Ellenzék számára. Ezek a tárcák hihetetlenül különböznek a szokásos útleírásoktól. Bartha erős megfigyelő képessége, költői vénája, kritikai ereje, derűit humora, csipős satírája és lendületes, színes irálya egyaránt érvényesül ezekben az útleírásokban. Velence, Milánó, Nápoly, Róma stb., minden sajátos vonásokkal kibontakoznak az olvasó előtt. Bartha meglátja az égnek, a földnek, a növényzetnek, az embernek, az állatnak, az intézményeknek legérdekesebb és legjellemzőbb tulajdonságát s azt a stílművészet vonzó bájával írja le. Olaszországból májusban érkeztek vissza, de a nyár nagy részét Gyaluban, apósa házában töltötte.

1885. augusztus 31-ikén volt az Emke alakuló nagygyűlése,

amelyen *Bethlen* Gábor grófot választották elnöknek. Alelnökök lettek: *Felméry* Lajos, a nagyhírű paedagógus egyetemi tanár, *Bánffy* Ádám báró, *Haller* Károly dr. és *Bartha* Miklós. Titkár: *Sándor* József. Bartha azonban nem akarta vállalni az alelnökséget, mert azt tapasztalta, hogy távolléte alatt olyan egyének jutottak vezérszerepekhez az Emkénél, akikkel érzelmeit összehangba hozni nem tudná. Beszédben fejtette ki álláspontját és visszalépésének indokait. Bethlen Gábor azonban más véleményen volt. «A közgyűlés általános bizalma – úgymond – önt választotta meg, tehát maradnia kell. Kimondom, hogy ön az Egylet egyik alelnöke!» Úgyis lett. Ettől kezdve Bartha munkásságának jó részét szentelte az Emkének. Nemcsak agitacionális erejének, de publicisztikai működésének is egyik fénypontja, amikor az Emke érdekében a közönséghez fordul és adakozásra hívja fel. «*Az új fórum*», «*A zsidókhöz*» című cikkeiben rámutat az Emke üdvös hivatására, kulturális és nemzeti jelentőségére s aztán a hazafias zsidókat és magyarokat arra buzdítja, hogy tevékenységöknek és áldozatkészségöknek az Emke legyen az új fóruma. Egy másik cikkben, az Emke hivatásáról a következőket írja: «Hatnunk kell a segély útján, a könyv útján, a hírlapok útján, a társulás útján. Sebeket kell gyógyítanunk, mint egy orvosnak, prédikálnunk kell, mint egy papnak, tanítanunk kell, mint egy tanárnak, lelkesítenünk kell, mint egy költőnek, takarékoskodnunk kell, mint egy fukarnak, áldoznunk kell, mint egy bőkezűnek és harcolnunk kell, mint egy katonának!»

Közben arra is ráér, hogy E. Kovács Gyulához egész cikksorozatot intézzen levél alakjában, amelyekben a színműirodalommal kapcsolatosan, a magyar színészetéről egy műkritikus ízlésével beszél. De nem csak mint publicista és szépíró, de mint parlamenti szónok is feltűnést keltő sikert arat 1886. márciusban, a törvényhatóságokról szóló törvényjavaslatról tartott beszédével. Az összes lapok nagy dicsérettel emlékeznek meg kiváló szónoki képességéről. A félhivatalos «*Nemzet*» pedig a függetlenségi szónokról a következőket írta: «Bartha Miklósban egyik leghatározottabb ellenfelünket látjuk, nemcsak általában, de a

fennforgó különös kérdésben is. De mindez nem tartóztat vissza annak elismerésétől, hogy a szélső ellenzék, minden népszerűségi váza mellett is, igen gyöngye álláspontját, senki sem tudta volna annyi bravúrral és ugyanakkor annyi tárgyilagossággal és nemes modorral védelmezni.»

XI.

A parlamenti szünet alatt ismét Gyaluban töltötte a nyarat, ahonnan egy társasággal kirándulást rendeztek a Hargitára. Bartha szerette az erdőt, a mezőt, a kertet és mindazt, ahol a természet pompája nyilvánul, de a havasért rajongott. Hogy miért rajong annyira a havasért, azt remek tollal írja meg «Kazár földön» című munkájának «Magyarázat»-ában. A hargitai kirándulásnál «*Imitt-amott*» cím alatt ír aztán az «Ellenzék» tárcarovatában. A havasi tájak bűbajos festése, az őstermészet fönsgének elragadó képei fakadnak föl tolla nyomán, amikor benyomásait rajzolja. Leírásaiból kiárad a természet üdesége, majd fölviharzik az elemek őserije. Megfigyelései nyomán a havasi világ új és ismeretlen vonásai bontakoznak ki, melyek megkapják és fölkeltek érdeklődésünket. És amíg bolyong az őserdő fái alatt, vagy moharos sziklái felett, féltő aggodalommal gondol Rözgére, nehogy elcsússzék a mélység felett; nehogy elfáradjon a hegymászásban. Rözgét a havasok tündérének képzele, kire ha rátekinthet a rengetegben: a mesék világának csodás képei rajznak fel lelkében.

A napokig tartó kirándulásról augusztus hó 29-ére visszatért Kolozsvárra, hogy résztvegyen az Emke gyűlésén. Itt találkozik nagy ellenfelével, Szász Domokossal, aki most már mint püspök, hatalmának és dicsőségének magaslatán állott. Bartha, aki mindig készen volt a harcra, ahol azt tapasztalta, hogy az egyéni érdekeket a' közügyek elébe tolják, azt gyanította, hogy az Emkénél is bizonyos klikk-rendszert készülnek meghonosítani.

De ez alkalommal kellemesen csalódott. A püspök azt az indítványt tette, hogy az ev. ref. egyház hajlandó szövetségre lépni a kultúregyesülettel olyan helyeken, ahol a két testületet közös tevékenységre utalja a helyzet. Ennélfogva hajlandó az egyház 150,000 forint befektetést tenni a saját tőkéjéből a kultúregylet cége alatt s a kultúregylet által approbált célokra.

A hazafias indítványt Bartha a legnagyobb örömmel fogadta. A haza oltára volt az a szent hely, ahol legnagyobb ellenségét is, ha az odatért, szeretettel ölelte keblére. . . . Amikor lapjában méltatta az indítványt, teljes elismeréssel emlékszik meg Szász Domokosról, «mert – úgymond – inkább szeretem az igazságot, mint saját indulataimat és inkább szeretem a közügyet, mint saját magamat.» De ha meg tudott mindig bocsájtani azoknak, akik a közügyek terén hazájuk érdekét szívesen szolgálták: szinte kérlelhetetlen ostorozója volt azoknak, akik egyéni, hatalmi, vagy pártérdekeikért, a nemzet ügyéről feledkeztek meg. Azt mondta, hogy a magyar nemzet olyan szomorú helyzetben van, akit mindig figyelnek ellenségei, s nyomban megtámadják azon az oldalán, ahol észreveszik gyöngeségeit. Fejlett erejű, egységes nemzetnek nincs szüksége talán arra, hogy minden kérdésben a haza nevével induljon a küzdőterre, de a magyarnak se jó kedvében, sem bánatában, sem pihenésében, sem munkájában hazájának tartozó kötelességéről nem szabad megfeledkezni. Lapjában is mindig ezt az elvet tartotta szem előtt s ezért a hírlapi csaták egész sokaságát kellett végigharcolnia. Az «Ellenzék» a legelterjedtebb és legolvasottabb lapja volt az erdélyi részeknek, de az érdeklődést, amit a közönség tanúsított iránta, nem a szenzáció-hajhászatnak köszönhette, hanem a nyílt, egyenes, bátor és hazafias tónusnak, amelynek Bartha frappáns megszemélyesítője volt. Bármit írt, az mindig érdekes volt! Akár a Zongor rapszodikus vezércikke, akár a Járó-Kelő humorosan rajzolt napi eseménye, akár Garçon poétikus merengése került ki a sajtóból, a közönség mohón kapta és érdeklődéssel olvasta el. Nem szerette és nem engedte, hogy lapja akár a rablógylakosság borzalmait, akár a családi drámák pikáns részleteit, akár

a kétfejű borjúk, a háromlábú csirkék vagy más rendkívüliségek csodáit kultiválja. A közönségnek nem az érzékeire, hanem a lelkére igyekezett hatni. Nem az utca szenzációját, hanem a közügy érdekeit kívánta szolgálni.

Hangulat nélkül soha sem írt. Ha mint szerkesztőt a körülmények mégis a vezércikk megírására kényszerítették, kedvetlenül nyúlt a tollhoz, idegesen mozgott a széken, fújta a cigarettája füstjét s mielőtt az első betűt leírta volna, kétszer-háromszor megmártotta a tollat. Ilyenkor minden zaj, sőt a suttogás is idegessé tette és olyan áthatóan nézett a zajtűzőre, hogy az szinte megrettenve hallgatott el. De ha már megkapta a témáját, akkor repülve száguldott a toll a papíron. Egyik cigarettát a másik után szívta, olykor idegesen dörzsölte a homlokát, mintha a gyorsan toluló gondolatokat akarta volna visszatartani. Ha egy pillanatra szünetet tartott és felkapta tekintetét a papírról, szemei lángoltak, tűz sugárzott arcáról, amely izzóvá tette gondolatait. Így maradtak aztán tüzesnek, fényesnek, lendületesnek azok a cikkek, amelyek tolla alól kikerültek.

Többnyire a lakásán dolgozott. Azt mondta, hogy a szerkesztőségnek nincs jó tolla, miként a csizmadiának nincs jó csizmája. Ha olykor mégis a szerkesztőségben akarta megírni vezércikkét és rossz toll került a kezébe: iszonyú dühbe jött, a tollat a földhöz vágta, felugrott az asztaltól és sietve elrohant. Ilyenkor a cikket *Salamon* Antalnak (jelenleg Kolozsvár város tanácsosa) kellett megírnia, aki a nyolcvanas évek elejétől kezdve hosszas időn keresztül kedvelt munkatársa volt. «Salamon – szokta mondani – kissé kényelmes, de minden kérdésről tud írni és azt mindig jól írja meg.

Ritka inventióval tudott polemizálni. Erős oldala volt az is, hogy ellenfeleit nevenségessé tudta tenni. Mélyebb hírlapi vitába csak akkor ereszkedett, ha az ügy komolysága megkívánta. Máskor egyetlen ötlettel verte meg ellenfeleit.

Sz. B.-ről írt egykor az «Ellenzék». Sz. B. napok múlva felelt rá és azzal mentette magát, hogy barátai csak most figyelmeztették a dologra, mert nem olvassa az «Ellenzék»-et. Barthát

bántotta a kicsinylő hang és másnap mint szomorú hírt adta tudtára a közönségnek, hogy Sz. B. úr nem olvassa az «Ellenzék»-et. Majd a távirati rovatban jelent meg, hogy Szentpéterváron feltűnést kelt, hogy Sz. B. nem olvassa az «Ellenzék»-et. Hirdetési rovatban, nyílt-térben, vezércikkben jött naponta mint kétségbeejtő körülmény, hogy Sz. B. nem olvassa az «Ellenzék»-et. A publikum hahotázott és többé nem volt divatban az ellenfelek részéről az a kijelentés, hogy az «Ellenzék»-et nem olvassák.

No de ez csak tréfa volt. Az idő behegesztette jól azokat a sebeket, melyeket egymáson ütöttek a politikai harcok hevében. Későbbi időben Sz. B. egyes költeményeivel felkereste az «Ellenzék»-et és Bartha minden versét egy arannyal honorálta.

1887-ben Kolozsvár országgyűlési képviselőjéről, S. D.-ről azt írták a lapok, hogy valami kereskedelmi kérdésben fel fog szólni, mint nagy szakérő. A szabadelvűpárt kolozsvári orgánuma volt nagyra vele és már előre hirdette a beszéd jelességét. Valami közbejöhethet, mert a képviselő nem tartotta meg február 14-ére hirdetett beszédét. Az «Ellenzék»-ben másnap vastag betűkkel volt kisedetve a következő cím: «Sz. . . . D. . . . beszéde. Tartotta a képviselőház február 14-iki ülésén.» Ezután következett egy hasáb *tiszta lap*. Semmi egyéb. De ez épen elég volt. A képviselő nem is igen vágyott többé szónoki babérokra.

Hasonló tréfás ötletekkel végzett minden olyan dologgal, amit komolyabb figyelemre nem méltatott. Ha olykor jókedvű humorral a közélet kisebb ferdeségeit figurázza is, de szeme mindig éberül figyel a közügyek és a politika terén történő fontos eseményeket. Nem mulasztja el soha megragadni az alkalmat ott, ahol hite szerint ostromozhatja a bűnt, javíthatja a rosszat és dicsérheti az erényt. Rámutat a hibákra és figyelmeztet a veszélyre. Különösen féltő aggodalommal kíséri Erdély magyarságának ügyét. Lapjában felhívást intéz a közönséghez, és arra kéri, hogy közöljék vele mindazokat a magyar hangzású neveket, akiknek anyanyelvük a román. Ő maga is buzga-

lommal gyűjti a neveket, mert statisztikailag akarja kimutatni az eloláhosodás veszélyét. «*Elvérés*» cím alatt pedig a székely kivándorlással foglalkozik. Rámutat az okokra, amelyek előidézik és beavatkozást sürget, amely megszünteti. Közben bejárja Erdély nemzetiségi vidékeit s rendkívül érdekes tapasztalatairól, megfigyeléseiről «*Kóborlások*» című cikksorozatban számol be. Tevékeny részt vesz az Emke működésének irányításában s nem titkolja örömét, ha a kulturális akció, a nemzeti politika érdekeit is szolgálja.

Az 1887-iki általános képviselőválasztások alatt nem jutott mandátumhoz, de már novemberben *Heltai* Ferencsel szemben Udvarhelymegye oklándi kerülete képviselőjévé választotta. Munkaerejének nagyobb részét ismét a politikai tevékenység kötötte le, de azért gyakran találkozik nevével a közönség a tárcarovatban is. Írói egyénisége, mint irodalmi vagy színművészeti kritikusnak, eredeti és igen érdekes formában nyilvánult. Sohasem keresett esztétikai sablonokat. Nem is volt kedve és nem is akart. Szépérzéke, nemes ízlése, tehetségének őseréjében rejtett s kritikai véleményének leírásánál, nemcsak meggyőzőtt igazságával, hanem meg is vesztegetett a természetesség keresetlen bájával. *Ábrányi* Emilt, mint költőt és *E. Kovács* Gyulát mint színészt azért szerette és becsülte nagyra, mert ők megértik a nemzet szívdobogását. «Nekem az olyan poéta – írja a «*Hangulatok*»-ban, akinek nem fáj a nemzet szenvedése, hiába döngicsél bújáról bajáról, mert én azt meg nem értem, ez untat és legfőnnebb szájalomra kelt, miként a koldus éneke.» A vonal alatt írt tárcában nemcsak szellemének, ötletességének, és gazdag humorának szikrái ragyogtak, de tudásának nagy készségével is meglepte az olvasót. Szépírássai ép úgy magukon viselték az eredeti egyéniség jellegét, mint politikai cikkei. Ilyenforma genre-ben írhattak a franciáknál *Jules Janin* és a németeknél *Börne*. Ez utóbbit gyakran olvasta s szelleme mély nyomokat hagyott lelkében. Novellát azonban soha sem írt. Nem szerette a csinált hősöket és hamar beleunt a meseszövések bonyodalmaiba. Mégis vonzotta a színpadi író dicsősége. 1888-ban

társadalmi színművet írt «*Melanie*» cím alatt. *Ditrói* Mór a kolozsvári nemzeti színház igazgatója előadásra fogadta el a darabot, amely március 22-ikén került először színre. Ragyogó dikciók és szellemes dialógok ragadták el a közönséget, de a drámai hatás elmaradt. Azért a szerzőt zúgó tapsok szólították gyakran a függöny elé, a színészek pedig, mint kiváló kritikusokat, babérkoszorúval lepték meg. Barthát nem kábította el a közönség zajos tapsa; ítéletét pedig nem vesztegette meg a színészek ünneplése. Bukását megérezte. Lapjának színművészeti rovatában másnap a következőket írta: «*Vallomás*. «*Melanie*» minden gyöngeségei mellett is annyira legalább talpon maradt, hogy ma másodszer lép a színpadra. Ezt a tényt én a kolozsvári nemzeti színház művészeinek és művésznőinek köszönhetem.» A Kolozsvár című lap a darab hibái mellett dicsérni valót is eleget talált benne, ám az «Ellenzék»-ben «*Melanie*»-ről több szó nem esett.

XII.

Ebben az évben családi gyász érte. Apósa meghalt s a családi birtokot sógora: Viktor örökölte. Ők pedig feleségével elhatározták, hogy valahol egy kis birtokot vesznek, melyen felépítik az otthon meleg és csendes fészket. Lapja tulajdonjogát, kiadójának Magyar Mihálynak adta el, aki egyszersmind segédszerkesztője is lett az «Ellenzék»-nek. Ezzel a változással szakadozni kezdettek azok a szálak, amelyek nyolc éven át szorosan a laphoz kapcsolódtak. A lap felelős szerkesztője maradt továbbra is, és szorgalmasan írta cikkeit, de szerkesztési gondokkal nem szívesen terhelte magát. A nyári időszak legnagyobb részét Gyaluban töltötte s igyekezett magát távol tartani a politikai izgalmaktól. Régi gyomorbaja is bántotta. Idegességről, levertségről és gyakori főfájásról panaszkodott. Gyógyulást a pihenésben keresett. Ha szép idő volt, a nap legnagyobb ré-

szét a gyalui udvarház tágas kertjében töltötte. Itt figyelte meg a rügyfakadást, a virág nyílását a madár és rovarvilág életét. A természet harmonikus szépsége megihlette lelkét és megfigyeléseit *«Henyélés a kertben»* című tárca-sorozatban írta meg. A tudós boncolgató rendszerével és a költő fantasztikus színeivel írta le a méhnek, a pillangónak, a madárnak, a virágnak szerepét és rendeltetését a természet háztartásában. Kellemes szórakozásában egy kínos támadás zavarta meg. Jelentéktelen ügyből származó hírlapi összeszólalkozás miatt az *«Erdélyi Híradó»* szerkesztője kíméletlen támadást intézett ellene. Sajtópör lett belőle, melyben Barthát, mint magánvádlót a jeles képzettségű dr. Kiss Mór, egyetemi jogtanár képviselte. A tárgyaláson maga Bartha is nagyhatású beszédet mondott, mely után az esküdtszék *Korbuly* József szerkesztőt a rágalmazás vétségében bűnösnek mondta ki; a törvényszék pedig a költségek megtérítése mellett 6 hónapi fogházra ítélte. Korbuly azonban kevés ideig ült fogságban, mert előbb Bartha, később a család kérésére, a felség kegyelmi úton elengedte büntetését

1888 őszén ideges bántalmi ellen Kaltenleutgebent keresi fel, ahol rövid pihenés után úgylátszik ismét visszatért derűs humora, mert a következőképen okolja meg, hogy miért ment az osztrákhöz: «Mivel nyakas valék, megmerevült a nyakam; mivel sokat jártam-keltem, megbénult a lábam; mivel mindent kikotyogtam, meggyöngült a tudóm; mivel politizáltam, megnőtt az epém; mivel sokat dicsértek, meghízott a májam s mivel összeszámítottam Magyarország államadosságait, meghült a vérem.»

De Kaltenleutgebén legfőnnebb a humorát adta vissza, de nem egyszersmind az egészségét is. Sokat panaszkodik a gyomra miatt; gyakori főfájásai vannak, hanem azért a munkakedvét nem vesztette el. Amihelyt könnyebben érzi magát, nyomban íróasztala mellett terem s érdekes észrevételekkel, vagy kritikai megjegyzésekkel siet résztvenni a közélet kérdéseiben. Harcol a szabadelvű párt kormányzati iránya ellen, hogy megerősítse a függetlenségi eszméket; harcol a nemzetiségi izgatókkal szem-

ben, hogy megvédelmezze a magyar faj érdekeit. Vitatkozik a zsidókkal, hogy külön intézményeik által ne izolálják magokat a keresztény társadalomtól, mert ezáltal az egységes nemzeti erőt oszttják meg. Mint Kolozsvár városi képviselő, szóval és tollal dolgozik a város közügyeiben. Cikkeiben olykor szenvedélyes és türelmetlen a kegyetlenségig, de mindig jóhiszemű és mindig a nemzeti megerősödés nagy érdekei vezetik.

1889. május 27-ikén az «Erdélyi Irodalmi Társaság» tagjai közé választotta, ahol később a «*Verőfény*» című bájos idylllel tartotta meg székfoglalóját. De munkakedvét gyakran megújuló betegsége korlátozta. Orvosa tanácsára elhatározta, hogy Karlsbadba megy, ahol alapos kúrának veti alá magát. A gyomor bajosok Mekkája úgy látszik jó hatással volt egészségére, mert csakhamar vidám hangon «*Levelek*» tesznek bizonyosságot arról, hogy jó kedélye ismét visszatért. Mikor Karlsbadból Kolozsvárra érkezett, nemsokára az erdélyi ev. ref. egyház nagy ügyei kerültek napirendre. A theologiai fakultás áthelyezése Nagy-Enyedről Kolozsvárra és az egyházkerület egymilliós kölcsönügye. Szász Domokos püspöknek e terveivel szemben Bartha állást foglalt, egyházi ellenzékot teremtett, mely a kerületi gyűléseken heves vitákat provokált, de a végén az ellenzék vesztette el a csatát. Ezután 1890-ben, a függetlenségi párt szakadása alkalmával fejtett ki erős hírlapi agitációt, Ugron Gábor mellett, aki akkor pártszervező körutat tett az országban. Ha a politikai izgalmak, vagy a függetlenségi párt érdekében kifejtett hírlapi munkásság fárasztólag hat idegeire: szívesen keres szórakozást az irodalom és művészet körében. Nagy örömeire szolgált, mikor 1891-ben *Ditrói* Mór igazgatótól, arról értesült, hogy a színházban, január és február hónapokban, magyar szerzők darabjait adja. Annyira lelkén viselte a magyar ciklus sikerét, hogy azonnal átvette a színházi rovat vezetését. Naponta buzgón járt a színházba és minden előadásról érdeklődéssel olvasott kritikát írt. Pár nap alatt a közönség figyelmét a magyar ciklus felé irányította s a színházi rovat egyikét képezte a közönség legérdekesebb olvasmányainak. Nagy súlyt helyezett arra, hogy lapja a magyar

ciklus iránt ébren tartsa a közönség figyelmét. Ha ő akadályozva volt abban, hogy az előadáson megjelenjék: *Tüske* Pál munkatársát bízta meg, hogy az előadásról beszámoljon. A művészi siker mellett az anyagi siker sem maradt el, s lelkéből örvendett, hogy Ditrói hazafias kezdeményezését a közönség megértette és méltányolta.

Ebben az időben Hosszú-Macskáson mintegy 300 holdas birtokot vásárolt. Kora fiatalságában is szenvedélyesen szerette a gazdálkodást s rendkívül boldog volt, hogy ismét alkalma nyílt visszatérni első szerelméhez. A birtokhoz tartozó terjedelmes belsőségen, úgy az úri kényelemre épített lakóházat, mint a hozzátartozó melléképületeket nagyon megviselte az idő. A kertet pedig egészen felverte a bozót, az utakat benőtte a gyepek s ahol egykor virágos táblák díszeltek, most csalán és fekete nádaly között csak a pongyola pitypang büszkélkedett sárga fejével. A jött-ment bérlők által megrongált és kihasznált kúriának elég szánalmas kinézése volt. A lakóházat, a gazdasági épületeket, az elvadult kertet jó karba kellett hozni, aztán a birtokot marhaállománnyal kellett ellátni, ami tetemes befektetést vett igénybe. Gazdálkodási kedvét a kiadás sokasága zavarta egy kissé, de a jövő szép reménye hamar elűzte a feltolódó gondot. A lakóházat és a gazdasági épületeket restauráltatta s a terjedelmes kertet gondviselés alá vette. Bartha maga adta az utasítást az ácsnak, a kőművesnek, a kertésznek. Maga készítette el a kert rendezésének tervrajzát. Utakat, mesgyéket, táblákat rajzolt s napokig töprengett azon, hogy a hegyre terjedő kertben, miként vezesse a szerpentin-utat, amelyet terve szerint, a certisek, a díszfenyők, a tarka juharfák és az árva tölgyek fognak egykor szegélyezni. Gazdasága berendezésének terve annyira elfoglalta és annyira szórakoztatta, hogy eszébe sem jutott a hírlapírás. Arra azonban minden intézkedésében gondolt, hogy a Rözge tetszését megnyerje. A háttérben lesz a cserjés, a sűrű borostyán fákkal szegélyezett sétahely. A keletre nyíló ablakok és erkély előtt lesz a virágos kert Rözge kedvenc virágaival. Elül fenyő-gruppok. De a kertben is gon-

doszkodott, hogy fenyő bőven legyen. A fenyőfát rendkívül szerette. Talán a havasok után is a fenyvesek miatt sóvárgott annyira. Ifjabb éveiben rugonfalvi háza előtt is fenyves erdőt teremtett és ki tudja nem érezné-e meg porladozó szíve, ha sírján egy-két fenyő virulna?!

Mikor aztán a jól meghányt-vetett tervek szerint megindult a munka, jött rendre a marhaállomány. Ökrök, tehének, a juh-nyáj. Az ígás bivalokat rabszolgáknak nevezte. «Ezeknek egyszerű a kosztjuk és nincsen tekintélyük – mondotta – pedig milyen erősek». Majd utána tette: «Olyanok; mint a nép, nemcsak húzák, de türik is az ígát». A jól restaurált ház homlokzatára íratta: «Rözge-lak». Alább ez állott: «Imádkozzál és dolgozzál». Nemsokára készen állt a kényelemmel berendezett lakás. Feleségével aztán oda költözött és a nyarat rendesen a hosszú-macskási birtokon töltötték. Kolozsvári lakásukról pedig Budapestre költöztek, ahol Bartha kezdetben a Horváth Gyula által 1891-ben alapított «*Magyar Hírlap*»-nak, majd pedig a Holló Lajos által megindított «*Magyarország*»-nak lett rendes munkatársa. De még akkor nem szakadt el huzamosabb időre első küzdelmeinek zajos, de dicsőséges színhelyétől: Kolozsvártól. Még oda vonzották és ott tartották gyakran múltjának édes és bús emlékei. Szerkesztői állását az «Ellenzék»-nél megtartotta, kolozsvári jó barátait, köztük a *Hory* és *Magyary* családokat gyakran fölkereste s rendkívül öröme telt abban, ha barátai közül valakit hosszú-macskási birtokán vendégül láthatott. Ilyenkor nem szeretett a politikával foglalkozni, hanem szinte hálát érzett, ha vendége a gazdasági kérdések iránt tanúsított érdeklődést. Vendégeit végig vezette a kert tekervényes útjain, ahol elmagyarázta, hogy az Erfurtból hozatott díszbokrok a talaj és éghajlati viszonyok miatt elcsenevészedtek. Még a laikus városi embernek is fel tudta kelteni az érdeklődését, annyi tudással fejtegette, hogy a búza miféle elementumokat vesz fel a földből, ha szárba szökik, ha virágzik, vagy amikor a magva készül. Vagy mennyi tápereje van a mesterséges takarmányok közül a lucernának, a lóhernek és a baltacimnak. Kiválóan szerette a

juh-gazdaságot. Egy vaskos német szak-könyvet végig tanúit, amely a juh-tenyésztést tárgyalta. Talán maga a német se tudott volna többet magyarázni a rövid- és hosszúfarkú juhokról, mint Bartha, aki maga is valami tenyész-módot komplikált. Drága pénzen angol-kost hozatott. Egy olyan fajt akart előállítani kísérletkép, mely az angol-kos és a mezőségi racka-juh keresztezéséből származik. A kísérlet gazdasági eredménye azonban nem járt nagy sikerrel.

A hosszú-macsikási otthon sok vidám és kedves napnak volt barátságos színhelye. Ha voltak sokat zaklatott életének boldog percei, azokból sok jutott a kellemes falusi lakásnak, ahol jó barátai gyakran felkeresték. Olykor napokig tartott a vendégeskedés, mikor Bartha épen olyan kitűnő vendégszerető házigazdának bizonyult, mint amilyen kitűnő publicista volt. 1891-ben, mikor a közigazgatás államosításáról szóló törvényjavaslatot Szapáry Gyula gr. miniszterelnök benyújtotta és az ellenzék magas színvonalon álló elvi harcot vívott a kormány pártjával, Bartha a parlamentben nagysikerű beszédet mondott, melyben a megyei önkormányzat fontosságát fejtegette és kimutatta, hogy minden vármegye nemzeti életünk védelmének egy-egy bástyája. Ugyanezen év végén a mérsékelt ellenzék a függetlenségi párttal fegyverbarátságot kötött az 1892-iki általános választásokra. Kolozsvárt pecsételték meg a szövetséget, ahová *Apponyi* gróf is eljött, s ahol Bartha a lakomán tartott felköszöntőjében azt mondotta *Apponyi* grófnak, hogy ha a mérsékelt ellenzék elérte már célját, ragadd kezedbe a *függetlenségi zászlót* és vezess tovább! Vajjon gondolta-e *Apponyi* akkor, hogy 15 esztendő múlva mégis igaza lesz Barthának. 1892-ben a nagy-ajtai kerület választotta képviselőjének. A kormánypárt erős korteskedést vitt véghez ellene, de a függetlenségi párt mégis Bartha zászlóját emelte diadalra.

Ettől az időtől kezdve már Budapesten gyakrabban megfordul. Az «Ellenzék»-nek felelős szerkesztője marad s az erdélyi részeknek politikai, közgazdasági s társadalmi kérdéseiről cikkeznek a lapban, de már 1893-ban a fővárosban tart lakást s az ugyanez évben megindult «Magyarország»-ban fejt ki messze

kiható publicisztikai működést. Közben az «Ellenzék»-nek is küldi cikkeit és a parlament munkásságában vesz tevékeny részt. Kolozsvárt érdeklődéssel kísérte a nagy port felvert «Replika»-port és «*Oláh kérdés*» cím alatt fényes cáfolatát írta meg a román törekvéseknek. A megfeszített, izgalmas munka következtében ismét kimerülnek idegei és délvidéken keres enyhülést. De mihelyt gyakran megújuló betegsége engedi és állapotában javulás áll be, ellenállhatatlan vágy ösztönzi az írásra. «*Délvidéken*» cím alatt rendkívül érdekes cikksorozatot küld az «Ellenzék»-nek, amelyekben vonzó írói egyéniségének minden előnyét csillogtatja. Az olasz éghajlat napsugaras levegője ismét visszaadta egészségét s a politikai központban való tartózkodása pedig fokozni látszott munkakedvét, mert ebben az időben már publicisztikai tehetségének őseréjével markol bele a politika nagy kérdéseibe. Prózájának rithmikus gördülékenysége, gondolatának eredetisége, érvelésének természetessége, frappáns hasonlatai, bőven ömlő szatirikus vénája, ötletes fordulatai és mindig egységes, formás alkotása csakhamar széles körben keltek feltűnést. De mint parlamenti szónok is a legjobbak közé emelkedett, midőn a Wekerle-kormány alatt 1893-ban az appropriációs vitánál a nemzetiségi kérdéstről beszélt általános nagy figyelem mellett és pártja zajos helyeslése között. Azután az egyházpolitikai vitában fejt ki szóval és tollal erős küzdelmet. A polgári házasság kérdésében erős harcot vív a kormánnyal, ami sokak szerint ártott népszerűségének, mert úgy tűnt fel, hogy a demokratikus haladással szemben, a conservatív klerikalizmus szolgálatába állott. De e tárgyban írott cikkeit is annyi hév, annyi nemes szenvedély és az íróművészet annyi keresetlen bája jellemezte, hogy ellenfelei is szívesen olvasták.

A vidéki hírlapíró, akit provinciális nagyságnak szerettek némely körökben gúnyolni, félelmes aranyokban nőtt s nem-sokára a főváros író-szuverénjei is tisztelettel hajtották meg előtte zászlójukat. Mint parlamenti erő is olyan tekintélyt vívott ki magának, hogy a függetlenségi párt megválasztotta alelnökének.

Ezután Kolozsvárt már csak rövidebb tartózkodásra kereste fel. Mikor Erdélybe rándult, többnyire macskási birtokán időzött. Az «Ellenzék»-be ritkábban kezdett írogatni, de annál sűrűbben jelentek meg cikkei a «Magyarország» hasábjain. Erezte, hogy erejét és tehetségét nemzete javára sokkal inkább értékesítheti a fővárosban, mint a vidéken. A Budapestről kiinduló lapot egy ország olvassa, míg a vidéki lap a helyi érdekeltség határain túl alig terjeszkedhetik. Cikkei nemcsak az előfizetők nagy számát vonzották a «Magyarország»-hoz, de egyszersmind a nemzet rokonszenvét és érdeklődését szerezték meg számára is. Azok a napi polémiák, amelyekkel Kolozsvárt annyit vesződött s amelyek a vidék kicsinyességet elég híven jellemzik, – elmaradtak s munkaerejét a nemzeti ügy nagy érdekeinek szolgálatára fordította egészen. Mikor Kossuth Lajosnak 1894. márciusában szomorú halála bekövetkezett, a függetlenségi párt Barthát bízta meg, hogy Kossuth ravatalára koszorút helyezzen és a turini temetés alkalmával beszédet tartson koporsója felett. Március 28-án volt a turini gyászszerartás, amikor Bartha egy ódái szárnyalású szép beszédet tartott, mely a hazafias fájdalomnak és a honszerelem forró érzelmeinek volt fényes manifestációja. Egy magasztos ima volt, mely a nemzetet ért súlyos csapás hatása alatt szakadt ki szívéből s amely elragadta és mélyen megindította a Kossuth koporsóját körülálló magyarokat.

XIII.

1895 elején a függetlenségi pártban ismét szakadási mozgalmak keletkeztek. Ezekből kifolyólag Eötvös Károly támadta az «Egyetértés»-ben, mire Bartha Eötvöst provokálta. Az ügyet azonban hosszas tárgyalások után jegyzőkönyvvel intézték el a segédek. Más kellemetlenségek is érték azután, s mivel személyesen nem ügyelhetett fel az «Ellenzék»-re, – melynek mind-ezideig felelős szerkesztője volt, – a szerkesztői felelősséget

Magyary Mihályra ruházván át, a lapnak főszerkesztője maradt haláláig. Politikai küzdelmeinek színtere a «Magyarország» volt ezentúl és a főváros, ahol a legkiválóbbak társaságában élt; ott érvényesítette fényes tehetségét, ott írta nagy hatást keltő cikkeit, melyek a nemzet minden rétegében intenzív erővel hatottak. Ha azonban erdélyi kérdésről írt: rendszeren az «Ellenzék»-et szokta fölkeresni azzal a meghagyással, hogy a sajtóhibáktól a lehetőségig óvják meg. A sajtóhibák hihetetlenül boszantották. Ha cikkeibe értelemzavaró sajtóhiba csúszott be, iszonyú haragra lobbant és szinte vigasztalhatatlannak látszott miatta.

A «Magyarország»-ban 1895-ben két feltűnést keltő cikk jelent meg: «*Óriási korrupció*» és «*A toll becsülete*». Mindkét cikk a «Pesti Napló»-nak a Haas és Deutsch cég által a kormány részére történt állítólagos megvásárlásáról szólt. Wekerle Sándor, – aki már ekkor nem volt miniszter, – sértve érezte magát és sajtópört indított Bartha Miklós és *Holló* Lajos ellen. *Holló* betegsége miatt nem jelent meg a tárgyaláson, Bartha azonban Polónyival, ki a védelmet képviselte, az esküdtek elé állott. Az izgalmas sajtópört azzal végződött, hogy Barthát hat hónapi fogságra és 1000 forint pénzbüntetésre ítélték. Az ítélet ellen föllebezett és Kolozsvárt a független polgárok azzal vigasztalták, hogy lelkes ovációban részesítették, de mint ideges, gyomorbeteg embert, az a veszély fenyegette, hogy a hat hónapi fogság könnyen életébe kerülhet. Barátai attól féltették, hogy a fogság kiállása föltétlenül életveszélyes s így mozgalom indult meg országszerte, hogy a nemzet ezrei írják alá azt a kegyelmi kérvényt, amit a felséghez szándékoztak benyújtani, hogy a király keze emelje le róla a súlyos büntetés terhét. A kegyelmi kérvényt rövid idő alatt *kétszázhétezer* honpolgár írta alá, kik között ott volt *Vaszary* Kolos hercegprímás és *Apponyi* György gr., volt kancellár neve is. A kérvénynek eredménye az lett, hogy a felség kegyelmi úton elengedte Barthának a fogház-büntetést, miután 24 órát mégis a fogházban töltött. Kiszabadulása öröme a székesfővárosi függetlenségi párt fényes lakómat rendezett. Ezen a lakomán Bartha igen nevezetes és nagy

tetszéssel találkozott felköszöntőt mondott. Miután hálásan megemlékezett a kétszázhétezer aláíróról, így folytatta: «Mit tettem én ezeknek a honfitársaimnak? írtam, írtam és mindig csak írtam! írtam pedig igen gyakran sötét gondolatokat, olyan fekete betűkkel, mint a köszén. De ne ítéljete el. A gondolatok olykor azért olyan sötétek, mert munkám közben gyakran köny perdül a papírra. A fekete betűknek pedig azért van olykor köszöntüzők, mert amint leírom őket, lelkemnek melegét fogyasztják el. Mesterségemnél fogva gyakran jövök abba a helyzetbe, hogy másoknak szenvedést okozzak. Ilyen helyzet okozta elítéltetésemet is! Mi a mentségem? Hát mi a mentsége a tüzes hasábnak, mely míg másokat megéget, azalatt önmaga elég. Sokszor azt hiszem, hogy a kis méh sorsa jutott osztályrészemül, mely köpűjét védve, fullánkját az ellenségbe mártja és ő maga hal bele a szúrásba. Én is a köpűt védem. A mi drága szép hazánkat...»

Tóth Béla írta róla halála alkalmával, hogy «borzasztóan tudott hinni.» De ez csak egy volt: a függetlenségi eszmékbe vetett rendületlen hite. Társaságban barátainak gyakran monddta, hogy gondolkozott már: boldogulhat-e a nemzet azon az úton, melyre a 67-iki kiegyezéssel lépett, de elmékedése sohasem vezette kedvező eredményre. A nemzet négy százados küzdelmében annyi börtönt, annyi bitót, annyi rabláncot, annyi hóhért és annyi hazugságot látott, hogy minden hite és reménye összetört a történelmi tanulságok borzasztó súlya alatt ....

Társaságban is olyan érdekes volt, mint írásaiban. Ha a fehér asztalnál beszélt, társasága figyelmét egészen lebilincselte. Amit látott, észlelt és tapasztalt, mindazt elbeszélő tehetségének azzal a keresetlenségével és közvetlenségével adta elő, ami nyomban megragadta a figyelmet. Tárgyát annyira érdekessé tudta tenni, elmés fordulatok s az esemény kiszínezése által, hogy hallgatóinak megfeszített figyelme egy pillanatig sem lankadt el soha. Senki sem kívánt beszélni, mert mindenki hallgatója óhajtott lenni. Ha jó kedve volt, ötletei szikráztak s kitűnő humorával es elbeszélésének csattanós fordulataival egészen felvillanyozta

társaságát. Ha vendéglőben kedvére való társasággal vacsorázott, akárhányszor megtörtént, hogy vacsora után az éjféltől és éjféltől után a hajnal is észrevétlenül surrant el a társaság felett. Irodalmi, politikai, társadalmi, gazdasági kérdésekről egyforma tájékozottsággal tudott beszélni s a kérdésnek mindig arról az oldalról beszélt, ami az újdonság ingerével hatott társaságára. Ez a komoly író és tartalmas publicista bohém volt a szó valódi értelmében. Nem az a bohém, amelyik verset vagy napihírt csinál, hosszú hajat és kalábriai kalapot visel. Hanem az a bohém, kinek szemében könyet fakaszt a szenvedő szegény, játszik és enyeleg a gyermekkel, a hatalmasokkal pedig mindennap összetűz és verekedik, ha kell, körömszakadtáig. Az a bohém, aki pénzügyi műveletekre sohasem fordított gondot. Ő maga mondotta magáról, hogy úgy bánik a pénzzel, mint a kémény a füsttel: mind elbocsátja. Olykor egészségét is fölládozta a jó társaságnak s ha kedvelt cigánya Banda Marci hegedűjén felsírt a magyar nóta: kék szemével elmélázva hallgatott. Hallgatta, mert érezte a nótában a magyar nép szívének ritmikus dobbanását.

A fővárosból gyakran rándult le Kolozsvárra, ahol annyi vidám és annyi izgalmas napot töltött. Ilyenkor rendszeren a Nagy Gábor Központi szállodájában lakott, ahol nagy társaság kereste fel vacsora idején. Mennyi új és mennyi érdekes dolgot tudott elbeszélni, amelyeknek hatását az a körülmény fokozta, hogy poétikus lelkén átszűrve közölte hallgatóival. Elénk, ötletes szellemét a fehér asztalnál mindig jó kedély és szívének meleg szeretete kísérte. Amilyen kíméletlen és kegyetlen tudott lenni íróasztalánál makacs ellenfeleivel szemben, ép oly gyöngéd és figyelmes volt a társaságban. Amilyen mértékben üldözte az üres gögőt és az önző hatalmi vágyat, ép oly mértékben elismerte ellenfeleiben is a tehetséget.

A kilencvenes évek közepén Kolozsvárt zsinatot tartottak a reformátusok. Az öreg Tisza Kálmán is, – ki akkor már «közlegény» volt, – részt vett a zsinaton. Egyik napon Tisza a Központi szállodába ment ebédelni, ahol már Bartha asztalnál ült egy társasággal. Az öreg Tisza egy szegletben álló üres asztal-

hoz akart letelepedni, de a pincér, aki nem ismerte a volt «generális»-t, – rászólt:

– Kérem, az el van foglalva

Az öreg úr szó nélkül felállott és egy másik asztalhoz akart leülni. De úgy látszik, az is törzsvendégeknek volt fenntartva, mert a pincér ismételten kijelentette, hogy az a hely is el van foglalva. Bartha, ki észrevette a kínos helyzetet, felkelt helyéről, a pincért tovább küldötte onnan és így szólt:

– Csak parancsolj, kegyelmes uram! A Tisza Kálmán *helye még* mindig nincs elfoglalva!

Tisza mosolyogva bólintott és asztalhoz ült.

XIV.

Politikai küzdelmeinek kínos óráit és lázas munkájának fáradalmait az a tudat és az a hit enyhítette mindig, hogy a nemzet alkotmányos jogainak csorbitatlan helyreállításával kivívja önállóságát. A hazaszeretet fanatizmusával hirdette, hogy a monarchia két egyenjogú államában egyenlő jogoknak kell, hogy uralkodjanak. A 67-es alaptörvényeket meghamisított törvényeknek tartotta, amelylyel bűnös kormányok, hatalmi önzésből csalják a nemzetet. Ezért volt egész életén át kérlelhetetlen tüzes ostromzója a 67-es alapon álló kormányoknak. De a legkegyetlenebbül Bánffy Dezső bárót és kormányát támadta. Olykor elmés szatírája, finomul, de veszélyesen metszett, néha haragiának fürgetege tépte szét, néha mint a kráter tüzlavája borította el ellenfelét. De ép úgy emelte a hírnév és dicsőség fényözönébe azt, akit a nemzeti nagyság eszményképe vezetett; ép úgy hintette be útját költészetének és lelkesedésének színpompás virágaival annak, aki a nemzeti eszmék és törekvések szolgálatába állott. A nemzetnek azon az úton való boldogulásában, melyen a 67-es kormányok vezették, soha sem hitt; erős meggyőződése volt, hogy a nemzet veszélyes lejtőn halad romlása felé. Sokaknak feltűnt, hogy *Szell*

Kálmánt nem részesítette abban az erős támadásban, amely elődjeinek kijutott, de azt elfeledik, hogy Széll Kálmán sem a félhivatalos apparátust nem uszította, sem a tüzes vasat nem sújtotta a szélsőbal tigriseire. Sima diplomata modora megnyerte és tapintata – vagy taktikája lefegyverezte a legerősebbeket. Különben a támadás akkor sem hiányzott, csak a harcmodor változott.

Bánffy jelszava volt: szeget szeggel. A tromfra tromfot! Nemcsak lapjaiban, de az 1896-iki választásoknál sem ismert kíméletet. Bartha beteggé korteskedte magát Gyulán; ékes-szólásával elragadta a választó közönséget, de a kormányhatalom nyomása alatt minden pozíciója összetört és *Terényi* Lajossal szemben elbukott. Csak egy év múlva jutott vissza a parlamentbe, mikor a *Terényi* halálával megüresedett kerületben *Bodoki* Zoltánt legyőzte. Ezen évben folytatott választási küzdelem és hírlapi csatározás rendkívül megviselte. Nyaralni Guraszádára ment, de ott annyira rosszul lett, hogy visszatérve Budapestre, felvétette magát a dr. *Kétly* klinikájára, ahol aztán a legondosabb orvosi kezelés szerezte vissza egészségét.

Egészsége visszatéréseivel ismét kezébe fogta tollát, mellyel egyaránt félelmes és veszedelmes tudott lenni. A politikai bajvívás volt igazi eleme, úgy, hogy ekkor tisztán szépirodalmi munkát ritkán, vagy épen nem is írt. A «*Hangulatok*»-at 1897-ben adta ki ugyan, de ezeknek jó nagy részét a nyolcvanas években írta és koronként jelentek meg «*Alkonyórák*» cím alatt az «*Ellenzék*»-ben. De azért politikai cikkeiből sem hiányzott soha a szépirodalmi vonás. Merész fordulatok, trópusok, gyönyörű színárnyalatok, eredeti ötletek sugároznak ki az érvek meggyőző ereje mellől. Tüzes, színes írásai az ifjúság lelkeseződését és szeretetét vívják ki számára. A budapesti egyetemi kör dísztagjává választotta. Abban az évben pedig, mikor a Wekerle-féle sajtópörben a felség kegyelmi úton elengedte büntetését, a kolozsvári egyetem háromszáz hallgatója írta alá az ifjúság távirati üdvözlétét.

1897. februárjában, az Emke választmányi ülésén részint

megelőző hírlapi polémiából kifolyólag, részint az ülésen történt vita hevében összezördült Sándor József főtitkárral és akkor országgyűlési képviselővel. Ok, kik eddig vállvetve küzdöttek az Ęmke megalakulása óta, most egyszerre ellenséggként állottak szemben egymással. De hát mégis csak a politika keverte meg ezt a kovászt is. Az afférnak kétszeri golyóváltás vetett véget. A felek pedig sértetlenül távoztak a párbaj színhelyéről.

1898-ban izgalmas foglalkozása gyakran megviseli idegeit. Pihenni, szórakozni, feledni megy el februárban Lussin-Piccolóba, hogy a délvidék enyhe levegője felüdítse s a tenger fősége megtermékenyítse fogékony lelkét. A déli verőfény, a tenger állatjainak és növényeinek csodás világa különös sejtelmeket kelt lelkében. E sejtelmek mind jobban kialakulnak, gondolatot képeznek, hogy nemsokára bűbájos tolla alatt testet öltjön a csodás világ, amely a tengerben él, nyüzsög és küzd a létért, úgy, miként a föld lakói és a levegő szárnyasai. Megírja a csigát, mely drága gyöngyöt termel s a tenger félelmetes szörnyetegét: a polypot. A növényzetet s a tenger sziklájára tapadó puhányok milliói. A tudós érkekezését a költő fantáziájának ragyogó színeivel vonja be. Mikor pedig hazatér az Adria nyugalmat adó partjáról, itthon ismét a politika hullámmásába veti magát, ahonnan 1898. szeptember 10-én egy rémes jajszó zavarja ki. Egy elvetemült gyilkos a Bodentó partján keresztül szúrja a magyar nemzet királynéjának szívét. Magyarország védasszonya, a rajongással szeretett királyné a fájdalomában megdicsőült szent anya örökre lehunyja szemeit. Barthat fájdalmasan döbbsentette meg a gyilkos merénylet híre. Erzsébet királyné rokonszenvezett a magyar nemzettel s halálában Bartha súlyos csapását látta a nemzetnek is. Négy cikket írt ekkor, melyekben szívének mély gyászát mondja el. *Erzsébet* az első cikk, melyben költői lelkének minden színpompája és tartalmas agyának sok szép gondolata ragyog. A sorok trocheus méretekben gördülnek. Úgy érezte, hogy a melancholikus hangulatnak ez a formája adja vissza igazán lelkének keserű bánatát.

Ha ebben az időben írott cikkeit olvassuk, önkénytelenül is

érezzük, hogy Bartha alkotó erejének a tetőpontján áll. Az országban mindenütt olvassák cikkeit, amelyek nagy lelkesedést keltenek és közvéleményt teremtenek. Ilyen lelkesedés hatása alatt határozta el a kassai ellenzék, hogy az alkotmány védelmében, a parlamentben és a sajtóban kifejtett működéséért üdvözlí és elismerése jeléül ezüst koszorút nyújt át. 1898. december 12-én jelent meg Barthánál a küldöttség az ezüst koszorúval, melynek hímezett szallagján a következő felirat áll: «Bartha Miklósnak a kassai ellenzék». A koszorút *Stekker* Károly egy szép beszéd kíséretében nyújtotta át, melyre Bartha válaszolt. Beszédét így végezte: «Eletemnek sok becses emléke van, de egy sem kedvesebb e koszorúnál.» Az amerikai magyarok arany tollat küldenek, mert a tengerentúlról is összedobban szívük Bartha hazafias érzelmeivel.

Még ebben az évben, írói érdemeinek elismeréséül a «Petőfi-társaság» tagjai sorába választotta. A választás lelkes hatást keltett az ország minden részében. Kolozsvárt *Kovács* Dezső tanár és író szerkesztésében megjelent «Kolozsvári Lapok» S. jegyű írója Bartha megválasztására a következőket írta: «Bartha Miklós Erdélyben született s lelkét az erdélyi bércek levegője edzette szilárdá; irányának magas röptét az erdélyi sasoktól tanulta; gondolatainak erejét a mi szikláink s fantáziájának színpompáját a mi vadvirágos mezőinktől kölcsönözte. Szépírási és publicisztikai szereplését Erdélyben kezdette meg. Erős írói egyénisége, prózájának plasztikus szépsége, gondolatainak eredetisége s kifejezésének ötletes formája, nálunk már régen hírnevet szerzett számára. Most írói érdemét a fővárosi irodalmi szuverének egyike is méltatta s mi elismeréssel konstatáljuk, hogy a Petőfi-Társaság névéhez, vagyis annak a névnek, – melyből született – tradíciójához, méltóan cselekedett».

Bartha 1899-ben tartotta meg székfoglalóját a társaságban, ahol «*Nemzeti irányzat-*» című essay-jét olvasta fel. Még ugyanez évben nyújtotta be a Vígszínházhoz «*Feleség*» című társadalmi drámáját, amelyet azonban csak 1902-ben adatott elő a színház: Darabja sikerében nem igen bízott s éppen azért nem is

sürgette. Hiszen politikai és más természetű cikkei, melyek sűrűn jelentek meg a Magyarország)-ban úgy is elég hírt és dicsőséget szereztek nevének. Míg a kolozsvári «Ellenzék»-ben *Cirkvenicáról* írt tárcái keltettek feltűnést, addig a «Magyarország »-ban a hazai ipar pártolása mellett ír lelkes és gyújtó cikket, A többi lapok kevésbé lelkesednek az eszméért, noha az ügy érdekében társadalmi úton mozgalom indult meg. Ám a Dreyfus esetet minden részletében kiszínezve tárgyalták. Bartha ekkor ismét cikket írt, amelyben így kiált fel: «Ha a honi ipart Dreyfusnak hívnák, mennyi cikket olvashatnánk róla!»

1901. január 1-én kezdi meg az «Ellenzék»-ben a «*Kazár Földön*» című tárcasorozatot, melyet ugyanazon év végén könyv-alakban is kiadott. A stilművészet megvesztegető bájával írt könyv, tüzetesen ismerteti azt a hegyvidéki akciót, melyet a magyar földművelésügyi kormány a ruthenek megmentése érdekében indított és a Kárpátok bércei közt lakó összes népek javára folytatott. Művében érdekesítő módon váltakozik az élet, a költészet, a valóság a reménység, a mulasztás, a vágy, a dicséret és a fenyegetés. Bepillantást nyerünk a néplélek rejtelmeibe, a vidék gazdasági viszonyaiba; a szociológiai és mezőgazdasági fejtegetések teszik e művét tanulságossá és élvezetessé. Mikor a «*Kazár Földön*» könyv alakjában is megjelent, a lapok legnagyobb része nagy elismeréssel nyilatkozott róla. Ellenségei pedig behatóbb bírálat nélkül ráfógták, hogy antiszemita irányzattal íratott. Ennek az állításnak csak annyiban van némi alapja, hogy Bartha az élelőködés céljából bevándorolt idegen zsidónak testi és lelki szennyét olyan elementáris erővel festette meg, hogy a magyar zsidók is megdöbbenek fajok rútságának hűség rajzától. Az elfogulatlan és intellingens zsidóság azonban nem látta benne az antiszemita tendenciát.

Az 1901-iki általános választások alkalmával ismét Gyulán lépett fel, de olyan nagymérvű korteskedést folytattak ellene, hogy megbukott. De annál nagyobb lelkesedéssel választották meg Zentán, ahol az 1905-iki választásoknál is diadalmasan győzte le ellenfelét s így Zentát haláláig képviselte.

Bánffy 1899. február 18-án megbukott, de nem volt minden alap nélküli az a feltevése, hogy a Bartha hatalmas tolla és maró szatírája nagyban hozzájárult bukásához. A bukott miniszterelnök haragosan vonult félre, hogy helyet adjon Széll Kálmánnak, de kijelentette, hogy «tettekkel tényező» lesz továbbra is. Nemsokára lapok keletkeztek, melyekről azt tartották, hogy Bánffy br. rokonszenvét és megelégedését bírják. Ezek a lapok nagy kedvteléssel üldözték a függetlenségi párt Ugron frakcióját, amelynek Bartha kezdetben elnöke volt, de aztán lemondott és a pártból is kilépett. Az Ugron-frakció legüldözöttebb embere Bartha Miklós volt Ismeretlen individuumok keletkeztek a kétes homályból s ezek rendszeresen üldözték. Hogy miért? azt nehéz volt indokolni. Pedig nem rajtuk múlt, mert elég lelkiismeretesen kutattak Bartha előéletének rejtett bűnei után. Még Rugonfalván is megfordult egy becsületbúvár, aki vétkei után tudakozódott. Csakhogy, aki olyan nyílt tekintettel és az erkölcsi bátorságnak olyan nagyságával lép a fórumra, mint Bartha, annak az életében takarni való foltok nincsenek. Hanem azért vádolták, piszkolták, sárral dobálták. Nem azért mintha bizonyítani tudtak volna, hanem mert részben ez a szerepükhöz tartozott, s részben ezáltal igyekeztek jelentéktelen személyüknek súlyt kölcsönözni. De mentül jobban gyűlölték ellenségei, annál jobban szerették barátai. És ellenségei nem gyűlölhették olyan erősen mint amilyen őszintén barátai szerették. De Bartha is mindig igaz szívvvel viszonozta mások rokonszenvét. Am talpig embernek kellett lennie annak, kit ő lelke benső vonzalmával szeretett. Kolozsvári tartózkodása alatt Sági Lászlót, a híres tanárt és Teleki Sándor grófot az ezredest szerette és becsülte nagyra. Holló Lajosról azt mondta egyszer kolozsvári barátainak: «Az arca a magyar fajnak, a lelke a magyar becsületességnek mintaképe». De talán legjobban szerette Károlyi István grófot, akiről örömmel és lelkesedéssel szokott mindig beszélni. Hazaszeretete, lovagiassága – mondotta – a klasszikus kor érényeivel versenyez. Azt a kis emléktárgyat amit Károlyi István gróftól kapott, valósággal dédelgette.

De amíg barátairól páratlan szeretettel és gyöngédséggel szokott beszélni, apró ellenségeitől, akik a «személtapok»-ban állandóan rágalmazták és mocskolták, nem sajnálta maró gúnyjának drasztikus, de találó csapását. «Ezek az emberek – monda – olyanok, mint a poloskák; ha nem bántod: csípnek; ha eltaposod: büdösek!»

Heves temperamentuma, izzó szenvedélye gyakran ragadta a harc és küzdelem árába. Kossuth Ferenc nyugodt, fontolgató véralkata és az eseményeket mindig mérlegelő higgadt politikája azt a gyanút keltette Barthában, hogy Kossuthból hiányzik a vezér határozott, bátor és gyors föllépése. Ezért 1902-ben keményen cikkezett Kossuth ellen, de nem félt meghozni aztán a kiengesztelés áldozatát sem, mikor meggyőződött, hogy Kossuth tántoríthatatlan híve a függetlenségi elveknek.

De míg a politikai harcmezőn villogtatja fényes tollát, íme egyszerre híre kelt, hogy a politikai gladiátor valaha a színpadi műsáknak is udvarolt, mert a Vígszínház előadja egy fiatalabb éveiben írt darabját, a «*Feleség*»-et 1902. március 23-án a közönség élénk érdeklődése mellett került színre a darab, melynek nyelvezetében a szónok és a publicista Bartha szólal meg. A színek pazar pompájában és a szellemes dialógok bőségében lassan vergődik előre a cselekvény s a hatást a naiv idealizmus csökkenti, mivel a drámában a közönség az élet szigorú realitását keresi. De általánosságban mégis tetszéssel fogadták darabját és a közönség a harmadik felvonás után nyolcszor hívta a lámpák elé. Tartós sikere azonban épen úgy nem volt, mint a «*Melanie*»-nak. Drámáiban is a lyrikus hangulatok uralkodtak és subjektivitása épen az objektivitás rovására túlságosan érvényesült. Mindez nem kedvezett a hatásnak. De ha színpadi siker nem is kísérte darabjait, a színpadi nyelvezet választékosságára és az eszményi szép kultiválására mintát nyújtott azoknak, akik a frivolitás hatását szeretik vadásztatni a színpadon.

Fölösleges is volt Barthának színpadi babérokra vágyakoznia. Hiszen ebben az évben már nevének dicsőségétől viszhangzott az ország. Debrecen városa üdvözlő irattal tünteti ki publicisztikai

sikerei miatt. Az üdvözlő iratot *Wolaffka* Nándor választott püspök azzal a megjegyzéssel írta alá, hogy «különösen Zola Emilről írt cikke miatt üdvözlöm!» De ugyanekkor írt cikket Fadrusz Jánosról is, a kolozsvári Mátyás-szobor zseniális alkotójáról. «Fadrusz – így szól – olyan egyszerű, olyan igaz, olyan világos, olyan erőteljes és olyan nemzeti, mint Petőfi.» Mátyás-szobrot 1902 október 12-én leplezték, le Kolozsvárt s ez alkalmából az «Erdélyi Irodalmi Társaság» is ünnepélyes felolvasó ülést rendezett. A program legérdekesebb pontját Jókai beszéde és Bartha felolvasása képezte. Mikor Jókai nagy tapsok között bevégezte beszédét, Bartha lépett a felolvasó asztal mellé. Mátyás királyról tartott felolvasást. Annyi történelmi ismerettel, annyi érzékkel ragadta ki Mátyás életéből a jellemző momentumokat és olyan érdekesen rajzolta meg a nagy király udvarát és környezetét, ami a hallgatóság figyelmét mindvégig a szó teljes értelmében lebilincselte. A felolvasás után Jókai volt az első, aki melegen gratulált Barthának az elért szép sikerhez.

De Barthának szépirodalmi működései inkább pihenő pontjait képezik életének. Erős hazafias érzelme és élénk temperamentuma minduntalan a politikai küzdelem árába sodorta. Agyának fonséges erejét, fantáziájának ragyogó színeit, ötleteinek derűs csillogását, s hazafias lelkének cikázó villámain, mind, mind a politikára pazarolta. A nagy költői erőt, ami lelkében lakott, politikai cikkeiben szórta szét s a *költészetnek csak színes morzsákat juttatott ....*

Széll Kálmán bukása után csupa villámokkal volt tele a politikai közélet atmoszférája. 1903-tól 1904 végéig csaknem szakadatlanul zúgott a vihar a parlament üléstermében, amittől végre is terméketlenné vált az országgyűlés működése. Bartha a «Magyarország» hasábjain, mint villámló Jupiter, úgy szórta súlyos menyköveit a kormányra és a közösügyes rendszerre. Közben az akcióba lépő Bánffy hazafias programjáról is elismeréssel írt, jeléül annak, hogy mindazokat, akikkel a hazaszeretet oltáránál találkozott, személyválogatás nélkül nagybecsülte. Politizáló szervenédelye mellett is mindig érdekelték az irodalmi és művészi

kérdések. Mikor Gyalui dr. «Legkedvesebb könyveim» című gyűjteményének tárgyáról és céljáról értesíti 1902-ben, Bartha szívesen foglalkozik Gyalui eszméjével és azt írja, hogy ne csak pusztán szépírók, hanem, akik valamely művészet ágában egyéniséggé domborodtak, találjanak helyet az érdekes és tanulságos vallomás gyűjteményben. Utmutatásképen fel is sorol sok nevet. Csak akik hirtelen eszébe jutnak. Bizonyára nincs jelen mindenki, akit Bartha művészi egyéniségnek talál, de érdekes így is a névsor. «Vétessek fel – írja – Herman Ottó, Samassa érsek, Schlauch Lőrinc püspök, Beöthy Zsolt, Alexander Bernát mint tudósok, – Beöthy Ákos, Beksics Gusztáv, Mocsáry Lajos, Kaas Ivor br., Ábrányi Kornél, Vészi József, Rákosi Jenő mint publiciszták. Jókai, Bartók Lajos, Endrődi Sándor, Ábrányi Emil, Váradi Antal, Somló Sándor, Dóczy Lajos br., Gyulai Pál, Tóth Béla, Eötvös Károly, Baksay Sándor, Mikszáth mint szépírók. Apponyi Albert gr., Széll Kálmán, Ugron Gábor, Polónyi Géza, Csáky Albin gr., Berzeviczy Albert mint szónokok. Szentgyörgyi István, Gabányi Árpád, Szacs vay Imre, Ujházy Ede, Náday Ferenc, Prielle Kornélia, Blaháné, Jászai M., Márkus Emilia, Rákosi Szidi, Császárné mint színművészek. Zala György, Fadrusz János, Stróbl Alajos mint szobrászok; Benczúr Gyula, Feszty Árpád, Madarász Viktor, Pavlik, Than mint festők. De – írja a végén – ne feledjük ki a szépírók közül Herczeg Ferencet, Bársony Istvánt és Ambrus Zoltánt se.

Lázás munkakedve a politikai csatározásban merült ki és nem igen ért rá nagyobb irodalmi művek alkotására. Nemzete szenvedése és az a szenvedélyes vágy, hogy a nemzet politikai függetlenségét, nagyságának hírnevét, anyagi és szellemi fejlődésének minden biztosítékait visszaszerezze: annyira és olyan állandóan izgatta, hogy fényes tehetségének minden erejét erre a küzdelemre fordította. De kiváló érdemei így is méltók a legnagyobb mértékben a nemzet elismerésére. Ő volt az első, aki színes és megkapó irodalmi hanggal tette élvezetessé a politikai cikkek tartalmát. A vonal fölött a politikai mező szárazságát és zordonságát illatos virágokkal hintette be és a

nemzet óriási tömegeit hívogatta, édesgette arra a tájra, ahol dacára, hogy politizáló nemzet vagyunk, mégis csak kevesen barangoltak. Az ő tárogatója riadozott olyan hangon a szellemi bajvívás mezején, melynek syrén-hangja ellenállhatatlanul vont a büvkörébe a nemzetet. Felébresztett, buzdított és talpra állított. Nevét megőrzi a nemzet halhatatlanjainak Pantheonjában, mert csak kevesen tudták a nemzeti eszme harcosainak táborát úgy nevelni, mint ő nevelte. És keveseknek hagyott működése mélyebb nyomokat a nemzet lelkében, mint az ő működése.

Hatásának titka, stylusának ritka szépségében, gondolatainak eredetiségében, kifejezéseinek jellemző, bájos egyszerűségében állott. Ugy tudott írni, hogy a legmagasabb műveltségű ember is élvezte, és a legegyszerűbb nép is megértette. Irálya csupa színpompa és még se cifra; lendületes és mégis tömör; előkelő és mégis egyszerű. *Vészi József*, aki mint újságíró, a legtehetségesebbek közé tartozott, «*Miklós mester*»-nek nevezte és a következő érdekes jellemzést írta róla: «A magyar politikai sajtó kiváló egyénisége ő. Csupa tűz, csupa lendület, csupa erő. Éles elméje félelmetes virtuozitással ért a gondolatok viviszekciójához. Kritikája metsző, majdnem kegyetlen, gúnyja egyenesen öldöklő. És van benne mégis valami, ami ezzel a kérlelhetlenséggel kiengesztel. Ez az ember mindenk felett poéta. Művész lélek, mely a szellemi bajvívásban is a szépet szereti. Pathosza nemes és megható s ha elérzékenyül, édes lyrai zománc ömlik végig írásain. Egy cikkében végigjátsza az érzelmek összes skáláját: a tomboló hangtól, a dalszerűen lágy melankóliáig. írói individualitását kráternek mondanám, mely tüzes köveket dobál ki dübörögve, de lejtőjén ott virul a tavasz minden illatos színpompája.»

Így írt róla *Vészi* – különben kiváló tolla, – noha Bartha soha sem kereste, kollegiális dicséretet következtében a népszerűséget. Hírlapíró társai nagyrésztben nem is igen szerették. Utóbb pedig súlyos vádakkal és igazságtalan gúnynyal illették. Azért intéz – írták róla – egyesek ellen erős támadásokat, mert a keze nyomorék és elnézésre számít. Pedig igen gyakran

nézett szembe a halállal. Gúnyolták, hogy a «nemzet bénája». Pedig a nemzeti becsület védelmében bénult meg. Vádolták, hogy az arisztokrácia uszályhordozója. Pedig teljes életében a demokratikus elvekért küzdött. Gyanúsították, hogy a klérus megvesztegette. Pedig szegényen élt és szegényen halt meg. Vádolták, hogy tollát áruba bocsátotta. Pedig azt a tollat, melyet egy ország figyel, csak úgy feltűnés nélkül eladni, képzetlenség, így hordják magukban e vádak, e gúnyolódások, e gyanúsítások, egyenként és összeségükben a cáfolatát.

Neki is voltak, mint minden embernek hibái és tévedései. Sangvinikus véralkata és az emberek javíthatóságában vetett hite, olykor szertelenségekre ragadták. Ha írni kezdett: érzelmei szinte ellenállhatatlanul viharzottak. Nála nem volt pusztá frázis, ha azt mondotta, hogy «elfog a düh» vagy azt írta, hogy «könnye kicsordul.» Akárhányszor könyezett írásai felett, hazája és nemzete sorsán. De épen érzelmeinek ebben az ingerültségében rejlett az a maró szarkazmus, melylyel politikai ellenfeleit széttépte, vagy összezúzta. A fájdalom készítette arra, hogy ölü méreg sötét színeivel vonja be olykor írásait. Az egyéni boldogulást eldobta magától, ha annak árában meggyőződésének feláldozását kívánták. Ennél fogva embertársait sem tartotta olyan rosszaknak, hogy meggyőzni s ennek folytán megjavítani ne bírta volna. Ez a hite ösztönözte és izgatta állandóan az írásra, mely néha sújtoló ostor, néha gyógyító balzsam. Olykor romboló vihar, olykor életet fakasztó verőfény. És még írásai-ban szenvedélye szinte korlátlanul csapong, beszédeiben ura lesz indulatainak. Pedig az emberek nagy része, amikor ír, sokkal nyugodtabb, óvatosabb és tárgyilagosabb, mintha beszél. Az író nem figyelik. A tömeg nézése és várakozása nem zavarja, tetszése vagy nemtetszése nem ingerli. Ennélfogva higgadtabb lelkiállapotban önti formába gondolatait. Ellenben a szónokra sok szem fénye sugárzik, sok tekintet lesi várakozólag. A tömeg tapsol vagy éljenez, mintegy biztatja, bátorítja, tüzezi a szónokot. Ilyen hatások alatt a beszélő embert könnyen ragadja el a szenvedély heve s a pillanat izgalmi alatt könnyebben röppen-

hétnek el ajkáról a kemény és merész szavak. És Bartha, ha szónokolt, mégis higgadtabb, tárgyilagosabb volt, mint ha írt. Ebben sem tartozott az átlagemberek közé. Beszéd közben nyugodt volt és szorosán tárgyánál maradt. Rokonszenves megjelenése, kék szemének szelíd nézése, kellemes beszélő orgánuma mindjárt kezdetben lekötötték hallgatósága figyelmét. Beszédeiben a meggyőzni akaró politikus mellett a poéta is megjelent, friss ötletekkel enyhíteni a tömör beszéd száraz adatait. Sok tárgyilagossággal, a szónoki szabályok művészi betartásával formálta meg beszédeit. Csak ritkán lobbant fel szenvedélyének tüze, de akkor is ura volt a szavaknak, melyek engedelmesen simultak akaratahoz. Bartha, mint szónok az észhez szólott és az értelmet akarta meggyőzni. Ha lelkesített, a művészi formát akkor sem tévesztette szem elől. Ha ostorozott, akkor is csak a selyem csapó finom bojtja csattant el, nem az ostornyél boldogabb fele. Parlamenti szónoklatainak mindig az előkelő tónus biztosította az osztatlan sikert. Ellenfelei is szívesen hallgatták és nem tagadták meg tőle elismerésüket.

Abban az izgalmas politikai tusában, amely *Hédervár*y alatt kezdődött és *Tisza* István gróf kormányzása alatt folytatást nyert, a nemzeti eszmék győzelmében vetett hittel folytatta az éles tollharcot.

1904. november 18-án *Tisza* István gróf merész sakkhúzást csinált. Mellőzve a törvényes formát, *Perczel* Dezső egy intésére a szabadelvűpárt megszavazta a házszabályokra vonatkozó javaslatát a kormánynak. Ez az ellenzékét annyira elkéséřítette, hogy az összes pártárgyalatok egyesültek. A szabadelvűpártból pedig *Andrássy* Gyula gróffal az élükön, igen sokan kiváltak. Ez a nap megpecsételte *Tisza* István gróf bukását, de Bartha éles szeme már ekkor meglátta, hogy a párt is kiheverhetetlen csapást szenvedett. «*Új frigy*» cím alatt írt cikkében prófétai lélekkel jövendölte meg, hogy a szabadelvűpárt 38 esztendőš uralmának vége szakadt örökre. A bekövetkezendő zűrzavarból új pártalakulásnak kell kifermálódnia, hogy révparthoz vezesse a magyar állam hánykódó hajóját.

XV.

1905-ben csakugyan bekövetkezett a szörnyű zűrzavar, amikor még rettenthetetlen bátorsággal küzdött a jelentkező abszolutisztikus törekvésekkel szemben. De október elején hirtelen beteg lett. Régi gyomorbaja felújult és ágyba kellett feküdnie. Az orvos eltiltotta minden izgató foglalkozástól. Nem volt szabad többé dolgoznia. A «Magyarország»-ba napról-napra írott cikkei elmaradtak. A közönség lázas érdeklődéssel várta, de a nagy népszerűségnek örvendő cikkek helyett betegségének szomorú híre érkezett. Gyomorbaja 1879 óta gyakran jelentkezett, de szigorú étrend mellett mindig visszatért egészsége. Október hó 15-ikén annyira jól érezte magát, hogy orvosával arról tanácskoztak, hogy néhány nap múlva Lussin-Piccolóba megy, ahol egy idő óta minden évben töltött néhány hetet. Október 19-ikén orvosa *Imrédy* dr. ismét meglátogatta. Bartha jól érezte magát és még tréfálkozott is. Az orvos elmenőben visszaszólt: «Vasárnap utazunk hát!?» Ezután Bartha nejével beszélgetett még néhány percig, aki házi teendői miatt később magára hagyta. Mikor ismét a szobába lépett, rémülve látta, hogy férje mozdulatlanul fekszik az ágyon. Mikor melléje lépett, csak megtört fényű szemeivel nézett rá mereven. Sírva, zokogva borúit melléje. Szólitotta, rázta, kérte, hogy szóljon, de a beszédes ajkak elnémultak örökre. Bartha ekkor már elvesztette eszméletét és többé nem tért magához. 1905. október 19-ikén esti fél 8 órakor *agyszélhűdésben* meghalt Deák Ferenc-utca 15. szám alatti lakásán. Halála fővárosszerte mély és igaz részvétet keltett. A függetlenségi körbe nyolc órakor érkezett meg a szomorú hír. A képviselők leverten, megdöbbenve fogadták a gyászos esetet, mert mindnyájan érezték, hogy halálával a nemzeti ügyet is csapás érte. A távíró még azon éjszaka az ország minden részébe elvitte halálának hírét, mely kínos megdöbbenést és fájdalmat

keltett mindenütt. Mindenki érezte, hogy a nemzeti ügy fényes tehetségű harcosa dőlt ki a csatasorból. A jó barátok, ismerősök nagy sokasága sietett ravatalához, hol egyedül maradt, megtört szívű özvegye zokogott. Napokig halommal érkeztek a részvétet hozó táviratok és levelek. Apponyi Albert gróf, – kiről Bartha azt mondta, hogy Kossuth Lajos után ő szerezte meg nemzetének a civilizált világ rokonszenvét, – Holló Lajosnak a következő sürgönyt küldte: «Le vagyok sújtva a nemzeti ügy e pótolhatatlan vesztesége által.» Az összes fővárosi és vidéki lapok nagy részvéttel írtak haláláról és nagy elismeréssel tehetségéről és hazája iránt érzett önzetlen szeretetéről. Ravatalát a virágok és koszorúk özönével borították el gyászoló barátai, tisztelői és rokonai. Köztük özvegyének babér, pálma és fehér szegfűkből álló hatalmas koszorúja, melynek fekete szalagján e felirat állott: «Isten veled! Rözge.»

Temetése október 21-én délután 3 órakor kezdődött óriási részvét mellett. A képviselőház küldöttségileg jelent meg Bolgár Ferenc alelnök vezetésével. A gyászházban ember ember mellett tolongott. Az utcán pedig olyan tömeg verődött össze, hogy a forgalom teljesen fennakadt. Mikor a gyászszertartás kezdetét vette, Kossuth Ferenc karján vezette özvegyét a koporsóhoz, ahol a temetést végző ref. pap *Haypál* Benő, Apponyi Albert gr., Holló Lajos és Ábrányi Emil állottak. A gyászszertartás után Apponyi Albert mondta el az ő remek búcsúztató beszédét, melyben rámutatott nagy érdemeire. *Holló* Lajos a «Magyarország» szerkesztősége és *Ábrányi* Emil a «Petőfi-Társaság» nevében mondtak a könnyezésig megható beszédek. Végül a magyar ifjúság nevében búcsúzott el lendületes beszédben *Melha* Armand egyetemi hallgató. Már alkonyodott, mikor az óriási menet a kerepesi temetőbe megérkezett, ahol a pap rövid imája után *Gulyás* Lajos Zenta város polgármestere búcsúzott elárvelt városa nevében és végül Csernátony Gyula kolozsvári tanfelügyelő mondta az utolsó Istenhozzádot az Emke nevében, amelynek eszméje az ő halhatatlan lelkében született.

Porai a székesfőváros által adományozott díszsírban pihen-

nek. Dicső emlékének pedig a nemzet szobrot emel. A «Magyarország» kezdeményezésére többet, mint 50 ezer koronát adott össze a nemzet, hogy hazafiúi és írói érdemének méltó emléket állíthassanak.

És ha voltak szenvedései halálának pillanatában, bizonyára megnyhítette az a tudat, hogy eszméiért, melynek mátyrja volt, egész nemzete lelkesedik. Nem volt kínos halála, mert látta, hogy a nemzeti törekvések eszméje – melynek szikrája lelkében égett, – a nemzet millióiban hatalmas lángsugárrá vált s egy szebb jövő ragyogó fényével vonja be szép Magyarországot.

BARTHA MIKLÓS

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI

ELSŐ RÉSZ.

SZÉPIRODALOM.

KAZÁR FÖLDÖN.

IGAZ SZERETETTEL
ÉS
BARÁTI HŰSÉGGEL
AJÁNLOM E KÖNYVET

A VISZONTLÁTÁSIG

BOROSTYÁNKŐI EGÁN EDE

EMLÉKÉNEK.

BUDAPEST, 1901 NOVEMBER HÓ.

BARTHA MIKLÓS.

MAGYARÁZAT.

A HAVAS csodálatos vonzerőt gyakorol rám. Úgy tetszik, hogy a természet a havason érzi magát igazán otthon. Egyebüttl meg kell őt lesni; de itt kitárja a maga indulatait őszintén. Ez a «harag valódi harag; ez a fenség nem komédia; ez a báj nem műszépség. Ásó, kapa, ekevas nem változtatták meg színét és alakját. Vasutak, csatornák és árkolások mértani vonalai nem nyugtalanítják a vadon ősi szabadságát. Minden úgy van, amiként az örök műhelyből kikerült s amiként azt megformálta a zivatar, a görgeteg, a jég, a nap-sugár, a villám.

Mintha más volna ott az ember is. Régi szokásait, régi szerszámait, régi viseletét inkább megtartotta, mint mi. Erősebb a teste, szívósabb az élete, jobb a szeme, mint nekünk. Fejletlenebb állapotánál fogva közelebb áll a vadállathoz s erősebb hiténél fogva közelebb áll az Istenhez, mint mi. A történelmi átalakulások jóformán nyomtalanul siklanak el feje fölött, miként azok a felhők, melyek csak megpihennek a bércek ormán s «néma borongással» tovább szállanak.

Úgy tetszik, hogy a gyergyói rengetegek pásztor-embere az elődök ruhájában járja a bérceket és a hajdankornak nyelvén beszél hozzánk. Letűnt századok

vonásait látom a havas lakóban, miként a paleontológiai leletekben láthatók az elpusztult világrend ősnymai.

Az elmúlt őszszel két heti pihenőre tettem szert. Aki jól be van fogva, annak nem kis feladat eldönteni, hogy hová menjen és mit csináljon, mikor a semmittevés gyönyöreire nyílik kilátás. Amíg e fölött töprendtem, mindig havasi képek rajzoltak körül.

Egyszer aztán véletlenül találkoztam *Egán Edével*, akit a Kárpát-hegyvidéki földművelő nép nyomorának enyhítése céljából Bereg megyében foglalkoztat a földművelésügyi kormány. Ez az akció már régen érdekelt. Különböző leírásokból tudtam, hogy elhanyagolt és kegyetlenül elcsigázott népet óhajt a kormány szörnyű helyzetéből kiszabadítani. Itt-ott szórványos közlemények jelentek meg a mentési munkálatról. A közlések nem vágtak össze. Egyik dicsérte, a másik gáncsolta a munkát. Sikert jósolt az egyik; kudarcot a másik.

Kinek van igaza? Meglehet-e csakugyan menteni egy végpusztulásnak indult népet? Megérdemli-e a kezelésbe vett anyag a ráfordított fáradságot? Nem olyan kísérletezéssel állunk-e szemközt, mely pénzt, gondot, erőt nyel el ok nélkül?

Elhatározásom gyorsan megfogant. Oda megyek pihenni a ruthének közé. Ott havasvidéket is találok s ezenkívül színről-színre megnézhetem a népmentési munkát. Tervemet *Egán* azzal az örömmel fogadta, amelylyel a mesterek szokták fogadni műtermüknek értelmes látogatóit. Pihenésem kérdése ezzel meg volt oldva.

Szeptember 7-én érkeztem *Szolyvára* s a miniszteri

kirendeltség központi műhelyében fölütöttem sátorfámat. Innen kirándulásokat tettem Beregszentmiklóásra, F.-Viznyitzére, Puznyánfalvára, Frigyesfalvára, Dombostelkére, Patkány ócra, Nagy-Marosra, Munkácsra, Árdánházára, Hársfalvára, Zsdenyovára, Vereckére, a Beszkid-csúcsra, Volócsra, a Fircák-havasra, a Névtelen-havasra, Ökörmezőre, Bisztrára, Husztra stb.

Alkalmam nyílt megnézni a nép életmódját, szokásait, vagyoni és kulturális állapotát. Érintkeztem papokkal, jegyzőkkel, bírakkal, erdőszökkel, kerülőkkel, földművelőkkel, boltosokkal, napszámosokkal, tanítókkal, korcsmárosokkal, uzsorásokkal, nagyúri családdal és szegénységben sínlődő ruthén háznéppel. Láttam és megmértem a helyzetet s nyitott szemmel néztem, hogy a földművelési kormány terve, célja, eszköze behat-e valóban a népelet viszonyaiba és hogy van-e a valóságban ennek a behatásnak állandósági biztósítéka?

Kimondhatatlan örömet okozott az a meggyőződés, hogy nem szappanbuborékos légvárat épít a miniszteri kirendeltség, hanem reális alkotásokat hoz létre. Faluról-falura látja az ember, hogy miként lábbad föl a nagy beteg. Mert hajh, nagy volt és még most is nagy ott a betegség! Ennek a néptestnek mindene fáj: a feje, a lába, a dereka, a háta, a gyomra. Mindene.

Hol kezdték tehát a kúrát? Világos, hogy magán a testen; annak valamennyi tagján. A nyomort nem ez, vagy az okozza, hanem minden, ami e népet körülveszi. Az intézmények, az éghajlat, az emberek. A pénz,

hogy ennek van, annak nincs. A terméketlenség. A munkahiány. Az adósság. A tudatlanság. A pálinka. A demoralizáció. A közlekedés hiánya. A felszerelés hiánya. A legelő hiánya. A szolgabíró. Az uzsora. A jegyző. Az erdő. A dúvad. A szarvas. A kazár. Minden, amit lát.

Ez mind együttvéve ezen egyetlen szóban jelentkezik: *Éhség!*

Búzatermő Magyarországnak van egy vidéke, ahol a nép évről-évre százezerszámra mindig éhezik. Nem ismeri a jóllakás állapotát. Egész élete abban a sóvárgásban telik el, hogy jóllakhassék. íme, az állattá fajulás útja. A kutya ragadozóvá lesz, a veréb tolvajjá, ha éhes. A birka bőg, a ló nyerít. Ez a szegény nép sem tolvajjá, sem martalóccá nem lett. Nem is kiabált. Némán tűr évtizedek óta.

Amit láttam és hallottam, arról futó jegyzeteket írtam kis úti naplómbe. Eszem ágában sem volt, hogy közzé tegyem. Egyszerűen följegyeztem, amiként műkedvelők rajzfelvételeket készítenek egy-egy tájékról. A magam okulására és az emlékezet támogatására jegyeztem fel.

Jóval később egyik képviselőtársam feltűnő kicsinyléssel beszélt előttem a miniszteri kirendeltség hegyvidéki akciójáról. Még később a hegyvidék egyik főispánja, aki művelt és eszes ember, aki tehát képes felfogni egy ilyen akciónak becsét, horderejét és nehézségeit, a vádak egész sorozatával terhelte meg előttem a kormány népmentési munkálatát. Nemsokára a pénzügyi bizottságban is fölmerült a kérdés s egyik

tag élesen elítélte az egész mozgalmat, mint költséges és haszontalan fáradozást.

Ehez járult néhány hírlapi cikk olyan lapokban, amelyek máskülönben mindig a kormány politikáját szokták támogatni. Ezúttal azonban keményen kirúgtak a hámból. Az egyik *Darányi* földművelési miniszternek szegezte mérgezett nyilait. A többi megelégedett az *Egán* szétmarcangolásával. Hanem ez aztán derekas munka volt. Csak amúgy izzadt minden betű attól a nagy fáradtság tói, amit az írók kifejtettek az *Egán* szétszedésére.

Mindez arról győzött meg, hogy a mozgalom mibenlétét még azok sem ismerik, akik arról beszélnek és írnak. Még kevésbbé ismerik a *Darányi* miniszter intencióját és legkevésbbé ismerik *Egánt*. Egyszer-smind meggyőzött arról is, hogy ez az üdvös és kivált nemzeti szempontból elsőrangú kezdeményezés hajótörést fog szenvedni az ellenséges irányú hangulat áramlatában, ha nem alakúí egy erőteljes és mindenható közvélemény, mely a dolgok, viszonyok, célzatok és eszközök alapos ismeretével leszerelje az ellenséges irányú hangulatkelést.

Ennek következtében elhatároztam, hogy leírom tapasztalataimat.

Akinek kezébe kerül ez a kis könyv: legyen szíves és olvassa át. Céloom a toborzás. Azt akarom, hogy különb harcosok sorakozzanak egy jó ügy mellé, mint amilyen én vagyok. Lelkemet az a vágy égeti, hogy minden olvasó meggyőződjék soraimból a földművelési kormány hegyvidéki akciójának helyessége, célszerűsége és szükségessége felől.

De céloom elérésénél óvakodtam úgy a képzelgéstől, mint a túlzásoktól. A valóságot írtam meg a valóság színeivel. Azok a képek, melyeket az olvasó elé tárok, akár a mélységekből hoztam azokat, akár az ormokról, mindig hű másolatai az életnek, a viszonyoknak, az embereknek.

EGÁN EDE.

DARÁNYI Ignác földművelésügyi miniszter a hegyvidéki kirendeltség vezetésével *Egán Edét* bízta meg. Illendő tehát, hogy ezt a férfiút bemutassam, mert csak így lehet megítélni, hogy megvan-e egyéniségében a siker biztosítéka.

Az Egán *nevét* 14 év óta ismerem. Egyszer véletlenségből egy kirakatban ilyen című könyvet láttam: «*Román szomszédaink.*» írta Egán Ede. Megvettem; elolvastam. Azóta nem feledtem el sem a könyv tartalmát, sem szerzőjének nevét. Olyan kereskedelmi, adózási és gazdasági elvek vannak ott lefektetve, a milyenekkel publicisztikánk nem igen szokott foglalkozni. Románia gazdasági jövője a versenybeli győzelemnek minden képzeletet felülmúló veszélyével tárult föl e műben. Amit olvastam: minden gondolat, minden állítás a kérlelhetetlen tények szigorával hatott rám. Megdöbbenésből – hogy miként haladnak mások és miként maradunk mi el, soha többé fölcsoúdni nem tudtam.

Azóta a következő munkák ragadták meg figyelmemet: «*Darf es «Milch für Reiche» und «Milch für Arme» geben. Ein Wort gegen die sogenannten Kindermilch-Anstalten. Von Edvard Egán.*» Megjelent Brémában. «*Románia mezőgazdasági viszonyainak rövid vázlat. Toldalék Egán Edének román szomszédaink című művéhez.*» – «*A szeszdó-törvényjavaslat ügyében. Írta Egán Ede.*» E műben azt bizonyítja, hogy az iparnak nem szabad a mezőgazdaság kárán fejlődni, s annak romjain emelni palotákat. «*Die Hochschule für Bodenkultur in Wien und ihre falschen Propheten. Von Eduard Egán.*» – «*A tej a fővárosban. Írta Egán Ede.*» – «*Az erdélyi*

szarvasmarha tenyésztés feladatai. írta Egán Ede.» – «Kárpátaink közgazdasági hivatása. Intő szó a magyarországi havasi gazdaság fejlesztése érdekében. Írta Egán Ede.» – «A marha-tüdővész veszélye Magyarország mezőgazdaságára. írta Egán Ede.» – «Das ungarische Pferd, seine Zucht und Leistung. Von Edvard Egán.» Megjelent Berlinben. – «Ein Wort für das arabische Pferd. Von Edvard Egán.» Megjelent Berlinben. – «Landwirtschaftliche Skizzen aus Ungarn. Von Edvard Egán.» Megjelent Berlinben.

Egán angol származású ember. Voltaképen skót. Akaraterejét, szívósságát, kötelességtudását a klánok szellemétől örökölte. Még az apja költözött hazánkba. Jó magyar lett, itt halt meg, de angol honosságát végig megtartotta. Szerette fajunkat, azonban nem tudott megválni attól a büszkeségtől, hogy egy világhódító nemzetnek legyen a tagja.

A fiú egészen a miénk lett. Skót nemességét naturalizáltatta borostyánkői predikátummal. De angol-német nevelése megőrizte lelkének objektivitását.

Ő nem úgy nézi fajunkat, annak tulajdonságait, jellemét, szokásait, szenvedéseit, hazaszeretetét, amiként mi nézzük, akik atomrészecskék vagyunk a nemzeti vérkeringésben. Ő kívül áll. Nem belénk *olvadt*, hanem *belénk szeretett*. Jobban félt minket, mint mi magunk. Jobban ismer minket, mint mi magunk. Jobban is szeret minket. A szerelmes imáadásával tekint fajunkra. Szép vonásainkat körülfonja a művész áhítatával. Népviseletünk elragadja. Népdalainktól megrészegül. Egész mivoltunk átalakul, megszépül, tökéletessé válik az ő lelkében. Nincs ezt miért tovább fűzni. *Szerelmes a fajunkba*. Ezzel minden meg van mondva.

Középtermet, nagy csontok, kemény izomzat; fáradsághoz, viszontagsághoz, veszélyekhez edzett szív.

Tervkészítésében körültekintő, alapos, a legapróbb részletre kiterjedő. A végrehajtásnál villámgyors, rácsap a munkára, mint a sas az áldozatra és gyorsan, kímélet nélkül végez vele. Szótárának legantipathikusabb szava a «lehetetlen.» Nem tud kibékülni azzal, hogy amit ő jónak tart, azt megtenni ne lehetne.

Lankadás nélkül dolgozik – ha kell – naponként tizennyolc órát. Akkor alszik el, amikor tetszik. Elsőrangú lovas, gyönyörűen gyeplőzi a négyest. A vadászathoz nincs kedve. Ezzel sok idő telik el haszontalanul.

Társaságban élénk, szeretetreméltó, gyöngéd. Nők iránt hártalanul udvarias. Modorára előkelő, kissé külföldies. Étkezésben, öltözködésben angol szabályokat tart.

Rengeteg erőfeszítése, fárasztó utazásai s hosszas ideig tartó silány étkezései után nagyon tudja méltányolni az úri kényelmet, a jó asztalt, a finom és tiszta ágyruhát, a kandalló sziporkázó tűzét, a mandarin thea páráját s a Pomery-sec gyönyöztetését.

A raktárakban hány, vet, emel, rakosgat, mint egy darabont; a boltokban vizsgál, számít, leveleket, bárcákat, számlákat revideál és rovincsol, mint egy könyvelő; a havas tetőkön gyalogol, csúszik, kapaszkodik, szalonnát pirít, falombon hál, mint egy erdőkerülő. Azonban nótái is vannak, ha jó a cigány s a szalon parkettjén oly biztosan jár, mintha soha sem távozott volna onnan.

Ilyen az a férfiú, ki a Kárpát-hegyvidéki földműves nép gazdasági helyzetének javítására a kormánytól megbízatást vállalt.

A kezdet kezdete egy tanulmány-út volt.

Hónapokat töltött a hegyvidéki megyékben. Községről-községre, emberről-emberre vizsgálódott, adatokat szerzett, meggyőződést értelt. Kezét rátette a viszonyok úterére. Figyelemmel hallgatta a nyomor „szívdobogását. Méregette azon lejtők esési Viszonyait, amelyeken ez a nép a mélységekbe sülyedt. Tanulmányozta a nép testi-lelki állapotát. Egyszerre dolgozott lélektani, orvosi, gazdasági és szociológiai műszerekkel.

Éles szemét semmi sem kerülte ki. Mindazon szálakat Össze gyűjtögette, melyek a népet a földhöz, a keresethez, a kocsmároshoz, az uzsoráshoz, a templomhoz, a jegyzőhöz, a bírósághoz, a vármegyéhez, az adóhivatalhoz, az erdőhöz, mezőhöz, baromhoz, a hazához, istenhez és családhoz fűzik. Ezen szálak-

ból fonta meg jelentését, melynek első része a rutén nép gazdasági és erkölcsi állapotával és a nyomor okaival foglalkozik.

Rémesebb képet talán sohasem láttam. Ha adat-adatra nem volna halmozva, ha számokkal, nevekkal, tényekkel nem igazolná állításait: valamely rémlátó romantikus költőnek mesés képzelődését sejtethetnők e jelentésben.

A jelentés második felében a mentés eszközeit hozza javaslatba. Ezt olvasva, lehetetlen föl nem kiáltani: Az a szegény nép megtalálta végre a maga emberét! Azt a férfiút, akinek keblén százezerek sóhajtása, vágya, álma tetté érlelődik.

Mikor a kormány elfogadta és helyben hagyta javaslatait és megbízni kívánta a javaslatok foganatosításával, ugyanakkor uradalmak kormányzóságára kapott ajánlatot *Egan*. De ő a magyar kormány sokkal kisebb javadalmazással járó megbízását fogadta el.

Miért? Hiszen még a hivatalos statusba sem iktatták be őt. Rangfokozatot nem adtak neki. Nyugdíjképesse nem tették. Állását nem állandósították. Működését nem rendszeresítették. Jövendőjét nem biztosították.

Hát akkor miért?

Miért!

Miért féltjük az életünket és biztonságunkat a jégen, hogy el ne csússzunk, a magasban, hogy le ne szédüljünk, a ragály alkalmával, hogy meg ne betegedjünk? Miért hívatunk orvost, ha mellszúrást érzünk? És mégis, mi az oka annak, hogy ha szólít a haza: elvetjük óvatosságunkat, megszűnik félelmünk, nem gondolunk náthával, fogfájással, halállal és megyünk a tűzbe, hallgatjuk a golyók füttyölését, ontjuk a vért patakszámra.

Miért?

Azért, mert az élet nem cél. Mert a nagy és nemes ambíciók felülkerekednek és legyőzik a köznapiságot. Mert nincs e földön nagyobb dicsőség, mint *jó hazafinak* lenni, s mert ezt a nagy dicsőséget nagy áldozatok nélkül megszerezni nem lehet.

Egán rálépett arra a tövises útra, melyen a jó hazafiak szoktak járni. Edzett lélekkel tűri a méltatlan gáncsolódást. Űzi,

hajtja egy történelmi feladat s természetesnek tartja, hogy az úttörés akadályokkal jár. Szelíd mosollyal mutogatja a kapott sebeket, melyek egészséges véralkata folytán per primam gyógyulnak meg. Belső vézéseiről nem beszélek, mert röstellené. Nyilvános elismerésben eddig kevés része volt. Ha tőle függne: egész erélyével megakadályozná ezeket a sorokat.

A MÁV.

Reggel 7 óra felé fölébresztettek. Csak az imént aludtam el, tehát nagyon álmos voltam. E miatt már nem tudom, hogy a vonatunk változott-e, vagy reggeliznünk kellett? Azonban a kocsiból kiszállottunk s tejes kávé-t rendeltem. Valami hamuszín italt kaptam, mely kissé kékes is volt, mintha palaolvadék vegyült volna belé. Ilyen formának képzelem a kovásznai Molnár fürdőt, amelyre különben már csak homályosan emlékezem.

«Köszönöm. Inkább egy csésze theát.» Jött a burjános meleg víz, a tükörén zsírfoltokkal, hogy tündöklőbb legyen. A beléndek, mikor a gyümölcsével – mely gömbölyű és tüskés, mint a tüskés mongolica – disznósdit játszottunk, ilyenforma szagot hagyott ujjainkon. Szegény édes anyám mindig megérezte rajtam ezt a játékot s nem adott vajas kenyeret míg meg nem mosdottam.

Miután pedig az illatnak köztudomás szerint emlékezet-idéző hatása van és miután ez a thea a beléndekre, a beléndek viszont a mosdóvízre emlékeztetett: ennél fogva kiindultam az indóház udvarára, ahol kutatóvizet és vályút reméltem találni. Azonban a folyosón arra figyelmeztettek, hogy van az indóházban hivatalosan berendezett toalette-szoba az utasok számára.

Ez meglepett. Mégis haladunk. Íme a Máv., ha nem is törődik a gyomrunkkal s ha meg is túri kávénak a moslékot és theának a mosogató levet, de legalább gondoskodik tisztasági igényeinkről.

Beléptem a szobába. Egy nagy márványfedelű mosdó-asztal találtam két tállal, két nádszéket, egy ruhafogast. A mosdó-asztal vízvezetékre berendezve.

Kint fényes nap sütött. Itt félhomály volt, dacára a nagy ablaknak. Mert, kérem, az az ablaküveg, mióta a gyárból kikerült, soha tisztítva nem volt. A zemplénavarmegyei gazdákra gondoltam. Micsoda? Hát nem ismerik ők a guanó értékét? Hiszen itt légy milliárdok hulladéka raktározódott vastag rétegekbe. Ez egy kincses bánya a műtrágyázás szempontjából. Ezek a legyek tejjel, borjú-pörkölttel, gulyással és cukorsüteménnyel élnek. Hulladéuk nagy százalék foszfort, kálit, nitrogént tartalmaz. Miért nem kezd valamelyik vállalkozó ennek a kincznek a kiaknázásához?

Lassacskán megszokta szemem ezt a félhomályt. Látni kezdem. A fölcserpezett falfesték pikkelyei alól gúnyos megvetéssel néztek a kíváncsi poloskák rám, a tisztaság keresőre. A mosdóasztal márvány táblája össze-vissza volt zúzva, mintha Árpád honfoglalása óta minden hadjárat rajta gázolt volna keresztül. Repedései tömve nedves, undorító, bűzös piszokkal. A vízvezeték csapján zöld rozsdá ült, a szennynek és mocsoknak barna patinájával. A csap nem fordult sem jobbra, sem balra. A mosdótál falán dilluviális és alluviális rétegek hirdették, mint valamely szappankori ősidőnek maradványai, hogy ez a tál soha megmosva és kitörölve nem volt.

Eddig azt hittem, hogy a mosdás célja a tisztaság. Itt nem így van. Itt a mosakodás tisztátalanságot jelent.

A szolgálattelvő tót asszony valami edényből vizet töltött a tenyerembe, hogy a csapról maradt szennyet ledörzsöljem újjaimról. Azután valami portörölő-féle ronggyal kínált – a székely parasztasszony sürolgató rongynak nevezi az ilyesmit, – hogy törülközzem meg. «Köszönöm. Jobb a zsebkendő.» Fésűvel is kínált s ha nem csalódom, fogkefével. Brrr!

Adtam neki 40 fillért. Lärmát csapott. Két deciliter vizet Öntött a markomba. Ilyenformán egy hektoliter mosdóvizet száz forintra taksáltam. Ennyiért bort is lehet kapni. Nem is homoki bort; nem is Engel-bort. Hanem jó, tüzes hegyaljai.

De a tót asszony lármázott. Tótul lármázván, mindjárt gondoltam, hogy állami alkalmazott. Megértettem nagy nehezen,

hogy neki 60 fillér dukál. Át is láttam igazát; mert aki abban a szörnyű piszokban ül napestig, várva azokat az áldozatokat, kik itt magukat bemocskolni akarják, az csakugyan érdemes a jó fizetésre.

Azóta sokszor törtem a fejemet azon a problémán, hogy vajjon mennyire szabnák ennek az asszonynak a díját, ha még dolgoznék is legalább annyit, amennyi egy szoba tisztántartására szükséges? Ha rákényszerítenék a szoba kisöprésre, szellőztetésére, tiszta kendő tartására, ablaknak, tálnak, tükörnek megmosására, zárnak, saroknak, kilincsnek, csapnak tisztogatására?

Miért időzöm e csekélység mellett? Csak azért, mert szégyellem azt a rondaságot, mely vasúti indóházainkat jellemzi. Kezdve a budapestieken, valamennyi tisztátalan. A külföldi utazó erről ismer hazánkra. Átlépve a Lajthát, *Keleten* érzi magát.

Bűz, rondaság, szemét. Narancshéj, almatorzsa, hagymaszár, szalonnabőr. Durva málházok, goromba örök, életunt pénztárosok, ideges távirások. Füstös petróleumlámpák, izzóvá fűtött vaskályhák, rozsdás ajtókilincsek, bedegedt ablakok.

Légykultúra az étkező helyiségekben. Évek óta száradó és naponként felújuló sörlocsadék a padozaton. Paradicsom foltok az abroszon. Penészes torta a dessert-tartókban. Avas és vastag zsírréteg a mosdatlan kezű pincérek frakkján. Mindezt méregdrágán fizetve: íme a magyar vasúti vendéglők és indóházak típusa.

Nem beszélek a német indóházakról. De az olasz nép tisztasági érzéke már csakugyan nem mintaszerű. Mindazonáltal egy olasz étkező a miénkhez képest csiszolt pohár. Miért nem lehet nálunk is úgy, mint másutt? A munkás itt sem drágább. Forgalomunk kisebb. Személyzetünk nagyobb. Időnk olcsóbb.

Végre is két *lág*y tojást reggeliztem. A *lág*y szót aláhúztam. Mert van híg tojás és *lág*y tojás. Már t. i. ott, ahol a vendéglő a vendégért létezik. Nálunk megfordítva a vendég létezik a vendéglőért. Nálunk a vendég: áldozat. Alkalmas tárgy a kiaknázásra. A vendéglő nem ellátja a vendéget, hanem levétközteti.

A régi magyar csárda szelleme még mindig kísért. Nem hívtuk; miért jött? Ha alkalmatlanságot csinál: fizessen. Edd torkig magadat és igyál a sárga földig: akkor számíthatsz némi előzékenységre. De jaj neked, ha rendes egyszerűséggel akarsz élni, mint otthon. Ha vizet kérsz hamisított bor helyett, s kávé árban nem fogyasztod a cikóriát. Azt a theát (rum és cukor nélkül), mely otthon jó minőségben legföljebb négy fillérbe kerül, itt hatvan fillérrel fizeted. Hát ez istentelenség!

Ha mondod, hogy lágy tojás kell, hoznak nyers tojást. Ha visszaküldöd, hoznak híg, fotelen tojást. Ha megint visszaküldöd és kikötöd, hogy négy percig főzzék lobogó vízben: azt mondják, nem tarthatnak két tojás kedvéért külön szakácsnét, külön zsebórával. Azonban megfizettetik a nem sikerült tojásokat is. Mert a vendég arra való, hogy károsodjék. A vendéglős pedig arra való, hogy ötezer százalékra dolgozzék. Vajjon mikor is ér rá Magyarország a vendéglős-ipar szabályozására? A kontárok ráncbaszedésére, a hamisítók fenyítésére, a szolidak kitüntetésére, a piszkosak megbüntetésére?

Ötezer százalék. Helyes. Inkább mondjuk 5000 percent. Mert nyomon vagyunk. Az ötezer percent hazájában. A Kazár földön.

KAZÁR NYOMOK.

Reggeli után, a vonatindulásig háromnegyed óram maradt Sátoraljaújhely megtekintésére.

Egán meghúzódott egy sarok asztalnál s diktált a gyorsírójának. Kevés ideje van a tájak készítésére. Ő az életnek dolgozik. Tehát az irodán kívül; a szövetkezeti boltban, a legelőn, a belvizek lecsapolásánál, a tehén-kiosztásánál, a hitel-megállapításánál; az út építésénél, a mezőhegyesi munkások kiválasztásánál, a hitelszövetkezet gyűlésén; az üszők vizsgálatánál; a bérföldek hasznosításánál. Egy óra alatt megdiktált két-három napi irodai munkát; a többi az írnokok dolga.

Kimentem az indóház udvarára, kocsit után nézni. Kaftános emberek vettek körül, hogy ők szereznek kocsit. A kocsik előttem! állottak. A kaftánosok pokoli lármával kísérték kocsiról-kocsira és beszéltek érthetetlen nyelven. Nem tulajdonosok voltak; nem is kocsisok; nem is kocsibérlők, hanem *közvetítők*. Pénzt kívántak tőlem olyan munkáért, amit nem teljesítette. Közvetíteni akartak olyan üzletet, amit magam végezhettem el a kocsissal, ha el nem ment volna a kedvem a kocsikázástól. De elment.

Ilyen kocsiba pestisveszély nélkül ülni nem lehet. Ez a ló, ez a szerszám, ez az ülés, ez a földél, ez a sárhányó, ez a kerék, ez a lépcső, ez a behúzó, ez a kocsis – egyszerűen leírhatatlan.

Százszor inkább gyalog. De arra nem volt idő. Mert nálunk az is vasúti politika, hogy az indóház a várostól legalább 3-4 kilométernyire legyen. Mert a forgalmat lehetőleg meg kell nehezíteni és drágítani. Főispánnak, alispánnak, főbíróknak, polgármesternek ezek a bérkocsik nem tűnnek föl, mert ők a saját fogatukon járnak. Az utas ... no hát az utas minek utazik?

És minek kocsí olyan embernek, akinek nincs kocsija? Hiszen már II. József császár a hivatalos fuvarozások ellen panaszkodó gágyi székelyeknek ilyen privilégiumot adott:

«Akinék nincs szekere és lova:
Járjon gyalog Gagynak határiba.»

Ezeken a bérkocsikon, lovakon, szerszámon olyan erőteljes kazár-nyomok valának, hogy visszamenekültem a váróterembe. Itt aztán elmélkedtem.

Miért olyan elcsigázott az a ló? Miért olyan rozoga az a kocsi? Miért olyan szakadozott az a szerszám? És a kocsis ruhája, pokróca, ostora; és a közvetítők kaftánja, kalapja, csizmája, kóczos szakálla ... mindez miért olyan elviselt, olyan fakó, olyan kopott, olyan tisztátalan?

Azért, mert itt rablógazdálkodás foly. Mindent kiaknázni az utolsó ízig; az embert az utolsó sóhajtásig, a barmot az utolsó burjánig: ez a kazár gazdálkodás princípiuma.

Ahová lép, amihez nyúl, minden elpusztul.

Micsoda végzet üldözi ezt a népet? Mintha vele járna a balsors. Mintha arra volna kárhóztatva, hogy vesztére legyen az embernek, akivel érintkezik; a háznak ahol lakik; az állatnak, amellyel dolgozik.

Talán érzi is végzete súlyát. Íme, sötét ruhában jár, mintha gyászolná azt a pusztulást, mely őt körülveszi.

Mosolyát nem látod, örömét nem hallod. Komoly, lassú, nehézkes minden mozdulata. Szemlesütve jár s ha rád emeli sötét tekintetét: azt véled, hogy a mélységekből sugárik feléd valami baljóslatú fekete tűz.

Még a gyermeke sem játszik; még az asszonynepe sem kacag. Pajkosság, vidám beszéd, enyelgő szórakozás ismeretlen fogalmak e fajnál. Életüknek nincsen bája, derűje. nemes ingere.

Az ő életük: üzlet és nélkülözés. Gondok emésztik szüntelen.

Egész mivolta abban a problémában olvad föl, hogy a krajcárból forint, a forintból tízes, a tízesből százás legyen. Akarata,

vágya, szenvedélye ehhez a problémához fűződik. Az emberből, a természetből, a viszonyokból és az intézményekből csak annyit lát, amennyi ezen probléma megoldására vezet.

Erkölcsvilága is ehhez idomúi. Ami a probléma megoldására vezet, az jó; ami nem vezet oda, az rossz. Még pedig *minden* jó, ha szaporítja a pénzt. Minden. Kivétel nélkül minden. A koplalás, a rongyosság, a fázás, a szégyen, az emberek megvetése, a gyalázat: az mind viselendő, ha pénzt hoz.

Vallására nézve mőzeshitű.

De a mi zsidóinkból, akik velünk barátkoznak, velünk étkeznek, velünk Örvendenek és velünk szenvednek, egyetlen vonás sincs bennük. Tehát senki se csináljon zsidókérdést a kazárkérdésből. Nincs itt szó vallásról. Egy fajról beszélek, amely becsempészte magát hazánk felvidékére s meglepte a benszülötteket, miként a penészgomba a védtelen organizmust.

Azokról beszélek, akik magyarul sem nem tudnak, sem tudni nem akarnak. Egy vadtörzs nyelvét beszélik, melynek se nyelvtana, se szótára, se irodalma nincs.

E faj terjeszkedik, miként a fecskefonal a lóherésben. Körül fonja, behálózza, rátapad, kiszívja, s mikor elpusztult a megátamadott növény, akkor tovább kúszik az élődsi, újabb áldozat után.

Mert hiába lett ura annak a földnek, honnan a nemesebb fajt kiirtotta: nem tud rajta,, belőle megélni, miután sorvasztó gazdasági rendszerével a talajt is kiszorolja.

A zsidó vallású magyarokat, akikben oly nagy az érzékenység, annyi a tudásszomj, a becsvágy, a költészet, a zeneérzék: kérve kérem, ne azonosítsák magukat ezzel az érzéketlen, tudatlan, ambíció nélkül való, durván materiális és mosdatlan fajjal. Ne üldözzék, ne kárhoztassák *Egánt*, aki egy szerencsétlen és együgyű népet megmenteni iparkodik ennek a számító, élelmes, de erkölcsi tekintetben a vadállatok nívóján álló sőpredéknek karmai közül.

AZ URADALOM.

Munkács.

Vonatunk elhaladt Munkácsvár alatt s betért a Latorca völgyébe. Fényes emlékek, sötét emlékek kelnek, ébrednek, váltakoznak a robogó kerekek forgó sietségével.

Munkács fellelgyáros részében Zrínyi Ilona ablakát keresi szemünk. Látni véljük a bástyát, melynek boltívét bezúzta a Montecucculi bombája. A bástyához bizalmasan tapad a Báthory-kápolna, mint a fecskéfészek az ereszhez.

Hormayr e várban szenvedett fogságot; Kazinczy is. A Bach-korszak rablógályosok számára rendezte be Rákóczy várát. Mégis csak csúf mesterség osztráknak lenni.

Most üres a vár. Egy kedves öreg úr mutogatja a rabcellákat, a dolgozó termeket, a fogházfelügyelő lakását, a mosókamrákat. Aztán felvisz a fellelgyárba. Hangja komollyá, mélabússá lesz. Merengő szemei megakadnak a mély kúton, amelynek vize egykor kuruc vitézt üdített; a szabadságfán, melyet 48-as várórség ültetett; a fülkén, hol a Zrínyi Ilona rokkája állhatott; egy másik fülkén, hol a nagy fejedelem nyoszolyájának kellett lenni.

Az öreg úr azt a benyomást kelti, mintha részese volna mindannak a gyásznak és örömmek, reménynek és csalódásnak, melynek emléke, e vaskos falak között meg-meglebbenti titokzatos szárnyait.

Ezen történelmi falak és bástyák közé építették a millenáris emléket. A hegyes emlék, mely kíméletlenül felnyársalta a rajta ülő turulmadarat, 48 ezer forintba került. Stílszerűségéből hiányzik a 48 krajcár.

Vonatunk sietve kanyarog a Latorca völgyében. Jobbról marad a beregszentmiklósi kastély. Miként az egész vidék, úgy ez is a Rákóczy Ferenc tulajdona volt. Nincs rajta látnivaló. Az őszi ködnek egy lengő foszlánya öleli át néhány fenyőszál magas sudarát. Mintha sóhajtás volna a letűnt szabadságharcok vitézeinek kebléből.

Ha betérsz pázsitos udvarára: szívesen kínál meg jó szilvapálinkával a Schönborn-uradalom egyik erdésze. Csakhogy németül beszélj, ha azt akarod, hogy megértse szavadat.

A JÓ FÖLDESÚR.

Balról, az ősbükk-erdőség egyik kapuján tornyos kastélyt látsz messziről. Új épület, melyet Schönborn Ervin gróf ő magassága építtetett. «Seine Durchlaucht.» Mert mediatisált família, autonom családjoggal és házasság-szabályozó hatalommal. Majdnem uralkodó nemzetség. Ha fenség volna, uralkodó volna. De csak magasság.

Csak? Ez nem – csak! Ez nagyon is sok.

Jussa van a felséggel piketirozni és bármelyik főherceggel kettősben sörözni. Törvényes leánya nem lenne morgatikus feleség, ha mindjárt Habsburghoz menne is férjhez. Ha még léteznék a német Bund, ott ülne Frankfurtban a Churfürstök *mögött*, a Markgráfok *mellett*, a Reichsunmittelbargráfok *előtt*.

Ez a kastély, kétszáznegyvenezer katasztrális hold hitbizományi birtok fölött uralkodik. Kerek számban 24 négyszög mértföld; vagyis 1350 négyszög kilométer. Ha csak magára állana: negyvenkét kilométer volna a hossza és harminckét kilométer a szélessége. De bele esnek a fölszabadult jobbágy községek telkei és határai. Mintegy kétszáz község. Nem nagyok, de kétszáz! Együtt ezekkel az enclavékkal kitesz a birtokterület legalább 40 négyszög mértföldet. Tehát nagyobb, mint Árva, Esztergom, Mosón, Ugocsa, Csanád, Liptó vármegyék külön-külön. Másfél akkora, mint Turóc-megye. Alig kisebb Győrnél, vagy Abauj-Torontál. Saját megyéje területéből majdnem kétharmadot foglal le.

A birtok befolyása két választó kerületre terjed ki. Beszlik, hogy Tisza alatt a végrehajtó bizottság elnöke ilyen levelet

írt a főmagasságú úrnak: Kérem, méltóztassék megjelölni, hogy kit akar képviselőnek? Ha más jelöltje nincs, hajlandó-e György Endrét elfogadni?

Ennek a nagy úrnak tehát a Házban is van két votuma. Voltaképen négy; mert a kormányzója és az ügyésze szintén képviselők. A vármegyében ahányat akar.

A nagy birtok nagy áldása lehet a vidéknek; de lehet nagy átká is. Ha a művelés belterjes; ha emberséges a tisztikar; ha magára veszi az uradalom a cselédek, napszámosok egyházi és iskolai terheit – egyszóval, ha érzi a tulajdonos és a kezelőség azon közkötelességek ethikai kényszerét, mely a nagybirtokkal együtt jár: akkor egy ilyen latifundium, akár hitbizományi jellege van, akár szabad birtok, nagy jótétemény a népre.

Akinek milliói bankokban, értékpapirokban kamatoznak, az nem ismeri a jótettek igazi örömeit. Lehetnek házi szegényei, akiket megsegít s akiknek hálálkodása kellemes pillanatot szerez. Tehet jelentékenyebb alapítványt és a hírlapok megcikkezik. Ez is jól esik bizonyára. Ha gyakran ismétli istennek tetsző kegyes adományait s ha politikailag nincs pártbélyegzés alatt: báróvá, sőt a főrendiház tagjává is kinevezhetik; tagja lehet a Nemzeti Kaszinónak; tarokkozhat miniszterekkel, generálisokkal, gróffokkal; beválasztják a delegáció hadügyi bizottságába s udvari ebédekre kap meghívót.

Mi ez azon földi és mennyei gyönyörűséghez képest, amit egy nagybirtokos élvez, ha boldog és jól szituált nép veszi körül? Tanyáról-tanyára kocsikázva, ha látja a cselédségnek vidám gyermek-seregét s tudja, hogy ezek a bazsarózsa arcok neki köszönhetik a színt, az erőt, a mosolyt.

Mindenik tanya egy jól rendezett szép kis község. A kényelmes udvarházban az ispán családja lakik. Nagy, világos szobák, beárnyékolt tornác, díszes bokrok a lak előtt. Benn elégedett háznép.

Szemben az iskola; mellette a tanító lakása. Szép sorrendben a számadók, béresek, kerülők, juhászok, kanászok, csikósok, gulyások lakásai. Valamennyinek veteményes kertje, gyümölcsöse.

Egész utcasora a dohánykertészeknek és megtelepült feleseknak. Aztán a kovács, a bodnár, a kerékgyártó, az asztalos, az ács. Amott az állatorvos, a gépész, a kasznár. Ezekhez járul a központi tanyán az orvos, a lelkész, a pénztáros, az ellenőr, az írnok, az intéző, a főerdész, a főszámvevő.

Mindenfelé a gyakornokok, a gazdaságnak ez a könnyű lovasága, akik lótnak-futnak, lovagolnak, parancsot visznek, táncolnak, szilajkodnak, párbajoznak, nagyokat lakmároznak, nagyokat koplalnak s mint a birtoktest idegszálai, a főtől a végtagokig szolgálják a vezetés egységét.

Számítsuk még ide a szeszgyár vezetőjét, könyvelőjét, levezetőjét, szerelőjét és állandó munkásait; az erdővédeket, a kocsisokat, lovászokat, inasokat; a komornyikot, szakácsot, kertészt, nyergest, várnagyot, huszárt, kapust, szíjgyártót, tehenészt.

Valamennyinek egészséges kerti lakása, tisztességes fizetése; valamennyivel jól bánnak; sertése, tehene, ha valamelyiknek elkárosodik, az uradalom pótolja; betegség ha éri, az uradalmi kórházban ápolják, gondozzák, élelmezik ingyen. Lisztje, tűzifája, szalonnája, füstölt ázalékja, teje valamennyinek van. Senki sem éhezik, senki sem fázik, senki sem hajléktalan, senki sem elhagyatott.

Vasárnap nem dolgozik. Pacsirta-szó mellett áll munkába s fülemile-dal altatja el. Napsugár, felhőjárás, mezei virág, barázda-illat veszi körül. Naponként látja, hogy miként zöldül ki a rét, miként lesz a virágból gyümölcs, a vetésből érett kalász. Látja a sertésnyáj szaporodását, a báránysereg vidám játékát, a tojás titokzatos átváltozását csirkévé. És szívja a tiszta levegőt, issza a friss vizet, hallgatja a kolompot, a távoli harangszót, a tücsök énekét.

Nézi a csillagos eget, a bűbajos földet, a csirázást, a termést, a rügyfakadást s aztán a hervadást, a lombhullást; a szállingózó pókhálót, mintha az ősre vált természet fehér hajszalakkal fonná körül a megvénült haraszt homlokát . . . csoda-e, ha életének ez az egyszerűsége, öntudatlan költészete, nyugalma, gondat-

lansága eltölti szívét hálával gazdája iránt s lelkét hívő vallássság emeli a magasságokba?

Ki tudná megmérni az életnek azt a benső gyönyörűségét, melyet a gazda érez, ha ilyen nép veszi körüli? Ez nem a jótékonyosság pillanatnyi élvezete. Ez nem olyan, mint a csillogás a fogadó-termek fényében s a lakomák dús asztala mellett. Nem olyan öröm ez, mint amilyent a díszes fogat, a drága kristály, a mesés ékszer, a varázslatos palota nyújt.

A mesteri kép, a halhatatlan szobor, a remek könyv, a jó színház, ez is igazi benső gyönyört nyújt. De az istenek nektárja csak annak jut meg e földön, aki, amerre jár s ameddig nagy földje terjed, mindenütt, mindig elégedett, hálás, boldog népet lát. Aki tudja, hogy az a jólét, az a tisztasága a háznak, az udvarnak és léleknek, ez a termékenysége a mezőnek és vidámsága a jól ápolt állatoknak és jól gondozott embereknek, mind, mind az ő értelmének, rendszerének, jóságának, okosságának gyümölcse.

Még egy rozmaring-szálnak is örvendünk, ha mi ültettük, mi neveltük, mi ápoljuk. Ez a miénk. Akaratunknak, munkánknek, hajlandóságunknak terméke. Nekünk köszöni létezését. Születése tőlünk függött s hogy tovább éljen, viruljon, illatozzon – az is tőlünk függ. Ebben rejlik a kérdés titka.

Épen ezért a festményhez, szoborhoz, kristályhoz, palotához csak *esztétikai* kötelék fűz; a pillanatnyi jótéteményhez csak *pillanatnyi* megnyugvás. De ha ezeket tesz boldogokká a nagybirtokos: akkor őt ahoz a templomhoz, iskolához, tanyához, gyümölcsöshöz, erdőhöz és mezőhöz és mindazokhoz, akik ott élnek, dolgoznak, imádkoznak, valóságos lelki *vérkötelék* fűzi, mert annak a virulásnak, sikernek, jólétnek, nyugalomnak, életbiztosságnak ő az alkotója, tervezője, gondozója, teremtője. Ez mind az övé. Övé a kis gyermekek öröme, az anyák gondja, a férfiak munkája. Övé az a boldogság, melyet e nép együttvéve érez, mert ő hozta létre.

Ez a boldogság állandó. Tavaszki kikelet, őszi hervadás nem változtat rajta. Közte és birtoka között évről-évre szaporodnak

a kötelékek emlékszájai. Új ágat hajt a csemete: az emlékeknek egy új szálát és az új barázda új termése és az új venyige a szőlőben, a felújult zsályaillat, a megszaporodott agancs a szarvas fején – ez mind újabb kötelék, újabb siker, újabb emlékszál. Ebből a sok emlékszálból búbájós hálót köt az élet, szebbet minden brüsszeli csipkénél, drágábbat a világ minden gobelinjénél.

MIKOR A NAGYBIRTOK ÁTOK.

Ellenben a nagy birtok nagy átok is lehet a népen.

Mondják, hogy Schönborn Ervin gróf ő magassága jó ember, gavallér, nagyműveltségű, vallásos. Pompás lovas, kitűnő vadász, vendégszerető úr. Igényei egyszerűek, takarékosan él, edzett férfiú. Ez mind lehet.

Mondják azt is, hogy nem ismeri a viszonyokat, nem tudja, mi történik uradalmában; sejtelve sincs arról az átoksúlyról, mellyel birtoka a népre nehezedik. Ez is lehet. Nem csak lehet, de így is van. Mindenki informált, hogy így van. Jó szerencse, hogy a nép is így tudja. Mert mi lenne, ha a nép is nemtudommal állana elé. Nem tudtam, hogy ez a gróf tehene, tehát megfejttem; nem tudtam, hogy ez a gróf fája, tehát kivágtam; nem tudtam, hogy ez a gróf rétje, tehát haza vittem a szénát.

Ám ott a szolgabíró, a csendőr, a bíró, úgy-e?

De hátha egyszerre hetvenezer rutén nem tud a tulajdonról, az erkölcsről, a nemszabadról? Nem tudta, hogy tilos és leüti a kerülőt, elfogja a legelő barmot, feltöri a kasszát, meggyújtja az erdőt, beköltözik a kastélyba, csapra üti a hordókat, leakasztja a lancastereket és oda céloz, ahol a szarvasbikára les a vadász? Van-e ehhez is elég szolgabíró és elég csendőr?

Ám, katona van elég, úgy-e? Helyes. De ha aztán elhúzódik a katonaság s magukra maradnak a kasznárok, ispánok, tisztartók, erdőszők és az uradalom többi hivatalnokai – mi lesz akkor? Mert egykét száz embert be lehet csukni. Tíz-tizenötöt felakasztani is lehet. De hetven ezeret! S ha ez mind ellenség, mind dühös, mind fékevesztett, mind őrjöngő?!

A cseh beámter Wirtschaft rossz rendszer. Két végű bot s a nehezebbik vége a nép kezében van. Ha megfordítja, ütése halálos. Egy nagybirtoknak termékenyítő erőt kell képviselni, nem pedig pusztító vészt. Műhelynek kell lenni, hol munkát talál a nép, nem pedig leshelynek, honnan az uradalom ragadozó beámterhada a kis existenciákra veti magát.

Ez a beámterhad egyáltalában nem törődött annak a kétszáz község-szigetnek a sorsával, melyet az uradalom erdőrengetege körülfog. Pedig érdeklődnie kellett volna, hogy miként, miből, mily körülmények között él az a nép?

Hiszen az embert még a nyúlsüldő is érdekli, ha kertjeink valamelyik bokrában húzódott meg; a kis madár, ha fészket rakott sövényünkre; a malac, mely anyátlanul nyivog; a gazdátlan eb, az eltévedt borjú: minden élő lény érdek, még ha nincs is bajban. Hát még, ha szerencsétlen! Hát még, ha olyan nyomort szenved, mint a rutén nép!

Ezen természetes érzés alól nincsen kiváltsága az uradalmi tisztikarnak sem. Sőt inkább. Hiszen az úrbéri rendezésnél és a tagosításnál ezen uradalom osztályos fele a nép volt. Már pedig a rutén nyomor ezzel a rendezéssel vette kezdetét.

A magyar birtokrendezési műveletnek nincs ilyen égbekiáltó példája. Ha komoly ereje volna a jognak és ellenállhatatlan hatása az igazságnak: akkor ma vagy holnap, de mindenesetre rövid idő alatt hivatalból visszacsinálnák ezt a rendezést.

Mint minden hegyvidéken, úgy itt is, a községek a patak-völgyek mentében fekszenek. Bejártam ezen völgyeket patakról-patakra, községről-községre. Nem valamennyit, de igen sokat. Az erdő jóformán mindenütt a belső telkekig nyúlik le. Kié az erdő? Az uradalomé. Hát ez? Az is. És amaz? Az is. Valamennyi, mind az uradalomé.

Különös. Hiszen ezek jobbágyok voltak; felszabadultak; szántóföld, rét, legelő, erdő jutott az osztályrészükhöz. Hol hát a községhatár? Hol a föld, melyet ez a nép művel?

Túl az erdőn! Értitek? Nem az uradalmi *erdő* van túl a község határán, hanem a *határ* van túl az erdőn. Imitt-amott

a hegyszakadékokban. Letarolt omladékok között. Meredek oldalakon; a bércek gerinchátán, ahol leginkább dúl a vihar s legvésezebben ordít a farkas. Messze a községtől 2-3 órányira, félnapi járásra, úttalan utakon, híd nélkül való árkokon, túl a hegyen, túl a bérceken, túl a sziklán – ott van a rutén község határa.

Az uradalmi erdő pedig itt van a község nyakán; benyúlik a templomig, a szilvafáig, a pitvarajtóig. Szörnyű egy rendezés.

Ha elszalad a borjú, a tyúk, a malac: tilalmas erdőben járt s nagy annak a büntetése. Ha levág a gazda egy dorongot, hogy eltörött löcsét pótolja: kihágást követett el. A hatóság kérelhetetlen. Az uradalom keze messze elér.

Ha ölében rőzsét hoz a fiú, hogy tüzet gyújtson, mert beteg anyját rázza a hideg: ez is kihágás, melyért lakolni kell. Epret, gombát, ha szed a kis lány: megfogja a kerülő, letépi fejről a kis ruhát, elveszi kezéből a kis korsót.

Kérdzősködtem Klenócson, Viznyitzén és más községekben. Nem egy embert kérdeztem ki, hanem többeket, külön-külön, így kaptam azt a hihetetlen adatot, hogy aki rőzsét, málnát, epret, gombát, szedret akar az uradalmi erdőben gyűjteni, annak személyre szóló bárcát kell váltani. Az ellenőrzés oly szigorú, hogy az apát a fiú, a testvért a testvér nem helyettesítheti. Málnáért, eperért, szederért, gombáért egy bárca ára 100 fillér. A bárca csak egy napra érvényes. Rőzsebárca 80 fillérért kapható, de ez csak egyszeri hozatalra jogosít és csak száraz ág-hulladéokra és csak annyira, amennyit a hátán elbír. Budapesten olcsóbb a tüzelőanyag, mert egy félmázsza poroszköszén ötször annyi meleget ad, mint egy hát rőzse.

Van-e ennél nagyobb istentelenség?

Schönborn gróf ezt nem tudja. Pedig bizonyára megvan a számadási tételekben, a málna, eper és gombaszedésből befolyó jövedelem. De ezt más szokta felülvizsgálni. A grófnak sejtelve sincs, hogy talán éppen a füstölő havanna eprésző kis leánykák nyomorult keresményét rövidítette meg.

Sok jót hallottam róla, úgyis mint úrról, úgyis mint ember-

ről. De alkalmazottjai nem kímélik sem nagyúri, sem emberi hírnevét. Ha kímélnék: más rendszert alkalmaznának.

Miként a belső telkeket, úgy a községhatárt is uradalmi erdő veszi körül. Kilépni a községből, vagy kilépni a határból annyi, mint belépni a hitbizomány erdejébe.

Ez a roppant erdőség kizárólag vadászati célokat szolgál.

Erdő-üzem ebben a kétszázezer holdnyi rengetegben jóformán alig van. Napokig bolyongtam négyes fogaton, lóháton, bérkocsin ezen erdőségek aljában, völgyületeiben, gerincein és csúcsain. De alig láttam vágást; ültetést is csak egy kis területet; gőzfűrész-telepet egyet sem. Itt nincs kultúra.

Főerdősz, erdősz, erdővéd, gyakornok, kerülő, az alkalmazottaknak az a nagy sokasága – lengyelek, morvák, csehek, németek, szlovének majdnem valamennyien – csupán a vadászatok sikeréért léteznek. Őrzik, gondozzák, éllemezik a vadat. Fűvet kaszáltatnak télire; itató válúkat, csorgókat, medencéket csináltatnak. Ahozértők a Pürschsteigok (cserkész-ösvények) összes hosszát ezekben az erdőségekben kétszáz kilométerre teszik. Ezen gyalog és lovagló ösvények jókarban tartása is az erdő-személyzet kötelessége.

A SZUVERÉNEK.

Az uradalmi erdőszemélyzet legfőbb dolga a vadak nyilvántartása. A szarvasokról törzskönyvet vezetnek. Melyik pagonyban hány van? Kivált hány bika? És egyik-másik *hányas*? Ez azt jelenti, hogy hány ága van az agancsának? De ez könnyű kérdés, mert a meglesett vad ágait hamar megszámlálja a gyakorlott vadász szeme.

Nehezebb feladat meghatározni, hogy *gyöngyösik-e* már az agancs – ami annyit jelent, hogy durván-ripacsos-e a felülete? Mert ha nem; ha sima, ha csak jelentéktelen mélyedések és domborodások vannak rajta, akkor értéktelen.

Azt is szükség meghatározni, hogy hány kilogrammot nyom az agancs? Ha nincs tízen felül, nem érdemes a lövésre.

Aztán van-e erőteljes és szép *koronája* az agancs tövének? Tulajdonképpen koszorúnak hívhatnák, de ennek plebejus íze van. Koszorúja lehet minden művésznek, minden költőnek, minden menyasszonynak és minden halottnak. A koszorú tehát közönséges. Vagy dicsőséget, vagy boldogságot, vagy kegyeletet jelent, amitől a plebset sem lehet elzárni. De a korona más. Az kiváltságot jelent. Ez a fönség szimbóluma, az uralom jele, a hatalom dísze.

És mi volna hatalmasabb és fönségesebb, mint egy tizen-nyolcágas szarvasbika? És annak minden nemzetsége, egész háreme, valamennyi utóda. Akik is uralkodnak Beregvármegye hegyvidékén. Akikért kihajt a rügy, megnő a fű, csörgedez a patak. Akik miatt – ha a bőgés időszaka következik, bárcával sem léphet a paraszt az erdőbe s mi is, kik a *Firczák-* és a *Névtelen-*havast másztuk meg, csak úgy kaptunk engedélyt a

volóci erdők átkelésére, ha a cserkész-ösvényről le nem térünk, ha sehol pihenőre meg nem állunk, ha nem viszünk fegyvert, kutyát magunkkal és szigorúan tartózkodunk a hangos beszélgetéstől.

Mert a szuverén szarvast nem szabad ám családias mulatóságában megzavarni. Már pedig szuverén. A német Bund hercegségei közül igen sok, igen boldog lett volna annyi földdel, amennyiben itt a szarvas az úr.

Az Urai-hegységben és a Kaukázuson innen egészen az Atlanti óceánig nincs is hasonló állapot. *Kétszázezer hold a szarvasok számára!* Ez az övék. A fa érettük nő, a fű érettük zöldül, a forrás érettük bugyog, a tisztviselői kar érettük van.

Van-e gazdagabb ország hazánknál, mely ekkora területet képes a kultúrától, a munkától, az embertől elvonni s a szarvasoknak ajándékozni?

De nincs is olyan gyöngyöző agancs, olyan koronával és olyan súllyal, mint Beregben és Máramarosban. Még a Bakonyban sincs; még Szlavóniában sincs. Sehol sincs, csak az Uraiban és a Kaukázusban.

Ám nincs is olyan szegény, elesett, éhező, nyomorult nép, mint itt, sem a Bakonyban, sem Szlavóniában, sem a Karston, mely pedig terméketlen, sem az Uraiban, mely pedig ósvadon.

Ilyen a cseh Beamter-Wirtschaft.

Hogy nyugalma, csöndje, biztos otthona legyen a szarvasnak: nem bántják az erdőt. Nem bántva az erdőt, egyetlen kenyérkeresetétől zárják el a népet. Mert a szarvas – az valami. Egy szép lövés: brávr; egy szép agancs: dísz; egy kemény bögés: zene. Mi ehez képest egy rutén? – Paraszt.

A vadászat egyre-másra két hétig tart. Megjelenik néhány Schwarzenberg, Kolowrá, Lichtenstein. Mindenik kivonul a számára fentartott pagonyba a maga Leibjagerével. Aztán bevonul. Elmondják egymásnak kalandjaikat. Egyforma valamennyi. Tavaly is így volt, tavaly előtt is. Jövendőben is így lesz. Semper idem. De megint csak elmondják. Weisst du? Kolossal. Grossartig. Der Schelm. Kolossal. Der Kerl. Weisst du. Sapperlott!

Hogy mindezt elmondhassák jó havanna füstjében, sziporkázó kandalló világánál: ezért a beámterhad hetvenezer rutént éh-ínségre kárhoztat.

Mert kétezer hold erdő jöhetne ott évenként állandó vágás alá. Patakokat kellene szabályozni; vízraktárakat építeni; csúsztatató vállukat összeállítani; rönköket úsztatni; gereblyéket csinálni az úszó fa felfogására; fűrészeket berendezni; méterfát vágni, fuvarozni, hamuzsirt főzni, bányákat nyitani, faragó műhelyeket berendezni, szerszámgyárat építeni és így tovább mindazt meg alkotni, ami az erdőkultúrához tartozik és a helyi viszonyoknak megfelel.

Így aztán télen-nyáron foglalkozása, keresete, munkája, kenyere volna a népnek. A birtok hasznot hajtana a gazdának is, a népnek is, a hazának is. Míg most ez a nagybirtok: meddő terület az ország szempontjából és átok a népen.

Mert mint mondtam, az erdő a falut, a határt körülveszi. Benyúlik a veteményes kertig, a krumpliföldig, a kukoricásig. A rutén nem léphet az erdőbe bárca nélkül. A szarvas, a vad-disznó kilép az erdőből bárca nélkül. Hogyne! Hiszen szuverén!

Tehát kilép, nagyot nyújtózik, fölemeli koronás fejét. Körü-néz és megindul. Óvatosan bújnak elő az erdőből a többiek, a suták. Ez a hárem. Kendőzve, fátyolozva egyik odaliszk sincs. Félénk könnyűséggel lépegetnek a koronás fő után, aki nyíl-egyenesen, minden további tétovázás nélkül megy neki a tengeri-földnek.

Ez egy félholdnyi kis birtokrészlet. A rutén család apraja-nagyja tíz napig dolgozik benne ősszel, míg fölkapálja. KÖny-nyebb lenne megszántani, de igavonó barma már nincs. Azjekgi. kapával pótolja. Itt így megy: visszafelé. Ahol haladnak, ott maholnap a gőz sem kielégítő; a villám leszorítja. Itt azonban a legkezdetlegesebb gépről, az ekéről is kénytelenek lemondani és visszafejlődnek a szerszámhoz – a kapához.

Tavasszal újra felkapálja a földjét a család, mert a porho-lyított talajt inkább megáldja az Isten. Aztán beleveti a ten-gerit. Tíz napig élhetett volna a család ebből a vetőmagból.

Mikor kiszedik a szuszékból, nem marad ott még egernek való sem. Mit esznek holnap? – azzal most nem törődnek. Arra a jó Istenre bízzák ezt a kérdést, aki gondoskodik az ég madarairól.

A vetés sikerüli. Megtörténik az első kapálás s halvány színből haragos zöldbe megy át a termés. Megtörténik a töltögetés is. A gabona szép széles sássá úgy belepi a földet, hogy gyönyörűség nézni. A rutén család boldog attól a reménységtől, hogy ősszel majd szedés után puliszkája lesz.

Ennek a drága, féltett tengeri táblának tart a falka. Mohó étvággyal esik neki. Hasig jár a dús vetésben. Tetszik neki az édes növény, az erdő savanyú füve és kesernyés rügye után. A változatosság kellemes. Sokat lehever, sokat letapos. Kívált mikor megriad valami zörejtől és gyors rohanásban gázol végig a kis táblán: akkor már úgy néz ki a vetés, mintha jégeső pusztította volna el.

A hátralevő csutkákkal, romokkal végez a vadsertés. Mert ez is sok van. Ezt is gondozza az uradalom. Dúvad ugyan, de ápoltatik, tenyésztetik. Az erdő tisztásain csicsókát termel az erdőszhivatal, hogy bő élleme legyen a vaddisznónak. Nyáron át a csicsóka-telep be van kerítve, hogy a vad ne fogyassa el, mert az téli eleség. Tessék a vadsertés úrnak másutt keresni élelmet. O magassága – mert ez nem szuverén, de legalább is Durchlaucht – aztán ott keres, ahol talál.

Prevarikálni megy a szomszédságba. – Szarvasnak, vadsertésnek tőszomszédja a rutén föld. A tengeri-föld, zab-föld, burgonya-föld, a köles, a lóhere, az alakor. Ez mind csemege. De ő magassága szeret disznólkodni. A csemegét úgy falja, mint más halandó az egyszerű tápszert. Képes csupa csemegével jólakni. A burgonyát kitérja, a zabot letarolja, a lóherést előbb lelegeli, azután kitérja, mert ennek a gyökere is jó.

Amit írok, nem képzelődés. A vadkár ezen a vidéken valóságos Isten-csapás. A rutén földművelő inkább fél a vadtól, mint a jégveréstől. Egész évi munkáját, keresményét, reménységét igen gyakran a vadak emésztik fel.

A szarvasok és vaddisznók, ezek a szuverének és főmagas-

ságok birtokolják az erdőt, birtokolják a mezőt. Kirekesztik, a rutén munkást az erdőből, ahol kenyeret kereshetne és kisajátítják a rutént a tulajdonából is, hogy ott se jusson kenyérhez.

A nép vet; az uradalmi vad arat. A nép éhezik; az uradalmi vad lakmároz. A nép satnyúl, pusztul, elvándorol; az uradalmi vad tenyészik, szaporodik, tért foglal.

A hitbizományi uradalom területén minden képzeletet fölülmúl a vadállomány elszaporodása. A dombostelki lelkész egyszer, hóolvadás idején, egy árokban hét szarvashullát talált. Valószínűleg hófűvásba jutottak s a farkas rájuk csapott.

A szénaboglyákat a nép körül szokta kertelni tövissel, mert télen át, éjjelenként szarvas-csapatok látogatnak be a községbe és föleszik a takarmányt, ha hozzáférnek. De a kertelés nem mindig használ, mert a nagy hó feltölti mellette a talajt.

A SCHÖNBERG BÁRÓK.

A Schönberg báró rikai vadászkastélya alatt hegyi patak folydogál. Mialatt a társaság többi tagja, háziak és vendégek Egánnal kilovagoltak, hogy a csolnoki fogyasztási szövetkezet áruraktárát megnézzék és felülvizsgálják: az alatt én bandukolásra határoztam magam a patak mentén. Mert semmi sem érdekesebb, mint egy havasi patak és annak környéke.

Ebben a morajban, az ide gördített szikladarabokban, a kidőlt fák rothadékan bujálkodó gazdag növényzetben – ebben a nedvben, párában, illatban, enyészetben és virulásban úgy érzem, mintha magához a *levéshöz* jutottam volna. Mintha megközelítettem volna a termő és öldöklő természet titokzatos műhelyét. Mintha a víz zúgásában ama rejtélyes műhely kerekének zakatolását hallanám.

Ez a patak csak néhány száz lépésnyire és csak az imént buggyant ki valamelyik földkatlan eldugott mélységéből. Íme hogy siet, hogy fut, hogy iramlik! Mi történt a katlan műhelyében, hogy ilyen eszeveszetten menekül onnan? Szünet nélkül beszél, mint aki csodát látott, veszélytől szabadult s nagy zavarában egyszerre mindent el akar mondani. Ki érti meg?

Olykor vidáman cseveg, mintha valakit könnyű módon rászédett volna oda lennt. Máskor panaszos hangon sír, jajgat, mintha most is érezné az elszenvedett fájdalmakat. Enyeleg is olykor, kedvesen, majdnem kacérkodva, bizonyára derűs emlékek igéző hatása alatt.

Az izgalmas mesét némán hallgatja a laboda-sereg. Levélzetét kiterjeszti, mint valami óriás füleket. Aggályosan gázolok közte, hogy csendjét így megzavaram.

A páfrányok már nem ilyen félelmesek. Halványabb színük megenyhíti a laboda haragos zöldjét; sugár természetük szelíd hajlása nemes ellentétben van amannak merevségével. Csipkés mivoltuk légies könnyűséget kölcsönöz alakjuknak.

Lépten-nyomon bámulva tekint föl rám egy-egy nefelejcs-bokor. E zordon helyen mit keres ez a szelíd, megható tekintet?

Csodálatos elrendezés, hogy a virág mindenütt megjelenik: a Karszt durva közeteiben mint cyklámen, a jéghegy oldalán, mint gyopár, a havasok torkában, mint nefelejcs. A természet nem akar dísz nélkül lenni. Kendőzi magát. A virág az ő szépítőszere.

A patakparti sétát kegyesen megosztotta velem a kastély nagyműveltségű, szeretetreméltó úrnője. Ő is beszélt, mondott, csevegett, miként a patak. Lágyan ütődött hozzám egy-egy hang, mintha lepkeszárnyak érintenének. A színgazdag szárnyak finom porából néhány porszem rajtam maradt. Azt hiszem, *Mumm* báróról beszélt, Németország kínai nagykövetéről, akihez gyermekkori cimboraság szép emlékei fűzik; aztán nevelési rendszeréről; majd a vadászatokról. Jellemezte a rutén népet. Átment keskeny pallókon idegeskedés nélkül Egészben véve az egyszerű, művelt, házias német úri asszony benyomását tette rám.

De bocsánatot kérek tőle ezen a helyen. Tudom, hogy érdekes és tartalmas volt társalgása. Azonban bármennyi szemrehányást is tettem magamnak, nem voltam képes azzal a köteles figyelemmel hallgatni beszédét, amennyivel egy dámának mindig tartozunk. Szórakozott, unalmas lehettem, sőt azt hiszem, kissé buta is.

Szemem, lelkem, figyelmem odatapadt a patakhoz, a fához, a kőhöz, az elvillanó pisztrángthoz, a leselkedő vízi rigóhoz.

Esernyőknek néztem az idomtalan gombákat s számítottam, hogy vihar idején hány menekülő méh fér el alattuk? Csontnak néztem a sziklát s találtam, fáj-e nagyon a földnek, hogy azon a helyen lemállott róla a hús? És az óriás bükkök, úgy-e, azok a föld hajszájai? És fönne a nagy magasságban, amint a

leáldozó nap megvilágította az alpesi legelőket – úgy-e, az ott kopaszság az öreg föld koponyáján?

Ez a patak is, vajjon könyűje-e a földnek, vagy föl pattant véreceskéje?

És mi emberek, kik és mik vagyunk rajta, ezen a nagy, hatalmas lényen? Több-e, mint az a kis moha, mely sápadtan tapad a kőszálhoz? Jobbak-e, mint az a rigó, mely előttünk röpdés és nagyokat kurjant széles jókedvében? Bölcsőbbek-e, mint a dongó, mely ma még eljött a vadmályvához egy búcsúlatogatásra, de holnap már téli fészkébe temeti magát?

Szórakozottságomban is föltűnt a sok tehen-nyom és sertés-túrás a patak partján. Kerestem a nyáját, mely ide itatóra jár. Sehol legelő, sehol marhacsapás. Végre is megkérdeztem, hogy úttalan utakon, hogy jön ide a gulya. így tudtam meg, hogy amit látok, az vaddisznó- és szarvasnyom.

Következtetni lehet ebből a vadbőségre. Ez a vadbőség a Schönborn-uradalomba ékelte községekre nézve – ismétlem – valóságos istencsapás. A vadak elpusztítják a gyümölcsfát, föl-eszik a veteményes kertet, letarolják a mezőt.

Fegyverengedélye a parasztnak nincs. Hiába is volna, mert vadásznia úgy sem szabad. A vadászati jog a községek területén is az uradalomé. Nem lehet oda nem adni. Mert közel a községekhez, mindenütt van az uradalomnak legelőterülete. Tehenét, borját, ökrét csak ide hajthatja a nép. Más nincs. Ezt pedig az uradalom semmi pénzért nem adja, hanem csak a községi vadászati jogért.

A vadsertés: dúvad. Miután sok kárt tesz: hatóságilag kellene föllépni és hivatalos vadászatokat tartani. Teszik is. De hogyan? Az uradalom megkívánja, hogy az ilyen vadászat vele előzetesen közöltessék. Ez méltányos kívánság, úgy-e? Igen, de ezt az előzetes közlést arra használja fel az erdőkezelőség, hogy embereivel egy nappal előbb elhajkoráztatja a vadat a kijelölt területről, így lesznek ő magasságaik, a disznók, a hivatalos üldözés ellen megvédelmezve.

Hát a nyomorult parasztot ki védelmezi a szuverén szarvasok és főmagasságú disznók falánksága ellen?

A csendőrök igen komolyan veszik a fegyvertilalmat. Egy csabinai, vagy talán szuszkói ember, (a falu nevét nem jegyeztem föl) tilos fegyvertartás gyanújában állott, mely házmotozással végződött. Ezek a házkutatások, az uradalom embereinek följelentésére, napirenden vannak. A csabinai eset annyiban különbözik a többitől, hogy fegyvert ugyan itt sem kaptak, azonban a gazda felesége két napos gyermekágyban feküdt. Miután a kutatás a padláson, ólban, házban sikertelen volt: kihúzták a szalmazsákokat a beteg asszony alól s azt széjjel szórták abban a reménykedésben, hogy talán ott lesz a tiltott fegyver. E durva és embertelen zaklatás miatt életveszélyes lázakat szenvedett a szegény asszony. Ennél már csakugyan jobb dolga van az urasági szarvastehennek és vadkocának elles idején.

ŐRTÜZEK.

Első nap, hogy Szolyvára érkeztünk, néhány községet megjárva, alkonyatkor indultunk vissza. Amint esteledett, jobbról, balról, mellettünk, fölöttünk, a hegyeken, az oldalakon és a völgyben tüzek gyúltak ki. A táj megvilágosodott. Éktelen ostorpattogás, kürtszó, kiabálás töltötte meg a levegőt. A tüzek pedig mind jobban sokasodtak, mintha a csillagos égbolt egy darabja szállott volna le.

Mi ez?

Védelem a vadak ellen.

Ezek *örtüzek*. Őrtüzei annak a kegyetlen és dúló hadjáratnak, melyet az uradalom vadjai folytatnak az emberek ellen. Terményük egyetlen éjszakán semmivé lenne, ha nem őriznék s ha lármájukkal a vadat el nem riasztanák.

Elborzadtam.

– Mióta tart ez így? – kérdeztem a mellettem ülő lelkésztől.

– A birtokrendezés óta. Mióta a vadállomány elszaporodott.

– És mikor kezdődik az őrzés?

– Tavaszkor, ha szárba indult a vetés s ha el van ültetve a burgonya és tart őszi, a termés-betakarításig.–

– Szörnyőség! Minden éjjel?

– Minden éjjel. Odaköltözik földcskéje végére a gazda, a másikhöz a felesége, a harmadikhoz a gyermekei. Így védelmekzik vagyunk a szarvasoktól és a disznóktól. Aludni nem mernek, mert egy félórai álom végpusztulást hozhat.»

Már most kérdezétek, miért nem dolgozik ez a nép? Az erdő nem ad neki munkát, mert kétszázezer hold erdő csak arra való, hogy benne szuverén szarvas és főmagasságú disznó

tenyésszék. A fenségek és főmagasságok pedig nem érik be területiális jogaikkal, hanem idegen területeket is kizsákmányolnak. Miként dolgozzék nappal, aki éjszaka nem alszik.

Alig tudtam magamhoz térni, úgy fölháborított ez a látvány. Mikor magamhoz tértem, eszembe jutott *Taine* híres műve a nagy forradalmat megelőzőt időről és szereftéttr volna az uradalmi erdőüzemet azzal kezdeni meg, hogy egy gőzguillotine állíttassék azon beámterek számára, akik ezt az állapotot fen tartják és azon hatóságok számára, amelyek ezt tűrik.

A KÖZIGAZGATÁS.

A vadkárók ellen nincs más menedéke itt a népnek, mint az éjszakai őrzés. Mert ha megtörtént a kár: letarolt, végig gázolt, elpusztított vetéseért hol keressen kárpótlást a kétségbeesett család? Könnyű mondani, hogy menjen panaszra. De hová, de kihez?

Azokat, kiknél hatalmat érez, mindig együtt látja. A jegyző, a szolgabíró, a főbíró, a járásbíró, az adótiszt, az erdősz, a főerdősz, az ispán, a tisztartó egyműveltségű, egyvívású, egy-szőrűbőrű emberek. Nem mondom, hogy rossz emberek. Akad köztük rossz is; de nem mind az.

Hanem egy társaságot élnek. Ők képezik az intelligenciát. Egymásra vannak utalva. Együtt pajtáskodnak, együtt szánkáz-
nak, együtt tarokkoznak, együtt keresztelnek. Német, cseh, lengyel az udvari ember; magyar az állami, vármegyei, községi ember. De összeszoknak. Előbb gondolatot cserélnek, azután pipát, végre lovat is.

Ezt mind látja a kárvallott. Kitől reméljen igazságot? Nem állítom, hogy nem kapna, ha kérne. Csakhogy nem kér. Bizal-
matlan. Nem is tudja, kihez forduljon oltalomért. Mert a hatal-
masok nem szoktatták oltalomhoz.

Mikor hivatalos embert lát a paraszt: megvakarja a fejét és szeretné, ha nem született volna. Mert, hogy könnyítsen az ő dolgán: e miatt még nem járt komisszió a faluban.

A hivatal rendelkezik, parancsol, bírságol, büntet. Végrehajt. Licitál. Útmunkára hajt. Adót szed. Foglal. Újjoncoz. Falvaink-
ban országSZerte ebből áll a közhivatal ismertető jele.

Ahol középosztály van, ott a nép szerencsésebb. A közép-

birtok érdeke, a nagy uradalommal és hivatallal szemben, azonos a nép érdekével. Azt az óriási úrt, mely az állam hatalma és a nép gyöngesége között tátong, a középosztály van hivatva betölteni. És azt a másik árkot, mely a nagybirtok gazdagsága és a nép szegénysége között fennáll, szintén a közép-osztály hidalja át.

E két nagy távolságot a nemes ember közvetíti. Itt is megfordul, ott is megfordul. A nagy úrral vadászik, a néppel dolgozik. Életének érintkezési pontjai vannak ezzel is, azzal is. Ez aztán sokat kiegyenlít. A nép természetes védelmét találja föl benne. Bizalommal fordul hozzá. Ingyen tanácsot kap tőle. Sokszor segélyt is. Jó szót mindenkor. Elhagyatott emberre nézve nagy kincs a jó szó is.

Ezen a vidéken nincs közép-osztály. Kihez forduljon hát a nép? Ahhoz, aki bírságolja, végrehajtja, árverezi? Honnan tudná az a világtól elzárt nép, hogy aki büntet, az simogatni is tud? Mit reméljen attól, akinek csak kezesúlyát érezte?

Ügyvédhez menjen, pört indítson? Hol a bélyegre való, hol az előleg? Még gondolatnak is kétségbeejtő, hogy ő szembe szálljon az uradalommal. A hangya harcot kezdjen a medvével!

Kivel bizonyítja, hogy vetését szarvas legelte le s krumpliját vadsertés túrta ki? Tanúja nincs. Ő maga sem látta, hiszen ha ott lett volna, elűzte volna a vadat. Csak a pusztulás a bizonyíték és a nyom. Ám a tehén nyoma is olyan, mint a szarvasé s a házi sertés is úgy tűr, mint a vad. Az uradalomnak berendezett irodái vannak az ilyen pörök folytatására. A parasztnak nincs a jó Istenen kívül senkije. Ha pöröl, vesztes lesz, költsége lesz s az elpusztított gabona után elúszik a tehene is. De hát arra való a közigazgatás, hogy panaszt, pörrendszerű bizonyítást várjon, ilyen általános, köztudomású, eleméntáris bajok mellett? Nincs szeme annak a szervezetnek? Nincsen szíve, hogy meg nem dobban? Nincsen szája, hogy föl nem kiált? Nincs lelkiismerete, hogy furdalásától rettegjen?

Miért nem irtják a dúvadat hatóságilag? Csakhogy ne hipokritáskodjanak. Ne limonádét használjanak irtószerül. Ne

jelölgessék ki a hajtóvadászat területét, hogy onnan az udvari erdősők, vadászok, kerülők előre elhajkorásszák a főmagasságú disznókat. Hanem tessék ezt a dolgot szigorúan venni, irgalmatlanul oda puskázni s egyszer valahára megmutatni, hogy a hivatalos Magyarország előtt értékeesebb anyag az ember, mint a Schönborn-uradalom vaddisznója.

A szarvasokkal szemben pedig, miután a vadászati törvény csakugyan jobban védi őket, mint az embert, tessék a károkat hivatalból fölvenni, a termőföldeken hivatalból ambulálni s a károk megtérítésére szorítani a hitbizományi. Egyszersmind tessék rákényszeríteni az uradalmat, hogy vadaskertjét – mert hiszen csak a vadaskert az olyan erdőség, melynek főcélja a vadtenyésztés – kerítse be. Ez persze megdrágítja a vadászat mulatságát, de aki kétszázezer holdat szánhat a vadaknak, az arra is költhet, hogy vadjai ne falják föl a szegény embernek gabonáját.

A nagykárolyi uradalomban kilencszáz hold erdő szintén szarvastenyésztési célokat szolgál. De ez be is van kerítve erős drótkerteléssel. Az Eszterházy-uradalom erdője a Bakonyban szintén körül van kertelve. Néhány nagyúr túl a Dunán évről-évre rendes, alku szerint megállapított vadkárt fizet a községeknek. A kikötött vadkár-díj községenként két-három ezer forint.

Ezt értem. Ez úri dolog. Megfizeti a saját mulatságát. Kedvtelésével nem sajtol könyvet a szegény nép szeméből. De bocsánatot kérek: az már barbár és kegyetlen időtöltés, hogy kétszáz község lakossága, a vadak miatt, megfosztassék tavasztól őszi az éjszakai nyugalomtól. Hogy jut ahhoz hetvenezer ember, hogy egyetlenegy így ránehezdedjék? Hogy vagyunkájának éjjeli őrzése miatt nappalra munkaképtelenné tétessék?

Néhány őrtűz közel esett az országúthoz. A föllobbanó láng megvilágította a csoportot.

Hóharmatos hideg éjszakák voltak már akkor azon a vidéken. Téli kabátban is fáztam.

Némelyik őrtanyán csak gyermekek üldögéltek. Egy kis földhányás némileg védte a tüzet is, az öröket is az éjszaki széltől.

Másutt néhány szál deszka. A harmadiknál egy összetákolt lombosátor.

Ott kuporogtak, dideregtek a tűz mellett. Vállukat gyapjas guba fődte; különben mezítláb volt valamennyi, kivált a gyermek és az asszonykép.

Egyik-másik tűzhelyre bögre van állítva. Krumpli főhetett benne, vagy aszalt vadalma. Nedves, félig rothadt szalmán guggoltak, némelyik egy kövön, másik a földön.

Kimondhatatlanul szánandó volt ez a kép.

Köröskörüi a nagy éjszaka. Se holdvilág, se csillagsugár. A hideg harmat átjárt mindent, a bőrt, az izmot, a csontot, a velőt.

Kuporgó helyzetéből olykor fölkelte valamelyik; körülnézett; sípolt, vagy kürtölt, vagy ostort csattogatott, vagy kiabált.

Ez a kiáltás volt a kép legrémületesebb vonása. Egy borzasztó akkordja volt ez a félelemnek, kimerültségnek, Ínségnek. Hallatszott, hogy nem bírja tovább; hogy tudóje, torka, izomzata már képtelen a további erőfeszítésekre.

Kinek kiáltott?

A Semmiségnek, a Mindenségnek.

Inkább üvöltés volt, hogy értsék meg a vadak és szánják meg.

Vagy talán hörgés, melytől lehull a teher, hogy befejeződjék az élet kínja.

Meddig hatott el ez a kiáltás?

Nekem a szívemig.

Ezt a kiáltást hallhatta meg *Egán* is, mikor elhatározta magát, hogy életét a nép ügyének szentelje.

Ez a kiáltás évek óta tart. Mikor jut el az egész nemzet fülébe? Mikor hallja meg a hatóság is azt, amivel telve van az éjszaka?

Ezt a panaszos hangot, melytől még most is reszketek. A jajveszéklésnek ezt a szemrehányását; ezt az irgalmatlan vádat, mely ránehezedik a földre, a csillagokra és mindazok telkiismertére, akik fizetést húznak a nép adójából, hogy védjék a gyámoltalant, istápolják a gyengét, gondozzák a közjólétet. Mikor hallják meg egyszer már az illetékes körök ezt a szörnyű jajiáltást?

AZ URADALOM.

Egy probléma.

Összegezzünk.

1. A birtokrendezésnél nem a község mellett és a község körül, a kissé termékenyebb völgyekben kapta ki a nép a jutalékát, hanem távol a községtől. Ez a körülmény lehetetlenné tette a helyes és okszerű földművelést. A szántás, trágyázás, betakarodás megnehezítettett. Községi csordák képződése ezzel teljesen megakadályoztatott. Közelfekvő legelőben a nép nem részesült. Tehenet, borjút, sertést ennél fogva nem tarthatott, nem nevelhetett. Más szavakkal megfosztatott az állattenyésztés lehetőségétől: tehát attól az egyetlen gazdasági ágától, melyre a talajviszonyok a hegyvidéki népet utalják.

2. A községek az uradalom erdősegei között fekszenek. Kevés földjük művelésén kívül egyetlen kereseti forrásuk az erdőmunka lehetne. De erdőkulturát az uradalom alig folytat. Munkához tehát ez a nép nem jut.

3. Az erdő, mely fenntartó tényező lehetne, ellensége a népnek, mert vadtenyésztésre használtatik; a vad pedig vagy pótolhatlan károkat okoz, vagy arra kényszeríti a népet, hogy vetését éjjelenként őrizze.

4. A nép nem részesül gondozásban. Középosztály, mely vezetné, védelmezné, szószólója lehetne, nincs. A hatóság pedig, mint másutt úgy itt sem ismert népgondozási feladatokat. Elnézte azt a kegyetlen birtokrendezést, elnézi a vadkárokat, tűri a dúvadak szertelen elszaporodását. Bürokratikus merevséggel, hidegvérű tanú a nép kétségbeesett vergődésénél.

5. Tiszta sor, hogy az uradalom a birtok-rendezéssel elhintette

a pauperizmus magvát, az erdőművelés hiányával pedig áthághatatlan korlátokat emelt a munkakeresők részére. Ki és mikor végezte ott a birtokrendezést, nem tudom; de azt láttam, hogy ezzel a rendezéssel istentelen igazságtalanság követtetett el, mert összevagdalták a népjólét valamennyi reményszálát. Ezt az istentelenséget némileg enyhítené, ha a nép állandó munkát kapna az erdőben s ha az uradalom idegen tisztikara nem úgy nézné a bennszülötteket, mint az angol hódító az indus törzseket. De így bátran kimondható, hogy az uradalom megfosztotta a népet földjének művelési lehetőségétől s egyszersmind elzárta a munkakeresés lehetőségétől is.

Azon a területen csodálatos és nehéz komplikációba keveredett a jogrend az életfeltétellel. A jog biztosítja a hitbizomány részére az erdőt, a legelőt, a szarvast, a vadsertést. Ez a biztosíték hetvenezer embert kárhoztat munkaképtelenségre. Hol a segítség? Szabad-e törvényhozásilag és kormányzatilag megbolygatni a jogrendet? Másfelől, szabad-e elnézni, hogy ilyen nagy tömeg egyetlen nagyúr vadász-passziója miatt az élet feltételeitől elzárassék?

Bizonyos igaz, hogy közérdekből, akár vasutat vezetnek, akár vizet szabályoznak, történnek *kisajátítások*. De kisajátítani egy uradalmat: olyan darázfészek, amelybe nem tanácsos nyúlni. Már pedig, vagy: vagy. Vagy más gazdasági rendet állít be az uradalom, vagy állami kezelésbe kell azt venni. Mert a végcél nem a jog érdeke, hanem az ember érdeke; nem is az egyes embernek, hanem a sokaságnak érdeke.

Egész mértékben érzem a probléma súlyát. Tudom, hogy kétélű kardot forgat, aki így beszél. Mert azt a határt, hogy hol végződjék az egyes joga és hol kezdődjék a sokaság érdeke – ha e kettő szemben áll: még senki meg nem tudta vonni. Tudom, hogy ultima ratio a kisajátítás darázfészkébe nyúlni. A fészek alján látom elrejtve a legvégzetesebb társadalmi felfordulás bombáit. Nem feledem el a kérdés vészes szillogizmusát. Ha ki lehet sajátítani az egyiket alapos okok miatt: akkor ki fogják sajátítani a másikat csinált ürügyek

miatt. Nehéz aggodalmak között írásm le tehát az alternatívát: vagy – vagy.

Azonban leírtam. Mindenki tudja, hogy a birtokmegosztás hazánkban egészségtelen. Igen sok az olyan törpe birtok, amelyen a túlságos elaprózás miatt okszerű földművelés nem folytatható. Ezzel szemben nagyon sok millió holdat foglalnak le a szabad és kötött latifundiumok. Ezekből az óriás területekből idegen kézen is van, több, mint amennyi megengedhető. Az ilyen helyzetet képtelenség merőben a vaksorsra bízni. Nem lehet túrni, hogy ilyen nagy terület ne az embert szolgálja, hanem a vadállományt. A földbirtok a haza testének egy része, mely: nem vonhatja ki magát a nemzeti közös vérkeringés életrendszereből. Mihelyt idegen célokat szolgál egy latifundium: annyi, mintha megcsontkíttatnék a haza testi épsége. A birtok egyesek tulajdona: de az egész terület a haza tulajdona. Épen ezért az ország szuverén jogkörébe tartozik úgy szabályozni a földnek, mint a megélhetés és kútfejének nagy kérdéseit, hogy az ne legyen elvonható természetes rendeltetésétől.

Miben áll ez a természetes rendeltetés? Abban, hogy kenyeret adjon a rajta levő népességnek. Ez a kenyér nemcsak a búzában jut kifejezésre, hanem a föld minden termékében. Nem lehet tehát megengedni, hogy nagy területek, minden gazdasági cél nélkül, meddően heverjenek. Mi lenne, ha minden nagyúr, minden püspök, minden káptalan egyszerre parlagon hagyná a földjét és megszüntetne minden gazdasági üzemet?

Itt értem el a probléma csúcsához. Az egyik kérdés ez: ha egyik tulajdonos kisajátítatik, miért ne a többi is? A másik ez: ha egyiknek szabad a birtokát haszon nélkül hevertetni, miért ne valamennyinek? Amaz a jog kérdése. Ez a közérdek kérdése. A végső következtetést egyik sem állja ki. De erre nincs is szükség. Mert mundus se expediet. Az élet olyan talányokat is megold, amire az elmélet képtelen. Gondoskodva van, hogy a fa ne nőjön az égig. Nem kell tartani sem valamennyinek a kisajátításától, sem valamennyinek a meddőségétől. Amazt meggátolja az állami jogrend; emezt meggátolja a tulajdonosok érdeke.

De a konkrét esetben: vagy-vagy. Vagy más gazdasági rendszer a Schönborn-hitbizományban, vagy állami beavatkozás. Mert egy népet sem a végpusztulásnak kitenni nem lehet, sem arra kényszeríteni, hogy egytől-egyig kivándoroljon.

Később látni fogjuk, hogy az uradalom nem olyan merev most, mint a milyennek látszott a hegyvidéki akció előtt. Érzéketlensége a nép iránt most már nem olyan szembeötlő. Tisztkara kezd meghonosodni. A Munkácson lakó alkalmazottak olvadoznak belé a magyar társaséletbe. Gyermekeik magyar nevelésben részesülnek. Egészben véve előbb-utóbb a magyar intelligenciát fogják szaporítani.

A hitbizomány nem zárkózik el a kapacitáció előtt. Összeköttetést tart fenn a kormány kirendeltségével. Meghallgatja a panaszokat s olykor orvoslást is nyújt. Ultima ratoria tehát nincs szükség. És ebben szörnyű vád rejlik a múltakra nézve. Látható, hogy az uradalom kezelhető lett volna.

A sorvasztó betegség évtizedek óta tart. E nép pusztulása a birtokrendezéssel kezdődött és a kazár uralommal fejeztetett be. Nem titkos betegség volt ez, mely elrejtőzve emésztette e szervezetet. Egész mivolta látható volt mindjárt az első évben. Hiszen *Egán* meglátta egy pár hét alatt.

Hol volt hát az állami és vármegyei alkalmazottak szeme, hogy ők is azonnal meg nem látták? Hol volt a lelkiismeretük, hogy föl nem jaj dúltak? Hol volt a becsületük, hogy nem cselekedtek? A birtokrendezés és az erdőüzem hiánya mindjárt az kezdet kezdetén megpecsételte a nép sorsát. Tudni való volt, hogy a következés általános pauperizmus lesz. De ki gondolt a néppel? Ki érezte meg szenvedéseit?

Volt-e csak egyetlen egy is, aki Schönborn gróftól felvilágosította volna a helyzetről? Volt-e, aki a népmentő gondolatokkal foglalkozott? Volt-e, aki fölterjesztést tett volna a kormánynak a biztosan megjósolható nyomorról?

Senki sem volt.

Hát mit csináltak? Feladatukról ugyan mit hittek? Életmódnak nézték a hivatalt és semmi másnak? Vá lunak, mint az ökör?

Igenis, az uradalmat súlyos felelősség terheli. De mit mondjak arról a magyar tisztikarról, mely lomhán és esztelenül nézte, tűrte a nép rohamosan fokzódó pusztulását? Sokan közülök immár nyugdíjba mentek, sokan a sírba szállottak. De akár a föld felett, akár a föld alatt, érdemelnek-e nyugalmat ezek a mihasznák?

Én, aki láttam azt a nyomort, mely tétlenségük miatt bekövetkezett: íme megháborítom nyugalmaikat és sárt dobok emlékezetükre!

A KAZÁROK.

Zsidó mindig volt és mindig lesz; mindenütt volt és mindenütt lesz. Ég alatt és földszínen: nem jártam olyan vidéken, olyan országban, ahol zsidó ne lett volna. Havasok ormán, tengerek partján, bányák mélyében – ahol munka van és munka nincs, oltalmazott helyen és veszélyes ponton, békében és háborúban, szántóföldön és gyárban, üzletekben és zsákhordásnál a kikötőkben – mindenütt van zsidó.

De kazár nincs mindenütt. Kazár név alatt lengyelzsidót értek. Ezen általános nevet azért nem használom, mert a szerencsétlen lengyel nemzetet kímélni akarom, hogy neve ilyen összeköttetésben szerepeljen. És nem használom azért sem, mert a zsidó szó vallásfelekezeti fogalom. Már pedig óvakodni akarok annak a vádnak még a színétől is, mintha vallásfelekezeti szempontok vezetnének.

Nem, mintha joga nem volna az írónak a hitvallás befolyása és nevelő hatása alapján ítélni meg valamely népet. Tették ezt már igen sokan és teszik is, anélkül, hogy szükségképpen elveszítenék a tárgyi igazság mérlegét. A kritika jogköre kiterjed minden hitágazatra. Egy nép lelki állapotát, művelődési folyamát, jellemét alaposan megérteni nem is lehet, ha szemügyre nem vétetik azon befolyás, melyet rá a hitélet gyakorol.

Az egyházi szervezet idegszállait a történelmi fejlődés mindenütt beleszötte az állami szervezetbe. Ez alól nem képeznek kivételt sem a hinduk, sem a keresztények, sem a zsidók, sem a mohamedánok. A gondolat és a kutatás szabadságához tartozik tehát annak a vizsgálata, hogy az egyházi szervezet ideg-

szálai miként működnek a családban, az iskolában, a jogéletben, a politikai felfogásban és a közerkölcsben.

De én mégis szigorúan tartózkodom a vallási szempontoktól. Mert azt tudnám indokolni, hogy a keresztény eszme pedagógiai hatása alatt az emberiség megjavult. De azt, hogy az erkölcsi és fizikai tisztátalanságnak az a mélységes foka, melybe a kazárok süllyedtek, a Mózes tanából eredne, vagy azzal bármi gyöngé fonalon összeköthető volna, valójában nem tudnám indokolni.

Ellenkezőleg azt látom, hogy a jótékonyági érzület egyetlen egyház kebelén sem melegebb, mint a Mózes egyházában; amiből méltán következtethető, hogy a felebaráti szeretet elmélete a zsidó egyházban is élő törvény.

Azt sem merném állítani, hogy a zsidóságnál észlelhető kozmopolitikus vonások vallási motívumokra volnának visszavezethetők; mert hiszen a Mózes tanaiban sokkal több a nemzeti elem, mint a keresztény tanokban.

Ami pedig a családi élet bensőségét illeti, ez a zsidóknál mintaszerű. Ez azt jelenti, hogy az emberi közösségnek legelső, legönzatelenebb és legerkölcösebb formációja iránt a zsidó hitélet épen olyan' fogékony, mint a keresztény. A hűség kötelékére vonatkozó botlások individuális és faji természetűek s egyáltalában nem jelentik az egyházi törvények lazaságát.

Ezek után nem tűröm, hogy bárki is holmi vallási türelmetlenséget lásson soraimban. Épen ezért nem is használom a zsidó szót azon nép megnevezésénél, amelyről írok. Még a látszatát is kerülni óhajtom annak, mintha általánosítani akarnék. Megkülönböztetem a kazárt, aki idegen, a zsidótól, aki magyar és nem a zsidókról írok, hanem a kazárokról. Teszem pedig ezt nem a szépítgetés, hanem az igazság okából. A szépítgetés úgy se tartozik se jó, se rossz szokásaim közé.

Ezzel szemben a zsidó vallású magyaroktól megkívánom, hogy ők se általánosítsanak. A kazárok dolgából ne csináljanak zsidó-kérdést. Ne védjék a bűnt, ha azt vallásfelekezetük valamelyik tagja követte el. Kancsal szemekkel ne nézzék azt az

akciót, mely bennszülötteket akar kiragadni az idegen kazárok karmaiból.

Felvidékünkre 1868-ban kezdtek a kazárok beözönlenni. Azelőtt is szállingóztak, jöttek, mentek, meg is telepedtek. Egy öreg kazár, akit elvagyonosodása következtében «báró»-nak keresztelt el Zúgó község vidéke, így szólott hozzám:

«Mi is bennszülöttek vagyunk; Magyarország polgárai. Az állami védelmet mi is megérdemljük.»

– Mikor telepedett meg itt? – kérdezem.

«Én? Én itt születtem; apám is itt született, nagyapám is.»

– Van-e erről anyakönyvi bizonyíték?

«Az nincs. De jöjjön ki velem az úr a temetőbe; ott megmutatom a sírköveket. Érnek azok annyit, mint az írás.»

Ez a bizonyíték csakugyan erős. Aki a sírokat szólítja tanúságtételre, az már – gondolám – össze van nőve ezzel a földdel, e földnek nagy és nemes érdekeivel. A fölébredt rokonszenv nem palástolható érzésével kérdeztem:

– Hány holdja van a haza földjéből?

«Kévs. Csak éppen annyi, amennyit kénytelen voltam átvenni bukott adósaimtól.»

–Licitáción?

«Igen.»

– Nem ingerelte semmi arra, hogy földet vásároljon, szabad kézből?

«Mi ingerelt volna? A föld rossz üzlet. Nagy helyen kell dolgozni kis haszonért. Aztán megköti az embert egy helyhez. Pénzemmél, korcsmámmal, boltommal oda mehetek, ahová akarok. A földet sem kocsi-ra nem rakhatom, sem a hátamra nem vehetem.»

– Hány ökörfogatot tart?

«Csak lovat tartok; azzal fuvarozom a szeszt és egyéb árút.»

– Azzal is szánt?

«Nem szántok, nem gazdászkodom. Földjeimet haszonbérbe és részbe adom a parasztnak. Nem érdemes itt a földdel kínlódnia.»

A fölébredt rokonszenv elpárolgott. Beszélgetésünk németül folyt. Én törtem a nyelvet, ő rontotta. Végre magyarul szóltam hozzá.

«Nem tudok magyarul.»

– Volt-e katona?

«Abban az időben nem vették azt olyan szigorúan. Csak a vigyázatlanokat sorozták be.»

– Hány éves?

«Hetvennégy.»

– Ötvenkét év előtt éppen huszonkettő volt. Akkor csak szolgált a honvédségnél?

«Nem szolgáltam. Katona csak úgy lesz az ember, ha muszáj. Mi akkor itt, a vereckei-szorosban mindnyájan szállítással foglalkoztunk.»

– A muszkák részére?

«Igen.»

– Jól fizették?

«Meghiszem azt! Olyan brilliáns üzleteket soha sem csináltunk.»

Nem folytattam tovább. Amit kerestem: a hazafias érzésnek, legkisebb nyomát sem fődözhettem föl. Ennek mindegy. Orosz invázió, osztrák uralom, magyar alkotmányosság – mindegy. Lelki világába nincs belekapcsolódva a Haza fogalma. Három ismeretlenű egyenletről éppen úgy beszélhettem volna vele, mint hazaszeretetről.

Hetvennégy évet töltött el, a nélkül, hogy szíve egyetlenegyszer is megdobbant volna azért a hazáért, amelyben született, ahol élt, vagyont gyűjtött, oltalmat nyert.

Szakálla megnőtt, meg is őszült, teste elhízott, zsebe megtelt. Gyermekeit kiházásította, unokáit fölnevelte, vidékét kiszarolta. Fináncnak, zsandárnak, bíróságnak nem vétett. Hatósággal pörbe nem szállott. Úzte a szesz-csempészetet, az áruúzsorát, a pénzsorát, a gabonauzsorát és a feles marhauzsorát. Így élt.

A többi is így él. Nem tanúi, nem művelődik, nem mosdik. Csinálja az üzletet és a gyermeket. Esküszik hamisan. Sokszor

gyűjtogat. Megcsonkítja ellensége barmát. Vádaskodik alaptalanul. Veszteget, ahol lehet. Korrumpál mindenütt. Pénteken este gyertyát gyűjt és megfürdik a rituális lében. Hangosan imádkozik és némán csal. A földről lenyúzza a termőréteget, a népről a bőrt.

Szapura, mint a bogár. Élelmes, mint a veréb. Pusztít, mint a patkány.

Az uradalom által elgyöngített hegyvidéki népet úgy támadta meg a kazár, mint a sötét, félelmes és undorító légytömeg a megsebzett és elhagyatott állatot.

A BEVÁNDORLÁS.

Már írtam, hogy a kazárok tömeges bevándorlása 1868-ban kezdődött.

A birtokrendezés és tagosítás akkor már be volt fejezve. Az uradalom már akkor levette volt lábáról a népet. A légyraj, ha nem is kadaverre, de erősen megsebzett organizmusra szállhatott.

Az orosz kormányzat már akkor féktelenül nyomta a maga kazárjait. A galíciai kormányzat is fölébredt arra a tudatra, hogy a kazárt nem vallási szektának kell tekinteni, hanem anti-gazdasági elemnek. És ezen az alapon kezdte kezelni.

Ellenőrzés alá vette, a korcsmát, a boltot, a hitelt, az üzérkedést. Szervekedett társadalmilag. Védte a parasztot az élősdiektől. Ahol csak lehetett, bojkottálta a kazárt. Közvállalatban nem részesítette. Üzérkedésének a körmére nézett. Intézményeket alkotott a bennszülöttek ellenállási képességének fokozására.

Oroszország tehát üldözte őket, Galícia pedig húzogatta ki a gyékényt lábaik alól. Amott maradásuk nem volt, itt pedig az életfeltételeket vonták meg tőlük.

Mit volt mit tenni: jobb hazát kerestek. Kik? Akik a muszka rostából mint szemét kerültek Galíciába. Itt újra megrostáltattak. A java ott maradt. A hulladék vándorútra kelt.

Alkalmas talajnál Románia mutatkozott és hazánk. De Románia elzárta kapuit előlük. Kivált, mióta felszabadult a török uralom alól, oly makacsságot tudott ez irányban kifejtteni, hogy elhatározásán még a berlini kongresszus akarata is hajótörést szenvedett,

Maradt bevándorlási talajnak Magyarország. Kiváló terep mindazok számára, kik a szabadsággal vissza akarnak élni. Mert nálunk minden meg van engedve, mihelyt a vétek magára öltheti

a jszabadság palástját. Más népeknél a szabadság a nemzeti izmok kifejtésére, szolgál. Tehát erőforrás. Nálunk a szabadság: gyöngeség. Mások okosan ragaszkodnak a szabadsághoz; mi majom-szeretettel viseltetünk iránta.

Magunkat nem féltjük semmitől. A szabadságot féltjük mindentől. Korlátot ki mert volna emelni a bevándorlásnak? Hiszen gyér népességünk szaporodik csak, ha bejönnek. Az uzorát sem korlátozta akkor semmi. Vezéreink a szabadság elméletének védpaizsa alá helyezték az uzorát. Liberalizmusunk irtózott attól a gondolattól, hogy a forgalom szabadságát bármily enyhe uszora-törvénnyel meggátolja.

Összefügg ezzel a felfogással, hogy a csalás és hamisítás mai napig is csak magánvádra üldöztetik. Összefügg a föld-birtoknak közönséges áruvá minősítése és ekként való szertelen mozgósítása. Összefügg a végrehajtásoknak és az árverezéseknek az az istentelensége, mellyel a legnagyobb érték is potom áron csavarható ki a tulajdonos kezéből. Ehhez tartozik az a megfoghatatlan hanyagság is, hogy a birtok-minimum meghatározása, az otthon biztosítása és a váltóképeség megszorítása érdekében egyetlen komoly lépés sem történik.

Az ilyen, liberálisnak nevezett, de voltaképen ostoba, mert a védekezés lehetőségét nélkülöző irányzat apróra megművelt talaj a kazár gazdasági rendszer számára. Hová mentek volna hát, ha nem Magyarországba? Hiszen itt meg volt szántva, be volt vetve, el volt boronálva számukra a termő föld. Itt csak az aratás várt reájuk. Neki mehettek bátran az *életnek*, kaszával, sarlóval, akár arató géppel is. Munkájukban nem akadályozta sem a törvény, sem az ember. Élvezhették a szabadságot és letarolhatták a mezőt minden akadály nélkül.

Még honossági törvényünk sem volt. A zsidó-emancipációt egyhangú lelkesedéssel mondta ki a törvényhozás. Az Andrassy gróf híres szálló igéje: «az a bajunk, hogy nincs elég zsidónk» – mindenüvé elröpült. Szánakozva néztük azokat a középkorban sínlődő helyeket, ahol nincs zsidó. Zsidó és vasút kellett mindenkinek, hogy pezsgésbe jöjjön a forgalom.

Mivel pedig a kazár is zsidóhitű volt, ennél fogva nem törődött senki a kazár-bevándorlással. Ha, pedig valamelyik «Pesti Hírnök» vagy «Magyar Állam»-féle lap aggodalmaskodni merészelt volna ugyancsak lett volna hadd-el-hadd. A liberális közvélemény keményen a fejéhez csapkodta volna a humanizmust, a jogegyenlőséget, a vallás-türelmet és a civilizációnak minden értékes szavát.

Tehát jöttek. Senki sem kérdezte, honnan, miért? Mit hoztak, miből akarnak megélni, mi a szándékuk, mi a foglalkozásuk? De nem is használt volna az eiféle kérdés semmit. Mert így felelnek vala: jöttünk, mivel uzsoráskodni akarunk. A hatóság nem felelhetett volna, hogy az nem szabad.

És jöttek. A hátukon batyuval, a kezükben hamis mérleggel, a hordójukban mérgezett pálinkával. Jöttek azzal a kereszténygyűlölettel, melyet lelkükben az orosz üldözés megérelt. Azzal az üzleti élelmességgel, melyet bennük a századok kifejtettek. Azzal a felfogással, hogy másokat rászedni szabad. Másokat károsítani nem cudarság; másokat tönkretenni nem szégyen.

Jöttek tízenként, jöttek százával, jöttek ezerével.

Ezt a bevándorlást a később hozott honossági törvény sem meg nem akadályozta, sem nem korlátozta. Ez a törvényünk is szaporította a magyar Corpus Jurisban az írott malasztot. Nem léptették életbe.

De mégis. Kossuth Lajossal szemben alkalmazták a törvényt. Ő hontalanná lett, mivel tíz évi távollét után nem jelentkezett. Mert az országgyűlés nem azért hozott külön törvényt, hogy a Kossuth *érdemeit elismerje*, hanem azért, hogy *kirekessze őt a hazából*.

A kazároknak pedig megnyitották azt a kaput, amit Kossuth Lajos elől elzártak. Az effélét nálunk liberális politikának hívják. Hontalanná tenni Kossuthot, a ki Nemzetet adott a Honnak: hogyne volna szabadelvűség. Még pedig a bécsi udvarnál paten-tírozott szabadelvűség.

Nehogy azonban az egyensúly felbomoljon, túlfelől elárasztják hazánkat kazárokkal. Kossuthtól féltették a hazát; a kazá-

roktól nem féltették. Ennek így kellett lenni, mert máskülönben korszakunk nem volna következetes önmagához. Kossuth egyik nagy alkotása ugyanis abban rejlett, hogy a népet a saját lábára állította. Ez az alkotás legkönnyebben paralizálható a nép elszegényítésével és demoralizációjával.

Hadd jöjjön hát a kazár!

De legyünk igazságosak. A kazárt sem nem hozták, sem nem édesgették ide. Magától jött. Meggátolni ezt a bevándorlást nem próbálták. Ebből áll a bűn. Meggátolni nem is tudták volna a rendelkezésre álló eszközökkel. Ebben van az enyhítő körülmény. A kormányok nem népgondozást vártak a vármegyétől, hanem képviselőliferálást.

Alkalmas szerve a vármegyének a bevándorlás meggátolására nem is igen volt. Községi előjáróságaink, kivált a hegyvidéki apró községekben, bizony nem képesek ilyen fontos és kényes kérdéssel megbirkózni. A falusi bíró tudatlan és gyámoltalan is.

A jegyző...?

Mit mondjak a jegyzőről?

Mondom a legjobbat; azt, hogy túl van terhelve adóüggyel, katonauggyel, nyilvántartással, kézbesítéssel, statisztikával, rubrikával és a fészkes fülemile tudná megmondani, hogy mi mindennel. A községjegyző mindenkinek jegyzője, csak a községnek nem; végzi a dolgát mindenkinek, csak éppen a községét nem. Ez is magyar specialitás. Úgy szervezni a hivatalt, hogy ne a hivatásával foglalkozzék. A jegyzőség a mi kormányzási rendszerünk zsákutcája. Végeredményében minden óda foly és ott akad meg.

Pár év óta szigorúbban veszik a települést. A szigorúság mértéke megítélhető abból, hogy 1896. márciusban a belügyminiszter körrendeletet adott ki a lengyelzsídók bevándorlása ügyében. Ez a körrendelet el is jutott a vármegyékhez 1897. márciusban. A körrendelet tehát kerek egy évig utazott Budapestről Ungig, vagy Beregig, vagy Máramarosig. Körülhajózta-e a földet, nem tudom. Azóta pihen az akta, mert az elrendelt véleményes jelentést azóta nem sürgette meg a központ.

A TELEPÜLÉS.

A honossági törvényben ilyen műszavak fordulnak elő: «település, települési engedély, községi kötelék település által, községi kötelék négy évi lakás és teherviselés által, honosok, külföldiek, külföldiek nyilvántartása, hatósági eltávolítás, bejelentési kötelezettség, lakhatási engedély.» Ezek a műszavak a hegyvidéki községek előjáróságaira nézve arabusul voltak. Nem ismerték a törvénynek sem a célját, sem az értelmét. Éppen ezért még csak meg sem kísértették annak végrehajtását.

A kazár jött, a kazár ment. Úgy jön, mint aki egy nagyobb sétára indul a beszki emlékhöz, hogy ott megozsonnáljon. Holmija a hátán lóg egy piszkos abroszfélében. Egyedül jön. Családja túl marad a hegyaljában. Valamelyik korcsmárosnál. Esetleg egy üres pajtában. Vagy az erdőszélen egy vadalmafa alatt.

Megérkezik az első korcsmához.

Ami a rómaiakra nézve a castrum volt, az a kazárra nézve a korcsma. Biztos otthon. Védvár. Leshely. Talaj a rekognoszciózásra. Menedék, ha a meghódítandó nép erősebb. Őrszem a vidék viszonyainak kipuhatólására. Sztratégiai központ, honnan a hadművelet kiindul.

A besétált kazár mindenképp előtt azon arányszámról tudakozódik, amelyben az ott levő kazárok a bennszülöttekkel állanak. A törvényes szám 1 pro 14. Ez azt jelenti, hogy a megtámadott népből 14 essék egy kazárra. A megélhetésnek ez az első feltétele. Ha a kazárok száma meghaladja ezt az arányt, akkor az új vendég iparkodik más faluba.

Ennek a számadásnak az az alapja, hogy 14 ekzisztencia után meg lehet élni, mert egyre-másra mindeniknek a keresmé-

nyéből 20-20% elharácsolható. Nemcsak megélni, de gyarapodni is lehet. Kerek számokban beszélve, ha a bennszülött 100 firtot keres egy év alatt: ebből a kazár ki tud szedni magának 20 firtot. Marad a keresőnek 80 firtja. Ha ez a művelet 14 bennszülöttön esik meg: valamennyinek marad 80-80 firtja; de a kazárnak 280 firtja lesz. A kazár jövedelme tehát 200 firttal haladja meg az egyes bennszülött jövedelmét.

Ezzel aztán a harc sorsa el van dőlve. Gazdasági harc lévén, a legfontosabb erőtenyező a pénz. De íme a kazárnak 280 firtja van, a bennszülötteknek pedig csak 80. A csatába tehát sokkal több katonát visz a kazár, mint az ellenfele – taktikai előnyeiről nem is beszélve.

A castrumban egyebet is megtud a sétáló. Nevezetesen, hogy milyen ember a főbíró, a szolgabíró, a jegyző, a járásbíró. Főként, hogy milyen a csendőr. Van-e sok? De legfőként, hogy milyen lábon áll a korcsmáros a pénzügyőrséggel? Szemes-e, életre való-e a finác, vagy kötelességtudó?

Kielégítő válaszok után visszasétál a pajtához, vagy a vadalmafához, ahol családja tartózkodik. A kellő információra megindul a karaván, de nem együtt. A tizenkét éves gyermek már önállóan végzi a honfoglalást. Négy-öt kilométer távolságban követik egymást a családtagok. A határszél forgalom élénk. Egyik kazár olyan, mint a másik. Rongyos, piszkos, kaftános, fülhajas valamennyi. A séta tehát nem tűnik föl.

A rekognoszcirozott területen elhelyezkednek. Egyik ide, másik oda. Cselédre, darabontra, kiségitőre mindig szüksége van a boltosnak és a korcsmárosnak. A legtöbb kazár, vagy boltos, vagy korcsmáros. Ezek között széled el a besétált család – cselédnek, darabontnak, kiségitőnek.

Ki venné ezt észre? S ha igen: ki lásson abban veszélyt és törvényteleniséget, hogy a söntésben egy új leányka méri az italt? «Most fogadtam föl» – felelné a gazda. Vagy «árva gyermek, egy galíciai rokonom halt meg.» Vagy «háztűz nézőbe jött» – mondja a fickóról.

Ezt el kell nézni, mert a rituális házasság ott igen gyakran

fordul elő. A galíciai fiú szolgának szegődik a beregmegyei leányos házhoz. Üzleti szellemét kipróbálják a szülők. Ha beválik: hozzáadják a leányt s az ifjú pár szegődményes cseléd lesz az öregeknél mindaddig, míg saját lábukra tudnak állani. Anyakönyvvezetőhöz ritkán mennek.

Az ilyen szállingózó bevándorlást vajmi nehéz megakadályozni. Ha tömegekben jönnének, egészen más; de egyenként jönnek. A záporosó ellen lehet védekezni; a köd ellen nem lehet.

Azonban sok vád terheli mégis a közigazgatást. A községi előljáráóság tehetetlenségéhez járul a felsőbb fokok hanyagsága. A települő köteles magát bejelenteni. Ezen kötelezettség elmulasztása kihágást képez. Ezen kihágások száma föltűnő nagy. Dacára ennek p. o. Munkácson egyetlen egy eljárás sem indítatott a bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt. Értesülésem szerint ezen város polgármesterének a községi törvény 8-15. szakaszaiban foglalt megkülönböztetésekről halvány fogalma sincs. Ez a vád, alispáni jelentésekkel is igazolható.

A hatósági közbelépés értékét eléggé föltűnteti a következő eset.

Dombostelkén beköltözött egy kazárhoz Mayer Herschler 1899. szeptemberben. Foglalkozása nem volt. Települési engedélyt nem kért. Vagyona sem volt. Megélhetési módját igazolni nem tudta.

Ennek következtében a községi előljáráóság 1899. novemberben kiutasította Herschlert élő szóval.

Herschler nem mozdult.

1900. januárban írásbeli végzéssel utasította ki őt a községi előljáráóság. Ezt a végzést Herschler megfőlebbezte.

Az alispán helybenhagyta a község végzését júliusban kelt határozatával. Az alispán határozata felolvastatott és megmagyaráztatok Herschlernek s egyszersmint utasították őt, hogy hagyja el a községet. Ekkor már zugkorcsmája volt Herschlernek és adószai voltak, akik őt pártfogolták.

Herschler nem mozdult.

A község följelentést tett, hogy nem bír Herschlerrel s kérte a hivatalos kitelepítést, ugyancsak júliusban.

Szeptember végén, mikor ott jártam, Herschler még nem volt kitelepítve.

A dombostelki község előjárósága ezen esetben nélküli felülről a szükséges támogatást. Ez azonban a legritkább eset, mert egyebütt maguk az előjárók mulasztják el kötelességeiket. Nem tudnak a dologhoz nyúlni, de nem is igen mernek. A kazár erősebb, mint ők. Ügyesebb is. Nagy az összeköttetése.

Husztól kiutasítottak a múlt nyáron egy kazárt. A kazár nem távozott. Azt állította, hogy neki valamelyik faluban községi illetősége van. A rendőrség letartóztatta, mint engedetlen és elhatározta a kitoloncozást.

A hatóságnak nem volt igaza. A személyre nézve tévedett. A letartóztatott kazár csakugyan bírt illetőséggel.

Mi történt?

Hát az történt, hogy a letartóztatás után négy óra elteltével a szolgabírói hivatal távirati rendeletet kapott a minisztériumból, hogy azt a kazárt azonnal bocsássák szabadon.

Minden becsületes ember örül, hogy az ártatlan nem szenvedett. De fölmerül az a kérdés, honnan tudta a kormány, hogy ártatlant tartóztattak le? Hiszen a szolgabíróság tévedése nem volt kiderítve. Vizsgálat megindítására és befejezésére teljesen hiányzott az idő.

Száz meg száz panasz érkezik távirati úton a kormányhoz. Egyet sem intéznek el vizsgálat nélkül. Igenis történik szabadon bocsátás gyakran, ismert és befolyásos jótállásra. De ezt a kazárt a saját illetékes hatósága sem ismerte. A szomszéd községben képtelen volt magát igazolni. És íme Budapesten van valaki, aki őt igazolja, aki érette kezességet vállal; akinek hitele, befolyása van a kormánynál; aki felkocsizik a várba s föllépése olyan gyorsasággal érvényesül, hogy minden irodai formalitást félretéve, sürgönyileg intézkednek első szavára.

Mindebben nem látom a visszaélésnek legkisebb nyomát sem, sőt örülök, hogy így történt, mert ártatlan embert szabadított ki a gyors eljárás. De eszembe jutnak mások, akik szintén hatósági tévedések következtében szenvednek. Honnan vegyük

ezek azt a befolyásos összeköttetést, amellyel a kazár bír? Eszembe jut, hogy 1884-ben Kolozsvárt egy választási menetet megdobáltak. Emlékezetem szerint, tizenhét, vagyonnal bíró választó polgárt csuktak a börtönbe. Ártatlanok voltak azok is. Nem is jött-mentek voltak, mint a kazár. A gyanú nem volt igazolva semmivel. Mégis hat álló hétig szenvedtek csirkefogók és kapcabetyárok közt.

A huszti eset, mely különben munkácsi is lehet, mert azt a jegyzetemet, amelyben névszerint volt a kazár is, a szolgabíró is és informálom is megjelölve, nem találok sehol ... de bárhol történt, egy ilyen eset nem marad pszichológiai következmények nélkül. Rendes viszonyok között azt a biztos jogérzetet eredményezné, melyet a sans-souc-i molnárról jegyzett föl a történelmi hagyomány. Mindenki tudja, hogy Nagy Frigyesnek alkalmatlan volt az a malom s ráparancsolt a molnárra, hogy onnan megfelelő árért malmostól távozzék. A molnár nem engedett. «Ki foglak innen erőszakkal telepíttetni» – fenyegetődött a király. – Nem lehet, felelt a molnár, mert azt nem engedi meg a bíró.

A mi esetünk azonban nem a jogérzetet erősíti, hanem azt az általánosan tapasztalható félelmet, melyet hatósági közegeink a kazárok irányában táplálnak. Azt a közhiedelmet erősíti, hogy a Kazárnak Krisztus a barátja. A kazár kivételes nép. Annak több szabad, mint másnak. Ügyét-baját gyorsabban igazítják. Pórét könnyen megnyeri. Visszaéléseit el tudja palástolni. Ahol igaza van, ott hatalmas védelemben részesül. Ahol nincs igaza, ott a védelem még hatalmasabb. Kazárnak lenni annyi, mint modern kiváltságokban részesülni. Ezt a közhiedelmet erősítette meg a renden kívül való gyors eljárás.

A GEORGINA.

A tudomány alaposan megfigyelte, hogy a nyűből miként lesz légy. Nem ilyen pontos a megfigyelés arra nézve, hogy a semmiből miként lesz valami. Sőt bölcséleti tétel, hogy ex nihilo fit nihil.

A gyakorlat rácsafol a bölcselőkre.

Mikor a kazár átsétál a hegyen, akkor az ő vagyona – semmi. Pár év múlva már valami. Később sok lesz a valamiből. Nem mindeniknél. Akárhány kazár szintén nyomorult. Nem olyan nyomorult, miként a bennszülött, de nyomorult. Éhezik, fázik, kínlódik ez is. Majdnem olyan szájalmas, mint az áldozatja.

Azonban a zöm élhető állapotban van. De kevés gazdagszik meg. Hol is kapná meggazdagodásához az életnedveket? Hiszen az az organizmus, amelybe gyökérkarmaival fogódzott, már ki van élve. Silány mezőn silány a takarmány. Üres kamarából nem lehet dús asztalt teríteni.

Százados tölgy alatt ki látott viruló tenyészetet? Gyéren, soványan, sápadtan nő alatta fű és virág. A cserje elvéznül és időnap előtt kipusztul. Ime, az *uradalom* hatalmas lombátora elfogta a kis exisztendáktól a napsugarat, az esőcseppet, a harmatot. A tenyészet bizony vézna, sápadt, erőtelen az örökös árnyékban.

A kazár erre az erőtelen tenyészetre vetette magát.

Úgy kell a helyzetet képzelni, mint azt a vackorfát, melyet fagyöngy parazita támadott meg. A fagyöngy magvát évtizedek óta hullatja rá a szürke rigó, a seregély és a húros madár. De míg ép, erőteljes és egészséges a fa, addig a mag nem hajt gyökeret. A fa ellentáll. De mihelyt taplósodni kezd a fakéreg

és odvasodni a törzs: megszűnik a fa ellenállási képessége s a fagyöngy magva megfogamzik.

Igy fogant meg a hegyvidéken a kazár.

A vackorfá kérge el vala taplósodva. A fagyöngy magva megfogant. A törzs pusztul. Tavasz-hajtása gyöngö, idéetlen; lombja sovány, ritka; virága kevés, gyümölcse silány.

Minél inkább sorvad a megtámadott fa életerejé: a fagyöngy vaskos és merev és érzéketlen levélzete annál jobban díszlik. Azonban megmarad fagyöngynek. Arra már nem nyújt elég tápot a sínylődő vackorfá, hogy a fagyöngy önálló fává fejlőd-hessék.

Mikor ott jártam, a korai dér már befejezte művét a vackorfák lombján. A halványpirosra kínzott levél már váltogatta a halál sárga színét s a legkisebb fuvallatra tömegesen szállingózott át az enyészet világába. Épen ezért a fagyöngybokrok annál jobban feltűntek. Mert ezek nem vesztik színüket a dér hatása alatt. Kiállják a legzordabb időjárást is. Télen is zöldek, merevek, érzéketlenek. Amerre csak néztem, mindenütt láttam őket, amint baljóslatú energiával belekapaszkodnak a megtámadott fá redvesedő ágaiba.

Sokan vannak.

Munkácson a lakosság 60 %-a kazár, Szolyván 25, Vereckén 42, Volócon 25 százalék. Ezek központi helyek, ahol több alkalom nyílik a közvetítésre. Azonban a legfélreesebb zugokban is van kazár.

Az utas jóformán csak őket látja. Nemcsak azért, mivel állandó mozgósításban élnek, hanem azért is, mivel a községek út mellett fekvő házaik foglalták le maguknak. A bennszülöttet hátrább tolták, a patakárokba, az oldalakra, a hegyekre. Elfoglalták azt a terenumot, ahonnan könnyebb az operáció; ahol meglátható minden járókelő, minden terhes kocsi, minden vizsgáló biztos.

Ha látsz akis ablakban rozmaringot, levendulát, majoránná: biztosra veheted, hogy ott bennszülött lakik. De ha georgina terpeszkedik az ablak alatt s nehézkes fejét átnyújtja a sövé-

nyen: akkor a legtöbb esetben kazár költözködött a házba. A georgina-dísz többségben van az út mellett fekvő lakások között.

A sok georgina nyugtalanított.

Megtévedtem volna? Hát az is *fészek*, amit én *barlangnak* hittem? Ott is volna poézis? Ezek is szeretik a virágot?

Mert ha napraforgó volna, amit értékesíteni lehet, mint olajgyümölcsöt; vagy zsálya, amit megvesz a gyógyszerész; vagy bármi néven nevezendő haszonplánta. Ez esetben megkapnám az összefüggést a növény és a természet között. De a léleknek melyik láncszeme fűzi a georginához a kazár családot?

A családot.

Ezzel a szóval talán meg is találtam a kérdés nyitját. íme, egy rokonszenves vonás; egy bűvös erő, egy magasztos gyöngesség. Egy finom és nemes és meleg verőfény a kazár kedélyvilág hideg és fekete éjszakájában!

Ne mondjátok, hogy a család és a fajösztön azonos fogalom.

A szülők viszonya a kazároknál is tovább tart az utódok fölnevelésénél. Itt tehát egy megragadható fonalszál mutatkozik, mellyel a kazár is bevezethető a nemzeti művelődés körébe.

Ez a feladat kizárólag a kazárok hitrokonaira hárul. Csak ezek ragadhatják ki őket, babonás és kegyetlen orthodoxiájuk éjszakájából. Nekünk nincs rájuk hatásunk. Sem hatóságainknak, sem intézményeinknek, sem iskoláinknak. Ami tőlünk jön, azt ellensúlyozzák vagy a megrögzött szokások, vagy a csoda-rabbik. Nekünk nem hisznek. De a zsidó vallású magyarok sokat, hitem szerint mindent tehetnének. A nemzet és a haza hálaival fogadná jó fiaitól ezt a cselekedetet.

Szervezzenek egy kultúrligát a kazárok erkölcsi és nemzeti átalakítására. Lássák el őket felvilágosodott papokkal. Építsenek ott zsinagógákat és iskolákat. Vigyenek oda jó tanítókat. Helyezzenek különös súlyt a leánygyermek nevelésére. Vegyék a nyomorultakat gondozás alá. Tanítsák meg azt a népet magyarul; ébresszenek benne hazafias érzelmeket; oltsák beléjük a hazához és a nemzethez való hű ragaszkodást. Szoktassák őket

produktív munkára. Egyszóval, tegyék őket hajlandóvá az európai kultúrnézetek és eckölcsi törvények befogadására.

Tudom, hogy a zsidófelekezeti magyarok körében sem vékával mérik most az aranyat. Azt is tudom, hogy ez a kulturliga igen nagy pénzáldozatokkal járna. Azonban csak az imént láttuk, hogy az üldözött romániai hitsorsosok segítségére pár nap alatt több százezer koronát tudtak összegyűjteni. Tehát ha nincs is sok pénz, de a legszükségesebbre van elég. Nekem nagyon imponált a romániai zsidók megsegítése. Pedig az az áldozat a nemzetre nézve kárbaveszett. Csak annyival volt rokonszenvesebb a péterfillérnél, mert szegény emberek kapták. De a mire én kérem őket, az bezzeg nemzeti szempontból sem veszne kárba.

A kulturliga gondolatát a georgina juttatta eszembe. Maradjunk is meg a georginánál. Szívesen időzöm itt, mert vígasztalásomra szolgált az a benyomás, melyet ettől a virágtól nyertem.

Aki virágot ültet, virágot ápol: az nem sajnálja a termőtalajt és a fáradságot tőle. Mitől? Attól, amit *szépnek* talál. A virágültetés altruisztikus vonás. Tehát fogékonyság a jóra. Az a georgina arról győzött meg, hogy a kazárt nem elpusztítani kell, hanem átalakítani.

Való igaz, hogy a szépérvék borzadalmasan vaskos módon nyilatkozik meg. Mert a georgina rút, ízléstelen, kirívó és szerfölött bűdös. Nehéz, merev, visszataszító. Ha leszakítják: nem megszárad, hanem elrothad.

Emlékre nem alkalmas. Imakönyvbe rejtve, ki látott valaha georginát? Koszorút ki tud kötni belőle? Hajfűrtjei közt a nő, kabátján az ifjú viselt-e valaha georginát?

Ez egy kitzasztított virág. Polgárjoga nem is volt soha. Ha egy georgina-bokrétával lepnéd meg a bálba lépő leányt, csúfságnak venné és kiseretne belőled. Ha terített asztalán dísznek használná a háziasszony: egy hétig beszélne róla a társaság, mint rosszul sikerült kuriózumról.

Mindent összevéve: a georginától hallgatag megegyezéssel tartózkodik a jó társaság. A georgina a virágok kazárja.

Azonban a kazár asszony ezt szereti. Rossz ízlés, de ízlés. Csúf dolgot szeret, de szeret. Eletében van egy pont, melyben eltér a hasznosság elvétől. Jól vigyázzunk, mert ez egy archimedesi pont. A kazárvilágot ezen a ponton lehet sarkaiból kiemelni és áttenni a majoránnák, rozsmaringok, levendulák és rózsák, liliomok, nefelejcsék és ibolyák világába.

KÉT NAPSZÁMOS ÉS KÉT KAZÁR.

A kazár vagyontalanul vándorol be hazánkba. Mit csináljon? Mert élni csak kell. A cigány úgy oldotta meg ezt a problémát, hogy lopott. Rajta vesztvén, azt kérdezte a bíró, hogy miért nyúl a máséhoz? «Mit csináljak, tekintetes uram, – felelt a cigány – mikor *minden a másé?*»

A kazár nem lopással oldja meg a problémát. Ámbár, hiszen lopogat is. De ez nem természete. Az orgazdaságot többször gyakorolja. Ez már egy neme az üzletnek. De mint állandó iparágat ezt sem űzi.

Legáltalánosabb mestersége a közvetítés. Ezen a téren hihetetlen rekordot ér el. Valóságos belső szenvedéllyel űzi ezt az ipart. Nincs az üzletnek olyan képzelhető neme, amelyhez oda nem állana középső tagnak. A halász és a hal között ő a háló. A hideg és a szoba között ő a kályha.

Bennszülött bennszülöttel semminemű vásárt nem köthet, hogy közbül ne álljon a kazár. Tyúkot, malacot, borjút Munkácson, Huszton, Szigeten nem tud eladni a bennszülött a közvetlen vevőnek. Tehenét, ha el akarja cserélni sertéssel, szántóját kaszálóval, ökrét lakóházzal: a kazár ott van, alkuszik, közbe lép és megakaszt minden vásárt, minden cserét, ha közvetítése el nem fogadtatik.

Nem kell feledni, hogy a kazár egy minden tekintetben elhanyagolt népet tart megszállva. Ez a nép a kazárt kikerülhetetlen végzetnek tekinti. Közszerencsétlenségnek, mely nem elhárítható. Istencsapásnak, mit megadással fogad a jámbor hívő.

Később látni fogjuk, hogy a lelkészek minő jó barátai a népnek. De a kazárok végzetszerűségéről táplált hit megtörte

a lelkészek ellenhatását. És minél nagyobb lett a kazárok száma, annál jobban elmerültek a lelkészek a csüggedésbe. Próbálgatták a nép önbizalmát fölébreszteni, de elveszítvén a csatát: elvesztették hitüket is aziránt, hogy népüket megmenthessék.

A közvetítéseknél az üzlet tejfölét szedi le a kazár. Valósággal megvámolja a közforgalmat. A nép egy modern tizedet fizet a kazárnak.

Frigyesfalvánál két rutént láttam dolgozni a vasúti töltésen. Megrongált talpfákat cseréltek ki. A két napszámos mögött két kazár állott hallgatagon.

Kocsink elhaladott mellettük s én elmélázva néztem azt a színes játékot, melyet a havasok egyik csúcsán az őszi nap-sugár véghez vitt. Azonban vissza-vissza tekintettem a munkásokra. Nem tudom miért; hiszen nem érdekeltek. Igaz, hogy mezítláb dolgoztak ásóval, ami annyit jelent, hogy a kemény szerszám feltöri a talpukat; az is igaz, hogy a faluban délre harangoztak s nem láttam körülöttük ételhordó fehérnépet, ami annyit jelent, hogy étlen dolgoznak. De mindez nem feltűnő az inségnek ezen a vidékén.

Egyszóval, nem tudok számot adni, hogy miért tekintgettem vissza mindaddig, míg, egy kanyarulat el nem földte őket. Csak néztem. Amiként elnézi az ember a kóválygó madarat, ha a nagy magasságban kering. És az alaktalan bogáncskórót a hó-sivatagban, mindaddig, míg a szem belefárad.

Rá sem gondolunk, mégis nézzük. Nincs semmi célunk vele, mégis nézzük.

Mikor aztán nem látjuk; mikor már lobog a láng a szolyvai kandallóban s utolsó cseppig ürítettük a theás csészét és lepihenünk és végig böngésszük a friss hírlapokat s egy krajcáros újságban azt is elolvastuk, hogy *Egán* csak parádézik, négyes fogaton jár, ingyen eszi az állam kenyerét, cézárnak képzelet magát és csodálkozunk azon, hogy milyen gyilokká válhatik a penna elvetemült emberek kezében s hogy a hazugságoknak minő hegyláncai nehezdednek még olyan emberre is, aki tudását, szorgalmát, jelenét és jövődjét annak a magasztos cél-

nak szentelte, hogy egy szerencsétlen népet megmentsen a nemzet számára: mikor mindezen tülesten s kioltottuk lámpánkat, akkor megint csak élönkbe kerül a két napszámos, hivatalanul, szinte tolakodva és látjuk kékes szürke lábszáraikat, sovány karjukat, foldozott ingüket és lemondás-teljes arcukat. És látjuk a két kazárt is a hátuk mögött, mereven, hidegen, érzéketlenül; sötéten mint a fátum; kérlelhetetlenül, mint a balsors.

Szobánk megtelik fantasztikus képekkel. A nép szenvedése lerajzolódik a fekete levegőre; az örtüzek mellől megérint a vészkiáltások egy-egy foszlánya. És úgy tetszik, mintha nem talpfán dolgoznék többé az a két napszámos, hanem mintha kivonult volna valamennyi rutén, mindenik ásóval, mindenik mezítláb, mindenik rongyosan és mintha mindenik az önsírját ásná, hogy befeküdjék, megválni attól az élettől, amelynek ránézve semmi becse sincs.

Víziókat még borzadályosabbá teszi, hogy a sírásók mögött ott látjuk a merev, érzéketlen, sötét kazárokat is és leolvassuk róluk, mint valami fekete fejfákról, a sírásó nép szomorú drámáját.

Másnap reggel, Zsdenyova felé menve, az országút és vasút kereszteződésénél megint láttam a két napszámost. Talpfák kicserélésével vesződtek most is. Ásóval, emelőruddal most is. Rongyosan, mezítláb most is. És ott állott mellettük a két kazár is.

Tegnap csak néztem ezt a csoportot; most már vizsgáltam. Tegnap tűnődtem a kazár-örizet fölött, most már kérdezősködni kezdettem. A váltóór alaposan felvilágosított.

Megtudtam, hogy egy munka-vállalat hegyvidéki procedúrája megy előttem végbe. A szakaszmérnök elrendelte néhány talpfának a kicserélését. Ez a két kazár jelentkezett napszámosnak nyolcvan krajcár napi bérért. A vasút megbízottja – a legközelebbi állomásfőnök megbízta a jelentkező két kazárt a munkával. Az egész munka három napot vesz igénybe. Jut egy kazárra 2 forint 40 krajcár.

Azonban mindkettőnek van a faluban adósa. Az egyik liszt árával tartozik; a másik készpénzzel. Nem épen sokkal. Malacra kapta a pénzt az egyik. Jegyzetem szerint három forintot. De már régen, május elején. A kötés szerint minden hónapban, minden forint után egy napszámmal tartozik az adós kamat fejében. A három forint után három napszámmal. Idáig négy hónap telt el; tehát dolgozott az adós tizenkét napot. Mindaddig dolgozni fog, míg a tőkét vissza nem fizeti. A lisztadóság ügyét nem tudtam meg ilyen körülményesen. De ha *rendes* kamatot fizet, akkor hetenkint egy hatost fizet egy forint után. Ez tehát olcsóbb, mint a malacpénz-adósság, mert ez csak ötszáz-húsz percent.

A folyamat tehát ez: A kazár lefoglalja magának a munkát és azt ledolgoztatja a ruténnel. Ha adós a rutén, akkor kamatban dolgozik és nem kap semmit. Ha nem adós, akkor készpénzért dolgozik s kapja felét a munkabérnek, vagyis, negyven krajcárt. A kazárnak, mint vállalkozónak, a semmittevésért szintén megjut a negyven krajcár.

Önként merül föl a kérdés, hogy miért nem kapja a rutén egyenes kézből a munkát? Hiszen ez így zsarolás. Az állam kifizet 80 krajcárt egy bizonyos munkamennyiségért s aki végzi a munkát, csak fele árát kapja meg munkájának. A kazár odaáll az állam és polgára közé rabszolgatartónak. A rutén izzad, a kazár zsebel.

Ha a végzett munka csakugyan 80 krajcárt ért, miért nem kapja meg a munkás a munkabért levonás nélkül? Ha pedig csak 40 krajcárt ér, miért fizet az állam nyolcvanát?

Miért?

Ebben a kérdésben rejlik a népnomor kútfeje. Miért? Miért, hogy a kazár tudja meg és nem a rutén, hogy talpfákat kell kicserélni? Hogy megrongált töltést kell helyreállítani; hogy teherárut kell tovább szállítani, hogy trafikot lehet nyitani; hogy leesett a tengeri ára; hogy drágul a kasza. Miért értesül a kazár dolgozról, melyekről a ruténnek sejtelve sincs, holott írni olvasni egyik sem tud? Miért van a kazárnak összekötte-

tése a világgal, holott teljesen elzárja magát a civilizáció behatásától?

Miért?

Azért, mert a kazár egy sok százados kereskedelmi organizmus beltagja. Nem csinálta azt a szervezetet senki. Nincsen annak írott törvénye. Tisztikara sincsen. Könyvvezetése sincs. Se cége, se működési területe, se alaptökéje. Csak szelleme van és hagyománya. És eredménye.

Nem vezeti senki; mégis egységesen működik. Nem kap parancsokat, mégis engedelmeskedik. Kinek? Az életösztönnek. Erkölcse nincs, csak szokása. Jelleme sincs, csak tulajdonsága. Barátja sincs, csak cinkosa.

Tagjai működnek a sivatagban, a bércek között, a falukon és a városokon. Hazája a világ Palesztinától Munkácsig, Ökörmezőtől Kairóig. Az egész organizmus arra van berendezve, hogy észrevegye az üzleti kilátást.

Más ember szagol, tapint, lát, hall, érez. Ez voltaképpen egy dolog. Semmi egyéb, mint a külső hatások közlése az agyvelővel. Mikor tapintunk: akkor az ujjunkkal látunk; mikor nézünk akkor a szemünkkel tapintunk; mikor hallunk: akkor fülünkkel tapogatjuk ki a hanghullámok minőségét és terjedelmét. Mikor szagolunk: az orrunk nyákhártyája tapogatózik aziránt, hogy minő íze van az illó olaj elszálló parányainak. Mi tehát csupán a *tapintás* különböző alakzataival érintkezünk a világgal.

De az életösztön hajthatatlan szüksége az évezredes bujdosásban a kazárnál egy *másik érzéket* is kifejlesztett. Egy hatodikat. Az üzleti szervet. Amiként kifejtette a vándormadárnál a földrajzi ösztönt. Azt az érzéket, hogy delectu nélkül, éjjelnappal el tudjon a légürben, földrészek és tengerek fölött igazodni. Úgy a kazárban az a tulajdonság fejlődött ki, hogy *másítéli* a munkáját a maga hasznára tudja fordítani.

Másé a verejték; övé a siker. Másé a fáradság, övé a nyereség. Másnak a munkája: erőfogyasztás; a kazár munkája: erőgyűjtés. A talpfa-cserélésnél vérét és izomzatát emészti a rutén. A kazár pihelve nézi a munkát s szedi róla a gyümölcsöt.

Ismétlem, hogy itt egy hatodik érzék jelentkezik. A kaszinó-ösztön lát bizonyos tüneteket, amihez nekünk nincs szemünk. Mintha több szerve volna, mint másnak. Ránézve a világ egy óriási szerencsekerék. Élete a lutriszámok állandó kombinációjából áll. Egész lénye belemélyed a nagy szerencsekerék vizsgálatába. Különleges szervével ő látja a számok kavargását s titokzatos hipnotizálással rá tudja kényszeríteni a számjait, hogy kijöjjenek.

A PÁLINKA.

A jóllakás érzése a rutén népnél egy alig ismert állapot. Rendes tápszere a puliszka, a zabkenyér, a krumpli, a szilvaíz, az aszalt alma. Tej nagyon ritkán; tojás még ritkábban. Rozskenyér csak ünnepnapon és csak a jobb módúaknál. Bükkfakéreggel és polyvával gyakran keverik, vagyis szaporítják a zablisztet. Zsiradék csak elvétve kerül a krumplihoz, vagy paszulyhoz.

Veteményes kertet igen gyéren láttam. A káposztát, agyarmát, répát pénzen veszi, ha veszi. A tojást eladja sóért, ecetért, pálinkáért. A baromfit is eladja. Sertést csak a gazdagabb hizlal.

Megnéztem néhány háztáját. Filyó Fedöm ál, aki nem tartozik az elesettek közé, íme, mit találtam: A lakás áll egy szűk pitvarból és egyetlen szobából. Együtt laknak itt: ő, a felesége – egy öreg golyvás asszony – két leánya, két veje és hét unoka. Tehát tizenhárman. A leányok, amint látható, «fiúleányok» voltak s odaszállott mind a két vőlegény. A leányok 19 éves korukban mentek férjhez.

A család birtokában van egy tehén, egy «feles» üsző, két Ökör-tinó, öt darab kacsa, két tyúk, egy kakóca. Ló, sertés, juh nincs. Belső telkén van hat szilvafa, két almafa, egy diófa és egy eperfa. Múlt évi termése hetven kéve kender, egy zsák paszuly, öt véka rozs és egy boglya széna, körülbelül harminc m.-mázsányi. A tengerit még nem szedték volt le; de az öreg gazda reméli harminc vékát. A zab rosszul sikerült; azt lekaszálták és föletették a tejelő tehénnel. Tüzelőfát a közhelyről kap. Összes birtoka tizenhárom kat. hold, melyből kilenc szántó, négy kaszáló.

A piszok, rendetlenség és inség, amit ott találtam, a Zola tollára való. Annyi bizonyos, hogy egy 13 holdas székelynek nem így néz ki a tűzhelye. Annak van mit aprítani a tálba. Hiszen ez Háromszéken 26 köből férjű föld! Kicsi híján kilenc köből vetés esik egy határra. Ennyi föld mellett a székely ökröt tart, asztagot rak, két sertést hizlal, kenyeret eszik, vasárnaponként tyúkhúsos laskát; gyermekét papnak, tanárnak, hivatalnoknak nevelteti; jó ruhában jár, pádimentumos házban lakik, galambbugos kapu mögött.

Tizenhárom hold föld mellett nincs indokolva az inség. A piszok éppen fölösleges. A rendetlenség pedig visszataszító. De hát így van. így volt a másik, a harmadik, a negyedik háznál is. Nem mondom, hogy valemennyinél így van. De állítom, hogy földjével nem jól bánik a rutén. Rónaságra való gazdálkodási rendszert folytat. Erőlteti a gabna-termelést, ami itt nem sikerülhet. Holott az itt-ott látható lóherés szalagok mutatják, hogy az állattenyésztéssel szép eredmények volnának elérhetőek.

Leírhatnám a Tyalor János háztűzét is. Ez takarosabb, mint a Filyóé. De a gazdasági rendszer itt is olyan hibás. A táplálkozás itt is olyan silány. A gyermek-produkció itt is olyan nagy. E tekintetben a rutén túltesz még a kazáron is.

A rossz és erőtelen és kevés táplálkozás, továbbá a zord éghajlat, a tűzifa-hiány, a nappali munka és éjszakai ébrenlét az őrütek mellett s végre a fogyatékos ruházkodás valóságos életszükséggé teszi a *pálinkát*.

Ez a szörnyű találmány itt még jobban pusztít, mint a székelyek és oláhok között. Bátran elmondható, hogy a rutén keresményének kilenctizede pálinkává változik át. A szerencsétlen iszik, mert éhes; iszik, mert hideg van; iszik, mert nem bírja a munkát. Végre is iszik rossz szokásból, iszik búfelejtőnek és iszik, mert a kazár könnyen adja.

Korcsma-regula ott nincs. A papíron van; a valóságban nincs. A kazár hitelez. A rutén megrészegszik. A kazár tovább hitelez.

Újabb időben a korcsma-létszám a népességi számarány

szerint van megszabva. A meghatározott létszámon felül nem ad a pénzügyigazgatóság korcsma-jogot. No hiszen! Megesnék belé, ha a kazárnak az efféle rendszabály imponálna. Akinek nincs engedélye: nyit zugkorcsmát.

A cirkáló finánc, ha jól kinyitja a szemét, rábukkan az ilyen zugokra. De nem mindig nyitja ki a szemét. Nem is tanácsos a túlszigorúság; mert a kazár nem ismer tréfát, ha az érdeke sértve van. Aztán nem is éppen a legválogatottabb legényekből áll a pénzügyőrség. Egyik-másik meg is közelíthető vagy szép szóval, vagy egyébbel. *Jobszty* alispán úgy vélekedik, hogy a zugkorcsmák ellen csakis a megszorított csendőrség léphetne föl kellő eréllyel és kellő eredménnyel.

A meglépésedett kazár, ha nincs korcsma-engedélye, nem zugkorcsmát tart, hanem *cukrászdát* nyit. Biz az nem úgy néz ki, mint a Kugler terme, de a cégfelirat bizonyítja, hogy cukrászat. Tudtommal ez egy iparág. Ipart üzni csak iparhatósági engedéllyel szabad. Ezeket az engedélyeket nem tudom, kéri-e; nem tudom, kapják-e? Csak annyit tudok, hogy azok a nyomorult faluk el vannak árasztva cukrászdákkal.

Megszűnik-e a pénzügyigazgatóság hatalma a cukrászokkal szemben? – nem tudom. Hogy a rutén nem fagyaltért, nem jégbehűtött chokoládéért és nem is párisi bonboniére-ekért jár oda, azt fölösleges magyarázni.

Vörös ital, zöld ital, sárga ital – ez mind masina-pálinka. Nem is drágább, mint a színtelen. Olykor mérgesebb, néhány csöpp lúg, vagy kénsav, vagy mit tudom én, mi – de csak annyi, hogy mérgezési tünetek ne mutatkozzanak, azonban hogy csípje a nyelvet és rágja a gyomot: még népszerűvé is teszi a kazárt. Jó italt mér. Erő van benne. Marja a torkot és a bázsingot, mintha tűzlángot nyelt volna az ember. Ez bezzeg nem sajnálja a szegény embertől a spirituszt.

Rajta csípni a kazárt a korcsmai kihágáson nem igen lehet. A rutén nem panaszol, sőt nem is igen tanúskodik ellene. Hiába: több nap, mint kolbász. «Mind szép ez, uram, és igaz», mondta nekem egy beszédem után a választó»; «de az úr elmegy,

a szolgabíró pedig itt marad.» Le voltam cáfolva. Ha pártos és semmirekellő az a szolgabíró, akkor agyon üldözheti a választót. Nos, a kazár is ott marad.

Nem az egyes kazár marad ott; mert hiszen az egyest, ha hibázik, el is csukhatják. Hanem maga a kazár marad ott, mint antigazdasági fogalom. A kazár, aki hitelez, mint korcsmáros, mint boltos, mint tőkepénzes; a kazár, aki munkát ad, mint vállalkozó, mint szállító, mint ügynök; a kazár, aki legelő-berletet ad, mint főbérlő. Ez marad ott!

Ezzel pedig kikötni nem tanácsos. Mert a szegény embert mégis csak ő *segíti* meg. Nagy uzsorára ugyan, de megsegíti. Oda vesz ugyan a keresmény, a barom, a termés, a föld, a telek. De ez nem látható előre. A semmi hitelnél mégis csak jobb az uzsora is.

Orvosság nélkül meghalt volna a beteg. A kazár adott orvosságra valót. Nagy kamatot vett; de íme, a beteg meggyógyult. A kamatba belepusztul a család egész vagyona. De hátha – nem? Hátha jobb termés lesz? Hátha megsegít az isten?

Szántani megy a család *kapával*. Nehéz, lassú, kétségbeejtő munka ez. Kivált ha nagy volt a hó, nem fagyhatott a föld és összetapadt a hóteher súlya alatt. Ha csak megpiszkálja a fel-talajt: nyúlsáta öli el a tengerit, mielőtt kikelt volna. Jó mélyen kell tehát a kapát a szivályos földbe vágni. A levált rögöt föl kell fordítani. Aztán tovább vágni. Egész erővel, teljes feszültséggel; reggeltől délig, déltől estig.

A nap hosszú, a munka fárasztó. Aszalt almalevet ettek reggelire puliszkával. Délire kicsírázott burgonyát főzött az asszony. Ilyen munkához silány táplálék. Az erő fogy, az izmok lankadnak s a nap még jó magasan jár.

Ha álmodozni tudna az a kapás, akkor arról a hízó ökörről álmodnék, amelyet vegyileg és élettanilag kiszámított tabellák szerint táplálnak. Nyolc kiló széna, huszonöt kiló burgundi répa, félkiló dara, két kiló törek, répaszeletek között füllesztve: ez a napi étel egy normális ökörnél másfélkiló hússzaporulatot jelent. Ha nem húsrá dolgozunk: akkor ezzel

a táplálékkal tizennégy órai teljes munkaképességre fokoztuk az ökör erejét.

De a rutén kapás ereje pillanatonként fogy. Az ő tápmennyisége nincs tabellákba szedve fehérnye és zsirtartalom szerint. Izma és vére használdízik el minden kapavágásnál. Testének ezen nagy értékeit átadja a földnek, hogy ezt termőképessé tegye. E közben ellankad. Ereje fogy, miként a póknak, mikor hálót sző. A kapát már nem emeli olyan magasra és nem vágja elég mélyen a földbe. Érzi magán a kimerülés összes tüneteit.

Egyetlen mentőszer a pálinka. Ez mintha vérré válnék és izomzattá. A leszakadt tűz újra éled a kazánban. A gép munkaképessége néhány órára helyreáll.

Am a pálinka a kazárnál van. Sárkány őrzi a drága kincset. Hordó-számra áll nála az a bűvös életnedv, mely erőt fokoz, éhséget csillapít, nyomort feledtet. Micsoda gazdagság, mekkora hatalom, minő boldogság bírni, kezelni, szagolni azt a sok pálinkát! Akkor inni belőle és annyit, amikor és amennyi tetszik! A rutén csodálattal telik el a kazár iránt. Elismeri magánál felsőbb lénynek. Hogyne, mikor annyi pálinkája van.

Tétovázva közeledik a kaszálóból az asszony a korcsmához. Csak egy litert! De máris tartozunk, hátha nem ad? Pedig az eltartana holnap estig s akkorra befejeződnek a kapálás is. Talán csak mégis megszán. Milyen jó volna, ha csakugyan megszánna.

Ez a vágy rögeszmévé lesz. Mikor a küszöbhez ér, akkor már úgy érzi, hogy az élet kockája azon a liter pálinkán fordul meg. Hogy anélkül biztos a megsemmisülés; hogy azzal biztos a boldogulás.

És amíg töpreng, sóhajtoz, kétkedik, bízik, aggodalmaskodik és remél: azalatt mind nő a kazár az ő szemében, mert hiszen tőle függ most már maga az élet. Mérleggé változik át neki az ismert világ. Egyfelől áll a pap, a főbíró, a csendőr, a végrehajtó. Másfelől áll a kazár.

Lankadtan teszi kezét a kilincsre. Vajjon ad-e? Oh, ha adna! De hátha nem ad?! És amint nyílik az ajtó: azok ott a *másik* serpenyőben mind jobban sülyednek lefelé a küszöbig, a pin-

céig, a mélységekig; *ebben* a serpenyőben pedig a végzet kerülhetetlenségével emelkedik a kazár a gerendáig, a háztetőig, a bércek fölé, a felhők fölé.

Mert a papnak van ostyája, a főbírónak van hajdúja, a csendőrnek van fegyvere, a végrehajtónak van dobja. Ez mind nagy és hatalmas dolog. De valamennyinél nagyobb és hatalmasabb a kazár, mert ennek pálinkája van. Ez a szer csak azért nem szent, mert nem a templomban adják. A síró gyermek elalszik tőle, a nyugtalan gyomor lecsillapul, a fájdalom megenyhül, a hideglelés szűnik, az erő megjön.

A pálinka: életnedv.

Világos, hogy itt egy önsuggeráció megy végbe. Lelke át van hatva attól a meggyőződéstől, hogy ereje, munkaképessége, tehát jövője és egész létele attól a pálinkától függ, melyet a kazár megtagadhat. Ha tehát megkapja a pálinkát: azt hiszi, *mindent* megkapott. Ennélfogva hajlandó minden további fontolgatás nélkül *mindenét* adni azért a *mindenért*.

Úgy kell felfogni, hogy abban a pillanatban az ő legforróbb és legmindenhatóbb vágya teljesül. A kazár megszabadította kínzó kételyektől, kétségbeesett csüggedéstől és legszebb, legnagyobb reményét váltotta be. Hogy ne fogadná *tanúk előtt*, hogy tartozása most már éppen annyi, amennyit a kazár mond. És ígéri is, hogy a szolvai vásár után megfizeti. Kamatot is ígér, minden hatos után hetenként egy krajcárt.

Helyes! – mondja a kazár.

Áldja meg az isten! – mondja az áldozat.

A KAZÁR MŰKÖDIK.

Műves napokon a pálinkauzsora iparága csak alvó rügyeket fakaszt. Az elcsigázott test keres enyhülést a kazárnál. Azonban itt csupán életszükségről van szó. Ez sem alárendelt alkalom ugyan, mert az életszükség elől nem térhet ki a rutén. Kiaknázható ér itt is kínálkozik tehát. De itt legalább józan kölcsönkérővel van dolga a kazárnak. Itt tehát még is csak határa van az üzletnek.

Hanem a lombfakadás és virágzás vasárnapokon megy végbe. A rutén berúg: a kazár józan marad. Most már nem az élet szüksége aknáztatik ki, hanem az élet bolondsága. A megmunkálendő matéria itt már nem a kimerült ember, hanem az ittas ember. Aki nem az erejét veszítette el, hanem az eszét.

Ezekben a korcsmákban a számító üzérkedés keríti hatalmába az iszákos szenvedélyt. A buta állat az élelmes ember markába dül.

A korcsma: kelepce. Az ajtó csak befelé nyílik. Bemenni könnyű; kijönni nehéz. A kazár küldi – szóval; marasztja – tettel. Mikor küldi, akkor tanúk vannak készletben. Mert a kihágási pörnél ezekre szükség lesz. Mikor marasztja a kezébe csúsztatott itallal, akkor hiányoznak a *rendes* tanúk.

Kéri, szidja, hogy menjen már. Így is nagy a kontó. Négy hét óta egy fillért sem fizetett. Ennyi forint, ennyi krajcár. Igaz? – Igaz, – mondja bután az áldozat. Ezt hallják a tanúk. – De maga részeg! – Nem vagyok részeg, tiltakozik az áldozat. – Úgy-e, részeg? – Nem részeg, felelik a tanúk. – Hát beismeri tartozását? Beismerem. Csak még egy pohárkával!

Mindezt kiszámítva, megfontolva, hidegen, óvatosan, lelki-

ismeretlenül végzi a kazár. A kelepce olyan biztos, olyan mély és olyan kikerülhetetlen, mint a sírűreg. Önérzet, vagyon, függetlenség, becsület – mind oda temetődik.

A korcsmauzsorával szemben a hatóság tehetetlen. Egy jegyző komolyan vette a zárórát és a hitel-tilalmat és följelentést tett a kazár ellen. De tanúk gyanánt a kazár mellett a kifosztott áldozatok jelentek meg s valamennyien azt vallották, hogy a korcsmáros többször fölszólította őket a távozásra, de ők nem mentek; iparkodott őket kitudszkolni, de ellenállottak; nem adott nekik italt, de ők erőszakkal töltöttek maguknak. A szolgabíró – legjobb tudomása ellenére – kénytelen volt a kazárt fölmenteni s az állítólagos rendetlenkedőket két-két forintig büntetni. A büntetéspénzt a kazár megadta nekik. Így beszélt nekem a pap, a jegyző, a tanító.

A pénzuzsorának még kevésbé lehet hatóságilag nyakát szegni. Az adós nem panaszol. Örül, hogy pénzt kapott. Drága pénz ugyan, de a szükség igen nagy volt. Talán belepusztult volna, ha akkor nem kapott volna lisztre, paszulyra, sóra, ecetre valót.

Mikor panaszra kerül a dolog: akkor már ütik a dobot. Akkor már úgy felgyűlt a tőkésített kamat, a perköltség, a hirdetési díj, a bélyegilleték, hogy az árverésen minden elúszik. A föld, a telek, a ház – minden. A gazda zsellére lesz a kazárnak. Hogy ősei kunyhójában lakhassék, hetenként három napszámot tesz ott, hol a kazár kívánja.

Egy nyugdíjazott járásbíróról beszélnek, hogy rendszeresen megidézte a rutént és tudatta vele, hogy Gottesmann, vagy Jánkel, vagy Berkó, vagy Májtzig (a név közömbös) bepörölte őt huszonegy forint tartozásért. A rutén beismerte, hogy adós, de csak két forinttal. A járásbíró nem kutatta tovább, hanem haza küldötte az alperest, hogy gondolja meg jobban a dolgot. A rutén haza gyalogolt. Az egyik húsz kilométernyire; a másik harmincötre, már amilyen messzire laktak a járásbírószáki székhelytől.

Napok múlva megint idézetet kapott a rutén. Ez megint

megjelent és ismétlődött az előbbeni eset. És ugyanígy megismétlődött ötször-hatszor. Mindaddig ismétlődött, míg végre vagy beleunt az alpörös a zaklatásba, vagy beteg volt, vagy *dologra*, ment valahová – és nem jelent meg. Ekkor aztán meghozatott a kontumác ítélet. Az alperes elmarasztaltatott huszonegy forint tőkének és járulékainak, valamint a felmerült és felmerülendő perköltségeknek nyolc nap alatt, különbeni végrehajtás terhe mellett való megfizetésére. Mindent összevéve, a nyomorultnak két ökre veszett belé a két forint tartozásba.

Ez nem önálló és kivételes eset. Annál a járásbírónál ez rendszer volt. Azok, kik ezt beszélték, becsületszavukat kötötték le arra, hogy ilyen volt a rendszer.

Egy derék lelkész, ki a népnek valódi gondviselője, bemutatta nekem Riáskó Vaszil bukóci lakost. A szép, világos kék szemű hetvenkét éves, teljesen megtört alak hálálkodva közeledett felém, mert az hitte, hogy én is a hegyvidéki akció vezérei közé tartozom.

Ez a mártír tizenöt év alatt öt forint kölcsön összeg után Jäger Hersch tőkepenzesnek *hatszáz* forintot fizetett, amiként; az perrendszerűleg megállapított és a kölcsön összeggel mai napig is tartozik. Mindene oda veszett. Tehene, juha, háza, kenderföldje és szántója volt, mikor a Hersch karmai közé került. Most semmije sincs és kegyelem kenyéren éldegél a vejénél.

A Hersch áldozatairól mesés dolgokat beszélnek. A közelebbi időben *ötveneg* uzsorapert indítottak ellene. Ebből negyvennégyet beszüntettek. A bizonyítás lehetetlen. A hivatalos eskü: nem eskü. Akivel csak beszéltem, mindenki meg van győződve, hogy a feltűnő sok hamis esküvésnek véget vetne, ha rá kötelező-vé tennék a rituális esküt. Mert ez a polgári fogadalom egy cseppet sem fészélyezi a kazárt. Bánja is ő. Úgy sem törik bele a bicskája. Hiszen senki sem tudja rábizonyítani, hogy hazudott. De a szertartásos eskü egészen más. A vakbuzgó kazár mindenkit és minden időben hajlandó megcsalni. Attól azonban óvatosan őrizkedik, hogy Jehovát szemtől-szembe megcsalja.

Laturka vidékén, közvetlenül a határszélen néhány község sertéskereskedéssel foglalkozik. Vásárolják a sertést Galíciában és hajtják a munkácsi vásárra. Ezek nem elesett emberek, de üzérkedésükhöz gyakran kell hitelüket igénybe venniök. A hitel egyetlen forrása a kazár. A forrás megnyílik a paraszt előtt. Meríthet belőle. Merít is, mert különben életmódja szűnik meg.

Ezen hitelezésnél fizet a rutén tíz forint után *hetenként két forintot*. Ez már hagyományos fix tétel. Majdnem törvény. Nem változik. Állandó, mint a kifli ára.

A forgalom lebonyolítása elég gyors. A sertést vagy haszonnal adja el a rutén, vagy kárral. Ha haszna van, kifizeti tartozását s egy-két heti kamatot. Az összeg az idő rövidege miatt nem válik megdöbbentővé. Harminc forint után egy hét alatt fizet hat forintot. Ha a vásáron nyert tizenkettőt: megtalálta¹ a rutén is a maga számadását. Égbekiáltó uzsora ugyan, de nincs áldozata.

De ha kárral jár az üzlet; ha nyakán marad a sertés s azt tartania kell uzsorapénzen vett gabonával; vagy ha betegség éri a jószágot; vagy ha árán alul veszik meg: no akkor meghúzták a harangot a rutén összes vagyonykája fölött. Tíz forint után egy évre 104 forint. Ez, ha jól számítok, *ezernegyven* százalék.

Ilyen képek ismétlődnek völgyről völgyre, faluról falura. A pénz is a kazár kezében van, az áru is, a közvetítés is. Tehát a forgalom minden ága, minden eszköze, minden tényezője. És a kazár uzsoráskodik a pénzzel is, az áruval is, a közvetítéssel is. A rutén életnek valamennyi fonalszálát a kazár tartja kezében. E kíméletlen és szívtelen faj egész élelmességét arra koncentrálja, hogy hurkot fonjon a népelet gyöngye szálaiból s azt a paraszt nyakába vesse.

Békességes álma legyen a *Magyar Büntető Törvénykönyv* nagyeszű szerzőjének a kerepesi-temető sírjában! Ha tudná, hogy mi foly a Kazár-földön, nem volna álma zavartalan. Ha éles szemeivel megfigyelte volna ezt az állapotot, nem kötötte volna gúzsba az uzsorapereknel a bíróság kezét. Nem mondta

volna ki, hogy az uzsora csak magánvádra üldözhető. Nem kétségnek minősítette volna az uzsorát, hanem céges bűnnek: Tudom én, hogy cifra és kecses vesszőparipák készülnek az Elmélet jogászok gyáraiban. De köszönöm én azt a jogelvet, amelyik tönkretenni segít egy népet. Mit bánom én, ha az elv száz szillogizmus szűrőkészülékén állotta is ki a próbát. Törvényt nem a princípiumok igazolására kell hozni, hanem az élt nagy és állandó szükségleteinek kielégítésére.

„Nemzetünk Szent Istvánnal belépett a keresztény civilizáció körébe. Jézus Krisztus tana üldözi az uzsorát. A magyar büntetőtörvénykönyv idevágó része nem keresztény világnézetből fakadt, mert enyhén bánik az uzsorával.

Akinek szíve-lelke van és fogékonysága a tömegek nyomora iránt: utazza be a kazárok földjét s akkor majd megkérdem, hogy vétség-e az uzsora, vagy népirtó szörnyű bűn?

JUH ÉS ÖKÖR.

Kutyát a rutén-portákon nem láttam. Ez itt már fényűzés. A kutya eledelét elfogyasztja az ember. Pedig volna őrizni valója. Jóféle *mezősegi* kuvaszok hamarabb elűznék a vadat a vésről, mint az őrtüzek.

Juhot sem láttam. Máramarosban még van juh. Még. Vajjon meddig tart? De Beregben már nincs. A rónasági részen lehet; bizonyára van is. Talán nemes birka is van. De a hegyvidéken már racka sincs.

Egyik-másik eresz alatt osztováta-maradványokat vettem észre. Hányódó vetéllőt, csörlő ládát, guzsaj-pálcát, orsó-karikát. Roncsok a vagyoni hajótörésből. Mikor kérdeztem, hogy hol a többi darab, az öreg asszony zokogásban tört ki. Így nézhet a szülő meghalt gyermeke könyvének széttépett lapjaira.

Nincs juh. A Kárpát-lakónál ez a legborzasztóbb valóság. Ahol juh van, ott tej, túró, sajt, orda, savó van. És gyapjú. Tehát élelem és ruházat. Aztán bárány. Tehát adóra való. Aztán trágya. Tehát termékenyítő erő.

Hegyvidékeinken a juh egy egész mindenség. Szerény igényű és nagy hasznú állat. Kibírja a legzordabb időjárást. Pajtára nincs szüksége. Minden fűszalat értékesít. Jámbor, ragaszkodó, erkölcsös. Sokszor azt hiszem, hogy talán még vallása is van. Hiszen nincs olyan jó barátja a szegény embernek, mint a juh. mindenét neki adja és vajmi keveset kér tőle.

Ahol nincs juh: ott már nem a vég kezdetéről, hanem a vég legvégéről beszélhetünk. Ha nincs juh, akkor semmi sincs. Mert a hegyvidéki ember, akár oláh, akár székely, akár tót, legutoljára a juhától válik meg. A címeres ökröt felváltja a

buta, (székely elnevezése a kurta szarvú, apró sötét-szürke kaukázusi szarvasmarhának) a butát a tehén, a tehenet a ló, a lovat a sertés. Itt egy darab időre megáll az állati értékek lefokozásában mutatkozó vagyoni sülyedés. Sok kerül a holt leltárra, aztán a kenderföldre, később a parafernumra. De a juhot még mindig tartják. Helyes gazdasági érzéket mutat a hegyi nép, mikor legszívesebben a juhhoz ragaszkodik.

Tíz darab juh megél nyáron két hold legelőn és télen tizenkét mázsa takarmányon. Ez a táplálék a hegyvidéken tizenhat forint kiadásnak felel meg. Ezzel szemben tíz juhnak a hozama piaci árak szerint a gyapjú után nyolc, a bárány után tizennyolc, a túró után harminchat, az orda után négy forint. Csakhogy a család nem viszi ám piacra ezeket a termékeket, hanem maga fogyasztja el. Pénzt csak a bárányból csinál. Ez annyit jelent, hogy túró van a háznál egész éven át. Orda és savó egész nyáron. A család tehát állandóan el van látva egy fontos és egészséges tápszerrel.

Nagyobb súlyt fektetnek a gyapjúra. A mosással, fésüléssel, fonással, szövéssel eltelnek az őszi esték és a téli napok. A fehérnőp nem ül dologtalanul. A szövetből kikerül a guba, a szokmány, a zeke, a nadrág, a szoknya, a kötény, a bocskor-szíj, az ágytakaró, a pokróc, a tarisznya. Csíkban, Gyergyóban még gyeplőt is fonnak a gyapjúból. A Kárpátokban télen át térdig érő gyapjúharisnyát visel bocskorában az asszonyok.

A gyapjú házi feldolgozása általános szokás. Fonni, szőni, varrni kivétel nélkül minden székely és minden oláh asszony tud. Ez a házi ipar mérhetetlen gazdasági és erkölcsi kincset rejt magában. Ezzel az asszony is családfentartóvá válik. Kilép negatív szerepköréből az alkotás terére. Nemcsak kotyvaszt, hanem termel. Nemcsak gyermeket produkál, hanem gazdasági értékeket is. Nemcsak gondviselője, de szaporítója a vagyonnak. Az asszony szociális becsé ezzel megkétszereződik. A székely nemcsak ösztönből házasodik, hanem azért is, hogy munkaképességét emelje s életterheit megkönnyítse.

Ruházati cikkeikért, a külföldre vándorló milliókat, milliókkal

tetézne hazánk, ha a gyapjúnak ez a házi feldolgozása nem volna. Ahol juh nincs, ott egy nagyfontosságú közgazdasági tényező hiányzik.

A beregi ruténnek immár nincs juha. Az az állításom, hogy a hegyvidéki nép legkésőbb válik meg a juhától, itt nem nyer igazolást. Mert a rutén az ökréhez inkább ragaszkodik. De me-rem mondani, hogy ez a körülmény a rutén gazdasági ösztön fogyatékoságát bizonyítja.

A rutén az ökrét szereti. Juhán már túladott. Tehén- és sertésállományának is megvérezte a torkát Beer, Hersch, Löw, Kahán, Májzlik, Szender, Gottesmann, Jankel. De az ökröt körömszakadásig tartja. Az ökor az ő ambíciója. Bármilyen elcsigázott, bármilyen csenevész, bármilyen torz: de ha ökor, akkor az mégis Csákó, Bimbó, Daru, Kajla, Vidám. Neve van, holott juhnak, kecskének, sertésnek nincsen neve. A lónak is csak megjelölése van: szürke, sárga, fakó, puci. Ez nem név; ez csak jelző. Aki leírja, kis betűvel írja. De Pajkos, Rendes, Csöndes: ez már név a talpán.

Evekig lehet róla beszélni, akár ha elkárosodott, akár ha ellicitálták. A természetéről, hogy ilyen volt, olyan volt; az erejéről, hogy ennyi deszkát vitt Munkácsra, annyi pálinkát Vereckére; jó erkölcséről, betegségéről, mikor hideg volt a füle és nem kérődzött; aztán felgyógyulásáról, mikor először harapott belé a sósvízzel meglocsolt sarjába. Oh, ezek nagy és szép emlékek. Boldog perceink csak akkor vannak, mikor a múltakban élünk. Ámbár kellő tiszteletben tartom ezen emlékeket, mégis ki-mondom, hogy szegény ember háztartásában az ökor nem produktív állat. Nem tejel, nem borjúzik. Értéke a használat-ban fogy. Több tőkét köt le, mint a tehén. Munkája a jól gondozott tehénnel is elvégezhető. De a tehén e mellett táplálékot is nyújt. Ahol tehén van, ott nincs éhínség. Átvinni a hegyvidéki népet az ökörgazdaságból a tehéngazdaságba: ez az átalakulásnak kiszámíthatatlan előnyét jelentené. Kútforrása lenne a nép izomfejlődésének és a vagyon megszorodásának. Egán erre törekszik.

A rutén az Ökörhöz ragaszkodik. Ökör-kultuszt üz. Ha pogány volna, ökröt faragna bálványul. Felsőbb lénynek nézné és leborulna előtte. Ha ökrét vesztette a rutén, akkor életének becsét vesztette el.

Ez a jámbor, szelíd, alázatos nép egyszerre eltelik hiúsággal, ha ökrére gondol.

Dölyföt, gögöt, felfuvalkodást, mint a székely ökör-arisztokráciánál, nem vettem a ruténél észre. Persze nincs is olyan marhája, mint a székely ökör-mágnásnak. Azokról a nagy és hófehér és egyenletes csavarodásban nőtt szarvokról, a hatalmas lapockákról, a fekete karikákkal övezett «vakisa» szemekről, a homlokhaj göndör fürtéiről, a fark hullámos bojtjáról a szerény ruténnek még csak fogalma sincs. Az ökör-mágnás jószága be sem férne a rutén pajtába.

Ennélfogva dölyf, gög, nagyralátás távolról sem jut eszébe a ruténnek. Egy kis hiúság, talán némi büszkeség is meghúzódik a lelke fenekén s olykor fel-felcsillámlik szemében; de ennél többet nem engedhet meg magának a miatt a kis és vézna és kurta szarvú ökörke miatt. Talán a vásáron, ha látja, hogy másnak sincs külömb s ha az áldomás egy kissé a fejébe ment, ilyenkor, kivételesen a kevélységnek egy sugara is dereng az ábrázatán. De ez ritka tünetény és szót sem érdemel.

Ezt az ökörszerelmet a «feles marha»-rendszerrel aknázza ki a kazár a maga érdekében.

A FELES MARHA.

A rózsának, valamint a körte-, szilva- és alma-csemetének frissen hajtott leveleit gyakran ellepi a hamuféreg. Ez a támadás olyan tömegekben történik, hogy a levélnet összezsugorodása és elsorvadása kikerülhetetlen.

De a hamuféreg – számár. Mikor a megrohant levél életnedveit kiszívta: esztét, erélyét, életrealóságát elveszti. Ott marad a haldokló levélen tétlenül. Azt hiszi, hogy azon a levélen kívül nincsen számára hely s neki együtt kell meghalni a pusztuló levéllel.

Csakhogy a hangya nem – számár.

Tudni kell, hogy a levélnedv a hamuféreg organizmusában édes mézgvává változik át, melyet a féreg Önmagából kiizzad. Ezt az izzadmanyt a hangya bolondulásig szereti. Nagy utakat tesz meg érte. Kész a csemete tövében, egy másik hangyanemzetséggel miatta élethalálra csatázni. Nekimegy a legsimább fakéregnek is. Sőt, ha kréta-gyűrűkkel még simábbá teszi az ember a kérget, akkor is nekimegy, visszahull sokszor, de újra kezdi a mászást. Szédületes bukfencekben esik le, de az ő nyaka nem törik ki. Összeszedi az ismert hangya-energiát és addig kapaszkodik, míg apró, finom, hegyes körmöcskéivel lépcsőt váj a sírna felületen. Ezen a mikroszkopikus lépcsőn, miként egy Jákob-lajtorján, hatol fel a hangya-karaván a mézgvás menyországba.

A szívós és harcias hangyasereg megérkezése a hamuféreg tömegében egyáltalában nem okoz sem félelmet, sem megdöbbenést. A hangya nyalogatni kezdi a féreg hátát, potrohát. A féreg túri vidáman, mert olyasmit érez, mint a cserepes malac, mikor vakarják.

Mikor fogy a mézga, akkor az okos hangya belátja, hogy voltaképen a levél életnedve fogyott el. Ott tehát nincs többé mit keresni, mert elkövetkezett a talaj-kimerülés állapota. Ez az a döntő pillanat, mikor a hangya élelmessége egész mértékben érvényesül.

Ölébe veszi a férget. Jobban mondva fogai közé. De miután nincsenek fogai, tehát a közé a kis harapófogó közé, mellyel oly sokszor megcsípett már mindnyájunkat. A gyöngédség, mit a hangya ebben a döntő pillanatban kifejt, igazán mesteri. Mert a hamuféreg teste hihetetlenül puha és lágy. Felbőre nem is hártya, hanem valami leheletszerű anyag. A harmat nem kényesebb ennél az állatkánál. Legkisebb érintésünkre szétmállik, mint a meleg földre hulló hópehely.

De a hangya úgy tud bánni éles és hegyes csipeszével, hogy az becsületére válnék a legkönnyebb kezű operateurnek is. Csodálatos óvatossággal csipesze közé veszi a hamuférget, fejét magasra emeli, úgy hogy csak a négy hátulsó lábán jár és elszállítja egy másik ágra, hol dús legelő kínálkozik.

A hamuféreg boldog, mert táplálékhoz jutott; a hangya is boldog, mert a fokozott mézgatarmeléssel kielégíti nyalánk természetét.

Látható ebből, hogy a hamuféreg a hangya használatja; kevés híjján tejelő tehene. A hangya gondoskodik a féreg táplálékáról s a féreg mézgát izzad a hangya számára. Egészben véve itt egy üzleti viszony megy végbe, melyben a hangya nyer, a hamuféreg pedig nem károsodik.

Mikor nekem a feles-marha rendszert magyarázni kezdték, azt hittem, hogy itt az élelmes kazár az élelmes hangya szerepét viszi. Nyer az üzleten, de a rutén-féreg sem jár rosszul.

Úgy hittem ugyanis, hogy a kazár átadja marháját a ruténnek. Ha ökörtinó: akkor a rutén igázza; ha tehén: akkor feji és borjúztatja. E közben gondját viseli, élelmezi. Ha aztán nyereséggel adják el, ami biztos, mert a tinóban nő a pénz a test gyarapodásával; a tehénnek pedig szaporulatja van: akkor a nyereség fele a marha-tartó ruténé, a másik fele a marha-tulajdonos kazaré.

Ha így volna: becsületes üzlet volna. Ez esetben a rutén pajtája egy takarékpénztár volna a kazár tőkére nézve. A kazár kamathoz jutna az eladáskor és tőkéjét is visszakapná. A rutén gondját és élelmezését pedig fődözné a barom munkája vagy tejhozama, s fáradozását megfizetné az elért nyereség felerésze.

De, ha mélyebben tekintünk a feles-marha rendszer főkönyvébe, akkor ezt találjuk:

A kazár földet kínál a ruténnek feleművelésbe. A rutén vállalná, de nincs marhája. A kazár igavonó barmot is kínál, de csak úgy, ha a rutén a termés kétharmadát adja át neki. Ilyenfóman a rutén nem feles lesz, hanem harmados. A rutén ezt is vállalja, mert valami így is csak marad s mert munkáját csak így értékesítheti.

Ekkor a kazár megvásárol két ökröt 80 frton. A barom-cédulába beirat 120 frtot s ezen az alapon átadja a tinókat a parasztnak 120 frtba. A paraszt betanítja a tinókat; jármazza, gondozza, élelmezi. A tinó nő, gyarapszik, értékesedik. Két évi tartás után elhatározza a kazár az Ökrökké fejlődött tinók eladását. Előre megegyezik egy másik bellérel 160 frtban; aki aztán a rutén jelenlétében 140 frtot fizet az ökrökért.

Így aztán a paraszt kapja a 120 frt fiktív vételár és 140 frt fiktív eladási ár között való különbség felerésztét, vagyis 10 frtot. A kazár pedig kapja a 80 frt effektív vételár és a 160'frt effektív eladási ár között való különbséget – a parasztnak jutott 10 frt híjjával. Vagyis a kazár kap ezen *feles* üzletből 70 frtot, a rutén 10 frtot. A kazár befektetett 80 frtot. Két év múlva visszakarta a tőkét és még 70 frt kamatot.

Azonban az üzletnek még sok ága-boga van. A paraszt arra is kötelezi magát, hogy a feles-marhával hetenkint egy iganapszámot tesz a kazárnak. Két év alatt 104 fuvarnap. Tehát 104 forint. A befektetett 80 forint tőke után ez már 174 frt kamat.

Még itt se álljunk meg.

A dolgok megítélésénél soha se feledjük, hogy a rutén nép a saját termését márciusig fölemészti. Ezen időtől szeptemberig,

tehát féléven át, mindig és mindenki a boltból él. A boltos pedig a kazár, aki feles-marhát adott a ruténnek.

A feles-marha üzleti fonál. Aki feles-marhát tart, annak – bizonyos mértékig – nyílt számlája van a kazárnál. Ez a kontó a leendő felenyereség terhére íratik. Mikor aztán osztozkodásra kerül a dolog: kiszül, hogy a parasztnak járandó nyereség csak április végéig futja a számlaterhet s hogy a nem fődözött négy hónapi számla legalább is 20 forint. Ahelyett tehát, hogy tíz forint készpénzhez jutna a paraszt, ahelyett még 20 firt tartozása van.

Bátran feltehető, hogy a számlában forgó árucikkeket 50 százalékkal forgatja a kazár. Tehát az a 30 firtos számla rá nézve legalább is 15 firt hasznot jelent. Ilyenformán ezt is a 174 firthoz kell csatolni s így a nyereség 189 firta rüg.

Egyébiránt számszerű adatokkal nem is fejezhető ki ez az üzlet. Mert a vásár előtt négy héttel a kazár megtiltja a feles-marha igazását és megköveteli a legjobb gondozást és etetést. Ha nincs a parasztnak jóminőségű takarmánya, rákényszeríti, hogy tőle vásároljon szénát, vagy lóherét s gyakran még darát is. A paraszt nem tiltakozik, mert hiszen terrorizálva van s különben is bizakodik, hogy a kövér marha után nagyobb lesz az ő nyeresége is. A kazár pedig uzsora-árban ad túl a takarmányán. Ha ezt is számításba akarjuk venni: akkor a kazár nyeresége logaritmusok segítségével nélkül ki sem mutatható.

Aki feles-marhát tart, annak a sorsa meg van pecsételve. A feles-marha szüli a hitelt, a hitel szüli a kontót, a kontó szüli a váltóadósságot, a váltóadósság a port, a pör a végrehajtást, a végrehajtás a legsötétebb rabszolga-nyomort. Ha balsorsot akarsz megelevenülve látni, menj a rutének közé. Ott látni fogod, hogy a Rákóczi hú kurucai s a Kossuth jó honvédéi miként lesznek földönfutó koldusokká.

A termőtalaj java része már kazár kézen van.

A marhalétszám pedig így oszlik meg a kazár és a bennszülött között. Volócon van a kazárnak 226 darab, a ruténnek 122; Rosztokán a kazárnak 74, a ruténnek 10; Laturkán a ka-

zárnak 150, a ruténnek 61; Rákóczi-szálláson a kazárnak 150, a ruténnek 46; Kotilnicán a kazárnak 70, a ruténnek 16; Veklimán a kazárnak 65, a ruténnek 16; Hanykovicán a kazárnak 229, a ruténnek 33 drb. Holott hatszor annyi rutén van, mint kazár.

Itt egy végzetes kisajátítási művelet van folyamatban. Ez a nép csak azért szabadult fel a Rákóczi-féle uradalomnak jobbagyi kötelékéből, hogy a kazárok igájába kerüljön. Életfonala egy kétségbeejtő hurok a kazárok kezében.

Minden mozdulatánál kazárba ütközik ez a nép. Ha fuvarozni akar: kazár a szállító; ha legelőt akar bérelni: kazár a bérlő; ha útmunkát keres: kazár a vállalkozó; ha kőfejtésnél dolgozik: kazár a munkaközvetítő; ha pénzre van szüksége: kazár a hitelező; ha lisztet, dohányt, sót, bocskort, kaszát akar venni: kazár a boltos; ha panasza van: kazár a falusbíró tanácsadója.

Alsó-Vereckén, de egyebütt is, az uradalom és az állami és törvényhatósági közegek nyáron a parasztnak 70 krajcár napszámot fizetnek és még pálinkát is adnak kétszer. Ugyanakkor a kazár 30 krajcárt fizet. A téli napszámot alig is merem leírni. Ilyenkor a kazár egy kubik öl tűzifa felvágásáért ad a parasztnak egy 3 krajcáros pakli dohányt. Sem többet, sem kevesebbet. El sem hinném, ha nem komoly emberek mondták volna, igen komolyan és igen szomorúan.

BOLT- ÉS LEGELŐ-UZSORA.

Már szólottam a korcsma-uzsoráról, a pénz-uzsoráról és a felesmarha-uzsoráról. Vessünk egy pillantást az áru- és a legelő-uzsorára is.

Hegyvidéken a földrajzi és terepviszonyok szükségessé teszik a falusi boltot. Élelmi cikkeit és házi szereit, valamint ruházati cikkeit a rutén otthon, a falujában szokta bevásárolni. A város távol van. A városi boltos nem is hitelezne, mert nem ismeri a vásárlót.

Azonban a falusi kazár apróra ismeri a község lakóit. Tudja, kinek mennyi a földje, mennyi az adóssága, ki milyen életrevaló, ki a tunya, ki a pontos, ki a pörlekedő, ki a jámbor. Nem vaktában hitelez tehát, hanem reális számítás alapján. Az osztrák-magyar bank váltó-cenzorai nem ismerik jobban a hitelkereső körülményeit, mint a kazár a rutént.

Mikor a kazár elkészíti adósának vagyonmérlegét, akkor nemcsak összeadási és kivonási műveletet végez, hanem erkölcsi és pszichológiai bírálatot is. Észleli emberét, mikor az józan és észleli részeg állapotában is. Kitapasztalja lelkületét és indulatait akkor is, ha a gyóntató széktől távozik, akkor is, ha a feleségével pöröl. Ilyenformán a kazár feltétlen ura a helyzetnek. Akkor fojtja meg a kézre került parasztot, amikor éppen akarja.

A rutén nem kerülheti ki a kazár boltját. Kapható ott ecet, petróleum, liszt, gabona, só, bocskor, fejkendő, tű, cérna, szekérenőcs, ostor, lánc, kapa, kasza, villa, fejsze, ásó, kötél, bögre, cseber, korszó, vászon, fejtő, kalap, fűró, fűrészes, dohány, gyufa, pipa, mész, szappan, gyertya, seprű, lapát, ablaküveg, ajtózár,

lakat, szentkép, drótszeg, fésű, gomb, szilvaíz, tükör ... oh, mert a tükör éppen olyan szükséges, mint a liszt!

Végig dongtam Huszton egy heti vásárt. Azt a sátort, hol a kazár toilette-szert és piperét árult, úgy körülrajzotta a bocskoros asszony nép, hogy alig tudtam árucikkeit szemügyre venni. Legnagyobb kelendősége a tükörnek volt. Aztán a gyöngynek üvegből, a gyűrűnek rézből és az éktelenül cifra faolajos kendőnek. Az asszony mindenütt asszony. Parisban is, Volócon is. A piperénél a tápszer sem kelendőbb árucikk.

A rutén mindennapos a kazár boltjában. Ma erre van szüksége, holnap arra. A boltban ezt is megkapja, azt is. Tehát oda megy. Oda viszi keresményét. Ha nincs keresménye, oda viszi bőrét. Keresményét elszedik tőle, bőrét pedig lenyúzzák.

Bolt sok van a falu nagyságához képest. De egyik a másiknak versenyt nem csinál. Úgy árul mindenik, mintha karteliben volnának. A mérték is mindenikben egyformán hamis.

A bolti hitel persze váltó-hitellé alakul át egy bizonyos összegen túl. A váltó pedig a rutén-vagyon halálos ítélete, mely ellen nincs fölebbezés.

Úgy kell képzelni ezeket a boltokat, mint valami szivattyútelepet, melynek csatornái és szívó ágai benyúlnak a rutén tűzhelyébe, pajtájába, gyümölcsös kertjébe és földjébe. Ami ezeken a helyeken fogyasztatik, az mind a bolti csatornán folydogál oda és ami termeltetik, azt mind a bolt csövei szívják föl.

Ekkép a rutén mindig a kazárnak keres. Ha eszik, ha iszik, ha vásárol, ha elad, ha dolgozik, ha marhát nevel: mindig a kazárnak keres. A procedura a boltban is ugyanaz, mint a korcsmában, vagy mint a feles-marhánál. Kezdődik szép szóval, végződik dobbal. Így lett a Rutének földje a Kazárok földjévé.

A legelő-uzsora egy húron pendül a többi uzsorával. A birtokrendezéssel elkövezték azt a bűnt, hogy a nép által századok óta használt legelőket belemérték az uradalomba. A rutén köz-

birtokosságnak jutott legelő vagy hozzáférhetetlen helyen van, vagy igen kevés. Saját legelőjükön még azt a silány állattenyésztést sem üzhetik, amely ott látható.

Hegyvidéki népnél a legelő életszükség. A mostoha talajon kevés gabona terem. Ez a hiány csak marhatenyésztéssel pótolható. Már pedig legelő nélkül nem képzelhető marhatenyésztés.

Az uradalomnak sok jó legelője van, részint az erdők között, részint az erdőségek fölött, részint az alpesi zónában. De az uradalom idegen tisztjei nem folytatnak állattenyésztést. A legelő tehát bérbé adatik.

Azonban nem a parasztnak adják a beamterek bérbé, hanem a kazárnak. Miért? Úgy hiszem, kényelmi szempontokból. Könnyebb, gyorsabb, egyszerűbb az üzlet egy kazárral, mint *harminc* ruténnel; vagy *húsz* kazárral, mint *hatszáz* ruténnel.

Az uradalom legelő-területe mintegy harmincezer hold. Ha ezt a parasztság, mint olcsó bérletet megkaphatná: a néppusztulás egyik kútfeje be volna dugva. De a paraszt nem kap bérletet az uradalomtól. A tiszt urak unják a sok vesződséget. Annyi emberrel alkudozni, egyezsége lépni, tenger fáradtság. Ellenőrzésnél, pénzbeszedésnél megnehezítettnek a könyvvezetés, a pénztárkezelés, az elszámolás. Sokkal egyszerűbb a kazárnak adni bérletet, aki száz holdakra reflektál, mint a parasztnak, aki csak 2-3 holdat venne ki.

Lehetne ugyan figyelmeztetni a népet, hogy álljon össze falunként, vállaljanak egyetemleges felelősséget s a terhet osszák föl maguk között. De minek? Miért fájjon nekik a nép feje? A kapacitáció szintén bajjal jár. Ez egy lépés volna arra, hogy valamit törődjenek a nép sorsával. Minek az? Itt a kazár. Váltót is ad, jótállókat is hoz, élőleget is tud fizetni.

A legelő tehát a kazár. főbérlő kezén van. Ez aztán nem sajnálja a fáradságot, hogy a nép között, egyénenként reparticipiálja a területet. Nem is képzei az uradalom tisztikara, hogy ez a művelet milyen egyszerű. A kazár kihirdeti a faluban, hogy ennek, vagy annak a dúlónek ő a bérlője. Pár óra alatt Összegyűl a nép, körülsergeli a bérlőt, bemondja marha-lét-

számát, megállapodnak az árban, nevük aláírása mellett megnyomják a keresztet s punktum. Ezért a munkáért kap a kazár kerekszámban száz percentet. Kibérli a területet ezer forintért s albérlésbe s adja a parasztnak kétezerért.

Ha nem fizet a rutén, annál jobb. Mert ez esetben az adósság váltóvá alakul. Veszteség sehogy sem éri a kazárt, mert a bérszerződés szerint a rutén legelő-marhája kézi zálogul szolgál.

Amint látható, a kazár kezében a legelő is árú. Forgalmi cikk. Miként a pálinka, miként a bocskortalp, miként a liszt. Átveszi a nagyüzletből és átadja a fogyasztónak. Legelőt bérel anélkül, hogy marhája volna. Miként, hogy pálinkát vásárol, anélkül hogy meginná. A haszon az övé, a kár a paraszté.

Földművelésügyi kormányunknak ez a fonák bérleti viszony tűnt fel legelőszőr. Az akció első lépése tehát abból állott, hogy már 1897-ben az államkincstár vett az uradalomtól 12622 holdat, azzal a szándékkal, hogy albérlésbe adja a népnek és azzal a tervvel, hogy ez az első kísérlet sikerrel jár, az összes bérbeadható területet átvegye.

Ezen szándék foganatosításához adatokra volt szüksége. Meg kellett tudnia, hogy mennyit vehet be az albérlésekből, s mennyire fizetőképesek a bérlők? Így bízott meg egy esperes is az adatok gyűjtésével.

Az esperes egy igen tiszteletre méltó ember, aki elvállalt feladatának lelkiismeretesen szokott megfelelni. Községről községre járt, összeírta a lakosság szükségletét s gyűjtötte az adatokat a bérbevett terület értékesítése szempontjából.

Alig tért haza körútjából, megjelent nála a kazárok két megbízottja s arra intette a lelkészt, hogy ne folytassa tovább megkezdett működését, mert ez a hitsorsosok érdekeit sérti, akik között vannak jó emberek is, de vannak *rosszak* is. Ha a parochia fel talál gyűlni: a földművelési kormány nem építeti újra.

Ezen fenyegetés következtében az esperes visszalépett a további közreműködéstől. Van-e erről akta a földművelési kormánynál, nem tudom; de nekem szavahihető ember beszélt a

helyszínén s az állattenyésztési osztály vezetője, akit levélben értesített az esperes, meg fog engem a magam igazában tartani.

Senki se csodálkozzék azon, hogy a fenyegetésnek sikere volt. Azon a vidéken jól tudják, hogy a verebesi lelkész egy alkalommal licitálni merészelt a Beszkid-havasok legelőjének egy részletére. A kazárok nagyot néztek a «jövevény»-re, aki az ők gabonájába vágja sarlóját. Ez megsértése egy régen élvezett monopóliumnak. Az árlejtés után, három év alatt, két ízben gyűjtötták fel a parochiát – ismeretlen tettesek.

Az alsó-verecei esperes szintén licitált egy kaszálóra, melyet azelőtt a kazárok béreltek. Tűzkár ellen biztosítva volt. Nem is gyűjtotta fel senki. Hanem volt egy pár Orloff-féle ügető lova. Gazdaságának szemefénye, tenyésztésének büszkesége. Nem ok nélkül remélt szép summa pénzt utánuk. Ezeknek a drága lovaknak éjszaka idején kivágták a nyelvét – ismeretlen tettesek.

Az alsó-bisztrai lelkész, a galíciai mintákra hitel- és fogyasztási szövetkezetek létrehozásán kezdett fáradozni. Ennél is megjelent két kazár a többiek nevében és kérte, hogy ne kezdjen olyan mozgalomba, amely őket megkárosítaná a verseny által. A lelkész elutasította őket, biztosítván, hogyha ő vissza is lépne, amit különben nem tesz, akad rajta kívül akárhány, ki a mozgalom élére áll. Rövid idő múlva négy helyen gyűjtötták föl a parochiát, úgy, hogy a család életveszélyek között menekült meg. Itt is ismeretlen tettesek működtek.

Egy laturkai paraszt éjjeli szállást szokott adni a volóci fűrésztelephez fát fuvarozó galíciai parasztoknak s el szokta látni őket szénával, zabbal, istállóval. A kazár korcsmáros tiltakozott ezen «visszaélés» ellen, mely őt megkárosítja. A parasztnak, miután nem hederített a tiltakozásra, felgyűjtották házát, pajtáját, szénakazlait – ismeretlen tettesek.

NEMZETI SZEMPONT.

Idáig vázlatokat írtam a helyzetről. Szürke képeket rajzol-gattam szürke alapon. Festésre, színezésre nem volt időm. Ameny-nyit elszakíthaték rendes foglalkozásomból, csak annyi időt szent-tem ezeknek a rajzoknak.

Ide-oda kanyargó vonalaimban van-e élet? Gerinc, agyvelő, vér van-e ezekben a képekben? Tudnak-e beszélni, fognak-e hatni, van-e bennük meggyőző erő?

Csöndes visszavonulásban, mentve a napi élet zaklató köve-teléseitől, talán nyújthattam volna erről a tárgyról rendszeres, kidolgozott művet. Valami egészet. Olyas valamit, amit könyv-nek lehet nevezni. Így azonban csupán futó árnyképeket vetíték az olvasó elé s érző szívére és képzeletére bízom, hogy azoknak életet és színt adjon.

Vázlataim, úgynevezett alaposságra nem tartanak igényt. De azt sem hiszem, hogy felületesek volnának. Az elfogultságtól pedig szigorúan tartózkodom. Szívemet oda vittem az ínséges nép közé, de gyűlöletet nem vittem a kazárok közé. Az igazságot kerestem, mindig a valóság szemüvegével.

Törekvésem ez volt idáig, hogy hű képét adjam a viszonyok-nak. Ha a képben fölismerhetők a népnymor okai: akkor nem írtam hiában.

Egy élő, működő, hasznos organizmus pusztulása mindig fáj-dalmat kelt. Az eperfától, mely alatt valamikor játszottunk, s melynek árnyékában egykor nagyanyánk töltögette vendégei számára a tejes-kávét, nehezen válunk meg. Még egy kutyától

is nehezen válunk meg, ha életéhez emlékek fűződnek. Rosszul esik tudni, hogy az élő test holt tárgyává változott át.

Ismerjük a nagy törvényt. Tudjuk, hogy nem túr kivételt. Vigasztaljuk is magunkat, hogy a halál is életfolyam. Átváltozás egyik működési körből a másikba. Ma mint csont, holnap mint mész és foszfor; ma mint vér, holnap mint vas, víz, só teljesíti feladatát a Mindenség laboratóriumában. Ezt mind tudjuk.

De érezzük, hogy a dolog nem egészen mindegy. Minden űrt betölt a természet. De nem mindegy: a régi eperfa áll-e még a kis udvaron, vagy szerbtővis nő a helyén? Nem mindegy, hogy a rutén nép teljesíti-e a hegyvidéken a polgári kötelességeket, vagy a kazár- éli ki a földet, hogy onnan aztán tovább hatoljon?

Ha arról volna szó, hogy a kipusztuló haszonfa helyén más haszonfa nő: tétlenül is nézhetnők a változást. De a rutén organizmust egy év-ezred kapcsolta be a magyar nemzet testébe. Életközösséget fejtett ki köztünk a hosszú idő. Azonos lett a vérkeringésünk. Eltanultuk egymás szokásait. Harcoltunk, véreztünk egymás mellett. Szenvedtünk a közös csapások alatt.

A kazár pedig idegen. Más a szokása, mint nekünk. Más az erkölce is. Más az életmódja, a célja, a vágya. Nem a néppel él, hanem a népen. Nem azt az ételt eszi, nem azt a munkát végzi, nem azt a ruhát viseli. Hazafias ösztöne nincs. Még állami sincs. Csupán utilitárius ösztönei vannak.

Mindegy-e, ha a libanyáj helyett a görény marad meg, mely a nyáját elpusztította? Avagy mindegy-e, ha a felfalt juhsereg helyett egy farkas-csorda marad birtokunkban?

Bármely szempontot vegyünk figyelembe, akár közgazdaságit, akár biológiaiit, akár etikait, akár nemzetit: a hegyvidéki akciót mindenáron meg kellett indítani. Hangsúlyozom, hogy mindenáron és hangsúlyozom, hogy *nemzeti* szempontból is.

Hazánkban négszázezer rutén lakik. Galiciában két és fél millió. Bukovinában egy fél millió.

A Beszarábiában, Ukrániában és Podoliában lakó 16 millió rutént maholnap feldolgozza az orosz. Iskolájuk immár nincs. Ha-

tóságaikkal nem érintkezhetnek anyanyelvükön. A közérintkezés terén is rohamosan terjed az orosz nyelv. Az orosz kormány vaskeze megragadta azt az időt, mikor még fejletlen volt a rutén öntudat s az eloroszosodás ott már csak rövid idő kérdése.

De a galíciai rutén képviselőket küld a bécsi birodalmi gyűlésbe. A rutén iskolák száma meghaladja a lengyel iskolák számát. A négy rutén nyelvű gimnáziumban rutén középosztály fejlesztetik. A külön iskola, külön vallásfelekezet és külön nyelv megtermi a külön felfogást, külön vágyat, külön politikai szervezkedést is. Az osztrák politikai élet logikájához tartozik, hogy maholnap külön rutén autonomikus mozgalmakról olvasunk. Ez a mozgalom nagyon is közel kapná a mi ruténjeinket.

E pillanatban ugyan egy jel sem mutat arra, hogy a mi ruténjeinkben fogékonyság volna a galíciai irányhoz való csatlakozásra. Ellenkezőleg. A partikularizmusnak egyetlen vonását sem voltam képes köztük fölfedezni. Én ott csak ruténül beszélő magyarokat találtam. Intelligenciájukat papok és tanítók alkotják. Ezek pedig valamennyien tős-gyökeres magyarok. Társasági és családi nyelvük egyaránt magyar. Irodalmunk emlőin nőttek fel. Magyar iskolákban tanultak. Magyar úri, művelt nőket vesznek feleségül.

Egy szóval, tetőtől-talpig magyarok. Nem politikából, nem számításból, nem opportunizmusból magyarok, hanem igaz, jó magyarok, miként a székely, miként a kún, miként az örmény, miként a művelt zsidó – születésüknél, vér alkatuknál, jellemükénél és egész mivoltuknál fogva. Magyarok, annál a mindenható ambicionál fogva, mely miatt szerencsétlennek éreznék magukat, ha nem magyarok volnának. Magyarok, a természeti törvények azon ellenállhatatlan erejével, mely a fajjelleget hozzáforsasztja az élethez és annak minden nagy értékéhez.

Ennek az intelligenciának tulajdonítható, hogy a rutén nép magyarul érez. Szívből örül az államiskolának; felekezeti iskoláiban is magyar a tannyelv néhány év óta; büszke, ha gyermeke magyarul tud s ha a honvédségnél megtanult néhány magyar szót, azt örömmel ismételteti, hogy el ne feledje.

Kell-e több magyarázat ahhoz, hogy az akciót *nemzeti* szempontból is mindenáron meg kellett indítani? Szabad volt-e halogatni az ügyet? Szabad-e krajcároskodni? Szabad volt-e azt a népet tovább is magára hagyni, hogy vagy kivándoroljon, vagy végső kétségbeesésében pánszláv izgatások martalékaul dobja oda magát?

Fölismerni ezt a helyzetet és még sem tenni semmit: ez annyit jelentene, mint korunk felelősségét az eljövendő századok átoksúlyával megterhelni.

A nemzetiségi eszme, íme arra készül, hogy fölmarcangolja hazánk testét. A túlzók rávetették magukat Szent István ezer éves palástjára, hogy azt széttépjék.

Elbolondított *tótjaink* Szvatopluk birodalmát emlegetik s annak tartalmát Morvából, Sziléziából, Csehországból, Galíciából és Felső-Magyarországból akarnak adni. Ábránd, melynek valószínűsége lehetetlen. De minket még az ábránd is gyöngít.

Elbolondított *oláhaink* pedig Dákóromániát emlegetik, melynek tartalmát adna Oláhország, Bukovina és Magyarország keleti része a Tiszáig. Ez is ábránd. Ennek a megvalósulása is képzelhetőség. De erkölcs-politikai egységünket ez is gyöngíti.

A *délszlávok* Nagyszerbiáról álmodoznak. Horvátország, Szerbia, Bosznia, Montenegro, Dalmácia igen egy nyelvet beszél. Ez az álom kiszakít a papíron hazánkból egy nagy és értékes földdarabot.

Körös-körül vagyunk tehát véve ködképekkel. Láthatárunk csupán a székely bércek fölött tiszta. Határaink egyéb részein ellenséges indulatú fajoknak van kiszolgáltatva hazánk őrzete. Fajoknak, akiknek hazafiságára nem számíthatunk, de akik szomszédos állami organizációkban találnak támaszt ábrándjaik élesztésére.

Vegyük ehhez az osztrák népekben mutatkozó faj-energiák bomlasztó hatását. Ne feledjük, hogy egy tévelygő közjogi rend szorosán összekapcsolt minket Ausztria politikai és gazdasági életével. Ez a kapcsolat az érintkezés ezer szálát állandósította meg. Ezek a szálakon, miként a villamos erő a sodronyon,

vámmentesen tódul reánk nemcsak az osztrák gyártmány, hanem az osztrák gondolatvilág is.

Az eszmének megvan a maga ragálya; a népnek megvan a maga fogékonysága. A germán eszme átragad a szászokra és a bánáti svábokra; a szláv eszme a tótokra és a szerbekre. A tartományok föderatív törekvésében nemzetiségeink partikulárizmusa igazolást talál s a német nemzeti párt «los von Österreich!» – jelszava úgy hat a dákoromán eszmére, mint a szél-fuvallat a hamvadó üszögre.

Ilyen körülmények között a magyar politika legfontosabb feladata: megerősíteni számban, vagyonban, intellektualitásban azt a fajt, amelynek érdeke és érzelme összenőtt a haza történelmi fennállásának létszükségével. Ennek a feladatnak mindent alá kell rendelnünk. Egész jövődönk a politikai és kulturális egység megőrzéséhez van fűződve.

Már most ott áll fajpolitikánk rendelkezésére egy négyszázezer lelket számláló határszéli nép, mely rutén nyelven beszél, de magyarul érez. Ezt a népet rohamosan pusztítja egy bevándorolt, idegen elem, mely hazafias és erkölcsi szempontból megbízhatatlan.

Van-e a pillanatnak fontosabb feladata, mint azt a magyarul érző népet egyfelől kiragadni a pusztító elem karmai közül s másfelől nyelvére nézve is beolvasztani a magyar faj testébe?

A MAGYAR ZSIDÓKHOZ.

Jól jegyezzük meg: a rutén *akar* magyar lenni. Gyermekeit örömmel taníttatja a magyar nyelvű állami és felekezeti iskolában. Aki e nép közül kiválik tanulása által és pap, vagy tanító, vagy tisztviselő lesz: minden ízületében magyarnak vallja magát. A szeparatistikus törekvésnek egyetlen paránya sem mutatkozik a rutének között. A liturgia nyelve is magyar lehetne ott minden fennakadás nélkül, ha kormányunk nem félne a saját árnyékától s azzal a nemzeti energiával kezelné *ezt* a kérdést, mellyel az államférfiak nevüknek díszít s emléküknök hálát szoktak biztosítani.

Azonban, hogy magyarrá legyen a rutén: ahhoz egy minden tekintetben jól átgondolt, pontosan körülírt, helyesen és szerezettel vezetett állami akcióra van szükség. Meg kell győzni ezt a népet arról, hogy a magyar haza neki gondviselő édesanyja. Úgy kell cselekedni, hogy odaadó, határtalan hálát érezzen a magyar haza iránt.

Ez az akció már három év előtt megkezdődött és már is igen szép eredményeket tud felmutatni. Később rátérek s olvasóim meggyőződnek, hogy ez az akció felkarolta mindazt a gazdasági és erkölcsi tényezőt, amely alkalmas egy népet egyfelől megmenteni, másfelől a magyar fajba beolvasztani.

Ennek az akciónak, ha nem is célját, de eszközeit és irányát sokan félreismerik. Sokan készakarva félremagyarázzák s ezzel megfosztják a sikernek attól a bázisától, mely a közhangulat egyöntetű erejéből áll.

A félreértésen nem csudálkozom, mert az akció nem került soha a nyilvánosság elé a maga teljes mivoltában. A Munka-

cson tartott tavalyi közgyűlésről közöltek ugyan a hírlapok értesítést, de ez a közlés nemcsak *hézagos* volt, hanem sok tekintetben *irányzatos* és némely részében hemzsegő a *ferdítések*től.

De ha nem ütközöm meg ilyenformán a félreértéseken: annál inkább elítélem és kárhoztatom a félremagyarázást, mert egy olyan fontos nemzeti ügyben osztani meg a közvéleményt, ahol csak mindnyájunk egyöntetű és lelkes támogatása biztosít teljes sikert: ez a könnyelműségnek és rosszakaratnak, még nálunk megszokott példáit is felülmúlja.

Ha tehát leírtam főbb vonásokban a helyzetet: le fogom írni az akciót is egész mívoltában, ezzel remélvén a félreértéseket eloszlatni és a ferdítéseket megcáfolni. Ezzel a leírással talán megtudom győzni az olvasót arról, hogy az akciónál *Egán* nélkülözhetetlen. Mikor tehát a német-zsidó és a magyar-zsidó lapok *Egánt* alaptalanul támadják, kissebbítik, becsmérlik: akkor voltaképpen magán az akción ejtenek vérző sebeket.

És itt kikérem magamnak a farizeuskodást. Ne mondják nekem, hogy barátai az akciónak és hogy csupán az *Egán* eljárását hibáztatják. Nem igaz. A valóság az hogy nem tetszik nekik az akció; de mivel azt kimondani nem merhetik, mert szemközt találnák magukkal az egyetemes magyarságot, ennél fogva belebojtorjándoknak *Egánba* amiként belebojtorjándoknának, ha nem volna ott *bárkibe*, akinek működéséről föltehető a *siker*. Igenis, hallgatnának, sőt talán dicséretekkel is elhalmoznánek egy olyan férfit, aki sine curának tekintené megbízatását, s tessék-lássék módon teljesítené hivatását. De zsidó Indexre kerülne bárki, ha komolyan munkához lát, hogy ezt a szerencsétlen népet a kazár rabiga alól felszabadítsa.

Appellálok a zsidó vallású magyarok igazságérzetére és hazafiságára és kérem őket, ne üljenek föl az érintett lapok célzatos közleményeinek. Később látni fogják, hogy az akcióban nyoma sincs zsidó-üldözésnek. Addig pedig vegyék fontolóra, hogy milyen nagy méretű magyar érdek fűződik ehhez az akcióhoz.

Négszázezer lelket tehetünk azon a vidéken rövid idő alatt

magyarrá! Igen nagy szó ez. Horderejéről nem is lehet számot adni. A magyar faj nagy túlsúlyát jelentené ez számszerűleg is. A nemzetiségi izgatás egyik méregfogát azonnal elveszítene. Sokkal többen volnánk, mint ők együttvéve valamennyien.

De nemcsak a rutének dőlnek karjainkba ily akcióval. Egy turócszentmártoni lap már ily című cikket közölt: Kérünk egy Egánt! Az akció kiterjeszthető az egész felvidékre és átvihető az erdélyi Kárpátokba. Milliók fogják észrevenni, hogy a magyar haza gondjaikat viseli. Milliók szívében ébred hála a magyar uralom iránt. És ha megjelenik a *tót* és oláh izgató, hogy tele hazudja lelküket: milliók fogják elutasítani, mert vagyonukat, jólétüket, boldogságukat, kultúrájukat egy magyar akciónak köszönhetik.

Sokat elmélkedtem a nemzetiségi kérdésről. Ifjúságom éveiben azt hittem, hogy a *szabadságban* rejlő nagy erők önként megoldják a kérdést. Később a magyar *társadalom* nagyszabású szervezőjébe vettem reményemet s érezhető hatásokat vártam a magyar kultúregyletektől. De a tapasztalat arra tanított, hogy nemzetiségeink a szabadságot visszaélésekre használják föl; társadalmunknak pedig még ellenőrző képessége sincs, annál kevésbé beolvastó, vagy legalább szelídítő ereje.

Azonban mindig éreztem, hogy valamit tenni kell történelmi fennállásunk biztosítására s azt is láttam mindig, hogy *eredménnyel* lehet tenni, mert a néptömeg rétegében a faji öntudat még nincs felébredve. A kérdés tehát abban kulminál, hogy mimódon lehet *ama néptömeg lelkéhez igazán hozzáférti?*

Az *iskola* elégtelen, mert igaza volt Kossuth Lajosnak, hogy mikor az iskola szemközt áll a tűzhellyel, akkor a tűzhely a győztes. A *közigazgatás* is elégtelen, mert arra a feladatra, hogy szívet hódítson és hagyományokat alakítson át – ha még olyan jó volna is, amilyen rossz – merevségénél és hivatalos formáinál fogva nem képes.

Nos hát, ezt a nehéz kérdést megoldotta *Darányi Ignác* földművelési miniszter.

Gazdasági téren a nép leginkább megközelíthető.

A jótéteményt itt érti meg leghamarább és legbiztosabban. A szegény parasztnak nincsenek eszményei. Gondolatvilága a kenyér körül csoportosul. Aki megélhetést biztosít neki: az megnyerte őt. Ahhoz bizalommal van; aziránt hálát érez; azt nem csalja meg. Annak tanácsát követi, kívánságát teljesíti. Ahhoz ragaszkodik; azt megszereti; elismeri őt egy szuperiorius lénynek; nem tágít mellőle sem jó, sem rossz napjaiban.

Ismerem az oláh népet. Egész lelkemből meg vagyok győződve, hogy a *Darányi* akciója az oláhoknál éppen olyan eredményekkel járna, mint a ruténeknél. Ott is olyan népszerű lenne az «államszki» bank, «államszki» bolt, «államszki» iskola, «államszki» olvasó-egylet, «államszki» tehén, mint a rutén vidéken. Ezzel együtt népszerű lenne az állam, annak tisztikara, törvénye. Az állammal együtt a magyar faj, melyet a nép a dolgok élén lát s melynek saját gazdasági és intellektuális előmenetelét köszönheti.

Az ilyen akció legjobb hullámtörője az izgatásnak. Egy ilyen akciónál *tények* cáfolják meg a *szavakat*. Itt a *valóság* áll szemben az *Ígérettel*; az *állapot* nyugalma a *kilátás* izgalmaival.

Az eredmény nem kétes. Mikor száz ember boldogulását látja a másik száz: akkor már kétszáz van megnyerve az ügynek. Ez a kétszáz hozza a másik kétszázat. Ez egy termékenyítő görgeteg, mely megindul a Beszkidek csúcsáról, körüljárja a Kárpátokat s valahol a Kazán-szorosnál áll meg. Ha úgy foly, mint kezdődött, azzal a lelkiismerettel, buzgósággal és tudatossággal: ötven év múlva magyar dal zeng bérceink között mindenfelé.

Szabad-e hát azt a buzgóságot gyűlöletes kritikával lohasztani? Szabad-e a nemzetiségi kérdés ezen *egyetlen* célra vezető megoldásának lehetőségét már csirájában megfojtani?

Gondját viselni hitsorsosainknak: nemes kötelesség. Ez a kötelesség a kazárok irányában nem nyilvánul. Irtózatosságot lelki sötétségben élnek s fáklyát nem gyújtott nekik a P. Lloyd

soha. Ellenben nyitott szemmel nézte végig azt a rombolást, mit a kazár véghez vitt. Túrte hitsorsosainak bűneit. Nem jajdult fel az égbekiáltó uzsora áldozatainak nyomora miatt.

De mikor közelélp az állam, hogy beavatkozásával enyhítse a helyzetet és intézményeket alkot abból a célból, hogy a népszarolás iparszerűleg űzött mestersége megtörjék az intézmények körfalán: *akkor úgy-e, Darányi*-ből Herr Doktor lesz aki nem méltó az állására és *Egán* ellen, mivelhogy ő az akció legjobb katonája, irtó háború indul?

Bocsánatot kérek, de *nem tiltakozni* a demoralizáló és elszegényítő hatások ellen; azonban *feljajdulni*, ha az ellensúlyozás céljából védgátak emeltek: ez, ha öntudatos, akkor keveset különbözik a cinkosok bűnszövetségétől; ha pedig Öntudatlan, akkor frivol akadálygördítés egy nehéz és becsületes munka elé.

Teljes tisztelettel hajlok meg a vallásos meggyőzések előtt. Azt is koncedálom – ámbár nem keresztény felfogás – hogy melegebben érezzünk azok iránt, kiket a hitágazat szálai hozzánk fűznek. De néhány ezer bevándorolt ember kedvéért, akik nem igaz polgárok, akik csalásból, hamisításból, szarolásból és uzsorából élnek: talán csak még sem engedhetjük elpusztíttatni a földnépének százazreit? Ahhoz már csakugyan a végletekig fokozott felekezeti elfogultság kell, hogy néhány ezer olyan ember piszkos és bűnös üzérkedésének a nyugalmaért, akiket Wahrmann is söpredéknek nevezett, félben maradjon az az akció, mely egyelőre négyszázezer szlávot van hivatva magyarrá tenni s ha kiterjesztik, a hegyvidéki tótokat és oláhokat is.

A zsidó vallású magyarok meg kell, hogy engem értsenek! Békés, csöndes, zajtalan úton íme a földművelési kormány vezetése alatt egy mozgalom indult, mely gazdasági és nemzeti problémát old meg. A mozgalom nem érint *jogos* érdeket sehol. Nem árt semmi névvel nevezhető *tisztességes* keresetnek. Nem üldöz senkit. Ellenben a magyar faj megerősödésének mérhetetlen látkörét nyitja meg.

Szabad-e egy ilyen mozgalomnak útját állani? Nincs-e

igazam, ha állítom, hogy korunknak nincs ennél fontosabb történelmi, gazdasági és faji érdeke? Nem jogosult-e kikiáltani, hogy, *aki ebben az akcióban nincs velünk, az a magyar nemzeti állameszme ellensége?*

Mihelyt mindenki fölismerte ennek az akciónak a mivoltát: nem alapos-e a remény, hogy harcba megy érette az egész magyar faj? Legyen zsidó, legyen keresztény, legyen nagyúr, legyen szegény legény; de aki nem a végből érinti meg ezen akció zászlóját, hogy azt megcsókolja, hanem a végből, hogy azt letépje: azzal szemben minden magyar ember köteles a zászlót megfordítani s éreztetni vele a rúdnak teljes súlyát.

A KÍGYÓ ELNYELI A BÉKÁT.

Kóborlásaim közben egy alkalommal gyalogosan jártam meg *Bálványos* várát, melyben az Árpádok koronáját Apor vajda rejtegette egykoron, s mely vár innen-onnan ötszáz év óta fekszik Romokban. A törmelék között rozmaring-szálla akadtam. Azon a helyen lehetett valaha az Apor kisasszonyok virágos kertje. A várból átmentem a torjai *Büdöshöz*, onnan a *Holt-tóhoz* és a *Szentanna* tavához. Az ösbükkösben, a Holt-tó és a Szentanna-tó között valami gyermeksírás-féle vonta magára fi-

Megállottunk, körülnéztünk, hallgatóztunk. A *visitas* ismétlődött. Karatnai székely vezetőnk, amolyan erdőlő és pásztorkodó ember, azt mondta, hogy az nem gyermeknyávogás, hanem kígyó szívja be a kecskebékát s a béka sír olyan keservesen.

Ezt a dolgot mindenáron meg akartam látni.

Társaim kinevettek. Mit látsz rajta?

Régen volt. Iskolás fiúk voltunk. Engem selyem-gyermeknek hívtak és kényeztettek a nagyobbak.

Aki leginkább kényeztetett, most ott porladozik az angyalosí temetőben. Hírlapíró lett volt belőle és képviselő. Aztán haza ment parasztnak. Megfogta az ekeszarvát, a kapanyelét, s vállára vette a köblös zsákot. Újság nem járt a házához. Napi munkája után, ha ellátta a marhákat, olvasott egy-két órát. De csak két könyvet. A bibliát és a Kossuth iratait. Szellemi életének ez volt a mindensége. Úgy hiszem, nem is kell ennél több.

Ez a barátom pártomra kelt. Hagyjátok, hadd nézze meg azt a kígyót s azzal leheveredett egy bükk tövében. Vele a többi is. Én a székellyel cserkészni indultam a hang után.

A székely biztosra ment. Nagy erdőben a fák miatt igen zavaros a hanghullám. Nem onnan jön, amerről hallatszik. De a székely ismerte a hang tekervényes útját. Nyílegyenesen vezetett egy levágott fához.

Ott kell lenni, suttogta halkan. Nagyon szeret a kidöntött fán nyújtózkodni. Onnan szokta meglesni a prédát. A béka csak a földön «netez» (vigyáz, figyel) s nem is alítja (sejti), hogy a veszedelem a fáról csap reá.

Nesztelenül lopóztunk a fához s csakugyan ott volt a kígyó a törzsön. A békának csak a feje és a két első lába volt kinnt. Testének többi része már el volt nyelve. A kígyó nyaka és törzsének eleje fel volt puffadva, mint valami daganat.

A ragadozó úgy el volt foglalva zsákmányával, hogy nem vett minket észre. Így aztán színről-színre láthattam azt a kínos és ocsmány tüneményt, amint az áldozat kegyetlen végzetességgel tűnik el a martalóc torkában, anélkül, hogy a panaszos sírásán kívül, az élethez való jogát egyetlen mozdulattal is védelmezné.

Martalékát elevenen nyelte el a bestia.

Végig néztem, amint eltűnt az áldozat feje egy utolsó jajkiáltással, azután a térde, lábszára, körme.

Csend lett.

A kígyó gyűrűzete működött csupán. Szívta az áldozatot lejjebb és lejjebb, mint egy kérlelhetetlen gép. A kidagadt testen látható volt, hogy hol jár az áldozat.

Kis vártatva a székely oda lépett s fejszéjével, közvetlen a daganat előtt, ketté vágta a kígyót. Aztán lefejtette a kígyótokot az áldozatról. A béka még élt. El volt alélva, mozdulni sem tudott, de élt. Kis szíve dobogott a hóna alatt. «Kutya baja sem lesz annak, úrfi» – monda a székely «alítva», hogy tőprenkedem a sorsa fölött.

Ez a régi emlékem újult föl a Kazár-földön.

Az áldozat itt sem vergődik. Egyszerűen fölszívódik és elnyeletik végzetének kérlelhetetlenségével. Aztán csend lesz.

Az uzsora kígyó-teste rácsavarodik erre a népre. Ólálkodva csúszik oda a rém. Simán, nesztelenül fonja körül az áldozatot.

Az éjszaka következetességével és zajtalanságával lepi meg. Izgalom és láрма nélkül és sötéten és biztosan: éppen miként az éjszaka, midőn ráborul a tájékra. És hidegen és némán és észrevétlenül, miként a kígyó. Nem bátor, nyílt tusában; nem verekedés közben; nem bajvívó harcoknak vakmerő támadásával. Hanem meglopva azt az időt, mikor az áldozat már elalélt, élet-erőt és erélyt veszített; mikor az ellenállási képesség már elszállt. Mikor kialudt a tűz a keblekből és lesorvadt az izom a karokról: akkor csavarodik a hulló ama vidék népére.

Van-e menekülés?

Irtózatos gyűrűzet fonódott a nép testére tetőtől-talpig. A gyűrűk neve: pénz, közvetítés, bolt, korcsma, cukrászda, feles-marha, legelő. A gyűrűk mozgató izomzata: hitel, pör, hamis tanú, hamis eskü, váltó, végrehajtás, árlejtés. A gyűrűk munkaterménye: megfulladás.

Bűnjelek nélkül megy végbe a bűn. Bot, kés, gyilok, golyó, nem szerepel. Az áldozat úgy tűnik el a szörnyeteg torkában, hogy testén az erőszaknak nyoma sem marad. A gyűrűzet, sebek és vérfoltok nélkül sajtolja ki belőle az életerőt. Volt; nincs. Elsorvadt. Átment egy gazdasági enyészetbe, miként a hulló levél átmegy a feloszlásba.

És csend lesz.

Az egész folyamatnak csak kezdete van és vége. Egy önműködő sülyesztő az egész, melynek egyensúlya megzavartatik a rálépés által s mely aztán ereszkedik és száll mind lejjebb és lejjebb, jóformán zökkenés és fennakadás nélkül, a nehézségerő másíthatatlan kényszerével. Az áldozat lassan, következetesen, mintegy megdermedve, ellenállás nélkül merül a mélységbe, miként az a nyomorult béka a kígyó torkába. Nem hánykolódik, nem küzd, nem vergődik. Csak nyöszörög fájdalmasan. Ennek a haláltusának borzalmi nem is volnának, ha olykor egy-egy jajkiáltás nem volna hallható, amint elszéled a hang az erdők között, a végtelenség árnyában.

Ezt a jajkiáltást hallotta meg *Darányi* Ignác földművelési miniszter.

Első gondja volt a hitbizományi uradalomtól állami bérletbe venni 12,622 kat. hold földet, ugyanolyan árban, amint azt a kazárok bírták. Ebből legelő és rét 9500 hold; legelővé és kaszálóvá alakítható szántó 3000 hold. A többi belsőség. A bérbé vett terület kisebbik része több község határában fekszik. A nagyobb rész, 8022 kat. hold tiszta alpesi legelő a havasok ormózatán.

Az állami bérlet kiosztatott a földművelő nép között. A kiosztást már *Egán* végezte, mint a miniszteri kirendeltség főnöke. Szabály volt a kiosztásnál, hogy csak földművelők kapjanak albérletet és mindenik csak annyit, amennyit a tulajdonában levő marhalétszámmal kihasználni képes. Ezen szabály az üzérkedés lehetőségét kizárta.

Ez volt az akció kezdete.

Ezzel az első lépéssel, egy nagy kiterjedésű vidéken egyszerre nyakát szegték a legelő-uzsorának. A föld visszanyerte a maga hivatását. Megszűnt hitelforgalmi cikk lenni. A megélhetés kútforrásává lett, holott azelőtt a népszarolás kútforrása volt.

A felállított szabály keretében minden arravaló egyén bérlethez jutott. A kazárt is megkínálták, ha *földművelő* volt, marhalétszámának arányában. El is fogadta, meg is köszönte igen sok. Több, mint harmincnak a neve van beírva jegyzetimbe. Éppen olyan feltételek mellett kapta a kazár az albérletet, mint a rutén.

Itt nem hallgathatok el egy jellemző tény.

A miniszteri kirendeltség az akció kezdetén a rutén papságot használta közvetítő szervnek a néppel való érintkezésnél. Tehát az albérletek kiosztásánál is. A kazár vezető elemek, bogot keresve a kákán, lármát ütöttek és tiltakoztak a miatt, hogy *idegen* papság jelölje az albérletre érdemes hitsorsosait.

Ennek következtében hivatalosan fölkeretett a vereckei rabbi, hogy ő jelölné meg azokat, kiket alkalmasoknak tart az albérletre. A rabbi elvállalta a megbízatást. Másnap aztán tudatta, hogy az ő hitsorsosai *nem kívánnak* részt venni az albérletben. Ez princípium dolga, ami fölött nem vitatkozom. Egy neme a

passív ellenállásnak, mely a rabbi szempontjából nem vezetett sikerre, mert följegyzéseim szerint, havasi legelőben 86 kazár vett részt 308 barommal.

Jellemző az is, hogy az alsóvereckeai szántók bérletében részesült Beer Mózes, Pinkász Hajman, Hejman Hersch és még vagy nyolc kazár. Ennél több nem is jelentkezett, dacára, hogy jó előre közhírré volt téve a bérletkiosztás napja. A többi szántót rutének kapták meg. A gazdagabb kazárok mégis lármát csaptak, hogy az állam nem mér egyenlő mértékkel.

Ezen láрма következtében, miután az uradalmi földek már ki voltak osztva, *Egán* kibérelt 95 kat. hold szántót igen *drágán* Feiman Dávidtól és Feiler Eisigtől. Tudatta a rabbival, hogy ezt a drága bérletet a rabbi hitsorsosai között óhajtja kiosztani, éppen olyan *olcsón*, miként a rutének kapták az uradalmi bérletet.

A rabbi nem reflektált ezekre a szántókra, mert nagyon ki vannak élve; tehát nem érnek annyit, mint az uradalmi föld. Ekkor *Egán ingyen* ajánlotta föl a 95 holdat, azzal a kikötéssel, hogy a gazdagabbak tegyenek annyi jót azokkal a szegényekkel, akik között ezek a szántók kiosztatnak, hogy az uradalmi majorban régóta felgyűlt trágyával hordják meg a parcellákat. Egyszersmint *ingyen* vetőmagot is ígért valamennyinek. Továbbá megígérte, hogy állami költségen körülkerteteti ezeket a földeket, hogy a termés védve legyen vadkárok ellen.

Erre az ígéretre jelentkezett 37 szegény kazár s köztük a 95 hold krumpliföld tényleg ki is osztottatott.

Másnap este mind a 37 kazár újból jelentkezett és valamennyien *lemondottak az ingyen* bérföldről és *ingyen* vetőmagról.

Kell-e ehhez magyarázat? Nem világos-e, hogy itt a rabbi tervszerű kelepécét készített, hogy belebotolják a miniszteri kirendeltség s hogy aztán némely lapban dörgedelmes írány-cikkeket írjanak az *Egán* felekezeti elfogultságáról, aki az állami akció jótéteményeiben csak keresztényeket részesít s éhomra minden reggel zsidót frustokol.

AZ ELSŐ LÉPÉS.

Megírtam, hogy az állam legelőterületet vett bérbbe a hitbizományi uradalomtól, s azt ugyanazon árban albérletbe adta a népnek.

Ez volt a népmentés kezdete. Mert ezzel menekült meg a nép a legelő-uzsorától. De ezzel nem fejeztetett be az első lépés. *Darányi* nem szereti a félmunkát. *Egán* sem szeret a felületen úszni és munkájában hézagot hagyni. A vezérlet nemes ambíciója az, hogy egy lábra állított népet adjon át a magyar nemzetnek. Nem elégszik meg tehát a beteg ápolásával. Még a fölgyógyulás sem elégíti ki. Olyan gazdasági kultúrára törekszik, mely e népet hasonló betegségek ismétlődésétől megóvjá. Fokozni kívánja a nép ellenállási képességét és a józan haladásnak erőtényezőit.

Épen ezért az első lépés munkakörébe felőleltettek a legelő-ápolásnak nálunk eddig nem ismert elemei. Megállapítottak fordák szerint a legeltetési módozatok. Területről-területre történik a legeltetés, okszerű szigorral, nehogy a havasra felhajtott hatezer darab marha egyszerre leljen el nagy területet, s azt keresztül-kasúl elgázolja és bepiszkolja.

A legelőszabály nem tűri, hogy egy csordában apró, fiatal, fejletlen barom együtt legyen a felnőttel; üsző a bika-borjúval, tehén az ökorrel. Hanem kor és ivar szerint el kell különíteni az állományt, hogy a káros izgalmat elkerülje az állat és hogy a gyengébb alkatúak megóvassanak az erősebbek üldözésétől.

Azt sem tűri a szabály, hogy egy nyájban túlsók barom halmozassék össze, mert ez megnehezíti az őrzést, a felügyele-

tet, a gondozást; a legelő helyes kihasználását pedig lehetlenné teszi.

Nem tűri továbbá, hogy delettetés, éjszakázás mindig egy és ugyanazon helyen történjék, hanem állandó kosarazást követel. A nyáját csak három napig fektetik meg egy helyen s aztán a megállapított sorrendben tovább viszik s így egy rendszeres trágyázást hoznak létre, mellyel az aljban kaszálókat teremtenek s a felsőbb területeken a legelőt kövérítik.

A források gondozatnak és itató válúkkal láttatnak el, hogy mindig tiszta, kényelmesen hozzáférhető ivóvíz álljon a nyájak rendelkezésére. A vakondtúrásokat és felhagyott hangyabolyokat, melyek a havason vastag mohabundával szoktak benőni s ezzel a legelőterületnek helyenként igen nagy százalékát teszik hasznavehetlenné, fölkapálják és a zónának megfelelő fűnemekkel behintetnek. Védfákat ültetnek, hogy a nap perzselő heve ellen árnyékos oltalmat találjon az állat. Kultúrmérnököket foglalkoztatnak a vadvizek, talajvizek és mocsaras helyek lecsapolására.

E legelőreformok között legmeglepőbb a körülbelül 4000 holdas *Fircák-havason* és az ugyanakkora *Névtelen-havason* épített két nagy védistálló. Egy-egy ilyen pajtának kétezer darab szarvasmarhára való befogadási terjedelme van. Az építkezés hihetetlen olcsósággal ment végbe. Pedig az anyag felhordása az aljerdőkből ebbe az 1400 méter magasságba nem volt tréfa. De az Egán jó ruténjai megértették a «pán főnagyságos úr» intencióját. Százával toltak a munkához igen potom napszám mellett, mert mindenik részese kívánt lenni az áldásthozó munkának. Úgy dolgoztak, buzgósággal, követelések nélkül, mondhatnám áhítattal, mintha templomokat építettek volna a zord havasok tetején.

Az időjárás ebben a magas zónában igen szeszélyes. Nagy hőséget hirtelen zivatar követ s harminc fok melegről olykor két óra alatt 4-5 fokra süllyed a hőmérsék. A nappalok forrók; az éjszakák még júliusban is hidegek. Éppen ezért kényes fiatal állat nehezen bírta ki a havasi legeltetést. A legtöbb elcsenevé-szedett. Igen sok elhullott. De a zimankós időjárás megviselte

a felnőtt barmot is. A napokig tartó esőzések alatt erőt, izmot, fagyút vesztett az állat. Táplálkozáshoz nem volt kedve. Zsugorgott, fázott, reszketett a delelők sarában és jobban elcsigázódott, mintha nehéz járomban lett volna.

A szegény ruténnek fogalma sem volt, hogy ezen a kínos állapoton segíteni is lehet. Mihelyt tehát megértette a «pán főnagyságos úr» tervét: örömmel nyúlt fejszéje, bárdja, fűrésze, fűrője, vésője után s néhány hét alatt fölépültek a nagy istállók a havasi kultúra díszére és hasznára.

Ezzel a két épülettel a legeltetés idejét másfél hónappal meghosszabbították. Korábban felhajtható most már az állat és tovább maradhat ott. Május derekán most már szól a kolomp a Névtelen-havas bercein s a pásztortüzek csak szeptember közepén hamvadnak el.

Ez az istállóknak köszönhető, hol a barom az időjárás vad-sága ellen menedéket talál.

Az oláhok és tótok által lakott havasokon nyoma sincs az ilyen védistállónak. Ha jó idő jár, vidám a barom és gyarapszik. Ha tartós a rossz idő, lesovánkodik, elcsügged, erőtlen lesz, mint a lucskos egér. Fejlődése hetekre megakad. Nyavalyákat kap a gyakori kihűléstől. Csontja vékony lesz és könnyű. Velője sorvad. Minden tápszert csak avégből dolgoz fel, hogy fejlessze testi melegét. Ez a melegfejlesztés: rohamos zsiradék-fogyasztás. Kérődzése nem nyugodt és nem is rendes. Az örökös esőben az ivóvíztől, mely a jó kondicionál kiváló szerepet játszik, elmege a kedve.

Ellenben az udvarhely m egyei székely pajtákat épít a havasokon, hogy nyáron át legyen hova menekülni a baromnak. Téltre a szénáját rakja e pajtákba s onnan fuvarozza le szánon a községbe. Ezt a székely nem tanulta sem Svájtól, sem Tiroltól. Nem is Egán magyarázta meg neki a pajta szükségét. Rájött önmagától a saját intelligenciájánál fogva. Belátta, hogy a havasi legeltetés jó eredményének ez a legelső feltétele.

No de hát azért ő székely, hogy az ilyesmire a maga belső ösztöneinél fogva rájőjön. Ha a székely rovarnak születik vala:

bizonyára róla alkották volna meg Darwinék a mimikry-elméletet, melynél fogva némely állat tartózkodási helyéhez hasonló színt és alakot ölt, hogy ezzel is oltalmazva legyen üldözőitől. Nem meglepő tehát, ha a székely pajtákát épít havasain. Csordája jó állapotban is van, mikor lekerül a havasról.

De a rutén nyájak évek előtt siralmasan néztek ki. Soványak voltak, mint a hét szűk esztendő. Tehenére, ökrére, borjára alig ismert rá a rutén. A növendék állat lábszárai megnyúltak, nyaka elvékonyodott, szarva, feje nőtt, de teste vézna maradt, majdnem átlátszó, mint egy deszkaállvány s csípőjére bátran rá lehetett akasztani a koldus-tarisznyát. Horpacának üregében elfért volna egy kölykezett macska.

Ehhez képest a változás, mióta a két istálló felépült, nagyon meglepő. Láttam különböző községhatárookban fekvő állami bérterületeken egy pár nyajat. Körülbelül tíz nap előtt hajtottak le ezek a havasokról. Egytől-egyig mindenik állat jó karban volt. Gyönyörűséggel néztük ezeket a csordákat. Tülköztek, ugrándoztak, pajkoskodtak. Kővérek voltak, mint megannyi bazsarózsa. «Földig marha» ez, valamennyi, – mondám *Natolya* tiszteletesnek, aki egyik jobb keze *Egánnak*. A tájkifejezést nem értette meg mindjárt és udvariasan hallgatott a fővárosi íróember különös megjegyzésén. Ekkor megmondtam, hogy a székelynek tömött, zomóktestű és kurtalábu állat az ideálja s azt földig marhának hívja. A magasra felnőtt kis, vékony, könnyű testű baromról azt szokta mondani, hogy «sok a lába.»

Ezalatt Egán egyedről-egyedre vette az állatokat. Nézte, tapogatta, vizsgálta őket, szakértelemmel és azzal az örömmel, mintha valamennyiben az ő zsebe domborodott volna gömbölyű zacsková.

«Alig ismertem rá erre a haszontalanra, úgy megnőtt.»

«Az a boglyas, úgy-e, Fedornak volt kiosztva?»

«Ez a kis kacér, no lásd, már vemhes. Igen korán van. Jó a táplálék és véres az állat. Kérem följegyezni, felügyelő úr, hogy ezzel az üszövel nem tartották meg az üzekedési szabályt. Ennek még a szüzgulyában lett volna a helye.»

«Nézd ezt a medencét! Látod-e benne az eljövendő generációk ösfészkrét?»

«Hát még ez a gerinc! Lineázni lehetne vele.»

«És itt ez a tejtükör. Fogadok rá, hogy megadja az évi 3000 litert.»

«Nézd csak ezt a fickót, olyan gömbölyű, mint egy cseresznyemag. És ez az apró, sima, fényes szőr, mintha kefélnek, mosdatnak, abrakolnak valamennyit.»

Mikor aztán ehhez hasonló megjegyzésekkel kigyönyörködte magát, akkor eszébe jutottak a baromvásár-idők s egy kissé elborult.

«Milyen lassú ez a vármegye. Még mindig nem eszközölte ki a vásár-napok áttételét. Ezelőtt lekerült a marha a havasról augusztus közepén. Ehhez voltak szabva a vidéken a vásár-napok is. De most ki kell ezeket a napokat tolni szeptember végére és október elejére, mert a barom csak szeptember derekán jön le a havasról. Milyen jó árakat kaphatná most a rutén! Olyan kövér minden állat, mint a spárگا. A mészáros is többet adna most, a tenyésztő is. Maholnap be kell kötni ezeket a barmokat és valamennyi megsínyli a száraz takarmányt és a pajtalevegőt. Aki akkor adja el, darabonként 20-25 kilóval kevesebb húst ad el. Kérem, felügyelő úr, jegyezze föl, hogy szorgalmazzuk meg a dolgot *Hagara* főispán úrnál, aki melegen érdeklődik az akció iránt.»

«Járt már itt a rétmester? – Eh, Volócon nincs már neki dolga. Ott be kellett végződni a munkának még tegnapelőtt. A marhák tulajdonosaival meg kell értetni, hogy ez nem luxus. Semmi áron nem tűröm, hogy tíz-tizenöt holdon savanyú perje és macskaszék teremjen. Meg kell velük értetni, hogy ez a munka az ők érdekében fekszik.»

«Egy nap alatt az a hetvenöt ember elvégzi az árkolást. Huszonöt ígás fölszántja a területet szintén egy nap alatt. A tél megérleli a talajt. A felréteg különben is iszapföld, mert ez az egész völgy a Latorca hordaléka. Ez tehát porhanyó lesz tavaszra. »

«Kérem, följegyezni, hogy nedves talajba való keveréket kapjunk. Kiváltképen trifolium, hybridum, trifolium repens, poa pratensis, avena elatior, lolium perenne és festuca pratensis legyen benne. Itt a jövődő őszön már édes füveknek és pillangós növényeknek kell teremni.»

«Megvan a térkép? Jól vigyázzon a rétmester, hogy az árok ne szögletbe törjék meg, miként a térképen kitüntetve van, hanem szelíd hajlásban. Különben felduzzasztja a vizet. Ezt a lecsapolást már holnap munkába kell venni, hogy a fagyok beállta előtt száradjon ki a talaj.»

«Összevarrták-e a zsdenyovai tinó sebét?»

«Miért nem hajtották ide a szolyvai üszöket is? Egyet sem látok azokból.»

«Elkészült-e már a válu a felső kúthoz?»

Ilyenförmán néz ki a népmentés első lépése.

A MÁSODIK LÉPÉS.

Az első lépéssel megoldást nyert a legelő-kérdés a *szolyvai* járásban. Hangsúlyozom ezt a szót. És adom egyszersmindenkorra azt a felvilágosítást, hogy a hegyvidéki akció eddig még csak a szolyvai járásban hozott létre alkotásokat. A kormány óvakodott egyszerre sokat markolni. Elfogadta Egánnak azt az előterjesztését, hogy az akcióval egyelőre csak a szolyvai járásban tétessék kísérlet. Ha majd a tapasztalás az akció sikere mellett fog bizonyítani: akkor folytatható az egész hegyvidéken. Örömmel jegyzem ide, hogy az intézkedések annyira beváltak két év alatt, hogy tudtommal már megvan az az elvi elhatározás, hogy munkába vétessék Bereg, Ugocsa, Ung és Máramaros minden hegyvidéke.

A legelő-kérdés tehát megoldatott.

Jött a legeltetés kérdése. Ez volt a második lépés.

Mert hiában való a legelő, ha nincs mi lelelje. Nem az a cél, hogy a Beszkideken szép és egyenletes gyp-virány legyen a szem gyönyörködtetésére és a turisták esztétikai hangulatának emelésére, hanem hogy ez az elhanyagolt és kizsárolt nép komoly és tartós hasznot lásson a legelőkből.

Úgy, de nincsen marha. Van, de nincs. Van haszontalan korcsfajzat, mely sem tejelésre, sem húsrá, sem tenyésztésre nem alkalmas. És ilyen is fölötte kevés van. Az állami bérlet, a szántók átalakításával tizenkét ezer darab felnőtt állatot bír meg. A járás népének együttvéve alig akadt három-négy ezer darabja. Ez ugyan pótolható lett volna a feles marhával; de ezzel maga a cél lett volna kijátszva. Mert a feles marha csupán és kizárólag a *nem földművelő* kazárnak válik hasznára.

Ha tehát feles marhákat fogadnak be az állami bérletbe: akkor egyszerűen csak hizlalják a feles marhával uzsoráskodó kazárt; a bennszülött népen pedig egyáltalában nem segítenek.

A második lépés problémája tehát az vala, hogy egyfelől *csak azt a barmot fogadják legelésbe, amely a földműveléssel foglalkozó egyének kizárólagos tulajdonát képezi, másfelől, hogy ez a legeltetési jótétemény egyszersmind kútforrásává legyen egy virágzó állattenyésztésnek.*

Az első feladat megoldható volt szigorú ellenőrzéssel. Fölvétel és nyilvántartás foly minden községben, minden gazdánál. A szomszéd tudja, hogy melyik a feles marha, melyik a tulajdon. Óvatos körültekintéssel írták hát össze az állatokat. Jóformán főkönyvi lapot nyert minden gazda. Már írtam, hogy nem a kazárt zárták ki, hanem az üzérkedést. Aki földműveléssel foglalkozik és tulajdon barma van, az *mind* részesült a legelőben. De aki az uzsora szempontjából tart a ruténál feles marhát, az nem kapott legeltetési jogot semmi áron.

Ilyenformán nem volt elegendő marhalétszám a legelők kihasználására. így állott elé a második probléma, melyet már csak szabályokkal és ellenőrzéssel megoldani nem lehetett.

De már írtam, hogy Egánra nézve igen antipatikus szó a lehetetlenség. Ezt a szót nem is lett volna szabad kitalálni. Erőteljes és önmagában bízó nép ny:elvébol-ennfik a szónak hiányozni kellene. Mikor ez a szó létrejött: akkor az a néplélek, amely megalkotta, sorvasztó betegségben sinylődött. így hiszi Egán.

Tervet dolgozott ki tehát arról, hogy ezen a hegyvidéken miként kell és miként lehet egy magas fokú állattenyésztési kultúrát teremteni. Meggyőzte kormányát, hogy a most levő korcsfajt át kell adni az enyészetnek s helyébe egy televér fajt kell meghonosítani. Tervében számításba vette a vidék időjárását, takarmányminőségét, a legelők táperejét, a nép szokásait és fejlettségi állapotát. Ezen tényezők alapján gondosan keresett egy, a helyi viszonyoknak megfelelő fajtát. A megválasztásnál tekintetbe vette a faj tenyészképességét, munkabírását, tejhozamát, növekedési idejét, tápszer feldolgozó tehetségét, ellenálló

erejét, igényeit – egyszóval mindazt, mi a vidéket és a fajt alkalmassá teszi a sikeres tenyésztésre.

Alapos vizsgálódásának eredménye gyanánt az *oberinntali* tájfajta meghonosítását hozta javaslatba. A földművelési kormány bízott az Egán szakértelmében, ki különben is, mint állattenyésztési főfelügyelő évekig szolgálta hazánkban ezt a nagyfontosságú ügyet és elfogadta a javaslatba hozott választást.

Szakemberek utaztak Tirolba s vásárolták össze a fiatal marhákat. Jelenleg már *ezerkétszáz* darab van a rutének kezén. Üszöket osztottak ki köztük olyan föltétel mellett, hogy Öt 'év alatt ugyanazon összeget fizessék a marháért, amennyibe az államnak került.

Öt év alatt! Ez az jelenti, hogy nem tekintve az elkárosodást, mely ellen kölcsönös biztosítási eljárás van folyamatban, a kapott üsző öt év múlva hét éves tehén lesz, az egyik leánya négy éves, a másik három éves; ezenkívül egy falka unokája. A marhaállomány szaporodásából tehát a gazda könnyen visszafizeti a kölcsönt s még marad egy pár darab fajmarhája.

A HARMADIK LÉPÉS.

Így oldatott meg a legetetési kérdés. Az államnak jóformán semmibe sem kerül, mert úgy a bérösszeget, mint az üszökre fordított bevásárlási kiadásait visszakapja a néptől. Nem kapja meg a befektetések időközi kamatját és a kirendeltség személyi és dologi járandóságát, amely együttvéve is alig üti meg a Tisza Kálmán és Bánffy Dezső egy évi nyugdíját. A veszteség-számlára csekély százalék esik. Mikor ott jártam, még nem volt befejezve az év s a 21 ezer forintnyi bérösszezből csupán 84 frt hátralék állott fönn.

Ez a megoldás nem éppen olyan Kolumbus-tojás, mint aminőnek látszik. Nincs legelőjük: hát szerezzünk nekik legelőt; nincs marhájuk: hát adjunk nekik marhát. Ez így könnyű lett volna. De Darányi az első pillanattól kezdve abból indult ki, hogy semmi ajándék, semmi ínség-adomány. A nyomornak nem pillanatnyi enyhítését, hanem állandó eltávolítását vette tervbe. Nem megalázni akarta a népet borraivalóval, hanem úgy szerezni meg számára a megélhetés feltételeit, hogy a vagyoni állapottal együtt izmosodjék az erkölcsi érzület is. Az a kizsarolt nép százezreket nyelt volna el az úgynevezett könyöradományokból, anélkül, hogy életrendje és vagyoni helyzete megváltozott volna. A könyöradomány elvándorolt volna a kazár boltjába ruházati és élelmi cikkért és a kazár korcsmájába és cukrászdájába pálinkáért. A leg-rigorózusabb eljárással úgy lehetne kiosztani évenként csak a szolvai járásban kerek egy milliót, hogy a nép hetenként egy napon jóllaknék s a többi hat napon koplalna.

Ez minden tervszerűség nélkül osztatott volna ki a szarvasmarha a nép között: fölületes munkát végzett volna a kiren-

deltség. De a földművelési kormány tudja, hogy valódi termékenységre mély barázdákat kell szántani. Ők a barom-kiosztással nemcsak azt akarták, hogy akármilyen állathoz jusson a nép, hanem felhasználták ezt a kínálkozó alkalmat egy magasfokú állattenyésztési kultúra meghonosítására is.

Az innthali televér kiosztása által óriási jövődő nyílt meg a hegyvidék előtt. Nem lehet kétség az iránt, hogy az állami akció ki fog terjesztetni a Kárpátok valamennyi vidékére. A most meghonosított tenyésztés melegágyát fogja képezni a további működésnek. Innen szerzik majd be a többi vidéken szükséges fajbarmot. Ez a vidék a fejlődő állattenyésztés kútforrásává lesz. A tejjgazdaságok is ide fordulnak és nem mennek Tiroloba tehekért.

A kirendeltség nagy buzgalommal szabályozza a vértisztaság fennmaradását. A bikateleltetés szokásos módját megváltoztatta. Ezelőtt magánosok teleltették a tenyészbikát igen silányul. A kirendeltség bikatelepet állított Szolyván, s a kiosztott tehenek csak állami bikákkal fedezhetők. Az is baj volt, hogy a nép nem gondolt a tehen fejlettségi állapotával, s túlkorán borjúzatott, ami megrontotta a fiatal anyát. Ezt tehát szabályozták.

Legnagyobb baj volt a tavaszi elletés. Mikor már elfogyott a téli takarmány és még erőtelen volt a legelő. A vemhességi idő télszakra esett. A tejelési idő nyárszakára. Nem lévén nyári takarmány, a gazda havasi legelőre küldte kis borjús tehenét. Ezzel a tejhozam a családra nézve kárba ment; a borjú fejlődése pedig megakadt vagy az által, hogy korán választottat el s a nyári munkaidő elvonta a családot a borjú kellő gondozásától; vagy az által, hogy a borjú is kihajtatott a havasra s ott a zord időjárás elsanyargatta.

Ezen a hátrányon úgy iparkodik a kirendeltség segíteni, hogy az ellesi időt a késő őszi napokra helyezi át. Nem könnyen megy, mert nemcsak a nép megrögzött szokásával kell küzdenie, hanem az állatok fajzási rendjével is. Azonban megy. A kirendeltség szívós. Meghátrolást nem ismer. Rábeszélésben bőkezű. Szelíd nyomást is alkalmaz. A tehen is megszokja, hogy

faj fenntartó vágyait kényszerűségből elhalássza a megszábotott időre.

Nagy eredmények várhatók ettől az intézkedéstől. A gazda novemberben jut borjúhoz. Tehát, mikor legtöbb takarmány, rosta-alj, törek, polyva, széna, sarjú áll rendelkezésére. A borjút gondozhatja, ápolhatja kényeztetheti az egész család. A tejhozam utolsó cseppig kihasználható. A borjú erőteljes állattá fejlődik arra az időre, mikor a havasi legeltetés beáll s így könnyen megbirkózik a zord időjárással. Vemhességi állapotát a tehén nem egy szűk, hideg, rossz levegőjű pajtában tölti el, hiányos alom és hiányos táplálkozás mellett; hanem a havas érintetlen tisztaságú légáramlataiban; dús legelőn, szabad mozgás közben, kristály források közelében – a méhmagzat erőteljes fejlődésének, kimondhatatlan előnyére.

Miként látható, az állami behatás igen sokoldalú. Nem költséges, de sokoldalú. A gyermeket a jó nevelő, a csemetét a jó kertész nem gondozhatja hűségesebben, mint ezt a népet a ki-rendeltség. A figyelem kiterjed az élet összes viszonyaira. Ha csak legelőt adtak volna a népnek: egyoldalú és ideiglenes lett volna a behatás. Segítség lett volna ez is, de nem mentés. Adtak tehát marhát is, hogy a legelő kihasználtságuk. Ez már több a segélynél, de még nem lábraállítás.

Ám fajmarhát adtak, hogy televér-tenyésztés keletkezzék. Szabályozták a tenyésztést, hogy a tiszta vér el ne korcsosuljon. Meg lehetett-e itt állani? Szabad volt-e nem gondoskodni arról is, hogy a televér-állomány annak maradjon a birtokában, aki megmentésre szorult?

Igazi «hübelebalázs»-akcióvá nőtte volna ki magát ez a mozgalom, ha az örökös szükségben levő rutén gazda szabadon rendelkeznek az úgynevezett «államszki marhával», mert ma már valamennyi inthali állat kazár kereskedők üzérékedésének volna a tárgya. Itt is szabályozólag kellett tehát a népeletbe nyúlni.

A szabály abból áll, hogy az első öt év tartama alatt, akár kifizette a gazda az állami marha árát, akár nem: a kiosztott üsző és annak növendéke az állam tulajdonát képezik. Azokat

a kirendeltség tudta, híre és beleegyezése nélkül sem eladni, sem elcserélni nem szabad. A végrehajtás alól is ki vannak véve. A gazda igázza, feji, borjúztatja, egyszóval használja az állatot, de tulajdonosa csak öt év múlva lesz.

Ezen idő alatt, az *Egán* számítása szerint annyira lábra áll a nép, hogy azontúl fölösleges lesz az e téren való további gyámkodás. De hogy lábra álljon: a mentési munkának még egész sorozata állapított meg. E sorozathoz tartoznak a hitel-szövetkezetek, az árúraktárak, a minta-gazdaságok, a jutalmak, az iskolák, az olvasó egyletek.

HITELSZÖVETKEZET.

Vegyük szemügyre ezt a kerekfejű embert, akinek nem annyira haja, szakálla, bajusza van, mint inkább – szőre. Ez a szőrzet különös rút vegyülékét képezi a farkaskeveréknek a rókával.

Alsó állkapcsa előre nyúlik, hogy túlfejlett fogsorának elég tágas legyen a fészke. Mikor beszél, önkéntelenül várjuk, hogy csattogtassa a száját. Szemfogai mindegyre megvillannak rövid felső ajaka alól, mint a mérges kuvaszé, ha orozva akar harapni. Úgy hiszem, hogy nem is szemfogak, hanem agyarok.

Szeme kicsiny, alattomos, nyughatatlan és csipás. Nem tükör, hanem fátyolos [ablak, amelyen kifelé igen, de befelé látni nem lehet.

Széles karimájú selyemlombos kalapot visel, alatta kis kerek bársonysipkát, testén hosszú kaftánt szürke lüszterből. Kezén a száraz ujjak az üllü karmaira emlékeztetnek. Ezek a karmok mindig csak félig nyílnak ki és görcsösen csukódnak azonnal össze, mintha jellemezni akarnák az embert, aki mindig kész az áldozatot megragadni, de soha sem hajlandó azt kibocsájtani.

Nevezzük el ezt az alakot Jäger Herschnek. Tegyük hozzá, hogy bukóci lakos és jhogy Alsó-Vereckén született ezelőtt 48 évvel. Már most, ha ezen személyleírás alapján a beregszászi kir. törvényszék bünyfenítő iratai közül adatokat adnának ezen férfú erkölcsi állapota felől: akkor megtudnók, hogy Jäger Hersch úr ellen 52 uzsoraeset volt folyamatba téve. A vádak igen nagy része alól fölmenttetett. Egy része a vádaknak függöben van. Mérték-e rá büntetést egyik-másik eset miatt? nem tudom.

Az esetek ilyen formák:

1870-ben Jäger Herech *tíz* forintot adott kölcsön Popelics Vaszilinek 25 százalék kamatra. Ezenkívül hitelezett neki bolti cikkeket is. Négy év múlva, 1874-ben, összeszámoltak s a kamatokkal és árúhitellel felgyűlt tartozás kerek egyszász forintban állapított meg közös egyetértéssel. (Az árúhitel, a legrosszabb esetben 15 fítra rúghatott. Tehát 25 fít valódi tartozás fejében vállalt magára Vaszili 100 fít terhet.) Ezen 100 fít névleges tartozás törlesztésére fizetett Vaszili 1882-ig nyolc éven át *kétszáz* forintot. Jäger Hersch úr ezzel nem találta magát kielégítve s bepörölte Vaszilit 150 fít tartozásért. A dolog egyezkedésre került és megállapodtak 145 fírtban. Ennek a 145 fírtnek törlesztésére 1888-ig fizetett Vaszili *egyszázkilencvenkét* fírt. Ilyenfómán kapott Jäger Hersch úr 25 fít effektív kölcsöneért egyízben 200, egy másik ízben 192, összesen 392 forintot.

Ezek után csak természetes, ha ezidő szerint Jäger Hersch úr pöröli Vaszilit 105 forint tóketartozásért. Az sem lesz szokatlan, ha a kir. bíróság megítéli a követelést, mert a Jägerek és Herschek fel vannak szerelve hamis bizonyítékokkal, hamis tanúkkal és hamis eskűkkel. A bíróság tudja, hiszi, emberileg meg is van győződve, hogy tanú, eskü, bizonyíték hamis; de a bíróságot köti a szent eljárási szabály, a szent perrendtartás és a szent paragrafus.

1875-ben Rjaskó Vaszili 5 forintot vett kölcsön Jäger Hersch úrtól s azt köteles lett volna kamatostól megfizetni még abban az évben. Azonban nem tudott fizetni. A drága pör és pusztító végrehajtás kikerülése céljából az áldozat úgy egyezett ki a ragadozóval, hogy 1876 végén fizetni fog 40 forintot. A fizetést meg is kezdte, de csak 5, 10, 14 forintos részletekben. Amikor csak lehetett, fizetett. Mikor pénzre tett szert, pénzt vitt; mikor pénze nem volt, gabnát vitt. Mikor jót csavarintott Hersch úr a hurkon, akkor lovat is vitt. Egy hatalmas csavarintás után elvitte az ökreit is. De mivel az ökör féltett ambíciója a ruténnek, mielőtt erre a kincsre került volna a sor: odavitte rendre, öt darab tehénkéjét és 15 darab juhát. Egyszóval az 5 fít tarto-

zás fejében eddigelé *hatszáz* forint értéket adott Rjaskó Hersch úrnak.

A dolog pörre került. Hersch úr tagadja, hogy csak 5 frtot adott volna s azt is tagadja, hogy 600 frt értéket kapott volna. Azonban nem tudja, hogy mennyit adott Rjaskónak és mennyit kapott tőle.

1872-ben Jäger Hersch úr 10 frtot adott kölcsön Panykulics Gyuszinak. Azóta az adós fizetett 168 frtot, de mivel ezen összeg nem törlesztette le a 10 frt tartozást, hogy kikerüljék a port, kiegyeztek 90 frtban. Ebből megfizetett Gyuszi 47 frtot. Jelenleg Hersch úr még 77 frtot követel. E szerint kapott Hersch úr 10 frtéért 168 meg 47 összesen 215 frtot s ha isten élteni, még kapni fog 77 frtot.

Az ilyen esetek nem szörványosak; a Jäger Herschek pedig nem ritkák. Három-négy eset bármelyik faluban könnyen össze-gyűjthető.

Mi következik ebből? Az, hogy a legelőbérlet, a legelőkultura, az állami marha, a televértenyésztés mind-mind meddő munka, ha ez a nép az uzsorások körme közül teljesen ki nem ragad-tatik. Legelő-uzsora, felesmarha-uzsora, pénz-uzsora, áru-uzsora és pálinka-uzsora kínozza ezt a népet. Az eddig leírt intézkedések elejét veszik a legelő- és felesmarha-uzsorának. De ha a többi megmarad: hegyre hordtunk földet, tengerbe öntöttünk vizet. Azt a kis reményét a jólétnek, mit a legelővel és az állami marhá-val nyújtott az akció, merőben nullifikálja az uzsora többi neme.

Épen ezért gondoskodni kellett a többi uzsorák meggátlásáról.

A pénzuzsora ellen törvényes tilalom létezik. Ez a tilalom évtizedek óta áll fönn. A papíron. A rutén nép szörnyű pusztulása bizonyítja, hogy a valóságban nem tudtak a tilalomnak érvényt szerezni. Más eszközt kellett tehát megragadni. Valami olyat, ami kizárja a pénzuzsora lehetőségét.

Ez az uzsora abból keletkezik, hogy a nép hitelre szorul. Ha tehát tisztességes hitel nyújtatik a népnek, akkor nem megy uzsorához. Ez a tiszta sor. Kísérletet tettek tehát évek előtt a rutén vidékek központján levő takarékpénztárakkal. Ez a kísér-

let balul ütött ki. A kazárok odafurakodtak a pénzügyintézet és a rútén közé a hitelt közvetíteni. Így aztán sűrűn szedték a hitelműveletek tejfölét. Ők voltak a közbenjárók jó pénzért. Ők lettek a jótállók, szintén jó pénzért. A népre nézve a hitel éppen olyan drága lett, mint azelőtt, azzal a súlyos különbséggel, hogy több pénz állván rendelkezésére, sokkal rohamosabb lett az eladósodás.

Ezen balsikerű kísérlet után *Darányi* miniszter vette a kezébe a rúténügyet s a miniszteri kirendeltség feladatává tette, hogy egyelőre a szolyvai járásban és, ha itt beválik, egyebütt is *hitel-szövetkezetét* hozzon létre.

EGÁN MŰKÖDIK.

Egán neki dült a dolognak.

Az első hitelszövetkezet megalakult 1899. augusztusban. Én 1900. szeptemberében jártam meg azt a vidéket. Ekkor már, tehát kerek egy év leforgása múlva, Dombostelkén, Volócon, Szolyván, Alsó-Vereckén, Kis-Bisztrán, Zsdenyován, Zugon, Kis-Szolyván, Felső-Vereckén, Kereckén, Vezérszálláson és Bukócon találtam hitelszövetkezeteket. A tagok száma együttvéve 1867, akik 2791 üzletrészt jegyeztek.

Kölcsönhöz jutott egy év leforgása alatt 1639 egyén. A kölcsönzött összeg 146.236 korona. Van, aki 4, olyan is van, aki 800 koronát kapott kölcsön.

Múlt szeptember óta mostanig (1901. június) megalakult meg negyvenhét és alakulóban van harmincöt, szövetkezet.

A szövetkezet tagja lehet minden feddhetlen életű honpolgár, aki öt éven keresztül hetenként 20 fillér befizetésére kötelezi magát. Ez tehát egy összesen 52 koronára szóló kötelezettség, mely a befizetés napjától kezdve, bármikor 100 korona hitelre jogosítja föl az üzletrésztulajdonost, feltéve, ha két elfogadható kezeset állít és ha a kölcsönösszeg hovaforrását annak rendje és módja szerint meg tudja indokolni.

Kölcsönsegélyben mindenekelőtt azok részesülnek, akik az uzorától akarnak megszabadulni. Azután azok, kiknek orvosságra és élelmiszerre van szükségük; később az adóhátralékosok. Ezek után azok, kik marhát, telket, földet vásárolnak, vagy építkeznek.

A kölcsönöket az igazgatóság szavazza meg felelősség mellett. Az igazgatósága elnöke mindenütt a helybeli g.k. lelkész,

erre hárul a pénztárosi és könyvelői munka is. Az igazgatósági tagok kizárólag a jobbmódú földművelő parasztgazdák közül választatnak. Kereskedő, korcsmáros, cukrász, vállalkozó, pénzzel és áruval üzérkedő egyén az igazgatóságnak tagja, nem lehet. Vagyis: rókát nem tesznek libapásztornak.

Részt vettem az egyik hitelszövetkezetnek szeptember 10-én tartott évi közgyűlésén. A szövetkezetek céljáról, hasznáról, működéséről és sikeréről tájékoztattott az elnök beszéde. Nem lesz érdektelen, ha közlöm ezt a beszédet, amely így hangzik:

Igen tisztelt Igazgatóság és Felügyelő-bizottság! Első sorban is melegen üdvözlöm kedves vendégeinket és forró köszönetünknek adok kifejezést kegyes megjelenésükért. Az eddigi elhagyatottságban és nemtörődömségben nagyon jól esik szívünknek, látván azt, hogy szegény népünk iránti érdeklődés teljesen lerombolta azon falat, amely mögött oly sok nyomor és szenvedés tanyázott.

Most, hála Istenünknek és forró köszönet jötevőinknek, megismertek bennünket.

És midőn köztudomást nyertek hazánk és királyunk iránti hűségünkről és szeretetünkről, de köztudomást szereztek nyomorgó szegénységünkről is, ennek okozóiról és okairól: érdeklődni kezdtek népünk életviszonyai iránt és ezen érdeklődés felkeltette az emberekben az igazi szeretetet, az őszinte sajnálkozást. Ezen igazi szeretet és őszinte sajnálkozás azon boldogító elhatározásra ösztönözte a jó lelkű embereket, hogy rajtunk segítsenek, hogy mentsenek meg bennünket gonosz elnyomóinktól, hogy kenyeret adjanak nekünk, hogy így kiszabadítván bennünket a kétségbeesés örvényéből, szabadokká és elnyomóinktól függetlenekké tegyenek bennünket.

És a jó lelkű emberek ezen szent és boldogító óhaja megvalósult. Hazánknak, a Kárpátok által koszorúzott eme felvidéken lakó része már szabad és független! Szabad, mivel már nem kell munkájával, vagyonával áldozni elnyomóinak csak azért, hogy életét nap-nap után tolhassa; független, mivel munkájával és vagyonával már szabadon kezd rendelkezni.

A jólelkű emberek, hogy segítsenek rajtunk, a segítségnek sokféle nemét vették alkalmazásba. Így gróf Schönborn uradalmának gazdaságilag kezelt földjeit bérebe vették és ezen földet albérlembe kiosztották a nép között; ezzel a nép kenyérhez és szénához jutott. Hogy legyen jófajú és saját marhácskája, külföldről importáltak éghajlatunknak és helyi körülményeinknek nagyon is megfelelő anyaállatokat és hogy ezeket megszerezhesse a legszegényebb gyermeke is népünknek, 4-5 évi törlesztéses kifizetésre szétosztották azt népünk között. Ezzel népünk saját marhájához jutott. Továbbá osz-

tottak kedvezményes árban jó vetőmagot. Ezzel is nagyon segítettek népünkön, mivel népünk olyan maghoz jutott, amely megháromszorozta fáradozásunk jutalmát.

De mindezek segítségével mellett is népünk még nem lett szabad és független.

Köztudomású dolog, hogy népünk, községenként 1-2 kivételével kisebb-nagyobb tömegekben adósa volt zsidójának. Bocsánat ezen elnevezésért, de másképp nem tudom nevezni ezen hitelezőt, mert itt csak ez a neve. És ahány zsidó lakott a községben, az mind hitelező volt. Egyik adott pénzt, másik sőt, 3-ik pálinkát, 4-ik bocskort, 5-ik szénát, 6-ik zabot, 7-ik földet, 8-ik tehenet, 9-ik ökröket, 10-ik ecetes savanyúvizet, 11-ik bekvásvízűt ugorkát, s így tovább, de találkozott olyan is, aki sertéseket vett és adott hitelbe, tartás és szaporítás céljából a szegény ruténnek. Szóval, ha egy községben 20 zsidó lakott, ennek a 20 zsidónak volt adósa a szegény rutén, de csak kisebb összeggel, a nagyobb összegeket pedig a 40-100 percentre dolgozó titkos magánbankházaknak. Ilyen viszonyok közepette természetes, hogy csekély, vagy tán helyesebb ezen kitétel: semmi haszna sem lehetett a szegény ruténnek az előbb elmondott segítségből. Mert dolgozta volna az albérletbe kapott földet csak azért, hogy hitelezőjét fizesse; nevelte volna az importált állatját csak azért, hogy a hitelezőjének duzzadt legyen az erszénye.

De itt újból segítségére jött népünknek az emberi szeretet, a jólelkűség és a fáradságot nem ismerő áldozatkészség és ezek megalkották a hitel és fogyasztási szövetkezeteket.

Őszintén beszélek, mert ezzel tartozom is nemcsak az igazságnak, hanem a hitelszövetkezetek jól felfogott érdekének is, népünk kezdetben idegenkedéssel, vagy rettegéssel fogadta a hitelszövetkezetek eszméjét. «Mi hetenként 10-20 krajcárokat fizessünk» «minek?» «sohasem látjuk vissza azt a pénzt,» az az uraknak kell sörre, szivarra,» így beszéltek az emberek. Kutatni kezdem és azon meggyőződésre jutottam, hogy az egyes titkos magánbankházak tulajdonosai eszéből plántálódott át népünk elméjébe az, hogy a befizetett üzletrészek az uraknak kellenek szivarra és sörre. Most pedig, midőn meggyőződtek, mily nagy áldás a «szövetkezet,» örömmel lépnek be abba és készséggel fizetik a 10-20 krajcárokat. Kérdezze népünket bárki is: kell-e és jó-e a hitelszövetkezet? Mindegyik azt fogja felelni: kell-e? «jobban, mint a mindennapi kenyér,» «mert, ha ma kenyérem nincsen, ma böjtölök, ha holnap nincsen kenyérem, böjtölök holnap is, de ha pénzt kérnek, azt kibőjtölöm nem lehet, hanem licalják csekélyke vagyonkámat; a zsidó pedig már nem akar adni, mivel haragszik, miért hagytam el.»

Így beszél, így gondolkozik népünk ma és mindennapi áldást és boldogságot kér jó Istenüktől azok számára, akik azt létesítették.

Igen tisztelt Igazgatóság és Felügyelő-bizottság!

Tegnap múlt egy éve, hogy hitelszövetkezetünk megkezdte áldásos működését. Egy év, mily rövid idő jelentőség nélküli az ember és más intézetek életében. Hitelszövetkezetünk életében ezen egy év is igen nagy jelentőségű. Ezen egy év alatt, tehát hitelszövetkezetünk megalakításától mai napig 247 hitelszövetkezeti tag, családapa, 15297 korona és 78 fillér kölcsönt kapott.

Ezen összeggel váltotta ki birtokát zsidójától; ezen összeg segítségével oldozhatta ki kezeit zsidója békóiból és ezen összeggel teremtette meg saját énje számára a szabadságot és függetlenséget. Nem vazallusa tovább hitelező zsidójának, hanem olyan független szabad polgára hazájának, mint az, aki eddig ura és parancsolója volt!

Hogy egy évi működésünkről röviden beszámoljak, a következőket van szerencsém tudomásukra adni:

Hitelszövetkezetünk megalakulásakor 163 tag iratkozott be 268 üzletrésszel. Megalakulás óta mai napig 48 új tag 110 üzletrésszel lépett be hitelszövetkezetünkbe. Kilépett, elhalt, más községbe távozott 10 tag 18 üzletrésszel, s így ma 198 tagunk van 360 részvénnyel. Ezen év alatt 3 közgyűlést és 10 igazgatósági és felügyelőbizottsági ülést tartottunk. Ezen igazgatósági üléseken szavaztattak meg a kölcsönök. Kölcsönre jelentkezett 263 tag, ezekből kapott 247 tag, 16 tag kérelmével elutasított. A kikölcsonzött összeg: 15,297 korona 78 fillér. Az egyeseknek adott kölcsön minimuma 6 korona, maximuma 800 korona. A központi hitelszövetkezettől 9392 korona kölcsönt kaptunk.

Ezen év alatt befizetett üzletrészek 3833 korona és 80 fillért tesznek ki. Kamat címén befizettetett 765 korona 10 fillér.

Kiadásaink ezek:

1. Könyvelőnek 1900 január 1-től, havi 10 korona tiszteletdíjjal fiz.ete.tt., 80 korona.

2. PénztárnoicnaK jyuu január 1-től havi 4 korona tiszteletdíjjal fizetett 32 korona.

3. Hitelszövetkezeti iroda fűtésére kiadott 28 korona.

4. Tinta, papír, gyertya, cégbejegyzési díj, nyomtatványok és postára kiadott 46 korona 46 fillér.

5. Hitelszövetkezeti iroda részére: egy asztal, 4 szék, egy iratszekrényért fizettetett 46 korona.

6. Árúraktárunk számára egy pénzszekrényért kiadtunk 84 korona 17 fillért. Hitelszövetkezetünk számára egy pénzszekrény szállítása 25 korona 70 fill. Összes kiadásunk tehát: 342 korona 33 fillér.

Ezzel beszámoltam egy évi működésünkről, még azt bátorodom megjegyezni, hogy a felülvizsgáló bizottság működésünket rendesen ellenőrzi, s

könyveinket többször átvizsgálta. A jóakarát könyveinket vezetni úgy, hogy ott semmiféle hiba ne legyen, megvolt bennünk – ha azonban valahol hibáztunk – ne rójják azt fel nekünk rosszakaratnak, avagy hanyagságnak, hanem tudatlanságnak. Az idő és a gyakorlat nagyon jó tanító és mi ezen tanítónak szorgalmas tanítványai voltunk, tehát jövőben rendesen fog menni minden.

Midőn ezen beszámolómat elmondtam, szigorú kötelességem köszönetet mondani az igen tisztelt igazgatósági és felügyelő bizottsági tag uraknak azon szíves közreműködésükért, amelyet hitelszövetkezetünk érdekében egy év alatt kifejtteni voltak kegyesek.

Kérem: jövőben is legyenek szívesek csak úgy szeretni fiatal intézetünket, bennünket pedig csak úgy segíteni, mint tevék azt a múltban, mivel erre nagy szükségünk van. Ezt kívánja úgy a hitelszövetkezet, mint mindnyájunk érdeke is.

Végezetül úgy az igen tisztelt vendégeinknek, mint a mi forrón szeretett vezetőknek a biztos úrnak kegyes megjelenésükért ismételten forró köszönetet mondunk és alázattal kérjük: tartsanak meg bennünket továbbra is szeretetükben és jóindulatukban és ne ijedjenek meg e zord vidéktől, hanem látogassanak meg bennünket többször is, hogy meggyőződjenek haladásunkról és különösen arról, hogy a magas kormány, a mi igazi atyánk, a földművelésügyi miniszter úr ő nagyméltósága kegyét, szeretetét háládatlanokra nem pazarolja. A jó Isten áldja meg minden jóval és éltesse sokáig a mi kegyes jötevőinket!

ÁRURAKTÁRAK.

Hitelszövetkezetekre a pénz-uzsora ellensúlyozása okából volt szükség. Ezeket a szövetkezeteket az országos központi hitel-szövetkezet látja el pénzzel. Mihelyt nyolcvan üzletrész jegyezve van: a kötelező aláírási ív felküldetik a központba, mely a szükséges biztosíték mérlegelése után, a jegyzett üzletrészek kétszeres értékét szavazza meg hitelképen. Tehát száz üzletrész után ötezerkétszáz korona hitelben részesül a szövetkezet.

De mivel áru-uzsora is sanyargatja azt a népet, mert minden községben van kazárbolt: ennél fogva a kirendeltség a hitel-szövetkezetek útján áru-raktárakat is létesített. A tagsági díj, illetve az üzletrész itt is annyi, mint a hitelszövetkezeteknél. Ez a kötelezettség is öt évre szól. Minden tag, üzletrészei arányában résztulajdonosa a bolt jövedelmének.

Árakkal ezen boltokat a szolyvai központi árúraktár látja el. A boltkezelő fizetést húz. Köteles rendes pénztárnaplót vezetni s abba minden vásárlást bejegyezni. A felügyeletet és ellenőrzést a hitelszövetkezeti elnök naponként gyakorolja. Ezenkívül a kirendeltség is gyakran rovincsol és vizsgálja a leltárt és a naplót.

Van tehát most már a népnek «államszki bank»-ja és «államszki bolt»-ja. Amott olcsó hitelt élvez; itt olcsó és jó portékát vásárol a hamis mérleg alkalmazása nélkül.

Az áru sokféle, a nép szükségletéhez és fogyasztási szokásához képest. Szívós küzdelembe került, míg elérhették, hogy legalább zárt palackokban, szeszes italt is árulhassanak. Úgy hallottam, hogy ezen engedély ellen a leghatalmasabb bankkörök voltak mozgósítva. A pénzügyi kormány nagyobb finansziális műve-

letek sikerét vélte veszélyeztetettnek, az italmérési jog ily módon való kiterjesztése által. Még annak is híre járt, hogy minisztertanács foglalkozott igen tüzetesen ezzel a kérdéssel.

Pedig napnál világosabb, hogy a mentési munkálat kereke holtvízbe kerül, ha a pálinka a kazárok monopóliuma marad. Amit nyerni lehet a szövetségi és legelő révén, mind elúszik a pálinka vámján. Szuperioritást a kazárnak a pálinka adott. Mégis nehéz volt keresztülvinni, hogy az «államszki bolt» italt is árulhasson. Kazár felfogás szerint ők szerzett jogaiktól fosztattak meg az «államszki bolt»-ok versenye által. Volócon egy öreg kazár így beszélgetett velem:

«Herr von Deputirter, értsük meg egymást.»

– Figyelek.

«Mondja meg a *gnädiger Herr von főnagyságos*-nak (ez Egán), hogy ne legyen nekünk ellenségünk».

– Ő csak a rossznak az ellensége.

«Mi nem vagyunk rosszak, mégis ellenségünk.»

– Mivel bizonyítja? A legelővel?

«Nem».

Az állami tehénnel?

«Nem.»

– Az állami bankkal?

«Azzal sem. Ezt mi ki tudjuk heverni».

– A bolttal?

«Nohát, mire is való az a bolt? Nem ért ahhoz a paraszt. A pap sem ért hozzá; az alkalmazott sem. Ehhez csak mi értünk. De ez sem nagy baj, mert mi olcsóbban tudunk árulni, mert több a hitelünk ...»

– És silányabb a portéka.

«Mit tud ahhoz ez a nép?»

– És hamis a mérleg.

«Nem méregetjük biz azt unciák szerint, hiszen nem vagyunk patikáriusok.»

– Akkor hát rendben vagyunk, mert a régi boltok kiállják a versenyt.

«Igenis kiállanák, uram, ha az állami bolt nem árusítana italt. De így elpusztulunk. Bizzák az italmérést reánk, eddig is mi folytattuk, ez a mi mesterségünk. Ne vegyék ki a kenyeret a szánkból.»

– Nézze Gotteszmann, ha maguk árulnak, miért ne árulhatna a parasztok szövetkezete is? Talán csak nem akarja eltiltani a néptől, hogy a *saját* árúját fogyassza?

«Én csak annyit mondok, hogy ez a mi mesterségünk s aki elveszi tőlünk, az nekünk ellenségünk.»

Mikor azokról a visszaélésekről beszéltem, amelyeket ők ezen a népen elkövettek, úgy nézett rám, mint aki nem érti, hogy miről van szó. Kifosztani embertársainkat – miért volna az visszaélés?

Kis-Szolyván hasonló párbeszédem volt.

«Mondok valamit, gnädiger Herr von Deputirter, amit az urak csinálnak, nem jó dolog. Az urak elveszik tőlünk a boltot, a pálinkát; legelőt, marhát adnak a népnek. Azért a nép mégis csak szegény marad. A népen tehát nem segítenek. Azonban mi tönkre megyünk. Itt nagy volt az ínség eddig. Ezentúl még nagyobb lesz. Mert eddig legalább nekünk volt valamink, de ezentúl nekünk sem lesz semmink».

Felvilágosító magyarázatom nem fogott rajta. Ekkor ezt kérdeztem:

– Hány sertést öltek tavaly ebben a faluban?

«Tréfálkozni tetszik; mi nem élünk sertéshússal».

– Nem magukról beszélek, hanem a rutén gazdákról. Hányan és hány sertést öltek?

«A gazdák? A gazdák egyet sem. A pap hármát ölt, a tanító kettőt».

– Helyes. Hát az idén sem öltek a gazdák sertést? De gondoljon jól utána.

Az öreg kazár gondolkozóba esett. Aztán számított. Kezét a felszeg felé emelte s integetett a házakra. Az is, ez is, amaz is. Ekkor az alszegnek fordult. Tovább számított« Végre megszólalt:

«Tizennyolc gazda huszonhárom sertést, ezenkívül a pap hármat, a tanító kettőt».

– És hány fejős tehén volt a községben tavaly?

«Ezt könnyebb megmondani. Nekem volt kettő ...»

– Csak a parasztokról beszéljen.

«Azoknak öt volt; a felesmarhákkal együtt tizennégy.»

– És most hány tehenet fejnek a gazdák?

«Kisborjas tehén van tizenhét, feles tehén öt, összesen huszonkettő. De rúgott is van négy, ezek még tejelnek.»

– Még egy kérdést. Volt itt a gazdáknak tavaly annyi szénájuk, mint most?

«A fele sem volt.»

– Rendben vagyunk. Nézze barátom, ez a tönkre ment nép egyetlen év alatt abból a 6062 koronából, amit az állami bankból kapott kölcsön, a szövetkezet jegyzőkönyvei szerint kifizetett 4154 korona uzsoratartozást, marhaállományát megszorította, hússal és tejjel kezd táplálkozni, amit eddig nem tehetett. Igaz? Az állami bérlet útján szénára tett szert. Borjúkat adhatott el. Látva, hogy támogattatik, megjött a munkakedve s mivel jobban táplálkozik, megjött a munkaképessége is. Eddig hitelbe vásárolt a régi boltokban; most készpénzre vásárol az állami boltban. Nálam van a kis-szolyvai boltról a hiteles kimutatás. Egyetlen év alatt, holott ez az első év, bevett az üzlet 6824 koronát. Mondhatja-e ezek után, hogy ez a nép ezentúl is olyan ínséges marad, mint amilyen ezelőtt volt? –

AZ ÁLLAMI BOLTOK.

Az a hír, hogy habár csak zárt palackokban, mert a szövetkezeti ügyet nem lehet korcsmároskodással lefokozni, szeszes italt is fognak az «állami» boltokban árusítani, leírhatatlan izgatótságot keltett a kazár körökben. Nagyobb nyüzsgést a megzavart darázfészek sem fejthet ki. Kaftánjaikban jártak-keltek, majdnem röpködtek és zúgtak és morogtak a haragos darázs félelem-gerjesztő zümmögésével. Rituális tanácskozásokat tartottak. Szegődött emberekkel lesették, hogy ki jár a boltba. Névsorba vették az elpártolókat. Fenygették, hogy soha többé nem hiteleznek nekik. Azzal is fenyegették, hogy ezért vagy azért – kicsoda lehetne mentes ami közigazgatásunk kelepceítől? – föl-jelentik a főbíróknak vagy adótárnoknak. Ügyvédhez mentek, rabbi-hoz mentek, deputációba mentek még *Firczak* püspökhöz is, hogy mentse meg őket e «jogtalan» támadástól.

Mozgalmuk elhatott a kormányzás legfőbb köreibe is. Italmérési jogot, mint végső fórum, a pénzügyminiszter osztogat. Már-már hajótörést szenvedett itt az az óhajlás, hogy a szövetkezeti áru-raktárak szeszes italokat is tarthassanak. Végre is győzött a földművelési kormány szívóssága, megnyervén az ügynek a köz-oktatási kormányt, a kultúra- és a belügyi kormányt a közrend szempontjából. Jelentékeny súlya volt e kérdésben a honvédelmi kormánynak is, melynek figyelmét nem kerülte ki a mérgezett és túlélvezett pálinka hatása az évről-évre hanyatlást mutató ujonco-zási statisztikában. Ehhez járult az igazságügyi kormány felfogása is, mely a korcsmák demoralizáló működését a bűnesetek sokaságából igen jól ismeri.

Nem csekély fejtörést okozott a kazár boltosok körében az is,

hogy az«állami» boltok szalonnát kezdtek árusítani. Hamar rájöttek, hogy ez a kapós élelmi cikk vonzerőt gyakorol. Ők eddig szalonnát nem tartottak, mert ilyen tisztátalan dologgal foglalkozni bűn. De észrevették, hogy a szalonna jó csalétek. Ha nem akasztják horgukra, elmegy a hal boltjuk előtt. Így jött Haimann Jankell arra a gondolatra, hogy csodarabbitól kell fölmentést kérni a szalonnával való foglalkozásra. El is mentek a tudóshoz. Ez nem adott fölmentést, csak tanácsot. Még pedig azt tanácsolta, hogy mikor szalonnát ad el az igaz ember, akkor húzzon az egész testére egy szalmazsákot s így tartóztassa meg magát a tisztátalan tárgy érintésétől. Mondják, hogy ezek a szomorú emberek most már zsákba borulva árulgatják a szalonnát.

VERECKE.

A vereckeai szoros egyik kanyarulatánál magányos épület van. Tisztas távolból nézve, idillikus kép az egész. A völgy igen szűk; két oldalról sziklás hegyek ösbükkössel. Ennél a kanyarulatnál kitágul a róna s a ház előtt kövér rét terül el. A hömpölygő Latorca zúgása a házig hallatszik.

Közről nézve ez a ház is kazár-korcsma. Verecke, ahová utunk vezetett, még jó távol esik. Pompás és kitartó erdélyi lovaink már 35 kilométert futottak. Egy szusszanásra megállottunk a korcsma előtt.

Borzasfejű kazárkisasszony jött ki az ajtón vendéglátó bizalommal. Amint megpillantott, elsikoltotta magát: «der Herr von főnagyságos úr! » és visszairamodott a söntésbe, megmondani a baljóslatú hírt. Idővártatva egy izmos, erőteljes, viharbarnított kazár férfi lépett ki kedves élete párjával. A férfi gondterhes komolysággal jött felénk. Az asszony mosolyogva hozott egy rózsákkal kifestett fekete pléhtálcán három palack különböző színű italt és három kis pohárkát.

– Jó napot!

«Jó napot! »

– Tessék!

«Köszönjük. Nem kérünk.»

– De tessék, kérem. Ez vanília, ez chartreuse, ez muszkaköményes.

«Együtt trikolor. Mégsem kérünk.»

– Olyan nagyon tetszik haragudni?

«Dehogy is haragszom. Melyik a jobb. Ez? Hát ebből kérek.»
Ezt Egán mondta. «Különben hogy vannak?»

– Tetszik látni, még élünk. Akármeggig tart, de addig élünk. «Megint filozófusi hangulatban van. Mikor látom már egyszer vígabb állapotban?»

– Az élet nem mulatság, főnagyságos úr; az élet egy igen komoly üzlet.

«Ki bántja magát, hogy mindig ilyen szomorúan beszél?»

– Senki sem bánt, sem engemet, sem a népemet, de látja a főnagyságos úr, ha én kihalászok a Latorcából egy pisztrángot s az vergődik a parton, hiába mondom neki, ne vergődj kis halacska, nem bántlak én téged: bizony csak tovább vergődik az, amíg el nem pusztul.

«De magukra nem halász senki; maguk benn maradnak a mederben, vagyis a boltban és a korcsmában» – mondtam én.

– Igen, uram, benn maradunk a mederben, de mit ér az a hálnak, ha lecsapolják a vizet és a meder szárazon marad. Eddig kereskedtünk pénzzel; most az «állami» bank kereskedik. Eddig kereskedtünk felesmarhával; most ránk jött az «állami» tehén. Eddig kereskedtünk bolttal; most «állami» boltba megy a nép. Korcsmáink is üresek, mert az állam italt is árul. A meder szárazon marad maholnap s a hal megdöglök.

«Csak a harcsa kerül szárazra, amely kis halakkal élt. Az ilyen ragadozóért nem kár» – mondtam én.

– Ahogy az uraknak tetszik, úgy lesz. Pedig egy halastóban több értéke van a harcsának, mint az apró, kis, szálkás halacskáknak.

«Fizetek», – monda Egán, hogy véget vessen az eredményre nem vezető allegorikus beszédnek.

– Nincs semmi fizetni való.

«Dehogy is nincs. Két pohárral ittunk meg.»

– Tessék ezt tőlem jószívvvel elfogadni. Ez az én privát italom. Nem árúciikk.

«Ingyen még a halált sem adják. Megfizetjük az árát az orvosnak és a patikusnak. Mivel tartozom?»

– Semmivel. A mi halálunk ingyen jön.

Köszöntünk, távoztunk. A beszélgetés sok elmélkedésre adott okot, amint gyorsan haladtunk az állami bérletek tarlóföldjén és dús lóherései között. Legyőzhetetlen erkölcsi nihillel áll szemben az akció. Ez a kazár a harcra ragadozó szerepét teljes jó-hiszeműséggel gyakorolja. Nem tud különbséget tenni a jog és a jogtalanság között.

RÉSZLETEK.

Legnagyobb árúraktár a szolyvai, legkisebb a mártonkai. A szolyvai bolt átlagos napi bevétele 120 korona, a mártonkai napi bevétel 18 korona. Az összes boltok első évi készpénzbevétele kitett 252,948 korona 79 fillért. E forgalom után 3646 korona 27 fillér tiszta nyereség hárult a hitelszövetkezetekre.

A szolyvai boltban 320-féle cikket árúsítanak; de a legkisebb forgalmú mártonkaiban is árúinak lisztet, tengerit, zabot, sót, szalonnát, dohányt, bort, pálinkát, rumot, sört, zsírt, olajat, bocskort, lakatot, fűrót, reszelőt, pipát, pipaszárat, inget, gatyát, kalapot, sapkát, rizst, túrót, szilvát, szentjánoskenyeret, fűgét, cukrot, borsót, petróleumot, gyertyát, szappant, kartont, barchetet, szúrposztót, lámpát, tüszőt, gyufát, oroszhalat, drótszeget, patkót, kötőféket, láncot, ostort, fésűt, tükröt, tüt, cérnát, kendőt, bicskát, ecsetet, sóskáposztát, ecetet, savanyított uborkát.

Szemmel látható, hogy az árúraktár rövid idő múlva a községi élet központjává lesz. Templomozás után a raktár előtt gyűl Össze a nép. Itt hányják-vetik meg ügyes-bajos dolgaikat. Legénysereg, leánysereg ide vonul. Kergetődznek, dévajkodnak, még táncra is perdül ez a szürke nép, mióta derengeni kezd keblében egy jobb jövő reménye.

Ezen boltok egyrésze most még bérházakban van elhelyezve; de a nagyobbik résznek megvan már a saját otthona. A paplak és az iskola után ez a falu legnagyobb és legszebb háza. Van benne bolt, raktár, a kezelő részére egy szoba és egy konyha; továbbá tágas helyiség az *olvasó-egylet* számára.

Ez ideig még egy olvasó-egylet sem alakult meg. De a terv

már kész s a megalakulás azon erély és buzgóság mellett, melyet a kirendeltség tanúsít, gyermekjáték lesz.

Az olvasó-egyletekkel karöltve jönnek létre a segély egyletek is, gyermekek felruházására, iskolakönyvekkel való ellátására, aggok és betegek istápolására, karácsonyfák felállítására stb. A gyűjtőívek már szétküldettek a *Firczák* püspök lelkes felhívása mellett. A társadalom jobbmódú osztályai nem fognak elzárkózni s megértvén a célt, meg is adják ahhoz az eszközt.

Beavatottak nem kételkednek, hogy *Schönborn* gróf, a hitbizomány ura, elől fog járni az adakozásban, mihelyt megtudja, hogy éppen az uradalmi cseh-beámter Wirthschaft érzéketlensége és mulasztásai miatt gyengült el itt a néporganizmus.

Más helyen kimutattam azon súlyos bajokat, melyek az uradalom kezelési rendszeréből hárulnak a népre. Ezeket a bajokat a szövetkezeti mozgalom nem képes elenyésztetni. Illendő tehát, hogy az uradalom kezelése ethikai alapokra helyezkedjék és ezen az úton enyhítse az általa ütött sebeket.

A *vadászati* törvény revíziója feltétlenül szükségessé vált. A *dúvadak* erélyes pusztítása többé nem odázható el. Az *erdőtörvény* revízióját is munkába kell venni, hogy a legelők okoszerű kihasználását ne gátolja az erdővédelem merevsége. Mindez *törvényhozási és kormányzási* feladat, melyet a kirendeltség szüntelen buzgósága és zaklatásig menő folytonos agitációja az illetékes körökben nemcsak napirenden tart, de sürgetve érlel is.

Azonban ismétlem, hogy ethikai feladatok várnak az uradalomra. A közjótékonyáságnak megvan a maga ragálya. Az uradalom látja azon erőfeszítéseket, melyeket a földművelési kormány e szegény nép érdekében végre visz. A rutén akció betölti a levegőt. Kezd divattá lenni a népmentés. Nemes ambíciók jutnak felszínre. Mutatkozáván a siker, minden jó ember részese akar lenni a sikernek.

Jó magas helyen áll ugyan *Beregvár*, de chinai fal nem veszi körüi. Ellenkezőleg, százados fák, szelíd bokrok és viruló pázsitok környezik.

Átvillogott-e az őrtüzek panaszos lángja az öreg fák lombja

között? Fölhangzik-e a kastély ablakáig a nép jajkiáltása, midőn vagyonkáját védi az uradalmi vadak ellen? Hallatszott-e az eprészkedő kis leány sikoltása, mikor a kerülő megzabolgolta? Ne kérdezzük ezt most. Eltelt. Fuit.

E pillanatban látja a hitbizomány ura, hogy ő Felsege kormányja komoly lelkiismeretet csinál a nép megmentéséből. Tudja, hogy azt a járásbíró, ki az igaztalan kazár követeléseknek állott szolgálatában, elmozdították. Tudja, hogy az a szulgabíró megfosztatott állásától; ki a népnek küldött kétezer forint inségkölcsönt nem osztotta föl, hanem azzal önmagának sertéseket, vásárolt és hizlalt. Elismeri, hogy bérbeadott földjein új és termékeny kultúra fakad. Hallja, látja, hogy a szomszédos Schönberg báró uradalomban rutének végzik nagy ügyességgel a belső szolgálatot; az úrnő gyakran meglátogatja az áruraktárt, ellenőrzi a könyvelést, segít a megrendeléseknél; szövésre, varrásra, harisnyakötésre, fonásra oktatja a falu leányait; istápolja, segíti az iskolát, ruhazza a szegénysorsú gyermekeket. Magyaráz, fedd, dicsér, oktat. Utasításokat ad a veteményes helyesebb művelésére, a baromfi ápolására, a borjú nevelésére. Kézi patikát tart, gyógyszereket osztogat, sebeket kötöz. Egyszóval gondozza a népet.

Ez aztán divattá lesz. A papné, a tanítóné, a főbíróné, a jegyzőné iparkodik a jó példát utánozni. Minél többet foglalkoznak a néppel, annál jobban megszeretik. Hiszen még a kutyát, a madarat, a csemetét is megszeretjük, ha sokáig bíbelődünk vele. Az ilyen szeretet terjeszkedő képességgel bír. Szunnyadó kötelességek ébrednek föl. Ismeretlen örömök keletkeznek a szívben. Üresnek tetszik az a nap, amelyen valami csekélyke jót nem műveltünk a népmentés hangyamunkájában.

A szívnek e fönséges áramlása beözönlik a hitbizományi kastélyba is. Az ifjú gróf csak az imént házasodott meg s állandó lakója lesz Beregvárnak. Midőn látni fogja az értelmes szívek fölbuzdulását, bizonyára megérzi azokat a kötelességeket, melyek ezen elhanyagolt és elnyomott nép körében reá várnak. Többé nem fog megtörténni, ami Izvorhután történt, ahol 320

telepes minden lelki gondozás nélkül válik a korcsma martalékaivá. Ezt látva, a szomszéd lelkész rábeszélte a népet, hogy követ hordjon ingyen össze és önkéntes napszámmal templomot építsen. Úgy, de nem volt telek. A lelkész az uradalomtól kért 100 négyszögölnyi területet. Egyebütt sem nagy érték; itt ha négyszögölét húsz krajcárra teszem: akkor fölötte nagyrabecsültem a földet. Ilyen magas becsű mellett is *húsz* forint értékű telket kért a pap. Kérte egy templom számára kérte egy olyan uradalomtól, amely, kétszázezer hold földet ajándékozna szarvasoknak és vaddisznóknak. Az uradalom megtagadta a 100 négyszögöl, területet a templomtól. Hej, pedig egy ilyen kis templom erős vár a kommunisztikus és anarchikus irányzatok ellen.

EGÁN MŰKÖDIK.

Körútunkban a nép a boltok előtt gyülekezett; zászlókkal és éljenzéssel fogadott, ha tudott érkezésünkről. Férfi és asszony ünnepnap i öltönyben jelent meg. Határtalan szeretettel és bizalommal nézték *Egánt*. Erezték és éreztették, hogy őt a jó Isten küldötte nekik. Úgy közeledtek feléje, mint egy földi megváltóhoz.

Pedig *Egán* a színpadi hatásoknak minden nemét megveti. Nem igen láttam ilyen póz-mentes vezért. Az áradozásnak, szentimentálizmusnak még a látszatát is kerüli. Alig biccent az éljenzésre, gyorsan ugrik le a kocsi bakjáról, lázas sietséggel néz körül a boltban, apróra veszi a naplót, bemegy a raktárba, megszagolja a lisztet, hogy nem lett-e kesernyés, vizsgál, rendelkezik, hibát fődöz föl, tanácsot ad, kérdezősködik a kelendőségi viszonyok felől.

Beható vizsgálat után kimegy a nép közé. Rászól az egyikre: van-e panasz a bolt ellen? Húszan kiáltják: az ecet nem elég erős, a dohány penészes volt, a petróleum két fillérrel olcsóbb a zsidónál, az ostor igen vékony, csak magyar bocskortalp van, de lengyel nincs. Minden panaszt megállapít, letárgyal, a hibát elenyészteti. Kinek van még panasza? Megint húsz torok: Medve-táncoltatók jártak a községben, de nem kerestek egy fillért se. Abránkán is így jártak, Volócon is, Bergócon is. Erre aztán a nyomorult cigányok megszöktek a silány keresettől s három kiéhezettett medvéjüket szabad lábra helyezték. A medvék besétáltak a legközelebbi erdőbe, ott megváltak egymástól s külön-külön mindenik munka után nézett, mindenik a maga felelőségére. Visszanyert szabadságukat arra használták föl a medvék,

hogy eddig megöltek öt üszőt és négy sertést; de a zabföldet és kukoricást is nagyon pusztítják.

– Be kell jelenteni az uradalmi erdésznek, hogy lőjjék le a garázdálkodókat.

«Bejelentettem, – mondja a bíró – de várják a szarvasbögést s e miatt nem szabad vadászni.»

Ekkor Egán a felügyelőhöz fordul és halkán mondja neki: «Kérem följegyezni, hogy folyamodjunk segítségért a főszolgabíró úrhoz.»

Más panasz: Földjeinket mossa a patak; a múltkori áradás a szántókba is belekapott.

«Kérem följegyezni, rózsét vágasson a havasbíró és oda szállítva, gátlásokat köttessen a bérleti földek birtokosaival.»

Más panasz: «A hidat még mindig nem csinálták meg s e miatt fuvar nem vállalhatunk.»

«Kérem följegyezni, hogy tegyünk lépéseket a főszolgabíró-hivatalnál. Aláírták-e már a kérvényt, hogy Szolyvan sertésvásár állíttassék?»

– Mindenki aláírta, – mondja a lelkész – itt az ív.

«Köszönöm. – Azt az ablakot tessék megmosatni, boltkezelő úr! E helyett a rozoga palló helyett ide követ kell küszöbnek faragtatni. Miért nincsenek az ajtók még mindig befőtve? Kicserélték-e már a piros pettyes fejkendőket sárgával? Nem az ön feladata, hogy a nép megszokott viseletén változtasson.»

«Hány az iskolakerülő? Miért nem jár a gyermeked iskolába? kérdé az egyiket.»

– Nincs boeskor.

«Hát a tied miért nem jár?»

– Borjút őriz.

«És a tied?»

– Beteg anyjának segít.

«És a tied jár-e?»

– Nem jár, mert libapásztornak szegődött Herschhez.

«Tiszteletes úr, legyen szíves vasárnap délután az olvasó-

egylet helyiségében előadást tartani az iskolázás előnyeiről. Fejtse ki, hogy a népnymor legfőbb oka a tudatlanság. Mondja meg nekik, hogy azok a szülők, akik elhanyagoltak gyermekeikkel az iskolát, nem számíthatnak az én támogatásomra. Megteszi? Jól van, köszönöm.»

– Van-e panasz a «bank» ellen? Hány kölcsönkérőt utasítottak vissza? A Gotteszmann áldozatai kaptak-e pénzt, hogy kifizessék az uzsora-kölcsönt?

– Én nem kaptam.

«Miért?»

– Csak egy kezesem volt.

«Józan életű az az ember?»

–Az, feleli a bíró.

«Jár a templomba?»

– Igen, feleli a pap.

«Miből fizeted vissza?»

– Mezőhegyesre megyek tavasszal dolgozni.

«Mennyire van szükséged?»

– Harmincnycolc koronára.

«Hát senki sem lesz érette kezes?» kérdi Egán.

Mély csönd.

Egán megszólal: Hozd el a bejelentési ívetet, majd leszek én érette kezes.

– Én is leszek kezes, pán főnagyságos, – mondja valaki.

– Én is, – mondja a másik.

– Én is, – mondja a harmadik.

– Gnädiger Herr von főnagyságos úr, nekem is panasgom van, – szólal meg egy kazár. Ácsmunkát végeztem a raktárépületen s a vállalkozó adósom maradt 15 koronával.

«Igaz-e», – kérdi Egán a boltkezelőtől.

– Igaz.

«A 15 korona kifizettetik a Demjén vállalkozó kauciójából.

– Az egyház által adott épületfa árának egy részével szintén adós Demjén, – mondja a pap.

«Mennyire rúg?»

– Nyolcvan koronára.

«Ezt is kifizetjük a kaucióból. Elkészült-e végre valahára az eszterháj-csatorna?»

– Még nem, feleli a boltkezelő.

«Mikor járt le az utolsó határidő?»

– Ma egy hete.

«Boltkezelő úr, kérem a vállalkozó költségének terhére a csatornát azonnal megcsináltatni.»

– Az uradalmi erdőhivatal fölemelte a rőzse árát s e miatt a nép nem képes burgonyaföldjeit bekeríteni és megóvni a szarvas- és vadsertéspusztítás ellen, – panaszojja a lelkész.

«Már beszéltem eziránt az intézőséggel és ígéretet kaptam, hogy a kirendeltség utalványára, a kerülő személyes felügyelete alatt, kizárólag kertelési célokra ingyen kapjon rőzsét a nép.»

– Pán nagyságos úr, az én lóher-földem kisebb, mint a szomszédomé, pedig ugyanannyi haszonbért fizetek.

Erre nyomozás kezdődik és kiderül, hogy a parcellák kimérésénél hibák történtek. Egán intézkedik, hogy a rendelkezésére adott egyik kultúrmérnök megejtse a méréseket és rendbe hozza a kérdést.

– Pán nagyságos úr, mondja a másik, ami dülönk tele van forrásokkal; szántásunk mindig begyepesedik. Nem terem ott savanyú fűnél egyéb.

«Azért vannak itt a kultúrmérnök urak, hogy lecsapolják az ilyen területeket. Vereckén elvégzik az alagsövezési munkát szeptember 25-ig; akkor idejönnek és a bajon még az idén segítve lesz.»

És így tovább.

Faluról-falura megyünk. Reggel 5 óraker már kocsira ülünk. Este 8 óraker még tárgyalunk. Ceremónia, idézés, jegyzőkönyv, perfelvétel, írásbeli tárgyalás itt nincs. Amint meglátja valaki a kitaró erdélyi négyest a könnyű kőrisfa-kocsival, befutja a falut kiabálva: itt van a pán főnagyságos. Asszony, gyerek, vénember, meglett ember a bolthoz sereglik. Szép és illedelmes csöndben megvárják a boltvizsgálat befejezését és igazi gyermeki bizalom-

mal adják elé panaszait. Természetes, hogy Egánra nem tartozó panaszok is fölös számmal akadnak. Ezekre nézve megmondja *Egán*, hogy ő nem járhat el és utasítja őket az illetékes fórumhoz.

Olykor olyan kirívó visszaélések panaszoltatnak, amelyek elől lehetetlen mereven elzárkózni. Ezeket aztán zsebtárcájába jegyzi föl *Egán* és vagy hivatalos aktát készít belőle s ezen az úton kéri az illetékes hatóságot az ügy megvizsgálására és orvoslására, vagy ha baráti lábon áll az illetékes hatóság fejével, akkor bizalmas levélben értesíti az ügy mibenlétéről.

Ezekre az utcán végbemenő tárgyalásokra fogták rá azok a hivatalos közegek, akik a rubrikák bürokratikus kitöltésén túl semmi népgondozó feladatot nem ismernek, hogy *Egán* túllépi hatáskörét és a népet el nem érhető követelésekre buzdítja és ezzel megzavarja egyfelől a nép nyugalmát s másfelől felingerli a népet a hatóságok ellen.

Kötelességtudó embert ennél gonoszabb indulatú vád soha sem érintett. Senki sem tudja jobban, mint *Egán*, hogy elégtelenséget szítani a nép között nem is szükséges, nem is tanácsos, nem is szabad.

Ez a nép alaposan tönkre van téve. Alig van sejtelve arról, hogy jogai is vannak. A szabadságról csak annyit tud, hogy ami a dúvadnak szabad, az neki nem szabad. Ami szabad a kazárnak, az neki tilos. Az állami szervezet jótékony behatását, ortalmat, segélyét eddig nem érezte.

Most egyszerre maga előtt lát egy embert, akit a kormány küldött oda. Aki nem zaklatás céljából jelent meg. Aki nem büntet. Aki nem hajt föl rajta pénzt. Aki nem érezteti vele gögjét, megvetését. Aki úgy vonul végig a községen, mint a májusi eső, mely virulást és termékenységet fakaszt.

Ilyen körülmények között el lehet-e tiltani a népnek, hogy ne panaszkodjék annál, akiben bízik? És elzárkózhatik-e *Egán* azon nép panaszai elől, amelynek gazdasági és erkölcsi megmentéseie vállalkozott? Ki fogja az orvostól követelni, hogy ne csináljon diagnózist? És melyik orvos tud diagnózist csi-

nálni a betegség eredetének és tüneteinek alapos nyomozása nélkül?

Azonban *Egán* sem azt a hitet nem kelti a népben, mintha neki általános csodaszerei volnának az egészség helyreállítására, sem át nem lépi azokat a határokat, melyek a miniszteri kirendeltség ügykörét körülveszik. Mindig, mindenkivel szemben tiszta bort önt a pohárba. Megmagyarázza a népnek, hogy meddig terjed az ő hatásköre s felvilágosítja, hogy a különböző esetek szerint hol kereshet orvoslást, ha igazsága van.

Roszoka Iván (ritkás) adókönyvecskéjét mutatta be. Ebből azt láttam, hogy 1899-re kirovatott rá 1.48 krajcár földadó. Azt be is fizette. Földet nem vásárolt, sem nem örökölt, sem nem cserélt. Mégis, ugyanazon földje után 1900-ban 2.92 krajcárt róttak ki rá. Itt tehát a földadó minden ok nélkül megduplázódott.

Ugyancsak Roszokának 1899-ben volt 3 frt kereseti adója. Az Urnák 1900-ik évére kirovatott rá 6 frt kereseti adó. Az összeg itt is duplázódott.

Házosztály adója volt 1899-ben 80 krajcár, mely is 1900-ban firt 1.60 krajcárra emelkedett.

Világos, hogy valaki dupla krétával ír, mert a szegény Ivánnak sem a földje nem szaporodott, sem a keresete nem lett jövedelmezőbb, sem a lakóháza nem nőtt. A szegény Iván kihez forduljon e nagy bajában, ha nem a lelkészhez és a lelkész kitől kérjen tanácsot, útbaigazítást, ha nem *Egántól*?

Szemet hunyni ilyen sérelmek előtt: szívtelenség; meg nem kísérteni a tapintatos jogorvoslást: lelkiismeretlenség.

Elméletekkel körülbronzozott jogászokonyák fennakadhatnak az itt vázolt utcai adminisztráción. Én gyönyörködtem benne. Mintha olykor a csöndben megérintett volna az elhagyott nép szíve dobogása. Csodálatos közérzés lebegett a levegőben. Az arcokról könnyű volt leolvasni: itt van egy jó ember, aki azért jött, hogy rajtunk segítsen. Legyünk józan életűek, hogy bízhassék bennünk. Legyünk munkás emberek, hogy érdemesek legyünk az ő becsülésére. Legyünk hálásak a magyar haza iránt

és legyünk hű tagjai a magyar nemzetnek, hogy a pánfőnagságos bennünk és általunk élvezhesse buzgó munkásságának nemzeti sikerét.

Nem így beszélnek, mert sem nyomorukat, sem hálájukat kifejezni nem tudják. De aki látja a nép közszellemét és Ítélni tud az elejtett szóból, az önkéntelen taglejtésből és meg tudja érteni a szempillantások sugarát és a kicsordult könyek melegét: biztosra veheti, hogy itt egy szláv törzs testi-lelki átalakulásban van és a gazdasági jobblét zavartalanul és gyorsan vonja maga után a törzsnek a magyar fajba való szeretetteljes beolvadását.

A LELKÉSZEK.

Külön fejezetet szentelek a vidék gör. kath. lelkészi karnak. Ha ez a kis mű úgy marad fenn, mint a rutén akció egyik szerény emléke: akkor ennek az emléknek a díszé Darányi miniszter, az erőssége Egán Ede és a talapzata a lelkészi kar legyen.

A lelkészek buzgósága nélkül nemhogy sikerekről beszélhetnénk, de még megmozdulni sem lehetett volna. Ezt a hazafias, céljában tiszta, eredményében nemzeti akciót *Firczák Gyula* gör. kath. püspök tartotta a keresztség alá. Ő dajkálta kezdettől fogva az újszülöttet. Bátran el lehet mondani, hogy az Egán gazdasági és nemzeti törekvéseit ő avatta föl és szentelte meg.

De igazságtalan volnék, ha a lelkészek buzgalmát, csupán előljáró püspökük és vezérük buzdításának és példaadásának tulajdonítanám. Ez a nemes példa kétségkívül helyes mintaképűi szolgál; de a lelkészek elhatározása és munkássága, egészen önkéntes és teljesen ment a felsőbb intézkedésnek legcsekélyebb irányításától is. Amit tesznek, önmaguktól teszik. Hallgatnak egy belső kötelesség szavára és követik szívük sugallatát.

Személyesen volt szerencsém Halaktovich Bertalant, Pap Józsefet, Natolya Mihályt, Tegze Gézát, Jankovich Antalt, Kaminszki Józsefet munkaközben látni. Ezenkívül szerencsém volt Árdánházán a Koszely Elek esperes úr vendégszerető házánál, továbbá Huszton egy értekezlet alkalmával igen sok lelkészt személyesen megismerni. Régen megfogalmaztam magamban a lelkész kötelességeinek nehéz sorozatát. Bátran elmondhatom, hogy soha sehol sem találtam az eszményi lelkész fogalmát olyan tömegesen megközelítve, mint a rutének között.

Hibás ember, tévelygő ember itt is akad. Végig hallgattam

egy községben az Egán beszédjeit, amint arra kapacitálta a népet, hogy hitelszövetkezeteket alakítson. Ezekkel a rábeszélésekkel legyőzhetetlenek látszó akadályokat szokott Egán legyőzni. Még jómódú népet is nehéz rávenni arra, hogy közcélra adakozzék. De ínséggel, nyomorral, éhséggel küzdő népet bírni arra, hogy a zsebéből elővegye hetenként azt a húsz fillért, amely nem létezik, hogy keresményéből kiszakítsa a sóra, vagy dohányra, vagy az ecetrevalót: ez egy olyan nehéz feladat, amilyennel egy másik ember szívóssága aligha meg tudna birkózni.

Sok szónok ragadott már el az életben, de a hatásnak azok az eszközei, melyeket Egán használt, egyenesen lebilincseltek. Ez nem szónoklat volt. Mondattörédek voltak ezek, kiragadva a népelet fizikai szükségéből és alkalmazkodva a népelet rejtelméhez. Egyenként vette a hallgatót. Kikérdezte viszonyait.

– Hát te nem akard, hogy anyatej legyen a feleséged emlőjében? Miért nem vásárolsz hát egy fejős tehenet, hogy kis fiad mindennap jóllakjék? Beteg leányod alól kihúzzák a párnát, ha jön a végrehajtó; de ha bankod van, kifizetheted az uzorást. Van-e koporsóra való a házadnál, ha elaggott szülőd meghal? Apró gyermekeidet hová teszed, ha elárverezik fejed fölött a hajlékot?

– Talán csak hallottátok, hogy a múlt nyáron hatszáz munkást helyeztem el Mezőhegyesen. Mindenik pénzt hozott magával. Egyiknek sem jár a gyermeke meztláb a hóharmatos réten. Jövendőben nyolcszázat küldök Mezőhegyesre. Útmunkát is szereztem tavaly kétszázötven munkásnak.

– Te el fogsz menni Zsdenyovára, te pedig Volócra, te meg Vereckére. Mindenütt megkérdezitek: jó-e az államszki bank, jó-e az államszki bolt? Azután eljöttök hozzám Szolyvara és elmondjátok nekem, amit hallottatok. Meglesz? Azután elmondjátok itt a faluban is, hogy mit láttatok, mit hallottatok? Akkor megint eljövök és megkérdezem: akartok-e államszki bankot?

– Úgy-e, megnyerted volna tavaly a pörödöt, ha bélyegre, ügyvédre pénzed lett volna? Úgy-e, orvosság kellett beteg anyád-nak s a patikában nem adtak hitelbe? Ha fél-ökrödhöz párt

vehettél volna a tavaszi vásáron. Úgy-e, megszánthattad volna zabföldedet, mely most parlagon hever. A télen két fiad nem járt iskolába, mert egyiknek sem volt bocskora. Nem hallottátok, hogy ahol állami bolt van, ott sertést ölnek a gazdák és füstös hússal eszik a pszulyt?

Olykor a Biblia hangján beszélt.

– Nincs miből fizetni a heti részleteket? Nem üres-e a kamarátok és mégis esztek. Terem-e a föld, ha meg nem szántjátok? Lesz-e tengeri, ha magot nem szórtok a földbe? Úgy-e, jó volna megőrölni és megenni a vetőmagot? Ti mégis elvetitek, hogy több legyen belőle. Nos, ezt teszitek akkor is, ha heti részleteket fizettek a bankba. Megszaporítjátok a vetéssel a magot, a betét-tel a vagyont.

– Mi lett volna belőled, ha szülőid nem hagynak reád házat, telket, földet? Most te vagy a szülő. Mi lesz a gyermekeidből, ha te semmit sem hagysz reájuk?

Kiderült, hogy B . . . falván a lelkész biztatta föl a népet, hogy ne higgyen Egánnak és ne alakítson szövetkezetet. Ezen aztán megtört minden ékesszólás. De három nap múlva megint odamentünk. Velünk jött egy lelkész is, aki odaadó híve az akciónak. Az Egán érveit példákkal világosította meg a lelkész, saját egyházközségéből.

Az emberek mégis ellenállottak.

De az Egán erélyesekkor sem tört meg. A szomszéd községekből két olyan rutén földművelőt küldött oda, kik már tapasztalatból ismerik a hitelszövetkezet hatását. Ezek több ízben megfordultak ott s végre is sikerült hetven aláírót szereznii. De mivel a pap nem állott a mozgalom élére, önálló szervezet nem jöhetett létre, hanem bekapcsoltatott ez a hetven tag a szomszédos szolvai szövetkezetbe.

Hibás ember, tévelygő ember akad tehát a lelkészek között is. Nagy becsületére válik a karnak, hogy fölötte ritka madár az ilyen. Leírásomból látható, hogyha a többi is olyan volna, mint a b . . . falvi: az akció hajótörést szenvedett volna már az első lépésnél. Szerencsére nem olyanok.

Ellenkezőleg. A lelkeszi kar a miniszteri kirendeltség jobbkeze. Ez volt a közeg, amellyel *Egán* hozzáfért a nép szívéhez. Mint mindenütt, úgy itt is gyanakvással fogadja a nép a kabátos embert. Fél tőle. Azt hiszi, adóügyben jár, vagy egyébként akarja megnyomorítani. Nem azért szoktak az urak megjelenni, hogy valamit hozzanak, hanem hogy elvigyenek valamit. Már láttuk egy közgyűlési jelentésből, hogy milyen konkolyhintés történt az akció kezdetén. «Ne higgyetek az uraknak! Ne fizessetek heti részleteket, mert az urak elsőrözik, elszivarozzák!» Kicsoda lett volna képes ezt az ellenáramlatot a lelkeszek közbelépése nélkül leküzdeni?

De a lelkeszek fölismerték a pillanat fontosságát. Nem mondom, hogy minden vonakodás nélkül állottak a gátra. Kilátásuk a sikerre csekély volt. Hiszen megpróbálták ők a védgát emelését mindjárt a kazár-beözönlés kezdetén. Hatni iparkodtak a népre szavuknak, állásuknak egész súlyával. De csupán erkölcsi eszközökkel rendelkeztek. Az áradat pedig egyre nőtt s a lelkeszek fájdalmasan látták szerény védgátjaik összeomlását. Itt-ott tovább folytatták a küzdelmet, de kétségbeesve hagytak föl vele, midőn látniok kellett, hogy sem a hitbizományi uradalom nem csatlozik a védelmi munkához, sem a közigazgatás nem lép közbe a nép ellenállási erejének fokozására, hanem mindkettő, részben kényelmi szempontból, részben közönyből és igen nagy részben a félreismert kötelesség semmittevésével egyenesen a kazár anti-gazdaság malmára hajtja a vizet.

Ezek a lelkeszek a sok csatavesztésben népük balsorsának biztos jeleit látván, már-már átadták magukat a kikerülhetetlen végpusztulás reménytelenségének. Többen közülök vándorbothoz nyúltak és híveikkel együtt áthajóztak Amerikába. Csüggeteg lélekkel vettek az itthonlévők tudomást az akció kezdetéről s ingadozó kilátásokkal vállaltak munkát a miniszteri kirendeltségtől.

De *Egán* nem fordulhatott máshoz. Középbirtokos osztály ott nincs. Ha volna, nem sülyedhetett volna a nép olyan feneketlen mélységekbe. Közigazgatási szervezetünk pedig nem ismert népgondozó feladatokat. Ha ismert volna, nem lett volna szükség az akcióra. Most már, a mozgalom harmadik évében föl van

ébresztve úgy az uradalom, mint a közigazgatás lelkiismerete. De a mozgalom kezdetén *Egan* abszolúte nem várhatott munkájához más segítőköt, mint a lelkészeket.

Amit *Egán* magyarázott nekik könyvvezetésről, leltárról, áruisméről, pénztárnaplóról, raktárkezelésről – nekik arabusul volt. Mihelyt felajánlották segítségüket: a kirendeltség tanfolyamot nyitott számukra. Amit tanultak, az bizony jó távol áll a theológiától, de azért igen közel áll az isteni gondviselés jóságos szándékaihoz.

Így lettek a lelkészek hitelszövetkezeti elnökök és áruraktári felügyelők. Mondanom sem kell, hogy ingyen dolgoznak. Éppen, hogy a készpénzkiadásaiik térülnek meg, amennyiben egyik-másik tétel el nem felejtetik. Azonban dolgoznak, mintha abból élnének. Lótnak, futnak, tanácsolnak, csereberélnek, írnak, rubrikáznak, jótállnak, vezérkednek, napszámoskodnak.

Kalaplevéve nagy tisztelettel hajlok meg fáradságos munkájuk előtt. Nemcsak imádkoznak a mindennapi kenyérért, de meg is szerzik azt a nép számára. Kötelességtudásuk, buzgóságuk, híveikhez való ragaszkodásuk mindörökké feledhetetlen marad előttem. Szeretném mondani, hogy igazi közgazdasági tevékenységet fejtenek ki népükért, ha a képviselőház inkompatibilistái meg nem alázták volna a «közgazdasági tevékenység» fogalmát.

A jó Isten áldja meg Őket, hogy úgy szeretik a szegény népet.

ISKOLÁZÁS.

A népelet organikus fogalom. Nyomortól, elnyomatástól, kiszákmányolástól egy népeletet megmenteni s erkölcsileg és vagyoniilag azt úgy állítani helyre, hogy többé vissza ne süllyedjen: ez olyan feladat, amely csak úgy oldható meg, ha az organizmus minden idegszála, egész izom- és csontrendszere, vérkeringése és valamennyi életnyilvánulása komoly és alapos munkába vétetik. A vagyoni és erkölcsi élet között a kapcsolatok egész sorozata áll fönn. Ezek a kapcsolatok mind tekintetbe veendőek az öntudatos és tervszerű programmnál.

Egy népmentő akciónak nemcsak az a célja, hogy létező bajokon segítsen, hanem az is, hogy a létező bajok ismétlődésének lehetőségét kizárja. Hiába szerzett volna alkalmat a kirendeltség az uzorapénz visszafizetésére, ha nem állít hitelszövetkezetet az uzora ismétlésének meggátlására. A korcsma- és árúuzsora visszafizetésével szintén nem segítettek volna a népen, ha nem szervezik az árúraktárakat s ezzel elejét nem veszik a visszaesésnek. A legelőbérlet hatása sem lenne intenzív, ha össze nem kötnék célirányos legelési renddel, modern legelőműveléssel, a fajtenyésztés meghonosításával, a tenyészállatokra vonatkozó tulajdonjognak a megszorításával és tejgazdasági kultúrával.

Mindezzel szoros összefüggésben van némely igazságszolgáltatási intézkedés. Ilyen az uzora hivatalból való üldözése és a rituális eskü behozatala, úgy a keresztény, mint a mőzeshitű lakosságra nézve. Összefüggésben van a közigazgatási feladatok lelkiismeretes teljesítése a népgondozás terén.

Ennek a népnek ellensége volt a birtokrendezés, mely ter-

mészetes fekvőségeitől fosztotta meg. Ellensége az erdő, mely nem ad neki munkát. Ellensége a vad, mely a vetését pusztítja; a pálinka, mely nyomorba kergeti.

Sokfelé kell tehát nyúlni annak, aki ott segíteni akar. Nem mellőzheti az iskolákat sem, mert az értelem fegyvelmezése nélkül nincs lábraállított nép. A közoktatási kormány nem is zárkózott el a fölmerült szükségletek elől. Számos népiskolát állított és most folyamatban van huszonöt iskolának az építése. Nem jut mindenüvé államiskola, mert a költségvetés még mindig szűk határok közt mozog, de a jóindulat, hogy a nép lábraállításánál az állami iskola is komoly feladatokat teljesítsen, valóban nem hiányzik.

Fájdalmas tapasztalatokat tettem Máramaros egyik nagy községében arról, hogy a legjobb indulat is hajótörést szenved, ha az igazgatás alsóbb fokában hiányzik a kötelességérzet. Mikor Ökörmezőn jártam, szokatlan mozgás volt észlelhető. Híre járt, hogy az államiskola gondnoksága ülést tart. Nevezetes esemény ez oly helyen, ahol a gondnokság öt év óta egyetlen ülést sem tartott.

Az a másik hír, hogy a gondnoksági elnök az iskolára vonatkozó leveleket kerek *egy évig* sem szokta fölbontani, engem azért nem lepett meg, mert én is tettem már hasonlót. A kötelességérzet egyre nőgatott, a lelkiismeret furdalt, érzékenységem rimánkodott: bontsd föl már azt a levelet, olvasd el, válaszold meg! De valami ismeretlen hatalom mindig erőt vett rajtam és olyan csodálatos ellenállást fejtett ki a kötelességérzet, a lelkiismeret és az érzékenység ellen, hogy emezek legyőzettek s porlepte aktáim hegyekké alakultak íróasztalomon.

Úgy hiszem, ez valami különös betegség volt, mely pathologice még nincs földerítve. Épen nem bámulok, ha ilyen betegségbe esett az ökörmezői iskolagondnok, annál is inkább, mert ő egyszersmind főszolgabíró is volt.

Persze, egészen más lapra tartozik a máramarosmegyei tanfelügyelő betegsége. Mert, ha a főszolgabíró baja a morbus literatis volt, úgy a tanfelügyelő betegségét a kórisme bizonyára

morbus antiperegrinisnek fogná elnevezni. Amily mértékben idegenkedett ugyanis a főszolgabíró a betűtől, éppen olyan mértékben tartózkodott a tanfelügyelő az utazástól. Így történt, hogy ezt az államiskolát nyolc év lefolyása alatt egyetlenegyszer sem látogatta meg a tanfelügyelő.

Könnyen elképzelhetők az ilyen gondozás következményei. A község lakossága háromezer. A tankötelesek száma négyszázötven. Az állami fiúiskolába feljár harmincöt gyerek, a leányiskolába negyven. Ugyanott van gör. kath. iskola is hatvan növendékkel.

Ezeken kívül négy zsidó-rituális iskola boldogítja a községet. A bocher (tanító) nem bír semmi képesítéssel. Az a sötét, bűzös, ronda zug, hol az úgynevezett tanítás foly, éppenséggel nem felel meg a törvény követelésének. A tantárgyakról, melyek ott taníttatnak, halvány fogalma sincs se a tanfelügyelőnek, se az iskolaszéknek, se a közigazgatási bizottságnak, se a minisztériumnak. Öreg kazárok azt mondták nekem, hogy a gyermekek ott talmudot tanúinak. Világos, hogy nem magyarul, hanem galíciai zsidó-német jargonnal.

Az államiskola tanítási ideje reggel 9 órától 12-ig; délután 2 órától 4-ig. A szerencsétlen kazárgyermekhez just tart a bocher is és megkívánja tőle, hogy nyárszakán reggeli 4-kor, télszakán reggeli 6-kor nála rituális dolgokat tanuljon 9-ig; délután 4-től 8-ig. Ilyenformán az a nyomorult gyermek szobában ül nyáron át naponta 14, télen át 12 órát.

Vajjon mi minden megy végbe annak a nyomorult áldozatnak az agyában, a lelkében, a testében? Van-e ennél förtelmeesebb büntetés? Mit vétett az a kis gyermek, hogy a kultúra nevében ily súlyosan vezekeltetik? Minő tartalmat nyer fejletlen elméje és minő fogékonyságot nyer kis szíve abban a zavaros diszharmóniában, melyet nála a bocher kegyetlenül babonás formalizmusa és a kvalifikált állami tanító modern világnézete előidéz?

Az ilyesmit eltűrni: árulás a nemzeti kultúra ellen. Egyenes megalázása ez a haladási eszméknek és rút bélyeg korunk felvilágosodásán. Megtörtént, hogy egy kazárgyermek nem ment el

a bocher zugiskolájába. A bocher reggel 8 óraker bement a gyermek után az államiskolába, ott leoldotta a nadrágszóját és azzal véresre verte a renitens gyermeket s akkor elhurcolta a zugba. Igen természetes, hogy a bochernek e miatt a haja szála sem görbült meg.

Ki is merte volna öt felelősségre vonni? Hiszen azonnal antiszemita hírbe keverték volna és rásütötték volna a sötét reakció bélyegét és, miként Egán ellen, 376 újságcikket írtak volna mindenikben követelve, hogy a sötét reakció penészes lovagja mentessék föl állásától. Száz percentnyi bizonyosság szól a mellett, hogy legalább is nyugdíjba küldték volna a vakmerőt. Nem, mintha hibázott volna, hanem mivel a cikkek miatt alkalmatlanságot okozott. Pedig hiszen ő nem tehet arról, hogy róla írnak, arról sem tehet, hogy hazugságokat írnak; még kevésbé tehet arról, hogy a bocher kihágást követett el. Mindegy! Ha ő nem volna, hát alkalmatlanság sem volna, mert hírlapi cikk sem volna. Tehát pusztuljon.

Nem elég, hogy hatóságilag eltűrték a kazárok bevándorlását; nem elég, hogy engedték őket megtelepülni községi illetőség és honosság nélkül; az sem elég, hogy boldog-, boldogtalannak italméresi jogot ad a pénzügyigazgatóság; még az sem elég, hogy – a rutén akció előtt – soha egyetlen közegünknek sem jutott eszébe valamely úton gátat vetni a tiltott, de rendszere-sen és nyíltan üzött uzsorának. Mindez nem elég. Az sem elég, hogy ezek a bevándoroltak, miután teljesen kiszípolyozták az autochton népet, most már tervszerű eljárással izgatják kizsárolt áldozataikat a kivándorlásra. A múltat semmivé tették, a jelent elpusztították. De ez mind nem elég. Nekik a jövőndő is kell. Ám, a jövőndő megrontását akadályozza az iskola. Rajta hát! Törjünk az iskolára.

Ott a bocher. Nekik az kell; csupán csak az kell. Aki maga sem tud semmit: hadd tanítson az. Aki erkölcsi és értelmi tekintetben vak; hadd vezesse az a gyermek kedélyvilágát. Aki egy betűt sem tud magyarul, nem is honos, a hazáról fogalma sincs: hadd neveljen az hazánk számára honpolgárt. Aki nem

eszik velünk egy tából s poharunkból nem iszik, mert azt tisztatlanná tette a keresztény ajak érintése: nos hát hadd oktassa ki a gyermeket az ilyen ember, az együttérzésnek, az együvé tartozásnak, a polgári szolidaritásnak és a nemzeti-egységnek érzelmeire és kötelességeire!

Van-e rendezett állami lét, ahol ezt eltűrnék? Oláhok és szászok kétezernél több iskolát tartanak fenn. Kivétel nélkül mindenik államellenes indulatokat olt be növendékei kedélyébe. De ezen iskolák fennállásának legalább törvényes alapja van. Gonosz irányzatuk az ellenőrzés hiányában leli magyarázatát. A zugiskolát ellenben tiltja a törvény. Ezek a zsidó zugiskolák a jövendőt mérgezik meg. Mivel törvényes alapjuk nincs, a közigazgatási hatóság köteles volna bezárításukat elrendelni. Nem teszi. Tőle ugyan megmérgezhetik a jövendőt.

Hanem *Egán* alkalmatlan ember, mert a bocher-iskolákat is meglátja. Sőt szaladgál és irkál hol ide, hol oda. Törvényre hivatkozik. Zavarja a megszokást. Nyugtalanít. Hát nem illeték-telen beavatkozás ez? Mi köze neki az iskolához?

Beregben a kép nem olyan visszatetsző, mint Máramaros némely községében. A bocher-iskolázás ott már csak rejtve működik. A kazárgyermekek itt sem igen aklimatizálódnak. Tűzhelye háborút folytat az államiskola ellen. A tűzhely erősebb. De a rutén gyermeket örömmel küldi iskolába a szülő s kerek arcocskáját összecsókolja az anya, ha magyar szót visz haza az iskolából.

KAZÁR ALAKOK.

Ezt a kopott embert nevezzük el Rapopord Gidájának. Termete sovány. Kaftánja piszkos, szakállába beköltözött a moly. O a vidék leggazdagabb embere.

A pénzügyőri legénység tegeződik vele. Kevésbe múlt, hogy minap egy csendőrörsvezetőt meg nem kínált egy pohár pálinkával. A szolgabíróról úgy beszél, mint ismerősről. Sőt dicsekvő kedvében bevallja, hogy már látta a főispánt, aki mosolyogva fogadta köszöntését. Vasárnap délutánonként órákig elül a korcsmában. Amelyik rutén berúg, attól kér egy pipa dohányt. A részeg rutén nagylelkű.

Vagyonát százhatvanezer koronára becsülik. Persze gyufaskatulán kezdte. Áldozatainak nagy része Brazíliában él, ha él. Reméljük a jobbat, hogy nem él. Látható vagyona néhány ház, néhány kert és néhány parcella föld. Együtt megérhet harmincezer koronát. Erről tehát adót is fizet. Nehezen teszi, de muszáj.

Teljességgel nem megy a fejébe, hogy minő alapon osztozik vele az állam? A végrehajtásokat tehát pontosan bevárja. «Tessék!» – mondogatja a végrehajtónak. «Szegény, földhöz ragadt, ínséges ember vagyok, – láthatja az úr.» Hajlék, padlás, pince, minden üres. A pajta is üres, a gabonás is.

Szoba-földbe vert cövekek; négy léc-heveder a cövekekre szögezve; néhány szál deszka a hevedereken; egy szalmazsák a deszkákon; foszladozó lópokróc a szalmazsákon; egy vastag és ragadós zsírfolt terpeszkedik a szalmazsák fejénél párnaképében. Ilyen az ágya. Ehhez idomul stílszerűleg a többi bútor.

Ha ember nem lankék ebben az odúban, beleköltöznék a görény és otthon találná magát.

A végrehajó nem talál zálogot. Az adóleírás reményében évről-évre folytatja az adónemfizetés üzletét. Úgy véli, hogy hamarabb megunják a végrehajtást, mint ő a nemfizetést.

Azonban pórul járt. Egy szemfüles községbíró leakasztotta az eresz alatt lógó kaftánt. Amolyan letett kaftán volt ez, folt hátán folt. Rostálni lehetett volna rajta a sok lyuk miatt.

«Csak nem viszi el a bírógazda azt a rongyos ruhát.»

– De bizony elviszem én.

«Ugyan mit csinálnának vele az adóhivatalnál?»

– Jó lesz bokatekerőnek, ha egyébre nem.

«De kérem, azért akasztottam ki a levegőre, hogy a fecske, veréb rászálljon és jól lakják rajta.»

– Nem eszik az rongyot.

«De a t ... t szereti ám. Ebben pedig annyi van, hogy az egész adóhivatal megt . . . . . dik tőle.

– Az nekem mindegy, én viszem – és azzal göngyölgetni kezdte.

E pillanatban odaugrott Gidája, kikapta a kaftánt a bíró kezéből, kivett belőle egy púpos pénztárcát, abból egy ezres bankjegyet s azt átnyújtotta a végrehajónak.

«Nyugtát kérek, végrehajtó úr.»

Hogy injuria és erőszak történt rajta, arról holtanapjáig meg lesz győződve. El is ment másnap a főszolgabíróhoz és váltig kérte, hogy neki adjon egy külön községbíró. Úgy értette, hogy az a bíró, az ő bírója legyen. Neki szolgáljon. Az ő ügyeit intézze. Egyedül csak az Övét.

Arra támaszkodott, hogy neki van annyi vagyona, mint a községnek együttvéve. Ha a községet megilleti egy bíró, hát őt is megilleti. A bíró-fizetést magára vállalja. Kauciót is hajlandó tenni. Neki sok a hátralékos adósa, neki tehát szüksége van egy külön bíróra. Csak azt köti ki, hogy ez a saját külön bíró, mikor nem végez az ő érdekében hivatalos funkciót, akkor tartozzék a lovait vasaltatni és befogni, mert a szürke rugós.

Ilyen a Rapopord Gidája közjogi fogalma.

Gottesmann Szender állandó pörben áll Katz Zélíggel. Az ellenségeskedés eredeti okát nem tudom. De Gottesmann halálra sáppad, ha valaki Katz Zélíget említi; viszont Katzot ádáz düh fogja el, ha Szendernek a nevét hallja.

Amolyan Montechi és Capuletti viszony ez. Az egyik Gelf, a másik Ghibelin. Kőrös az egyik, Kecskemét a másik. Ha Britanniában éltek volna a tizenharmadik évszázadban: Gottesmann Szender a fehér rózsák, Katz Zélig a piros rózsák pártjához csatlakozott volna. Pöréikről regéket mond a nép. «Száll a madár ágról-ágra; száll a rege szájról-szájra.» Nincsen szere száma azoknak a fondorlatoknak, becsapásoknak, földadásoknak és rókavermeknek, melyeket a két bajnok egymás ellen már elkövetett.

Egy nem mindennapi kelepce fogalmat ad a bajvívások mivoltáról.

A vereckeai pénzügyőrség valamelyik alárendelt közege arról értesíti egy nyári délután Katz Zélíget, hogy ellene titkos feladás ment, mivel csempészett szesz van a pincéjében. Ez az értesítés ne lepje meg az olvasót. Ki kell békülnünk azzal a gondolattal, hogy minden, valamennyire vagyonos kazárnak embere van a hatóságoknál. A járásbíró, főszolgabíró, az adótárnok és a többi főnök a feje tetejére állhat, kutathat, nyomozhat, szemfüleskedhetik – de ok nélkül. Kipuhatolni a dolgoknak ezt a rendjét nem lehet. Valaki csak akad. Ez, vagy az, de embere a kazárnak van.

Katz Zélíget gondolkozóba ejti az értesítés. Titkos feladás ellenem? Ez a Gottesmann kezejárása. De, hogy csempészett szesz volna az én pincémbe?! Ez még sem Gottesmann. Hiszen Gottesmann jól tudja, hogy nálam nincs csempészett szesz. Gottesmann már régen megszámlálta az én hajamnak szálait. Magam sem tudom jobban, mint ő, hogy mi van nekem, mi nincs nekem. Nála én unciára vagyok lemérve.

Mégis; lássuk csak. Gottesmann a múlt héten odaát járt. (Ez Galícia.) Gerendát szállított. Hatot hozhatott volna, de csak négyet hozott. Mégis nehéz volt a fuvar. A kövön túl (ez a

vereckei emlék) el is akadt a meredeken. Knopf adott neki vontató lovat.

Megálljunk. A négy gerenda nem lehet olyan nehéz. Egyéb is volt ott. Hohó-hohó, Gottesmann, te nemcsak gerendákat hoztál, hanem szeszt is csempésztél. Most pedig engem följelentesz. Pedig tudod, hogy nincs szesz a pincémbe. Értelek. Te a csempésztett szeszt be akarod csempészni a pincémbe s aztán odahozni a fináncot!

Katz Zélig megkönnyebbült. Kitalált egy nehéz rejtvényt. Gyors lépésben sietett a községbíróhoz.

«Bíró gazda, akarja még azt a kajla borjút?»

– Drágálom 12 forintért.

«Hát ingyen akarja?»

– Nem értem.

«Mondom, hogy ingyen. Amit én mondok, szentírás. Arra mérget vehet. Tiszta ingyen.»

– Nos hát, mi kell neked, Katz Zélig? – kérdezte a bíró.

«Semmi sem kell nekem. Csak arra kérem, hogy jöjjön hozzám és üljön le a favágóra.»

– Hát aztán?

«Aztán pipázzék. Itt van két pakli dohány. Van-e gyufája? Azt is adok.»

– Hát aztán?

«Aztán semmi. Ha kiszítta, töltsé meg újra és hozzon magával egy esküdtet.»

– Hát aztán?

«Az esküdt is gyűjtsön pipára, annak is hoztam két pakli dohányt. Itt van, tessék, adja át neki.»

– Beszélj már, Katz!

«Nincs tovább. Leülnek, pipáznak, várnak. Nézik az utcát. Ha valaki jön, csendességben maradnak. Nézik a kaput. Ha valaki jön, nem szólnak. Megnézik, hogy mit csinál az a valaki. De nem szólnak, nem mozdulnak. Amit láttak, azt majd elmondják annak, aki kérdezi. Jó lesz?»

– Jó lesz.

Csöndes holdvilágon, éjfél tájban halkan nyílik meg a Katz Zélig kapuja. Valaki egy kis hordót hengerget be a kapun maga előtt. A bíró ráismer Gottesmannra. Az esküdt is ráismer. Katz Zélig jól sejtett. Ez a Katz Zélig egy látnók.

A hordó elgurul a pincegátorig. Gottesmann egy bokor tolvaj - kulcsot vesz ki a zsebéből. A bíró szájában kialszik a pipa. Óvatos próbálgatás után a pincezár enged. Zélig reszket a gyönyörtől. A kis hordó legurul a lépcsőn s a pince elnyeli Gottesmann is, a hordót is.

Zélig tovább reszket. Nesztelenül búvik elő a lyukból Gottesmann, mint egy óriás tücsök. Körülnéz. Senki. Az ajtót beteszi, a zárt ráfordítja. Nyújtózik; gerinccsigolyái ropognak. Egy patkány elszalad a lába között. Attól megijed. Megint körülnéz. Megint senki. Valamit mormol. Bizonyosan az Éjszaka urának adott hálát és távozik.

«A borjút elviheti bírógazda.»

– Ráérünk.

Reggel megjelent a komisszió együtt Gottesmannal, mint szakértővel.

– Csempészett szesz van a pincében.

«Nincs.»

– Lássuk.

«Tessék, itt a kulcs.»

– Hány hordó szesz van?

«Három. Összesen 12 hektoliter. Mindenik hordón rajta van a munkácsi bélyeg. Onnan hoztam. Írásom van róla.»
A komisszió lement a pincébe.

– Itt négy hordó van, nem három.

«Négy hordó, wie hájszt, négy hordó? Nekem csak három van.»

– Egy, kettő, három, négy.

Katz megvakarja a fejét. «Pedig csak háromról tudtam.»
A hordók tartalmát megvizsgálják. Tizenkét hektoliter szeszt találnak a három hordóban. A negyedikben 140 litert.

– Ha Munkácson 12 hektót vett, hát ezt honnan vette?

«Nem tudom. Valami babona van a dologban.»

– Van-e számlája erről a 140 literről?

«Nincs.»

– Ez csempészett szesz!

«So war ich leb', nem csempésztem.»

– Mutassa ki a származási helyet.

«Isten úgy segéljen, nem csempésztem.»

– Már pedig ez csempészett szesz, – szólal meg Gottesmann.

Zélig dühbe jön. «Honnan tudja maga *szakértő*, hogy ez csempészett szesz?»

– Honnan tudom? No hát majd meglátja, hogy honnan tudom. Kérem azt a lámpást.

A lámpa megvilágítja az inkriminált hordót. Gottesmann körüjárja, nézegeti, végre megszólal: Honnan tudom? Hát tudom. Itt a bélyeg! N. J. D. Ez dolinái szesz a Náthán Jankel gyárából. N = Nánthán, J = Jankel, D = Dolina.

E pillanatban Gottesmann hadvezérnek érzi magát, aki csatát nyert.

Zélig tagad. Gottesmann vádol. Zélignek mentő gondolata támad és így szól:

«Igaz-e, hogy a munkácsi szesz foktartalma 79?»

– Igaz, – feleli Gottesmann.

«Igaz-e, hogy a dolinai szesz csak 76.05?»

– Igaz, – feleli Gottesmann.

«Akkor hát mérjük meg. Ha 79, akkor munkácsi és nem csempészett; ha 76.05, akkor dolinái.»

– Helyes beszéd, mérjük meg, – mondja diabolikus mosollyal Gottesmann.

A mérés 7605 fokot mutat. Gottesmann sürgeti a jegyzőkönyvet. A jegyzőkönyv megállapítja, hogy a kis hordóban lévő szesz csempészett árú. Gottesmann aláírja a jegyzőkönyvet mint szakértő és késznek nyilatkozik hitet tenni rá, hogy csakugyan csempészett árú. Aztán megsemmisítő pillantást vet Zéligre.

Katz Zélig pedig kiegyenesedik e válságos pillanatban, mérően a szeme közé néz Gottesmannak és így szól:

«Megesküszöl-e a Jehovára, hogy ez csempészett szesz?»

– Megesküszöm.

«A mit mondasz, azt te megbánod és el fogod tagadni.»

– Nem bánom meg. Ez az igazság. Nem fogom eltagadni soha.

«Még egyszer ismételd, hogy ez itt csempész-árú.»

– Százszor is ismétlem: csempészett árú!

«Csakhogy nem én csempésztem, hanem te!»

Gottesmann nagyot kacag, a fináncok is kacagnak. A bírós és az esküdt, kik néma tanúi voltak a vizsgálatnak, előlépnek.

A bírós megszólal.

– Láttam, végignéztem az éjszaka, amint Gottesmann be-lopta a hordót a Katz pincéjébe. A kapu között tócsa van. Tessék megnézni, a hordó minden dongája sáros. Velem együtt nézte az esküdt is. Ott ültünk a favágón.

Gottesmann csatát veszített és elmarasztaltatott.

Ez a tréfás dolog Zúgó községben történt meg és tiszta valóság. A jóízű kelepécét ne bontogassuk e pillanatban erkölcsi elemeire. Azonban nem mulatozás okából írtam le. Az olvasó figyelmét bizonyára nem kerülte el, hogy mennyi éleslátás, mennyi fondorlat, mennyi furfang, a koncepciónak minős vak-merősége, az ellenaknának milyen biztossága nyilatkozik meg ebben a mulatságos esetben.

Ha ilyen emberek szállják meg a rutén földművelőt, mi lesz ebből védelem nélkül? Miként állhatna ellent ezeknek a kelepce-készítőknek? Hogyan védekezzenek a megfontolásnak, alattomos-ságnak, cselvetésnek, lelkiismeretlenségnek ehhez hasonló esz-kozei ellen? Nem prédául volna-e oda dobva ez a nép, ha az államhatalom atyáskodó oltalmát és segítő kezét megtagadná tőle?

ELVÉRZÉS.

Minél tömegesebben vándoroltak be Galíciából, annál nagyobb mérveket öltött a rutén-kivándorlás. A betolakodók kinyomták helyükből a bennszülötteket. Ez a folyamat három évtized óta tart. A sorvadás fokozatosan és vidékenként vett erőt a népen. E miatt nem okozott országos feltűnést. Egy kazár kiszorított az ősi tűzhelyről négy-öt rutént. A kazár mindenütt mutatta magát, minden üzletnél megjelent, minden vállalatnál közreműködött s ezzel megötszörözte önmagát. Papnak, tanítónak feltűnt a népdeficit. Fináncnak, közigazgatásnak, bíróságnak nem tűnt föl, mert ennek az aktája szaporodott a kazárok szaporodásával.

Most már hatvanezerre teszik az Éjszak Amerikai Státusokban letelepült rutének számát. Egyik-másik lelkes pap utánuk ment, hogy egyházilag és iskolailag szervezze őket, megőrizze emlékeiket és ápolja ragaszkodásukat a magyar haza iránt. A kísérlet meddő maradt, mert a rutének időnap előtt áldozatául estek a kiterjedt pánszláv agitációnak. Ezt az agitációt melegen istápolja az orosz diplomácia. A vezéreket pénzzel látja el. Elszakadt népünk közé jól fizetett papokat küld. Iskolákat állít. Ügyes-bajos dolgaikat ellátja. Érdekeiket az orosz konzulok felkarolják. Munkához segítik a népet. Szervezik a szegényügyet és a betegápolást. Ilyen gondozással szemben a rutén lelkész, aki csak ideális hatásokra dolgozhatott, eredmény nélkül tért vissza hazánkba. A szegény ruténnek Amerikába kellett menni, hogy hazája ellenségévé legyen.

Beregben az *Egán* akciója óta megszűnt a kivándorlás. Ez a tény minden statisztikai adatnál jobban beszél. A munkanélkül szükölködő népnek *Egán* munkát adott.

Télen át utat építtetett a Bereg és Máramaros között fekvő vízvásalstón. Az ilyen feladat nehézségeit csak az tudja mérlegelni, aki már fáradzott abban, hogy valahová út építtessék. Beleszól abba egy néhány főszolgabíró, egy pár alispán, két közigazgatási bizottság, két vármegye, két főispán, két miniszterium, két állammérnöki hivatal és ezeknek összes pereputtya. Azonban az út megépült.

Nyáron át mezőgazdasági munkásokat helyez el Egán különböző uradalmakban. Csupán Mezőhegyesen hatszáz rutén munkás volt a múlt nyáron elhelyezve. Egyelőre nehezen ment a dolog. Mezőhegyesen panaszkodtak, hogy a rutén nem válik be. Nem is csoda, hiszen alapjában véve a rutén erdőmunkás. De Egán odautazott. Rendbe hozta a táplálkozási viszonyokat. Gyöngéd elnézésre bírta az uradalom igazgatóságát. Olyan munkát kért ruténjei számára, ami nekik kevésbé szokatlan.

A pánfőnagyságos úr látása kedvre derítette őket. Erezték, hogy ott sincsenek elhagyatva; hogy az ő jó urok ott is gondoskodik róluk és mindennek a hatása az lett, hogy négyötöd része a munkásoknak bevált és az uradalom olcsóbb munkaerőhöz jutott. Az idén nyolcszázán mennek Mezőhegyesre.

De Máramarosban nagy mértékben foly a kivándorlás. A hegyvidéki akció ott csak most veszi kezdetét. Százával jelentkeztek a községek hitelszövetkezetek és árúraktárak alakítására. A lelkesek itt is hajlandók a munka élére állani. Azonban a közigazgatás részéről nem igen tanúsítanak meleg pártfogást. Megvannak anélkül is. Kivált az árúraktárak ellen emelnek kifogást, mert ezek – szerintük – meglevő *kereskedéseknek* okoznának káros versenyt.

Az *Egán* kitarása elől kissé meghátráltak. Legújabban megnyugodtak az árúraktárak felállításában is, de azzal a furcsa kikötéssel, hogy ezek csak bizonyos meghatározott cikkek elárúsításával foglalkozhassanak. Ravasz ostobasággal olyan árucikkeket jelöltek meg, aminőkre a népnek nincsen szüksége.

Máramarosban azt hiszik, hogy ez jogos védelme a meglevő kazárboltoknak. Pedig ez *kiváltság* in optima forma. Tehát egyik

neme a mi híres liberalizmusunknak. Az országvédő és országfenntartó nemesség kiváltságainak még az emlékétől is fellázad minden hű liberális kebel. Pedig az a kiváltság rég letűnt. Maga a nemesség mondott le róla, külső kényszer nélkül. Maholnap letűnik a nemesség is és a liberalizmus gondoskodni fog sírgyalázó epitáfiumokról.

De a kazárkereskedő egészen más. Azt óvni kell a versenytől. Ha a liberális felfogás ennek az érdekének csorbát: akkor fordítsunk egyet a liberális köpenyegén. Keressünk formulát, hogy adhassunk neki kiváltságot. A köpenyeg béllése konzerváló jelszavakat is tartalmaz. Hol az a béllés? «Gondozzuk a meglevő existenciákat!» Tehát védjük a kazárkereskedést.

Bizony keréketört fogalma ez a kereskedésnek és megbélyegzése ama szép és civilizátorius mesterségnek. Megvenni a bocskortalpat, a savanyított uborkát, a petróleumot, az ekevasat és eladni ötszáz percent nyereséggel; eladni hitelbe, hogy az ötszáz percentből ezerötszáz legyen. Arra utazni, hogy a rutén megittasodjék s részegfővel ostobaságokat csináljon és ennek a révén ellicitálni feje alól a párnát, feje fölül a hajlékot ....

Pihá! ... Mióta nevezik ezt a gaz uzsorát kereskedésnek?! És micsoda közgazdasági, politikai, erkölcsi törvény alapján érdemes ez az áru-uzsora nemcsak védelemre, de még privilégiumra is?

Azalatt pedig, míg az elvi harc foly Egán és a vármegyei intéző körök között, megérkezik Budapestre egy szomorú vonat.

A kormány már megkapta Máramaros fölterjesztését, hogy ott mások a viszonyok mint Beregben; ott csak cum grano salis van szükség áruraktárakra; ott a kazárüzérekedés nem öltött veszélyes arányokat; a bevándorlás ellen is megtétetett minden óvintézkedés. Kivándorlásról pedig szó sincs.

A szomorú vonat azonban megérkezett.

Egán előre tudta, hogy meg fog érkezeni. Jelentést is tett arról a belügyminisztériumban. Intézkedett is a belügyminisztérium, hogy ha rutén vonat érkezne, egyelőre ne továbbítsák.

A vonat megérkezett. Kétszázhetvenöt rutén ült benne, férfi, nő és gyerek. Öreg asszonyok, szoptató asszonyok, serdülő

leányok, mezítlásbas gyermekek. Ökörmezőről, Kalocsaláizról, Szinevérpolyánáról jöttek. Tehát *Máramaros-megyéből*. Braziliába mennek. A múlt héten is elment egy szállítmány. A jövő héten is indul egy. Pedig a jelentés szerint kivándorlásról – a preventív intézkedések után – szó sem lehet.

A föltartóztatott vonat tartalmát a belügyministerium rendőri osztálya a dologházban ürítette ki. Itt a rutének lakásban és ételmezésben részesültek. *Egán* a kormánynál alkalmazott rutén tolmácsot kioktatta a mondanivalóra és a dologházba küldötte. Eközben sürgönyözött legékesebben szóló lelkézmunkatársának Beregbe, hogy jöjjön azonnal. De a tolmács kísérletezése sikertelen maradt. Másnap a megérkezett lelkész próbált a szívükre beszélni. Nem használt. Ők mennek.

Ezalatt *Egán* útmunkát eszközölt ki a kereskedelmi kormánynál. Programja szerint kibérelt volna egy szerfölyt nagy és most üresen álló köistállót, – mely az építendő út közepén fekszik – a Schönborn-hitbizományi uradalomtól a családok téli elhelyezéseére. Saját felügyelete alatt főzetett, süttetett volna az asszonyokkal. A munkaképes férfinak 80, a nőnek 60, a gyermeknek 30 krajcár napszámot és ételmet állapított meg.

Harmadnapon *Egán* megjelent a dologházban.

«Térjetez vissza!»

– Nincs hova. Mindenünket eladtuk.

«Munkát adok nektek a télen. Hajlékot is, ételmet is. Öt hónap alatt a férfi gyűjt 112 forintot, az asszony 84-e't, a dolgozó gyermek 42-öt. Pálinkára, dohányra, ruházatra ebből elfogy valami. De marad egy családnak 200 forintja. (Ez november elején volt.) Tavasszal visszavásároljátok házatokat. Beálltok a szövetkezetbe. A kinek szüksége lesz, pénzt kap onnan, hogy gazdaságát fölszerelje. Az a pénzetek is megmarad, amit most az útra visztek. Állami tehenet is kaptok, úgy mint Beregben és legelőbérletet a kincstártól.

EL BRAZÍLIÁBA.

– Nem térünk már vissza, megyünk Brazíliába.

«Legyen eszetek. Ott nem érti meg senki a ti nyelveteket.

Nem lesz templom, ahol imádkoztatok. Nem lesz pap, aki vigasztaljon. Még temető sem lesz, ahova a kis gyermek elhantoltassék. Idegenek lesztek ott. Kihez fordultok tanácsért, igazságért, oltalomért? Meglopnak és nincs kinek panaszoljatok; agyonvernek és nincs, aki megbüntesse a gyilkost. Házatok nem lesz, hogy lepihenjete. Nem látjátok többé szép hegyeiteket. A szomszédot nem fogjátok ismerni. Gyümölcsfátoktól örökre megváltok, pedig apátok ültette azt. Meglássátok: nem olyan lesz a forrás vize, mint otthon volt; a kő sem olyan lesz, a patak sem. Más virág terem ott a réten, más bogár mászkál a gyepen, más nap süt az égen. Ne menjetek oda.»

– Elmegyünk pánfőnagyságos úr. Lesz ott nekünk hajlékunk is, tehenünk is, földünk is, gyümölcsösünk is. Itt van az írás. Nyomtatva van, kép is van rajta.

A csalogató egy kis füzet volt. Címlapján egy farm van színes nyomással. A kép háttérben csinos tornácos ház, oldalt istálló, az udvaron baromfi, néhány tehen, két ökör az eke előtt, két ló egy megrakott kocsival, oldalt virágzó gyümölcsfák, elől búza, zab, tengeri és lóher-táblák kövér terméssel. A füzet leírja, hogy minden rutén-család kap ingyen egy ilyen belső telket, külsőséget, melynek hossza két, szélessége egy kilométer, két ökröt, három tehenet, két lovat a hozzávaló szerszámokkal. A képen füstöl a kémény, rutén leány piros csizmában feji a tehenet, a ház előtt hársfa árnyékában ül a rutén gazda, kihez gömbölyű menyecske közeledik párolgó tállal.

A rutén ember a mennyországot sem képzeleli ennél szebbnek.

«De ez mind nem igaz. Titeket megcsálnak. Ez mind csak arra való, hogy megtöltsétek a hajót s kifizessétek a vitelbért. Ne higgyétek, hogy ingyen földet kaptok. Ingyen föld nincsen a világon. Telket, házat, barmot sem kaptok sem ingyen, sem pénzért, mert ott, ahová visznek, csak pusztaság van. Se falu, se város. A hajó kirak titeket egy terméketlen, sivár, kiégett tengerpartra. Aztán fűtyül és odébb surran a nagy vízen. Ti a parton maradtok. «Alá is út, fel is út.» Csakhogy még út sincs. Merre lesztek el? Ami pénzetek volt, azt elfizettétek a hajóskapitánynak. Eleségetek rég elfogyott a hajón. Nyakatokon a batyu, az apró gyermek, az öreg szülő.

«Hová, merre? Mert nem vár ám ott a parton senki reátok. Jól megértsétek, én mondom nektek. Kérdezzétek meg Beregben, hogy jó ember vagyok-e? Láttátok-e a szép kövér gulyát a Név-telen-havason? Láttátok-e a tiszta, csinos, olcsó állami boltokat? Hallottátok-e, hogy ezer meg ezer rutén gazda szabadult meg két év alatt az uzorától? Hát azt, hogy száz meg száz ember telket, földet, ökröt vásárolt? Hát én mondom nektek, aki hoz-zátok is elmegyek, hogy ott is úgy legyen, mint Beregben; én mondom, hogy titeket most megcsálnak. Ez a kép, ami itt a füzeten van: hazugság. Ez a sok ígéret: mind hazugság.»

«Az a hajózási vállalat, mely vinni fog, csak azért alakult, hogy vigyen. Neki portéka kell. Ti lesztek a portéka. Ha oda értek, senki sem fog veletek törődni. A partról elindultok és mentek, amerre a szemetek lát. Hová? Órákig kóboroltok, mint a bitangba került jószág. Keresitek a falu tornyát, de nincsen sehohol. Sütőkemencében ha volnátok, ott sem volna nagyobb hőség, mint azon a kiaszott pusztaságon. A forró nap kiszívja minden erőtet. Asszony, gyermek vízért imádkozik. Forrást kerestek, nincs sehohol. Árnyéket kerestek, az sincs.»

«Mit csináltok azokkal, akik ellankadnak, tovább vánszorogni nem tudnak, kidőlnek a hőségtől, a szomjúságtól, a fáradságtól, az éhségtől? Ott hagyjátok a kopasz földön, hogy elpusztuljon, mint egy beteg kutya? Mivel hantoljátok el? Hol a pap, hogy

beszentelje, hol a harang, hogy megszólaljon, hol a koporsó, hogy elföldeljétek? Alig, hogy ott hagyjátok, már gyűl a csókasereg, a varjúsereg, a hollósereg. Ott kóvályognak elhagyott társatok feje fölött. A szemét vájják ki legelőszőr.»

«Aki bírja, tovább megy. Hová? Nincs, aki útbaigazítson, mert ha láttok is embert, beszélni vele nem tudtok. Elérkeztek egy gyapot-ültetvényhez. Oda kell talán 3 munkás. De csak férfi. Melyik legyen az a három? Mit csináljon az a három a családjával? Hát a többi hová legyen? Láttátok az országút porát, mikor fölkaparja a forgósél? Ez a ti sorsotok Braziliában. A porszemek szétszóródnak. Ti is. Elszakít egymástól az élet, elszakít a betegség, elszakít a halál. Hát ne menjetek! Én magam visszaviszlek a patakos völgyekbe. Munkát adok nektek. Veletek maradok. Hozzá segítlek, hogy házat, telket vásároljatok. Maradjatok itthon.»

– Elmegyünk, uram, nem tehetünk másként, Rudolf trónörökös úr vár ott reánk, aki nem halt meg, csak elbujdosott s új hazát teremtett a rutén népnek.

«Balgák vagytok. Megcsaltak. Úgy-e, a királyházi boltos mondta ezt nektek? Hazudott. A kalocsalázi korcsmáros is mondta, úgy-e? Az is hazudott. Ők pénzt kaptak a hajózási vállalatától ezekért a hazugságokért. Nekem higgyetek, mert én jó ember vagyok. Ha igaz, amit ők beszélnek, miért nem mennek ők Braziliába? Miért nem foglalják el ők azt a szép tanyát és azokat a nagy termőföldeket.

– Mert a zsidónak nem adja ám a jó király.

Egán meglepetve kérdezte: «A zsidónak nem adja és nektek odaadja? Miért nem adja annak és miért adja nektek?»

– Azért, mert a zsidót a jó király nem szereti. Tudja, hogy az ő ruténjeivel a zsidó rosszul bánik. Azt is tudja, hogy a rutén jó katonája volt az ő nagy vezéreinek, Rákóczynek és Kossuthnak. Most, hogy elszegényedtünk, mert a zsidó elvette mindenünket, a jó király meg akar minket jutalmazni, s megparancsolta a fiának, hogy minket Braziliában boldoggá tegyen.

Egán belátta, hogy itt a hit a legsötétebb babonává alakult

át. Ennek a csapatnak a katasztrófája kikerülhetetlen. Irtózatossá logikái renddel van ez a nép kioktatva. A kazár ügynök arra tanította ki őket, hogy a kivándorlást a király csinálja a nép megjutalmazására. A kazár nem mehet Brazíliába, mert a jó király haragszik reá. De a ruténre királyi jutalom vár ott, mint Rákócynak és Kossuthnak jó katonájára. Örögi gondolat ilyen kelepécét állítani a néplélek megfogására.

Megjegyzendő, hogy az ékesszóló lelkész az *Egán* utasítására magával hozott Beregmegyéből egy rutén parasztot is, ki hasonló csábítások folytán már megjárta Brazíliát. Szörnyű viszontagságokat állott ki. Családja ott veszett. Ő maga különös véletlenségből egy gőzösre akadt, mely megkönyörült rajta és alkalmazta a szénkamrában. Leírhatatlan nélkülözések és szenvedések között haza került. *Egán* ezt is felhasználta kapacitációra. Úgy vélte, hogy ennek, aki ott járt, mindent látott, élő tanúja a csalásnak és hazugságnak, ki szintén mindenét eladta, hogy útiköltsége legyen, akinek a sorsa az övékkel egyforma, – hogy ennek inkább fognak hinni, mint neki. De a szerencsétlenek ennek sem hittek.

Még egy erőfeszítést tett *Egán* a belügyminiszternél. Úgy okoskodott, hogy ennél a népnél nem a szabadakarat működik. Ezek elbolondított emberek. Cselekvésüknek nincs beszámíthatósága. A józan értelmet kiverte agyukból a csábítás. Ezek tehát kiskorúak, akiket gondnokság alá kell tenni. Vakságukban kész veszedelembé rohannak. Mintha csak egy tehervonat elébe dobánák magukat, vagy mintha a Dunának mennének, hogy belefúladjanak. Hasonló eszeveszettség hatóságilag megakadályozandó. Ezeket éppen úgy nem szabad útra eresztetni, amiként nem szabad egy pestises házba a falu lakóit bebocsátani. Ezek e pillanatban örültek. Tehát nem lehetnek önjogúak. Nem rendelkezhetnek sorsuk fölött. Nem tűrhető, hogy 80-90 elbolondított férfi kétszázkilencven asszonyt és gyermeket végpusztulásba sodorjon.

Egyetlen menekülési esély, ha rábukkannak valami osztrák konzulra s ez hazaszállíttatja őket a magyar állam költségén.

Önmagát védi tehát az állam, ha nem tűri elvérzésének ezt a nemét és előre megakadályoz nagy kiadásokat.

Ezekhez hasonló érvektől a belügyminisztérium is át volt hatva, azonban nem vélte megengedhetőnek, hogy a jogéletbe ily mélyen bevágó kérdést önállóan intézzon el. Jogi tanácsot kért tehát az igazságügyminisztertől, aki azt felelte, hogy törvénykönyvünkben nincs alap azon kivándorlók rendőri visszatartására, akik bűncselekményt nem követtek el és rendes útlevelemmel vannak ellátva.

Bűnösök pedig nem voltak ezek a nyomorultak. Útlevelek is volt. Hogy is ne lett volna, mikor a községi jegyzői kar jelentékeny hasznot húz az útlevelek kiállításából. A szomorú vonat tehát négy napi küzdelem után elindult, neki a messzeségnek, a bizonytalan életnek, a bizonyos halálnak.

Láttam a szerencsétlenek menetrendjét. Állomásról-állomásra, óráról-órára van az útjuk megjelölve abban a füzetkében, melynek címlapján a boldog farm áll. Mennyibe kerül a jegy Budapestig, onnan Fiúméig, onnan Udinéig? hol kell átszállani egyik vonatról a másikra? Mennyi az időzés itt, vagy ott? Milyen kinézésű ember várja őket Budapesten, Fiúmében, Udinében? Ez mind apróra le volt írva. Az utasításban hangsúlyoztatik, hogy senki mással szóba ne álljanak, csak azzal, aki megjelöltetett. A kérdezősködőknek feleletet ne adjanak. Útjuk célját senkinek el ne árulják. Annyi pénzzel induljanak útnak, hogy mikor Genuába érkeznek, még legyen nyolcvan forintjuk, mert személyenkint ennyi a hajódíj Brazíliáig.

Ezt a vállalatot Silvio Notário udinei közjegyző vezeti. Ennek az úrnak Máramarosban kazár ügynökök állanak rendelkezésére. A vállalat egyetlen célja az, hogy a Genuában alakúit hajózási társaság szállítmányokra tegyen szert. A kazár ügynökök elég nyíltan üzik a toborzást. Ebből kettős hasznuk van. Százalékot kapnak a vállalattól s a megbolondított nép árúba bocsátott vagyonát kótyavetye árban szerzik meg.

Azokat a községgyűléseket, melyeken a kirándulás módozatait részletesen megbeszéli a nép, kazár befolyás következtében a községbíró szokta összehívni.

Ezen a helyen csak egy csapatról számoltam be. Azonban sokan mennek. Pár hónap alatt több ezerén vándoroltak ki. Máramaros némely vidéke megbolygatott méhrajhoz hasonlít. Minden megmozdult: az ember, a háziállat, a fölszerelés, a be rendezés. Mert mindent pénzzé tesznek, hogy mehessenek. Még a ház is megmozdult a fejük fölött. A föld is megmozdult a talpuk alatt. Csak Máramaros kormányzati lelkiismerete nem mozgult meg.

Így vérzik el a nemzet és így szüretel a kazár.

ZÁRSZÓ.

A jog, kötelesség nélkül: kiváltság.

A kötelesség, jog nélkül: szolgaság.

Ebben az erkölcsi rendben egy ismeretes vegyi törvény érvényesül. A konyhasó a chlórnak és a nátriumnak összetételéből áll. Mindkét elem külön-külön halálos mérég. Amiként mérég a társadalmi és gazdasági rendben úgy a kiváltság, mint a szolgaság. De ama két őselem együtt a táplálkozásnak, tehát magának az életnek el nem engedhető alkotórésze. Valamint a jog, megfelelő kötelességgel és a kötelesség megfelelő joggal a társadalmi és gazdasági boldogulásnak alapfeltétele.

A kazár mindazt a jogot élvezi melyet, a szabad intézmények nyújtani tudnak. De nemzeti kötelességet a kényszer-
aUőn kívül nem teljesít. A kazár tehát kiváltságos lény. Ellenben a rutén nem tud élni a szabad intézményekben biztosított jogokkal; de hordja a kötelességek egész igáját. A rutén tehát szolgál.

Amannak kiváltságát megszerzi az elméi, a kereskedelmi ösztön és az a laza erkölcs, mely többet enged, mint amennyi szabad. Ennek szolgaságát előidézi a pásztorérettel járó tapasztalatlanság, a modern életrendben való tájékozatlanság és a viszonyoknak végzetserű nyomása.

Megszüntetni úgy a kazárok privilégiumát, mint a rutének szolgaságát: ím, ez a célja a hegyvidéki akciónak. A jogok és kötelességek harmonikus kiegyenlítése lesz ez. A túlerős megfékezése; a gyöngye támogatása.

Kissé hosszadalmasan foglalkoztam a részletekkel. De egy bölcs férfiú Göthének eme mondására figyelmeztetett: «Um Etwas

zu wissen, muss man Alles wissen.» Így is attól félek, hogy a küzdelemnek egyik-másik ága nem domborodott ki eléggé.

Számos részletet szándékosan hallgattam el. Alig írtam valamit azon félreértésekről, melyeknek Egán áldozatul esnék, ha minden idegszálát meg nem acélozná az ügyszeretet. Még kevésbé szellőztettem azt a sokoldalú aknamunkát, mely állandó fellobbanással fenyegeti a népmentő építkezést.

Minél jobban behatoltam e csodálatos akció mélységébe: annál inkább meggyőződtem, hogy az itt fellobbant láng melegénél megolvad a nemzetiségi kérdés érce. A nagy rejtélyhez meg van találva a világosság. Most még csak pász-tortúz, kicsiny perifériával. De ameddig elhatnak sugarai: glóriában tündöklük a magyar faj nagylelkűsége és beolvasztó ereje.

Tehát nem az alkotmányos szabadság, nem is a jogegyenlőség, nem is az államiskola, nem is a kormányzati hegemonia – ámbár ezek hatása sem kicsinylendő – képezi a nagy nemzeti egység kohóját, hanem az az ezerkezű művelet, melyet a hegyvidéki akció fejt ki. Ha majd a pászortúz elharapózik és hazafias lángtenger nyaldossa körül a Kárpátok egész koszorúját: majd akkor talán meggyőződnek azok is az akció nemzetforrasztó üdvéről, kik most vagy hidegen, vagy ellenséges indultal nézik, sőt hátráltatják a munkát.

Östobán könnyelmű hírlapírók antiszemita mozgalomnak bélyegezték az akciót. Olyan ráfogás ez, melyben a perfidia ölelkezik a tájékozatlansággal. A munka ki fog terjesztetni hazánk összes havasvidékére, tehát oda is, ahol híre sincs se lengyelzsidónak, se zsidó vallású magyarnak. Mit keresne egy antiszemita mozgalom ott, ahol nincsen zsidó.

Különben is, ki az antiszemita? Erre tréfásan azt szokás felelni, hogy aki kelleténél jobban gyűlöli a zsidót. De a komoly felelet ez: Az antiszemita sajnálja a zsidók politikai, társadalmi, vallási emancipációját és azt vissza szeretné csinálni. Az antiszemitizmus: zsidóüldözés. A zsidók kizárása a polgári jogokból; a jogegyenlőség megtagadása; a ghetto felállítása;

a zsidók kikergetése muszka módon; a zsidótelepülés megtiltása romániai módon. Nos hát ilyen az antiszemitizmus.

De ha én fontosabb államfenntartó tényezőnek mondom a földet, mint a mozgó tőkét s ennek alapján csatlakozom véleményemmel egy jogosult közgazdasági iskolához: és ha engem ezért antiszemitasággal vádolnak, akkor én azt a vádat, mint hitvány ráfogást, megvetem. És ha én kimondom a zsidókról a magam jó igazságát épen oly őszintén, mint a katolikusokról és a protestánsokról: akkor ez nem antiszemita indulat az én észemről, hanem beteges érzékenység a zsidók részéről.

Mi történik a hegyvidéken?

Leszedik a gyümölcsfáról a hernyót. Hát ne szedjék le? Intézményeket állítanak a különben is tiltott uzsora további terjeszkedése ellen. Hát ne állítsanak? Segítik a gyöngét az erősebb elnyomása ellen. Hát ne segítsék? A gazdasági és a kulturális élet hatékony eszközeivel magyarrá akarnak alakítani egy szláv törzset. Hát ne tegyék?

A hegyvidéki akció nem antiszemita mozgalom. Törvénytelenség, igazságtalanság, méltánytalanság ott egyetlen zsidóval sem történik. Konkrét panaszt Egán ellen még senki sem tudott emelni. E sorok írása előtt 376 hírlapi közlemény jelent meg ellene. De egyetlen betű sincs ezen nagy hajszában, mely kézzelfogható vádat tartalmazna. Midőn e sorokat írom, lépett föl Egán ellen egyik alárendeltje. Ennek a vádjait pontról-pontra cáfolta meg a miniszter hivatalos adatokkal. De felekezeti szempontokkal még ez a magáról megfélekezett tisztviselő sem vádolta Egánt.

A hegyvidéki akció egy népelem testi-lelki átgyúrása a rossz állapotból a jó állapotba. Alig képzelhető ennél érdekesebb művelet. Nagyon érdemes volna, hogy minden művelt magyar ember megnézzze, miként alakú át a pásztor földművelővé, a nyomorban sínlődő élhető emberré, a szolgálja szabaddá, az elnyomott önálló lényé, a rutén magyarrá. Ilyen átalakulás van ott folyamatban. Néhány képet adtam erről a folyamatról, hogy aki meg nem nézheti, az is megláthassa.

Azzal a hittel írtam, hogy ezzel a nemzeti ügynek használni fogok. Miként említtem: sok támadás intéztetett az akció ellen. Tüzetes védelemben azonban nem részesült. Ennélfogva a magyar közvélemény nem tehette az ügyet magáévá. A támadások ellenszenvet keltettek. Elfogulatlan táborban is fölkellették azt a gyanút, mintha sikerrel nem biztató működés folya a hegyvidéken.

Le tudám-e győzni azt az ellenszenvet? Be tudtam-e bizonyítani, hogy a működés reális? Oda tudtam-e terelni az érdeklődést? Tudtam-e egy kis lángot éleszteni a közönség szívében, hogy keblére ölelje ezt a mozgalmat és a magyar fajszeretet ügyének tekintse azt? Képes valék-e azt a meggyőződésemet az olvasó által is elfogadtatni, hogy közjogi helyzetünkben a nemzeti kérdésnek pozitív megoldását csupán egy ilyen akció képezi?

Ezek a kérdések ólomsúllyal nehezedenek rám. Ha igennel felelhetnék: boldog ember volnék; mert elmondhatnám, hogy a népmentő munkában nekem is van egy parányi részem.

UTÓIRAT.

Ezt a művet akkor írtam, amikor még *Egán Ede* élt. Legjobb hitem szerint most is él ő, és ha a rutén-akció helyes mederben foly tovább: akkor az ő szelleme működik ott. De, mikor ezt a művet írtam, testileg is köztünk volt *Egán*. Esengve kért igen gyakran, hogy ne dicsérjem Őt; ne állítsam előtérbe; ne halmozzam el érdemekkel, mert ő semmi egyéb, mint egy kötelességtudó közeg a földművelési kormány rendelkezése alatt. Kérésének nem tudtam ellenállani. E miatt *Egánra* vonatkozólag hézagos a könyvem. Azok a testi-lelki áldozatok, melyeket ő az ügynek hozott, megközelítőleg sincsenek itt vázolva.

Az *Egán* halála után pótolhattam volna ezt a hézagot. De úgy éreztem, hogy az emlékezetnek az a tisztasága, amellyel őt szívemben hordozom, foltot szenvedne, ha tiszteletben nem tartanám halála után azt, amire életében esengve kért.

El kellett ezt mondanom *Egán* jellemzésére és a róla adott töredékes jellemrajz igazolására.

A „KAZÁR FÖLDÖN” ÉS A SAJTÓ.

A «*Budapesti Hírlap*» Bartha könyvéről a következőket írja:

EGÁN Ede meghalt, de él műve és emlékezete. Számos híve és barátja kegyeletesen ápolja emlékezetét és védi hegyvidéki akcióját. A legodaadóbb híve, akinek minden ízét áthatotta az a meggyőződés, hogy Egán missziója korszakos fontosságú, hogy a boldogultat jó végzetünk küldte a magyar hegyvidékre s ki szinte rajongó csodálattal bámulta őt: Bartha Miklós. Míg élt Egán, a napi sajtóban támogatta és hogy meghalt, könyvvel siet emlékezetének dicsőítésére. Kazár Földön címen megírta a rutén vidéken való utazásának naplóját s ez könyvalakban most jelent meg Kolozsvárt.

Bartha Miklós elvezeti az olvasót a Verhovina csöndes, szomorú világába, az ungi és beregi hegyek völgyeibe, ahol az életküzdelem utolsó stációján nyomorog egy hozzánk hű nép: a rutén. Elvezeti ide az olvasót két ösvényen: a publiciszta nehéz útján, küzdve és támadva, és a poéta virágos, nyájas gyalogútján, gyönyörködve és gyönyörködtetve. Egyszer az agitátor rajongása, másszor a satirikus gúnyja, a költő elmélázása szólal meg benne. Kezdődik a könyv Egán jellemrajzával s folytatódik egy felvidéki vasúti vendéglő naturalisztikus rajzával, melyből egyenesen belecsöppen a kazárság közepébe.

Kazárnak mondja a szerző a bevándorolt lengyel zsidót, a magyar zsidótól való megkülönböztetésül, mert az utóbbit becsüli, míg az előbbit gyűlöli. De nemcsak a bevándorolt zsidót tartja a vidék szerencsétlenségének, még nagyobb mértékben bélyegzi annak a Schönborn-uradalmat, azt a rengeteg hitbizományi, mely halálos súllyal nehezedik a vidékre, mely egykor

az úrbéri rendezésben és a tagosításban kieszközölte, hogy a szegény nép földje, legelője túl az erdön kerüljön a községtől két-három órányira, most pedig a kétszázezer holdnyi rengeteget, elvonva az ipartól, kizárva belőle a népet, tisztán csak vadászati célra használja. A «szuverén szarvasok és főmagasságú vad-disznók» elpusztítják a szegény nép földjét, míg a rutén kis leány eprészni is csak az uradalomtól kiállított bárcával mehet. Mindez azért, hogy évente néhány Schwarzenberg, Kolowrát és Lichtenstein dicsérje a hitbizomány urának szép vadállományát. Érdekesen írja le Bartha az őrtüzeket, melyek tavasztól fogva csillagtábor gyanánt fogják körüli a rengeteget és melyek mellett a didergő rutén család estétől reggelig kiabál, üvöltöz, hogy elriassa kis földjéről az uradalmi vadakat. Ezt a szívig ható kiáltást hallotta meg Egán, mikor segítségére sietett a rutén népnek, mely gyöngeségénél fogva kész prédája volt a galíciai beözönlőknek. Festi a szerző ezt a bevándorlást és bevándorlót, egyéni tulajdonait, családi életét, árnyék-oldalait, mert csak árnyékban látja mindig; ismerteti a bennszülött néphez való viszonyát, a rutén nyomorúságát, a föld-, marha-, bolt-, legelő-uzsorát, a pálinka uralmát és a népnek ebben a nagy szövevényben való tehetetlen vergődését.

Aztán behatóan ismerteti Egán akcióját és szeretettel időzik egy-egy kis államszki boltban, aminek a nép a szövetkezeti üzletet mondja, egy falusi hitelszövetkezet ülésén és a parasztoknak állami segítséggel fölzsendülő állatgazdaságában. Mindezt az ügy iránt való tüzes lelkesedéssel iparkodik közel vinni olvasója érdeklődéséhez és a behízelt, olykor tündöklő stílus minden eszközzel megnyerni őt. A könyvnek bizonyára sok ellensége akad. Azok, akiknek szemében Egán egyénisége és működése gyűlöletes voít, ezt a könyvet is tüzre fogják szánni. De egyet mindenkinek el kell ismernie: a megírás művészi voltát.

A «Magyar Állam» a következőket írja:

A közelmúltban élénk feltűnést keltettek Bartha Miklós tárca-levelei lapjában, az «Ellenzék»-ben. E levelek annak a tanulmányútnak eredményei voltak, melyet a «kazárok földjén», azaz a szorongatott rutének között, Beregben, Ungban, és részben Máramarosban tett. Az országban nagy forrongás uralkodott akkor. A rutének, fölsegítésére megindult példászerű akciót az érdekelt, még pedig éppen nem tisztán érdekelt felek árral-felabajgatott zsidóság paralizálni, vagy kompromittálni akarta Egán Ede, a halhatatlan érdemet kivívott, áldásos működést kifejtett kormánybiztos elég nem diplomata, de annál egyenesebb lelkű volt és nem félt attól, hogy nyilvánosan rámutasson a baj okai közt a galicziai bevándorlókra, akik formális bünszövetkezetük rendszeres visszaéléseivel, valóságos gonosz maffiaként kiszipolyozzák a különben is rossz viszonyok közé sodort rutén népet.

Emlékszünk arra, hogy Egánt a földművelésügyi miniszterrel együtt, akire valóban csak a rágalom és gonosz akarat foghott rá antiszemita üldözési hajlamot és szándékot, miképpen igyekeztek terrorizálni a képviselőházban és a publicisztikában. Mint minden alkalommal, midőn hit- és fajtársról van szó, ezúttal is faji kérdést csináltak az Egán által jellemzett és ráncba-szedett galicziai bevándorlottak salakjának ügyéből.

Ez is egyik indító oka volt annak, hogy Bartha megtegye tanulmányútvját s felhívja a zsidóságot, ne azonosítsa magát e piszkos söpredékkal, legyen egyszer tárgyilagos és igazságos. A leveleiben foglalt intelmet most ismétli könyvalakban. S ha nem szűnnek meg a már halott Egán ellenségei és mindazok ellenségei, akik Magyarországot e pestises patkányhadtól meg akarják tisztítani, tovább is faji kérdést csinálni a felvidéki, úgynevezett kazárok ügyéből, semmi sem mentheti meg védelmezőiket és mentegetőiket attól az ódiumentől, hogy ők ennek az orgazdaságból és kegyetlen uzsorából élő hadnak erkölcsi orgazdái. És miért? Csupán azért, mert ők is zsidók.

Bartha Miklós mindvégig tárgyilagos marad és csak az vá-

dolhatja könyvét, melyet a szerencsétlen véget ért Egán emlékének ajánl, antiszemitasággal, ki titkon azt az elvet vallja, és nyíltan annak az elvnek akar terrorizmussal érvényt szerezni, hogy amint valaki zsidó, mentve van minden gazság gyanújától, azt meg kell védelmezni még a törvény ellen is.

Remélhetőleg Bartha könyve hozzá fog járulni ahhoz, hogy bizonyos zsidó körök beleszokjanak az igazság meglátásába és lemondjanak arról a téves felfogásról, hogy Magyarországon mindenféle törvényt végre lehet hajtani, csak azt nem, mely speciális zsidó érdekeket érint.

Ha nem ez utóbbi véleményt akarják érvényesíteni, akkor nem is fognak antiszemitizmust találni Bartha Miklós leveleiben, sem azokban a törekvésekben, melyek meg akarják menteni Magyarországnak és önmaguknak azt a nagy, elnyomorodott, jóra való néptömeget a Verhovinában, a keleti Beszkidek, a Vihorlát, a máramarosi havasok alatt.

A csinos külső formába öltöztetett könyvet az Ellenzék kiadóhivatala bocsátja közre. Az egyes fejezetek az említett levelekkel azonosak. Annak idején nagy részüket a Magyar Állam is közölte; így azok már nem ismeretlenek az olvasók előtt. De oly fontos adalékok ezek a levelek Magyarország északkeleti részének újabb néprajzi és közigazgatási történetéhez, magukban véve is oly hatásos, érdekes, tanulságos olvasmányok, hogy megkövetelhetik többszörös, alapos átolvasásukat.

Kevés publicisztánk, egyáltalában kevés írónk van, aki oly plasztikus előadással, a jellemző vonások oly frappáns kidomborításával, oly világosan és színesen tudna írni, mint Bartha Miklós. Kitűnő megfigyelő. Festő. Élénk megérző. Igazi művész. És igaz. Nem oly pongyola, de jóval magyarosabb, mint Eötvös Károly, akinek zsirosságát is magyarosságnak híresztelik rajongói, akik a maguk elfogult és szűkkörű tájékoztatóságában zamatnak érzik a bundaillatot is. És ami legfőbb: Bartha igaz. Nem festi vörösnek a kéket s nem disputálja rá az olvasóra, hogy az vörös, mert ő neki úgy tetszik, hogy annak lássa. Csak előadásában művész, de nem ficamítja ki tárgyának

tagjait, hogy az művésztessék. Szóval nem tódít, hanem leír és elbeszél. S ha épen adomázik, nem állítja nagyképp, hogy az dogmás história, melyet tartozunk hinni, hanem ellenkezőleg, megmondja őszintén, hogy adomázik.

Sajnos, ebben a kötetben nem adomázhat. Keserű igazságokat mond. Festi a beregi erkölcsi éjszakát úgy, hogy egyszerű elbeszélésének drámai helyzetei és sötét képei megdöbbennek, megrémítenek bennünket. És mindenütt ott látjuk elbeszélésének szilárd, megdönthetetlen alapját, a nyomor cafatjaitól el nem takarható, többé semmiféle újság-lepedővel be nem takarható igazságot. Belefonja illusztrálásul a kérlelhetetlen statisztikai adatokat, cselekvő személyek hiteles nevét, életrajzának szükséges adatait, olyan mesteri alakban, hogy jobban beszélnek a leopathetikusabb dikciónál.

Előadását lépten-nyomon kíséri a költői igazságszolgáltatás. Mert az igazságon és hamisítatlan realizmuson kívül formára nézve valóságos költemény a levelek legtöbbsége. Micsoda lírai hangulattal, micsoda gráciás szívvel tud elandalogni az erdő, a patak, a havas képei fölött. Rímtelen versek ezek a helyek. Lúktet bennük a rithmus, amit numerusnak nevezünk a prózában. Csupa színes, ragyogó, eleven kép; a természet zenéje és csillogása rezg vissza lelkünkben, mikor olvassuk. Aki ilyen költői, érző lélek, az nem hirdethet gyűlöletet. Nem is hirdet: de igazságot követel.

Az igazság korholó szavaiból kijut mindenkinek. Nemcsak annak a barbárságban parazitáskodó bevándorlóknak, hanem az elcsenevészett népnek, a hanyagságukban kényelmeskedett köz-igazgatási fórumoknak és egyáltalában mindenkinek, aki a sülyedésnek okozója volt. Az első ok a Schönborn-uradalom és a tagosítás volt, mely a régi protekciós igazság szerint épen a gyöngé és szegénysorsú népet nem védte meg, hanem kiszolgáltatotta a nagybirtoknak. A rengeteg erdő csak vadászkeret, a szarvas a szuverén, a vaddisznó harambasa. A szegény ember nem torolhatja meg magát, de kénytelen túrni, hogy csekély vetését elégtétel nyérése nélkül gázolja és túrja föl a vad.

Újabbán már simulékonyabb lett a kormány közbevetése folytán az uradalom is, ami egyébként azt bizonyítja, hogy előbb s rá lehetett volna venni a méltányosságra, mely neki anyagiilag is hasznosabb, ha volt volna, aki többet törődik a nép bajival, mint a vadászati multságokkal és szentebb kötelességnek tartja a gyöngye nép védelmét, mint azt, hogy a nagytekintélyű uradalmat meg ne bántsa.

A birtokviszonyok szerencsétlen félrebillentése súlyosztotta le a nép anyagi helyzetét is. Ez volt elszegényedésének a második oka. Erre következett a galíciai zsidóság bevándorlása, mely csapás a nemzeti kultúrára is, mivelhogy előlük elzárkózának, de csapás a népre és a nemzeti ügyre, ha törvényen kívül való helyezkedését, amit nagy furfanggal és ügyességgel visz véghez, meg nem törik s az egyetemes erkölcsi törvény s a magyar törvények tiszteletének ígájába bele nem kényszerítik. Ennek lelkiismeretlen uzsorája és rablógazdasága megölte a nép minden anyagi erőforrását és erkölcsi életerejét. Két megragadó természeti képpel szemlélteti a nép fölemésztését Bartha: az egyik a fagyöngy parabolája, a másik a békának a kígyó által való lassú elnyelése. Mind a két kép mesteri remek.

Egán Ede sokoldalú figyelme, éber szeme, fáradhatatlan lázas szorgalma, mindezeket áttüzesítő lelkesedése megtalálta és sikerrel alkalmazta a halálos betegségben szenvedő nép orvosságát. A havasi legelők, művelhető földek megszerzése, az elposványodott, elsoványodott rétek mentesítése, a jól tejelő tehének kiosztása, a hitel- és áruszövetkezetek felállítása, hogy az uzsorától megszabadulhasson a békókban fetregő szegénység, az észszerűbb gazdálkodásra való oktatás a megcsontosodott visszaélésekkel szemben való hathatós védelem, mindennek együtt és egyszerre kellett megindítaniok a gyógyulás lassú folyamatját.

És a mérge felszívódása megkezdődött, a lábbadozás szembeötlő jelei annyira ismeretesekek, hogy amint tudjuk, már Egán után kiáltottak sokféle a székelyek is. Pedig azoknak nyomorúsága szerencsére nem hasonlítható azzal a rettenetes nyomorral,

melyet a hivatalos jelentések mellett Bartha Miklós közvetlen tapasztalásai után fest megdöbbenő színekkel.

Egy felvidéki kazár panaszkodott egy újságírónak, hogy Egán megöli őket, mert kiteszi őket a szárazra, mint a halat s a szárazon el kell pusztulniok.

Bartha kígyóhasonlatáról eszünkbe jut, hogy dehogy is halak a kazárok, hanem valóságos kígyók, melyek benyelik a szegény békákat. Ezek megélnék a szárazon is, sőt jobban a szárazon, mert nem vízi békák. Kígyóra nincs szükség. Le kell hát csapolni a mocsárt.

Egán munkáját folytatni kell. Ennek a munkának Bartha könyve legméltányosabb és legigazabb bírálója. Nem szabad kalózokat túrnünk az országban, akik a kereskedők köntösébe bújva üzik néppusztító csalásaikat. Megszüntetjük a földeken, erdőkön a rablógazdaságot; egyedül a négy hazát engednők át a rablók kereskedésének?

Miután felnyílt a kormány szeme, nem ismétlődhetik többé az elámitott közvélemény mesés felfújása e gyülevész had mellett, mely nagyobb ellensége az emberiségnek és a nemzeti kultúrának, mint a járványok bacillusai.

A «Magyar Hírlap» a többek közt így ír:

«Kazár Földön» címmel Bartha Miklós könyvet írt. Ez a munka meglepetés, mert nem ellenszenves, nem maradi és nem pártos. Sőt mint olvasmány: lelkes és érdekes .... Bartha mint belletrista ugyancsak megállja a helyét. Az új magyar irodalom büszke lehet Bartha Miklósrá, akinek magának sok és érdekes a mondanivalója, pompásak és erősek a konstrukciói, a legtüzesebb és legformásabb stilizták egyike. És minden eddigi munkája fölött magasan áll a «Kazár Földön» című, műfaját hamarjában nem is tudnók meghatározni. De ez talán nem is fontos. Az a fő, hogy az író nagyon szereti a tárgyát, annak a végére is járt, látja és látta azt. Bartha elment Észak-Magyarországra ama részére,

amelyet a szegény Egán kazárok földjének nevezett el. És megírja, mit látott abban. A deskripciók közben bírál, következtet, ítél és javasol.

A célja: politikai, a módja: szépirodalmi. A mód jó, izgató és kedves és a cél sem látszik rosszhiszeműnek. A Bartha bírálata egyformán sújtja a nagy latifundium miatt a kis korcsma tulajdonosát és a nép tönkremenésének okait nem egyoldalúan, hanem sok szempontból látja és elég bátran is tárgyalja.

Bartha – mint igen öntudatos író – tudja, hogy a mérgeskedés és a harag neki jót tesz, ezek az ő elementumai. Hogy még mindig nem fáradt bele ezekbe a műformákba és abba a kicsinyesen verekedő életbe, amelynek a keserűség a sója!? Az írói sikerei talán még megmenthetik Barthát az irodalomnak. Ebben nem vagy baj, ha pártos is. Csak írna!

A «Kazár Földön»-ről a «Hazánk» így emlékszik meg:

A művész kidőlt, mielőtt nagy alkotását befejezte volna. Egán Edét misztikus végzete elszólitotta a rutén-akció emberszerető és nemzetmentő művének tökéletes befejezése előtt. Nincs művész, hogy a milói Vénusz csonka szobrának karját pótolni tudná, nincs hatalmas akarat, nincs magasztos kötelességtudás, hogy Egán félbenmaradt alkotását kiegészíthesse. Bartha Miklós fényes publicisztikai tehetséggel írta meg Egán akciójának történetét, annak előzményeit és eredményeit; ez a munka lesz a nemzeti, máig ki nem magyarázott vég által elszólitott munkának egyik legszebb, legmaradandóbb emléke. Könyvét Bartha Miklós Egán életében írta meg s az ő társaságában szerezte benyomásait, gyűjtötte össze adatait; így is bővelkedik a drámai részletekben, hanem a villámcsapás váratlanságával és szörnyűségével bekövetkezett halál után úgy hat reánk ez a megkapó közvetlenséggel írt könyv, mintha a görög tragédiák kara szólalna meg az elvérzett tragikai hősnék hült teteme fölött.

Még nálunk is példátlanul «elszórtan is diadalmas fajnak»

nevezte a kazárokat tárcájában egyik hitsorsosunk. Lássuk, milyen hadviselést folytattak. Lássuk – mint törekedett diadalra és lássuk – hogy védte ellenünk fogadott hazájának egy darab földjét – egy hű népét a hős, – akinek győzelme bizonyára bekövetkezett volna, – mert hiszen őt az emberszeretet nagy missziója vezette az embertelenség ellen. Saját fegyvereikkel szorította volna annak tudatára, hogy diadalmas honfoglalás csakis hősi és egyéb emberi erényekkel lehetséges, belopódzott hordák gonosz ravaszága ellenben tüstént akadályokba ütközik, amint a megrohant népek öntudatukra ébrednek.

Bartha Miklós könyve egy tévedéssel és egy taktikai eljárással kezdődik. Az ír nemesség leszármazási könyvéből mutattuk ki, hogy Egán családja írlandi volt és nem skót származású; nem alárendelt jelentőségű adat, mert amikor Egán nagy szívébe zárta a szerencsétlen ruténeket, talán saját elhagyott és elnyomott nemzetének képe is lebegett szemei előtt. Ez tehát bizonyos tekintetben lélektani alapját nyújtja Egán teljes megértésének. Hogy az író taktikus módon a könyve elején előbb a M. Á. V. fogyatékoságaival végzett, aztán a rutén népnek a Schönborn-uradalom részéről szenvedett sérelmeit tárta elénk nagyarányú képből és csak a két megrovás után jutott el művének tulajdonképeni céljához, Egán akciójának vázolásához, viszonyaink közt érthető óvatosság. De miután Bartha is létező visszaélésekre mutat rá, annál inkább megvilágítja azt, hogy a megkezdett műnek csonkán hagyása egyértelmű lenne a ruténség elpusztulásával.

A munka első fejezeteiben megvonja Bartha Miklós feladatának határait. Nincs itt szó – írja – vallásról; fajról beszél, amely becsempészte magát hazánk felvidékeire s meglepte a bennszülötteket, miként a penészgomba a védtelen organizmust. Ez a pusztító beözönlés pedig már sokféleképen zaklatott és gyöngített népre bukkant. Ahol a rutén nép csak keserves munkával, alig-alig csalsa ki az élelemre valót a sovány talajból, ott az uradalom 200.000 holdat tart fenn pusztán vadaskertnek, szarvasok és vaddisznók számára. Ez az erdő pedig körülveszi a falut.

Benyúlik a veteményes kertig, – a krumpliföldig, a kukoricásig, az erdőbe lépni bárca nélkül nem szabad, megzalogolják még az eperszedő leánykát is. A tagosítást pedig úgy intézték, hogy az uradalmi erdő lenyúlik a telkekig, a községhatár pedig az erdőn túl esik. Hegyszakadékokban, letarolt omladékok közt, meredek oldalakon, a bércek gerinchátán vannak a lakosság telkei. Ide 2-3 óra, sőt félnap alatt lehet eljutni, utatlan utakon, híd nélkül való árkokon, bérceken, hegyeken, sziklákon keresztül. A bekerítetlen erdő vadait lelőni nem szabad, őrtüzeket rak a szegény rutén, hogy folytonos lármájával riassza el a vagyonszáját tönkre tevő dúvadat. A Schönborn-uradalom kisajátítását, állami üzembe vételét tekinti remediumnak, amit azonban épen a könyvből ítélve Egán Ede nem tervezett, mert elégnék tekintette, ha a ruténeket a kazár beözönlés előtt való állapotba helyezi vissza. Elvégre is a Schönborn-uradalom adott bérföldet az akció terepjéül. E nép pusztulása a birtok-rendezéssel kezdődik és a kazáruadalommal fejeztetett be, ez Bartha alapítójele, átmenő pontja, amely után a kazárpusztítás nagyszabású történelmi festménye tárul elének.

A zsidó vallású magyarokat arra inti az illusztris író, hogy ne általánosítsanak, a kazárok dolgából ne csináljanak zsidó-kérdést. Látjuk, mennyire nem fogadták meg tanácsát, a parlamentben és a sajtóban legalább nem. Pedig a kazár nem tanul, nem művelődik, nem mosdik. Csinálja az üzletet és szaporodik a gyermek. Esküszik hamisan. Sokszor gyűjtogat, megcsonkítja ellensége hasznát. Veszteget, ahol lehet. Korrumpál mindenütt. Pénteken este gyertyát gyűjt és megfürdik a rituális lében, hangosan imádkozik és némán csal. A földről lehúzza a teremtő réteget, a népről a bőrt.

Ennek a parazita-fajnak a bevándorlása 1868-ban kezdődött. Oroszország kizavarta Galíciából a selejtesét. Románia a berlini kongresszus kedvéért nem akarta népét feláldozni és nem eresztette be a kazárt, amint ma is üldözi. Szabadon vonult be hozzánk. Hiszen nálunk a büntető törvénykönyv is úgy készült, hogy annak résein keresztül a ravaszabb könnyen puskázhassa

le a gyöngébbet. A települési törvény még nincs végrehajtva, a kazár cirkulusait tehát nem zavarja senki és semmi. Élénk színekkel rajzolja le Bartha, hogy lopózik be a kazár a Vereckén, hogy telepedik le olyan községben, ahol 14 keresztény jut egy-egy bevándorlottra. Így lassanként hozzá vándorolnak a telkek, a paraszt rabszolgájává válik és ezt különösen a pálinka segélyével éri el. Vas Gereben még nem ismerte a kazár szót, de már le tudta írni a részeges paraszt becsapásának és tönkretetésének lefolyását. – Következik a kazár mindenféle működésének hű képe. Egy rutén ember, hogy példát idézzünk a sok közül, 5 firt kölcsönért 600 firtot fizetett, de ma is adósa a kazárnak. Rituális eskü nem lévén, a gazember angolnaként siklik ki mindenféle hurokból. Másik eszköze azután elhanyaglásának a felesmarha. A kazár tinót vesz, azt a paraszt táplálja, hizlalja, mikor a dolog eladásra kerül, a feles üzletből a paraszt 10 firtot kap, a kazár 80-at, háza, földje, barma, juha, többé a zsidónak nincsen. Betetőzi a munkát a szörnyű bolt- és legelő-uzsora – míg végre odajutottunk, hogy a Rákóczy hű magyar népének egy része itthon marad a kazár rabszolgájának, a másik része pedig idegen világrészekbe vándorol ki, ahol pánszlávvá lesz a magyarhoz itthon még végnymorában is hív ruténség. Helyette kaptuk a hazafiság és nemzetiség szempontjából improduktív parazita-fajzatot.

Úgy gondoljuk, hogy Darányi miniszter a vereckei millenniumi emlék felavatásának ünnepén nyerte a rutének megmentésére az első impulzust. Csakhamar megkezdte az igazi államférfiúi lélekre valló munkát 12.662 katasztrális hold uradalmi föld kibérlésével. Ebből legelő 9500 hold, legelővé és kaszálóvá alakítható szántó 3000 hold; a többi belsőség. A legnagyobb rész tiszta alpesi legelő a havasok ormózatán. A kiosztást Egán, a kirendeltség vezetője, végezte. Csakis földművelők kaptak albérletet, mindenik annyit, amennyi marhalétszámának megfelel, nehogy a spekuláció közbeléphessen. A földművelő kazár is kapott földet, bár ezer nagy követelődzéseik teljesítésével nagyrészt visszaléptek s még ingyen sem fogadtak el földet.

A föld- és legelő-uzsora (ah, mi sokat emlegetett fogalmak manapság!) megszüntetésével fajbarmokkal látta el Egán a ruténeket, rávezetvén őket az okszerű hegyi gazdaságra, majd a hitelszövetkezeteket, árúraktárakat szervezte és miután a próbára kijelölt szolvai-járás után most már nagyobb arányokban kezdődött volna a mentő munka, mikor már a jólét jelei kezdtek mutatkozni a nyomorultak kunyhójában, lelkükben pedig felzendült a remény palántája, eldőrdült a lövés, mely a magyar ügy nemes bajnokát, a hű rutén nép istápolóját és rettenthetetlen védelmezőjét. . . lefektette a sírba. Hányszor volt ez sorsa a magyarok legjobbjainak? Hadúr és Ármány még ma is érdeklődnek a magyar sorsa iránt; jaj, hogy az utóbbi oly sokszor megrontja, ami jót alkotnak a nemzet javára a Magyarok Istenének küldöttei!

Egán alakja eposzi hős a valóságban, ilyenek írja le könyvében Bartha Miklós. Amint éjt, napot egybeforrasztva működik, amint a népet rábeszéli, amint meggyőzi saját javáról s buzdítja, amint széttépi az útjában elhelyezett töröket és törhetlenül halad kitűzött útján előre és előre. Minek részletezzük tovább e nemes pályafutásnak legragyogóbb és egyúttal életének végpontján végezett tevékenységét? Ösmeretes ez különösen az ellene intézett méltatlan támadásokból. Hála Darányi miniszternek, hogy meg tudta, meg merte védeni ezt az igaz embert saját nehéz helyzetében! Bartha Miklós is szépen adózik könyvében a kötelesség vértanújának. E mellett a könyv érdekes, sőt izgató olvasmány; egy-egy kazáralak jellemzésében meglep az író keserű humora, a tönkretett rutének életének leírásában szív nyilatkozik meg, a Bartha-féle frappáns hasonlatoknak pedig egész kiállításában gyönyörködhetünk. Érdemes, bátor munka az egész!

A parlamentben néhány nap előtt pusztuló romnak nevezték a régi magyar nemességet. Még nagyon is szerénynek találjuk ezt a szeretetreméltó hasonlatot. Mert előbb a nemzetfenntartó, népoltalmazó középosztály dőlt romba; ez volt a főoszlop. De nemsokára – ha Egánok nem támogatják a veszélyeztetett pon-

tokát – alapjában rendül meg a nemzet-épület, mert a köznép pusztulásának csakúgy nem vetünk gátat, mint ahogy pusztulni, veszni engedjük az ezredéves fenntartó elemet. Kinek a javára? Ez nagy kérdés, amely felett gondolkozóba kell esnünk.

GR.

*

Az «*Alkotmány*» Bartha Miklós könyvéről a következőket írja:

A magyar publicisztika egyik legkiválóbb alakja, Bartha Miklós orsz. képviselő, megindítva a kárpátalji kisoroszkok (rutének) sorsától, felutazott oda s Egán Ede társaságában bejárta a kazárok által ellepett, szipolyozott földterületet. Poétikus lelke, szerető szíve és gondolkodó agya nem nyugodott abba, hogy tétlenül nézze egy hazafias nép pusztulását s megkapva Egán Ede működése által közvetlen tapasztalatokat szerzett a kisoroszk (rutén) nép nyomoráról, hogy aztán impresszióit papírra fesse, a helyzetet a művelt magyar közönség előtt feltárja s a mentő akcióba lépésre felszólítsa. Úgy is van ez a könyv megírva, hogy lehetetlen megindultság és az akcióban való részvétel erős elhatározása nélkül letenni. Beleöntötte Bartha szívének lángoló szeretetét, lelkének nemes hevületét s gondolkodó agyának analitikus, komoly fejtegetéseit.

Először cikksorozat alakjában jelent meg a könyv, Bartha kolozsvári lapjánál s akkor csakis az *Alkotmány* volt az egyetlen fővárosi lap, mely szemelvényeket közölt belőle. Olvasóink tehát ismerik már a könyv irányát, célzatosságát, ismerik egyes részleteit, de kell hogy megismerjék magát az egész könyvet. Csak hasznára válik az olvasónak, szeretetet, nemes érzést, tetterőt merít belőle.

Egán Ede. Ez a név, mely megragadta figyelmét, s ez a férfi, kinek bemutatásával, jellemzésével kezdi Bartha művét. Szebben, melegebben s őszintébben elparentálni, nagyobb érdeket tulajdonítani embernek és méltán, alig lehet, mint amily kegyelettel és szeretettel teszi ezt Bartha Miklós barátjának,

Egán Edének. Könyvét is az ő emlékének szenteli. Leírja ezután a szerző a Schönborn-Büchheim grófi hitbizományi uradalmat; részletesen tárgyalja rettenetesen romboló hatását az egész beregi népre. Nem hitbizományi jellegében, de speciális természetében rejlik hibája. A tagosítás alkalmával ugyanis az uradalomnak mindenhol, a völgyekben, a községek közvetlen közelében hasították ki a részét, a községeknek pedig két-három óra járányira a községtől. Így nem lehet a népnek gazdálkodni. A Schönborn-uradalom pedig, az egész 235.000 holdnyi terület, nem egyéb egy rengeteg vadaskertnél, melyben a szarvas, a vadkan és a medve a szuverén úr. A szegény parasztnak fegyverviselési engedélye nincs s így a dúvadak elpusztítják azt a kicsi, silány termését is, amit a sovány föld terem. Kártérítésről természetesen szó sincs.

Ez az egyik veszedelem. A másik sokkal nagyobb, a kazár. Ezekről izzó szenvedéllyel szól könyvében Bartha. Amennyire megtűri a magyar bennszülött zsidót, annyira kívánja látni a a háta közepét a Galíciából bevándorló kazároknak. Az egyes képek, melyeket a kazároknak a verchovinai oroszok közötti pusztításáról, a pénz-, pálinka-, felesmarha- és legelőuzsoráról megrajzol, valóban szívéig markolnak mindnyájunknak. A népnek hazaszeretetéről, az intelligencia, a papság hazafiságáról írott dolgok minden keresztény embert felhívnak arra, hogy mentsük meg a hazának, mentsük meg a magyarságnak ezt a pusztuló, de munkabíró becsületes népet. Ezt a nemzeti szempontot különös szeretettel domborítja ki Bartha s a lelkesedés őszinte hangján beszél arról a tősgyökeres magyar kultúráról, mely az ottani orosz intelligencia, nevezésen az orosz papság körében honol.

Mindezek élénk ecsetelése után behatóan foglalkozik Bartha a mentő akcióval, Egán első lépésével, az állam által megindított marha- és tejgazdasággal, a hitelszövetkezetekkel és áru-raktárakkal és a népoktatási kérdéssel. Mindenhol élénken, színesen. Amit a gondolkodó fő ridegen lát, azt a poétikus lélek színes glazúrájával vonja be, a szív melegével árasztja el. Tudós,

politikus és költő alkotása Bartha Miklós könyve. Épül, okúí és lelkesedik, aki elolvassa.

*

A «*Magyarország*» című politikai napilapban Benedek Elek, a jeles író, vezércikkben foglalkozik Bartha Miklós könyvével s a többek közt a következőket írja:

Tavaly ősszel két heti szabad ideje volt Bartha Miklósnak s bár nyilvánvaló, hogy szíve az ő szülőföldre, a székelyföldre felé húzta, legyőzte szíve vágyát s két heti szabadságát a kazár föld megismerésének áldozá. Ma már a gyermek is tudja, mi a kazár. A kazár, zsidó. Bartha Miklós szerint csak a lengyel zsidót illeti meg a kazár nevezet, de ő szándékosan nem mond lengyel zsidót: nem akarja megsérteni sem a lengyel, sem a művelt magyar zsidót. Az a nép, mely Galíciából az ország északkeleti területére belopószik, külön nép, nem is lengyel, nem is szidó, hanem kazár. Szóval: Bartha Miklós attól tart, hogy antiszemitanak nézik, ha a zsidót zsidónak nevezi. Ha utamból ki nem térítene, a forró kásának e kerülgetéséről elmondanám szerény, s azt hiszem, becsületes véleményemet, de itt most nem az a fontos kérdés, hogy Bartha Miklós mért száműzeti a zsidósággal a maga fajtáját, a véreből való vért, hanem ez: mit hozott a ragyogó tollú író a kazár földről?

Egy igen érdekes és sok tekintetben tanulságos könyvet hozott onnét. Egy könyvet, melynek Kazárföld a neve. Egy könyvet, mely két heti megfigyelés s hirtelen papírra vetett jegyzetek eredménye. Útirajza, színes, pompás, eleven, megható s megdöbbenő, lehangoló és felhábóító, képekkel tele rajz két népről: a kazárról s a ruténról.

Megtudjuk a könyv elején, hogy a beregi rutén népet Schönborn gróf uradalma juttatá a tönk szélére. Ez az uradalom kétszáznégyezer hold. Kétszáz községet vesz körül. Ebből az uradalomból 200.000 hold erdő. Ebben a rengeteg erdőben szarvast

és vaddisznót tenyésztenek, ebbe a parasztnak belépnie nem szabad. Ez az erdő nem ad munkát a parasztnak: egyetlen rendeltetése, hogy a vadak háborítatlan szaporodjanak benne. Ellenben szabad a vadaknak besétálni a paraszt kukoricaföldjére, ott a kukoricát legázolják, fellakmározzák, azután ismét visszasétálnak a rengetegbe.

Íme tehát egy rengeteg erdő, mely ezreknek adhatna kenyeret s nem ad; de sőt az erdő vadjai, ennek a vidéknek legnagyobb urai, még meg is tizedelik a paraszt terményeit. Ezt a mindenképen legyengült népet rohanták meg a kazárok, akikkel atyafiságban lenni valóban nem kellemetes. Ezek a kazárok maguk is ágrólszakadt szegény ördögök. Néhány közülök megszedi magát, a nagy többség rongyos; piszkos éhenkórász had, csalja, nyúzza a buta elesett rutént, ám ha le is nyúzza a bőrét, belőle jól nem lakhatik. Mondom, néhány kazár megszedi magát uzsorával, csalással, szemenszedett, megdöböntő fufangossággal, de a többség, bár nyúz ez is, maga is olyan mint a nyúzott.

Bartha Miklós Beregmegye szolvai járását futotta be néhai Egán Ede társaságában; itt kezdte meg a földművelési kormány a mentő akciót. Megkezdte azzal, hogy a Schönborn-uradalomtól legelőt bérelt s ugyanazon az áron bérbe adta ruténnek és kazárnak. Folytatta azzal, hogy áru- és hitelszövetkezeteket szervezett. És a rutén ebben a járásban kezd is lábra állani. Azután jönnek a többi járások. Azok is lábra állnak. Az állam tenger pénzt ver beléjük: muszáj, hogy lábra álljanak.

.... Bartha Miklós könyve gyönyörűen megírott könyv, az ő tollára büszke lehet minden székely-magyar.

*

A «Magyarország» Bartha Miklós könyvéről a következőleg emlékezik meg:

A könyvpiacon megjelent a Bartha Miklós könyve: a «Kazár Földön.» Mi a tárgya, a tartalma ennek a könyvnek? A magyarországi rutén nép szenvedéseinek, nyomorának, pusztulásá-

nak leírása, a pusztulás okainak megfejtése, az orvoslás módjainak megjelölése, a foganatba vett mentési munkálatok méltatása.

Komoly, tudományos, mélyreható politika, gazdasági és társadalmi kérdéseket tárgyal tehát ez a könyv. Mi volna természetesebb, mint az, hogy ez a könyv is szárazan, unalmasan, élvezhetetlenül íródott volna meg? Hiszen nálunk – a németek nyomán – ez a szokás. A franciák tudnak élvezetes olvasmányt nyújtani a legelvontabb témákról is, a németek nem. És mivel mi görcsösen belekapaszzkodunk a német kultúra emlőibe, azért van az, hogy nálunk a «komoly» dolgokról szóló könyvek a szó szoros értelmében emészthetetlenek.

Komoly dolgokról régen nem írtak már nálunk olyan könyvet, mint most Bartha Miklós. És ez a komoly, nagyon komoly könyv akként van megírva, hogy aki egyszer a kezébe veszi és elkezdi olvasni, nem képes addig letenni, amíg el nem olvasta az egész könyvet. És amikor elolvasta, akkor veszi észre, hogy az élvezett gyönyörűség közben mennyit – tanult! Alapos ismereteket szerzett a hegyvidéki rutén nép nyomorának okairól; teljes betekintést nyert két népfaj lelki világába; megismerkedett egy nagy kiterjedésű vidék gazdasági viszonyainak természetével; fölfogta azokat a nemzeti szempontokat és azoknak nagy fontosságát nemzeti jövődönkre, amelyek a hegyvidéki nép megmentéséhez hozzákapcsolvák. Tájékozást nyert tehát és pedig alapos, rendszeres tájékozást a kérdésnek minden oldaláról, amellet folyton gyönyörködött a leírhatatlan bájos, vonzó, színes, költői előadásban, olyan előadásban, aminőre csak a Bartha Miklós tolla képes. A gyönyörködtetve oktatás nehéz feladatát kevés író-ember oldotta meg olyan tökéletességgel, mint ebben a könyvében Bartha Miklós.

A stílus, az előadás bájáról nem vagyunk képesek hű képet adni, de a mi olvasóinknak fölösleges is volna az. Arra szorítunk most tehát csupán, hogy a mű tartalmáról tájékoztassuk olvasóinkat. Előszó gyanánt magyarázattal kezdi a könyvet a szerző, annak a magyarázatával, hogyan került a hegyvidéki akció színhelyére. Pihenőt keresett havas vidéken és Egán Ede

a beregi havasok közé hívta őt. Ott ismerkedett meg könyve tárgyával, a rutén nyomorral és a gyógyítás eszközeivel. És amikor látta a sok balga felfogást, a sok rosszakaratot, a sok tájékozatlanságot, az oktan gyűlöletet ez akció iránt, megírta könyvét, hogy a balga felfogást helyesbítse, a rosszakaratot lefegyverezze, a tájékozatlanokat felvilágosítsa, a gyűlöletet szeretetté változtassa át.

Az első fejezet Egán Edének van szentelve, Bartha Miklós végtelenül megszerette ezt a szerencsétlen véget ért, nemes férfiót, mert benne látta a jó hazafias, hú rutén nép leghivatottabb megmentőjét. Amikor ez a fejezet íródott, Egán még élt és Bartha igyekezett szubjektív érzéseit a tárgyilagosságnak alárendelni, de azért e fejezetnek is minden sorából átérzik a meleg szeretet és nemes barátság. Útleírással folytatódik a könyv, reális leírásával annak a szennynek, piszoknak, amit a beregi hegyvidéken a pusztulás hagyott maga után. A harmadik fejezetnél kezd bele tulajdonképeni tárgyába és mindjárt megjelöli az alapjait a rutén nép gazdasági elgyöngyülésének. Ez a Schönborn gróf-féle óriási latifundium és az azzal végbevitt szerencsétlen birtokrendezés. A birtokrendezés akként ment végbe, hogy az uradalom erdei mindenütt a községek belterületéig nyúlnak, míg a községek határai, földjei óriási távolságra esnek maguktól a községektől. Az uradalom nem gondol a néppel: vármegye-nagyságú területét csak a vadállománynak szenteli. Mesterileg rajzolta meg Bartha a különbséget a népet gondozó és a néppel nem törődő nagybirtok között: szívet facsaróan tárja elének, mennyivel jobb dolga van az ilyen uradalom kebelében a vadnak, mint az embernek. Az «örtüzek» című fejezetben az van leírva, hogyan védekezik a szegény földműves nép hideg éjszakákon, álmatlanul dideregve a nagyurak vadjainak kártételei ellen. Csodálatos, erős realizmussal van e kép megírva, az ember a szeme előtt látja ezt a modern jobbgátságot, a szegény nép szörnyű szenvedéseit.

A könyv következő fejezeteiben a ruténség szenvedéseinek másik oka, a bevándorolt galíciai zsidóság ismertetése van le-

fektetve. Bartha ezeket – Egán után – kazároknak nevezi. Ennek az elnevezésnek az a gyengéd gondolat volt a szülő-oka, hogy megkülönböztesse őket a művelt, beolvadt, fölvilágosodott magyar zsidóságtól. A könyv idevágó fejtegetéseiből antiszemitzmust kimagyarázni csak a legnagyobb elfogultság és szűkkeblűség képes. Minden sorából érezni a fejezeteknek – milyen gonddal, fáradsággal kereste a szerző: képes-e e népfajnak lelki világában megtalálni azokat az elemeket, amelyeknél fogva azt a lelki sötétségből kiemelni lehetne? Hogy megörül, amikor a kazár házak ablakain georginát, tehát virágot lát! íme egy fénysugár a teljes sötétségben. íme egy észrevehető nyoma a gyöngédségnek, a szeretetnek, az altruizmusnak! Milyen agitációs hévvel buzdítja mindjárt a hazai művelt zsidóságot, ragadja kezébe e népfaj felvilágosításának, a sötétségből való kiemelésének nagy és szent ügyét! így nem az antiszemita ír – így az emberszerető nemes humanista gondolkozik!

Részletesen leírja azután a föld népét pusztító műveletek hosszú, kimeríthetetlen sorozatát. E műveletnek alapja: a pálinka. Ezzel válnak teljesen uraivá a ruténnek. Ebből ered a föld-, a munka-, az árú-, a pénz-uzsora, a felesmarha, a váltó, a per, a végrehajtás, az árverés, a kivándorlás. Mindez példákkal, adatokkal illusztrálva és igazolva. Azután kerül a sor a mentési akció leírására és méltatására. Az első lépés volt a legelő-bérlet; az állam nagy területet vett bérbe az uradalomtól és kiosztotta albérbe a földműveseknek, hogy az azon vidéken egyetlen lehetséges gazdálkodási mód: az állattenyésztés gyökeret verhessen. A második lépés a fajbarom beszerzése, hogy az állattenyésztés haszonnal legyen űzhető. Azután következtek a hitel-szövetkezetek alakításai, az árúraktárak megalkotásai, az iskolázás javítása, útépítés, stb. Mindez nagy gonddal, körültekintéssel, óvatossággal, emberszeretettel, a felekezeti szempontok mellőzésével, utánjárással és óriási munkával történt. De a munkának eredménye lőn, mert a szolyvai-járásban a kivándorlás megcsökkent, a nép az uzsora alól jóformán megszabadult; jólét, megelégedés és hazaszeretet üt tanyát ott, ahol ezelőtt nyomor

és kétségbeesés tanyázott. Könyvét a következő cikkel fejezi be Bartha Miklós:

Minél jobban behatoltam e csodálatos akció mélységébe, annál inkább meggyőződtem, hogy az itt föllobbant láng melegénél megolvad a nemzetiségi kérdés érce. A nagy rejtélyhez meg van találva a világosság. Most még csak pásztortűz, kicsiny perifériával. De ameddig elhatnak sugarai, glóriában tündöklük a magyar faj nagylelkűsége és beolvasztó ereje.

Tehát nem az alkotmányos szabadság, nem is a jogegyenlőség, nem is az államiskola, nem is a kormányzati hegemonia – ámbár ezek hatása sem kicsinylendő – képezi a nagy nemzeti egység kohóját, hanem az az ezerkezü művelet, melyet a hegyvidéki akció fejt ki. Ha majd a pásztortűz elharapózik és hazafias lángtenger nyaldossa körüli a Kárpátok egész koszorúját: majd akkor talán meggyőződhetnek azok is az akció nemzetforrasztó üdvéről, kik most vagy hidegen, vagy ellenséges indultal nézik, sőt hátráltatják a munkát.

Ostobán könnyelmű hírlapírók antiszemita mozgalomnak bélyegezték az akciót. Olyan ráfogás ez, melyben a perfidia ölelkezik a tájékozatlansággal. A munka ki fog terjesztetni hazánk összes havasvidékeire, tehát oda is, ahol híre sincs se lengyelzsidónak, se zsidó vallású magyarnak. Mit keresne egy antiszemita mozgalom ott, ahol nincsen zsidó?

Különben is ki az antiszemita? Erre tréfásan azt szokás felelni, hogy aki kelleténél jobban gyűlöli a zsidót. De a komoly felelet ez: Az antiszemita sajnálja a zsidók politikai, társadalmi, vallási emancipációját és azt vissza szeretné csinálni. Az antiszemitizmus: zsidóüldözés. A zsidók kizárása a polgári jogokból; a jogegyenlőség megtagadása: a ghetto fölállítása; a zsidók kikergetése muszkamódon. No hát ilyen az antiszemitizmus.

De ha én fontosabb államfönntartó tényezőnek mondom a földet, mint a mozgatókét, s ennek alapján csatlakozom véleményemmel egy jogosult közgazdasági iskolához, és ha engem ezért antiszemitasággal vádolnak, akkor én azt a vádat, mint hitvány ráfogást, megvetem. És ha én kimondom a zsidókról a

magam jó igazságát, épen olyan őszintén, mint a katolikusokról és a protestánsokról: akkor ez nem antiszemita indulat az én részemről, hanem beteges érzékenység a zsidók részéről.

Mi történik a hegyvidéken?

Leszedik a gyümölcsfáról a hernyót. Hát ne szedjék le? Intézményeket állítanak a különben is tiltott uzsora további terjeszkedése ellen. Hát ne állítsanak? Segítik a gyöngét az erősebb elnyomása ellen. Hát ne segítsék? A gazdasági és kulturális élet hatékony eszközeivel magyarrá akarnak alakítani egy sláv törzset. Hát ne tegyék?

Azzal a hittel írtam, hogy ezzel a nemzeti ügynek használni fogok. Miként említem: sok támadás intéztetett az akció ellen. Tüzetes védelemben azonban nem részesült. Ennélfogva a magyar közvélemény nem tehetette az ügyet magáévá. A támadások ellenszenvet keltettek. Elfogulatlan táborban is fölkeltek azt a gyanút, mintha sikerre nem biztató működés folyna a hegyvidéken.

Le tudnám-e győzni azt az ellenszenvet? Be tudnám-e bizonyítani, hogy a működés reális? Oda tudtam-e terelni az érdeklődést? Tudtam-e egy kis lángot élesíteni a közönség szívében, hogy keblére ölelje ezt a mozgalmat és a magyar fajszeretet ügyének tekintse azt?

Képes volnék-e azt a meggyőződésemet az olvasó által is elfogadtatni, hogy közjogi helyzetünkben a nemzeti kérdésnek pozitív megoldását csupán egy ilyen akció képezi?

Ezek a kérdések ólomsúllyal nehezedenek rám. Ha igennel felelhetnék: boldog ember volnék, mert elmondhatnám, hogy a népmentő munkában nekem is van egy parányi részem.

Könyvét Egán Ede emlékének ajánlotta föl Bartha Miklós. Azon férfiú emlékének, aki az eszméért fáradott, dolgozott, küzdött, szenvedett és meghalt. Bartha Miklós buzgalmának köszönhető, ha Egán Ede emlékét kőoszlop örökíti meg; de a kőoszlopnál sokkal becsesebb és maradandóbb emléket emelt neki e könyvében.

Vézi József, a «Budapesti Napló» főszerkesztője, lapjának december 15. számában vezércikkben foglalkozik Bartha Miklós könyvével. Vézi cikke egész terjedelmében így hangzik:

A nappalnak idegemésztő, izomsorvasztó dologtevése után, mielőtt zúgó fejemet álomra hajtánám, zöld vászonkötésű könyvből olvasgatok ide s tova egy hét óta. Idegenkedéssel, szinte elfogultan pillantottam a könyvre, mikor elibém hozták. Úgy sejtettem, sok olyanra fogok benne bukkanni, ami felkorbácsolja haragomat s heves ellentmondásra ingerli az igazságnak bennem élő szeretetét. Ami elsőbbed szembeszállott ezzel az előítéletemmel, az e zöld vászonkötésű könyvnek befejezett tökéletességű művészi formája, előadásának hol duzzadó ereje, hol mosolygó bája, magyaros nyelvének pompás zamatja volt. S mondogattam magamban: «ha méreg az, ami e lapokon betűk alakjában elterül, meg kell vallani, hogy ez a méreg csábítóan van tálalva és dúsan van megcukrozva.» Aztán az ily módon megenyhült idegenkedéssel kezdtem belemélyedni a könyv tartalmába. Felvérteztem magamat kételkedéssel, eltökéltem, hogy tőlem telhető módon gyanakodni fogok; nógattam magamat a szerző iránt való bizalmatlanságra, nehogy mesteri előadásában való gyönyörködésem megvesztegesse ítéletemet. S a vége az lett, hogy végigmentem a könyvön anélkül, hogy csak egyszer is fellobbant volna bennem a haragos megbotránykozás. A szerző leszerelte székszisemet, meggyőzött nem ugyan tárgyiasságáról, hanem arról, aminél többet publicisztától bajos kívánni, hogy habár tévedhetett is egyben s másban, de az igazság felismerésére becsületesen törekedett.

A könyvnek «Kazár Földön» a címe és Bartha Miklós a szerzője.

Csodálatos játéka a véletlennek, hogy amely percben beszámolni készülök a benyomásokról, amiket ez a rendkívüli könyv bennem támasztott, ugyanakkor érkezik elibém egy hivatalos hír, amely Egán Ede egyéni mivoltának és működésének panegirisze. Az

utód pedig sok tekintetben merő ellentéte Egán Edének s épp ezért helyesen kiválasztott folytatója az oly tragikus okból félbeszakított rutén akciónak. Kazy József a földművelésügyi minisztérium osztálytanácsosa az a férfiú, akit a kormány bizalma ama nehéz állásra kirendelt. Amiben Kazy megegyez elődjével, az a tetőtől-talpig való gavallérság, az akaraterő szilárdsága, a fáradhatatlan munkabírárság s az erénynek lankadatlan szívóssága. Amiben pedig az utód elüt elődjétől, az a zajtalan dologtevésnek szeretete, a feltűnni vágyásnak abszolút hiánya, a gondos hozzásimulás a kormányzat egyetemes irányához s az ettől való eltérés minden látszatának feltétlen elkerülése. Az északkeleti vármegyék ínség-ülte területén leírni a nyomor szülőökait, a magángazdálkodás hiányait és ferdeségeit megjavítani, a közigazgatást a népjólét emelésének szolgálatába állítani, a társadalmi és gazdasági visszaéléseket az egész vonalon könyörtelen kézzel kiirtani: ez a feladat vár a hegyvidéki kirendeltség vezetőjére. S Kazy József akként fogja megoldani ezt a feladatot, hogy semmiféle visszavonás nem fog fakadhatni az ő munkája nyomán. Azt a rutén népet, mely Rákóczit lelkesen követte a kurucvilág dicső küzdelmeiben s mely ötven, évvel ezelőtt is lelkesen ontotta véré a magyar szabadságért, ezt a jólelkű, derék, hazafias népet az egész magyar nemzet őszinte szeretete övedzi. S hön kívánja osztály- és valláskülönbőség nélkül az egész magyar nemzet, – hogy vége szakadjon a ruténség ínségének s boldogan végezhesse hűségese őrszementisztét az északkeleti megyék most elnyomorodott népe a magyar nemzet és a magyar szabadság javára. Hogy osztatlan szeretettel s egységes bizalommal karolja fel az egész nemzet a rutén-ügyet, arra nézve semmi egyéb nem kell, csak az, hogy semmi félreértés, a társadalmi vagy felekezeti elfogultságnak semmi látszata, a nemzeti visszavonás veszedelmének semmiféle csirája ne furakodjék bele a rutén nép felsegítésének peripeciaiba. Mi Kazy Józsefet olyan embernek ismerjük, aki szeretettel és éberséggel fog arra ügyelni, hogy csalékony látszatok az ő művét meg ne zavarják. Ami bünt és visszaélést meg fog látni, azt ő üldözni fogja kérlelne-

tétlenül. De nem azért, hogy népszerűsége tegyen szert és tapssokat arasson s nem is úgy, hogy társadalmi egyenetlenség fakadjon munkájából, hanem azért, mert kötelessége minden cudarságot kiirtani s úgy, ahogy az a szeretet kívánja, amellyel a magyar nemzet a rutén ügyet felkarolja. A zöld kötésű könyv, amelyből lelkem mohón itta a gyönyörűséget, a rutén-ügy úttörőjének harcterét mutatja be. Egán Ede alakja nem áll az előtérben. A könyvnek a tulajdonképeni hőse a rutén nép maga, ez a sínylődő, züllő tömeg, amelynek múltja csupa ragyogó dicsőség s jelene csupa fakó nyomorúság. Két szörnyeteg vesződik, osztozkodik e sanyargó tömegen: egy lelketlen uradalom sivár gögje és a kazárság antiszociális pusztítása. Bartha Miklós egyforma szigorral ostromozza mind a kettőt. A Schönborn-féle uradalom vétkei talán keserűbben, a kazárság bűneit talán élesebben; de merész, néha kegyetlen szókimondással, az olvasónak csontja velejéig ható gúnnyal, a kifejezésnek olykor borzasztó erejével mér mindkét félnek.

Az uradalom! Dölyf, önzés, lelkiismeretlenség, magyartalanság: mindezeknek a kompromittált foglalatja van ebben az egy szóban. Ahogy Bartha Miklós a lelketlenségnek ezt a Leviatánját az olvasó elé helyezi és ízenként felbontja, az emberben szinte megdermed a vér a feltárt méretek láttára. 200.000 holdnyi erdőség egy tagban: íme az uradalom. S ez a roppant terület, amelybe kényelmesen befér egy német hercegség, nem a körülötte élő százazrek forrása, hanem vadaskertje egy szenvedelmesen vadászó idegen főúrnak. 100 meg 100 község terüi el a roppant erdőség szélén. S bennök százazrei nyomorognak a szerencsétlen, tehetetlen s talán megmenthetetlen halandóknak. A községekben a főúr óriási vadaskertje belenyúl a parasztházak belsősegeibe.

A szegény nép, ha kilép házából, már a tilosban jár. Ha hozzányúl a földön rothadó rőzséhez, akkor fát lopott; ha föl-szedi a földiepret, amely különben ott rothadna, az uradalom tulajdonjogát sérti meg. Ha lelövi a vadkant, mely szétdúlja veteményes kertjét, vagy a szarvast, mely szétgázolja néhány

arasznyi kukoricását, megbüntetik orvvadászatért. A falvak határai a kaszálókkal, legelőkkel és szántóföldekkel négy-öt óra járásnyira fekszenek s az út oda fáradalmas völgyszakadékokon és meredek bérceken vezet át. Miért nincs a falu tőszomszédságában határ? Hát csupán azért, hogy a kétszázezer holdas vadaskert egységében és folytonosságában kár ne essék. Az a szegény nép, amelynek ekéje sincs, hanem kapával kell a földet felszántania, miután agyondolgozta magát napestig, éjjel nem térhet pihenőre. Örtüzek mellett virraszt hajnalig, hogy elzavarhassa a szegény ember vetésére éhes dám- és dúvadakat. Az örtüzek számára szükséges fát pedig nem szedheti a nép ingyen a roppant erdőségtől. Egy forintnyi taksát sarcol ki belőle egy napi rőzszesedésért az uradalomnak morva és cseh tisztikara. S mialatt a napi munkától elgyötrődött, éhező parasztok ott kucorognak az örtűz mellett, azalatt a vadászkastély kandallója mellett idegenből odajött főúri vendégek idegen nyelven motyognak a szarvasok csirázó agancsáról s a pompás vadkanok gyönyörű agyaráról. Százezrei az embereknek holtuk napjáig el vannak jegyezve az inséggel, fáznak, éheznek, testben megrokkannak, lélekben elsenyvednek egy roppant erdőterület tövében, amelyből a maguk s az uradalom számára mesés jólétet válthatna ki becsületes munkájuk, – s mindez pusztán azért, hogy egy idegen főúr évente néhány hétig kénye szerint vadászhasson! A gróf Schönborn szarvasbikái, sutái és vaddisznai mennyivel külön életet élnek a szegény rutén népnél! Sanyargó jobbágyok azok a százazrek; jobbágyai nem is egy grófnak, hanem egy gróf vadállatainak.

Megrendülve az előadás fenséges szigorától olvassa végig az ember a könyvnek ezt a felét. A szerzőnek költői erejét és publicisztai bátorságát egyforma tisztelettel és elismeréssel kénytelen megkoszorúzni az olvasó. S most már megnyerte a szerző az olvasó bizalmát, vagy legalább leszerelte a szerző az olvasó bizalmatlanságát a tanulmányút következő része, a kényesebbikre, arra, amely a kazárság dolgait ecseteli. Ez a rész színesebb, humorosabb, finomabban megírt és élesebb rajza az előbbinél. Vezette-e fele-

kezeti elfogultság a szerzőt e remekül megkomponált fejezetek megírásánál? A könyv első részének elolvasása után azt kell föltennünk, hogy nem. Ha igazságosan végezte ki az uradalom lelketlen garázdalkodását, mért vitatnók el tőle az igazságot, mikor a kazárságot ostorozza? Ha ott nem vádoltuk demagógiával, miért kellene itt antiszemitasággal vádolni? Néhány évvel ezelőtt az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyvében a zsidó hitű magyarság egy lelkes szellemű munkása tanulmányt közölt az északkeleti megyék bevándorolt lengyel-zsidó lakosságáról. Dr. Mezei Ferenc e tanulmány szerzője antiszociális, kultúrképtelen, babonás, sötét fanatizmusú és szennyes proletár tömegnek ecsetelte azt a népet. Ezt a kemény ítéletet bizonyára nem sugallta semmiféle vallásos előítélet. Miért ne hinnék hát el Bartha Miklósnak, hogy a kazárságban nagy a szellemi züllöttség és sok az erkölcsi meghibbanás? Miért fogadnók kételkedéssel azokat a fejezeteket, amelyek a kazárság ravaszságát, kapzsiságát, üzérkedését, a földdel és pálinkával, a pénzzel és az élelmességgel üzőtt uzsoráját támadják. Ahonnan ez az elem ide beszivárgott, az orosz városok ghejtóiból, nem hozhatott magával sem tisztaságot, sem magasabb erkölcsi színvonalat, sem a testi fáradságnak megbecsülését, sem szociális ösztönt, sem kultúrképességet. Ott szellemi és erkölcsi rabigában sínylődött ez a nép, hite miatt borzasztó üldözéseknek volt kitéve s az évszázados elnyomatás könnyen kiirhatta belőle az emberi méltóságot. Mikor ide jött, nem hozhatta hát magával azokat az ethikai és szellemi tulajdonságokat, amelyek a szabadság uralma alatt szabad emberek lelkében tenyésznek. Mi nem a kazárokat mentjük ezekre utalván, vagy legalább nem őket csupán, hanem Bartha Miklóst is, aki az ő hibáikat és vétkeiket olyan kegyetlen realizmussal festi.

Ami antiszociális és kultúrképtelen elem van e barbár tömegben, azt bizony le kell róla nyesni, erős és ügyes kézzel. A rutén népet pedig meg kell óvni mindenféle visszaéléstől, de meg kell óvni egyúttal a kazárságot is attól, hogy erkölcsi és szellemi sivárságának fertőjében maradjon. A bűnt és a visszaélést osto-

rozni kell, mert bűn, és mert visszaélés, tekintet nélkül azoknak a felekezetére, akik benne leledzenek. Az uzsorás, a család, az orgazda, a hamisan esküvő, a gyűjtogató hadd bűnhődjék, mert vétkezett. S az igazság nyilván az lesz, hogy sok ezer éhező nyomorult akad a kazárok közt is; gonoszlelkű gazember akad kétségeknkívül a rutének közt is. A másik igazság pedig az, hogy akad a rutén népen is javítani való elég; az is antiszociális a lomhaságánál fogva s az sem szerelmes halálosan a tisztaságba. Irtsuk hát a gatz, valahol találjuk. És könyörüljünk az ínségen, valahol rábukkanunk. Ezt a tanulságot vonom én le Bartha Miklós könyvéből.

A KÖNYV DIADALA. (Az «Ellenzék» tárcája.)

Néhány év óta sokszor eszembe jut és hosszasan elgondolkozom rajta, hogy milyen jó volna, ha a magyar iskolákban a tankönyvek rabvallató mondatai helyett kis gyermekek és nagy diákok a Bartha Miklós írásait olvasnák.

Ha az isten éltet, egyszer csinálók is párhuzamos szemelvényeket a tankönyvek mondat szerkezetéből és a Bartha Miklós syntaxisából – magyarnyelvi szempontból.

Ha a Bartha Miklós könyvét olvasnák az iskolában: nem kellene annyi grammatikát tanulni a gyermeknek, mégis jobban megtanulna beszélni és írni magyarul. Nagyobb növendék korában megint olvasná, hogy a hasonlatok stílusát, a költői varázst, a szép természetet, az egészséges műszerkezetet – ne tanulja és unja meg, hanem, hogy azokban gyönyörködve kössön velök örök barátságot.

Fejlett növendék korában pedig ugyancsak olvasnia kell, hogy a logikát, esztétikát, és a pszichológiát – tudja. Hogy tudjon bizonyítani és cáfolni. Hogy tudja keresni az igazságot. S hogy egyebekről beszéljek, olvasnia kellene pedig végre mindenkinek, ifjúnak s öregnek a Bartha Miklós könyvét, csupán csak ama nemzeti szempontból is, hogy igyekezzünk kievickélni az indogermán nyelveknek örvényéből, hogy meneküljünk annak

összehálózott-bogozott mondat szerkezetétől. A Bartha Miklós-féle egyenes mondatokban, mint tiszta tükörben, a magyar nemzetnek egyenes lelke látszik.

Ez az írás, a irodalomtörténetnek egy kerek századában is jelenség. Jelenség, mert sajtóságos, még pedig magyar jelleggel, ami nem nagyon sűrű nálunk.

Ezen az egyenes nyelven, vagy evvel az egyenes magyar tollal van megírva a Halotti Beszéd: így vannak megírva Mikes Kelemen levelei és a Petőfi költeményei. De az ilyenek, mondom, nem nagyon gyakoriak.

Ezek a megjegyzések az írásnak inkább csak a külsejére vonatkoznak. A belsőre, az igazi tartalomra, elmondja a kritikát Vészi József, a Budapesti Napló szerkesztője, egy hatalmas cicerós vezércikkben. Mert talán veszik észre a t. olvasók, hogy én itt a «Kazár Földön» című könyvről szólok.

A könyvet itt nem kell ismertetnem, mert hála Istennek, a «Magyar Paizs» közölte már utolsó betűig. Sőt némi büszkeséggel is mondhatnám, hogy a «Magyar Paizs» nem félt a közlésétől. A «M. P.» olvasói tehát ismerik.

De a «Budapesti Napló» magasztaló kritikáját meg kell említenem, mert ennél jobb kritikát nem lehet találni. A lehető legnagyobb ellenfél koszorúzza meg a «Kazár Földön» c. mű íróját.

Az újságolvasók is tudják, de önként vallja Vészi József is, hogy ő előítélettel, idegenkedéssel fogott a zöldkötésű könyv elolvasásához, mert előre látta benne az antiszemitaságot, ő pedig engesztelhetetlen ellensége az antiszemitaságnak. De azt is tudta, hogy Bartha Miklósnak olyan gyönyörű az előadása, hogy még talán őt is le fogja fegyverezni. Tehát felvette magára előzetes gondoskodással az engesztelhetetlenség vértetét, hogy semmi le ne kaja a lábáról.

Fölvértelve ment tehát neki az előadás duzzadó erejének, a művészi formának, a mosolygó bájnak, magyaros nyelve pompás zamatjának, mert látta, hogy ha méreg is ez a betű, amit B. M. ír, de csábítóan van feltálatva és dúsan cukrozva.

V. J. a zöldkötésű könyvből mohón itta a gyönyörűséget – még mindig vértetetlen.

De jobban-jobban behatol a könyvbe s látja, hogy a «rutének sanyargó tömegén két szörnyeteg vesződik, osztozkodik: egy lelketlen uradalom sivár gögje s a kazárság antiszociális pusztítása» s látja, hogy B. M. egyforma szigorral ostorozza mind a kettőt, a Schönborn-féle uradalom vétkei talán keserűbben, a kazárság bűneit talán élesebben, de merész, néha kegyetlen szókimondással, az olvasónak csontja velejéig ható gúnnal, a kifejezésnek olykor borzasztó erejével mér mindkét félnek.

S mikor ezt látja, akkor azt is látja, hogy sem a könyv, sem az írója nem részrehajló: tehát igazságos. Az igazságot pedig szeretni kell minden jó embernek s Vészi József nem rossz ember. S a vértetete kezd tágulni.

Aztán még inkább belemélyed a könyv szellemébe. Meggyőződik, hogy a könyv s annak írója az uradalomban nem az urat, a kazárban nem a zsidót, hanem mind a kettőben csak a bűnt ostorozza. S az embert mind a kettőben javítani akarja. Ezt pedig jól teszi, mert V. J. szerint is, s mindenki szerint is a bűnt büntetni kell, ha a büntetés a kazárt sújtja is. Meggyőződik, hogy a zöldkötésű könyvnek írójában nemzetét erősen szerető lélek van, de a közös emberiség számára is, mélyen érző nagy szív van benne. Aki nemzete ügyéért s a közös emberi vonások helyes fejlődéséért kel csatára, azt az embert nem lehet nem szeretni. S a «Budapesti Napló» szerkesztője most már nem csak lopva issza a könyv gyönyörűségét, nem csak szeme káprázik el a stílus szivárványában, hanem ellenfele igazságainak a súlya alatt vértetetével együtt összeroskad. S mint a gúzsba kötött fogoly kénytelen elismerni az ellenségnek hadi erejét. Vészi József is kénytelen azt mondani, hogy Bartha Miklósnak a «Kazár Földön» című könyve – jó könyv.

Holott erős akarattal csak szépnek, de rossznak akarta mondani.

Fényes diadala ez ennek a könyvnek.

De tovább fűzöm az elmélkedést, ha szorosán nem tartozik

is ide, mert szó szót hoz ki. S nagy érdeklődéssel kérdezgetem magamban, hogy hát ugyan minek is kellett olyannyira magát felvérteznie s előítélettel táplálkoznia Vészi Józsefnek, aki ma már nem tartozik a falusi és kisvárosi emberekhez?

Mire való volt neki se lát, se hall módjára tűzön-vízen ellen-séget látni akarni ott, ahol csak megjelenik ez a szó: khazár.

Hát aztán mit csináljunk mi vidéki apród-emberek, ha ő is segédkezet akar nyújtani a forgalomzavarra s az eszmék össze-kavarodására? Vajjon nem az eszmék tisztázására kellene-e neki dolgoznia, mikor látja, hogy mekkora értelemzavar van magyar-országi életünkben? Láthatja ő is azt a bolondgomba felfogást, ami itt közöttünk uralkodik.

Aki a kereskedőket megkritizálja: antiszemitaság hírébe ke-veredik. Aki a nyomorgó nagy tömeg megélhetésére fogyasztó szövetkezetet állít: azt is zsidóellenesnek kiabálják ki. Aki a szegény földművelő néppel rokonszenvez: annak is túrnie kell az antiszemitaság vádját. Aki a Tátra-kávéházban a németül gajdoló zengerájokat utálja: no ez már aztán épen nagy anti-szemita s bekísérik a rendőrök.

Aki a nem magyar vérű ruténeket segíyezi, az is antiszemita.

Aki könyvet ír róluk, az is. Miért?

Hát ki nem antiszemita? Csak nem erőszakolják rá az emberre, hogy a szemitákon kívül senkit és semmit se szeressen az ember? Az nem volna egyenlőség, sem testvériség, sem igazság.

Azonban tisztelet a «Budapesti Napló» szerkesztőjének, hogy a könyv elolvasása után mégis hozzájárul az eszmék tisztázá-sához s azt mondja, hogy igen is, meg kell torolni a bűnt, akár az uradalom, akár a rutén, akár a magyar, akár a kazár kö-vette is el azt.

Ez az igazság.

S erre az igazságra az egyen kívül bizonyosan még több ezer embert is rávezet a Bartha Miklós könyve.

Ez a «Kazár Földön» című könyvnek a diadala.

FELOLVASÁS BARTHA MIKLÓS KÖNYVÉRŐL.

A kritika dicshimnusszá magasztosult e könyvvel szemben; az elismerés nagy és általános volt a könyv esztétikai és irodalmi értékéről. S ha itt-ott a magasztalás glóriájába fekete pont esett, úgy azt bizonyára a szűkkörű pártszempont, avagy a felekezetiesség ejtette. Pedig hát kevés politikai könyv íródott annyira menten a pártpolitikától és tisztán az emberszeretet, a humanizmus mottója alatt; az antiszemitizmus vádja pedig ép úgy érhetné egy vérbeli szemita lap vezércikkét, akár a Bartha könyvét.

Írója kérve-kéri a hazai zsidóságot, ne azonosítsa magát ezzel az antiszociális nadály-elemmel; ne érzékenykedjék, ha feltárja a fagyöngy kazárság aknamunkáját. És mégis felhangzik a vád, az antiszemitizmus csúnya vádja .... De ezek csak mellékhangok, a józan magyar zsidóság elismeri a könyv igazságszeretetét és méltányolja az író nagy humanizmusát, mely könyve megírásában vezérelte. A sajtó elismeri, hogy Bartha tisztánlátó szemmel nézett; igaz vonásokkal rajzolt egy szomorú, megdöbbenő képet a rutén nép pusztulásának nagy tragédiájáról. Hogy javaslásai, melyeket a rutén nép felsegélésére proponál, helyesek, azt mindenki beláthatja, ki e csodás erővel, szírványos poézissal s varisztikus vonásokkal megírt könyv lapjait átforgatja, melynek minden szavát, minden mondatát a logika acélfonala tartja össze.

Távol legyen hát e könyvtől a pártpolitika és felekezetiesség vádja!

Elleneseinek néha-néha tartózkodó, félénken dicsőítő bírálataiban rejlik e könyv nagy dicsérete, egész panegirisze.

Az izraeliták felolvasó társaságának egyik pontját ennek a könyvnek méltatása képezte. Nadányi Emil hírlapíró méltatta Bartha Miklós «Kazár Földön»-jét.

Nadányi Emil felolvasásában is sok fejezetet írt a felekezetiesség. Alapjában véve mégis elismerés, igazatadás vezérelte tollát.

Íme egy pár rész felolvasásából:

Azt gondoltam, hogy a hazafiatlanság vádját fogom olvasni a könyvben. Azt gondoltam, hogy a zsidóság meg lesz támadva kegyetlenül, képtelenebbnél képtelenebb vádakkal, amelyekre józan ember nem válaszol, nem felel, mert kieri belőle a gyűlöletes haragot és a tudatlanokra épített antiszemitizmust.

És elolvastam Bartha Miklós «Kazár Földön»-jét.

Kerestem, küngésztem minden sorában, minden mondatában, hol és mikor jogosan megkapni az egyetlen fonalat, amelyet megmarkolhatok és azt mondom: íme igazuk van azoknak, akik antiszemita érdekeket szolgáló könyvnek mondják e könyvet s lecsaptam volna magam is, mint hitvány termékét a népámításnak.

És ahogy olvastam, már a könyv elején ott láttam Bartha Miklós kérését, amint azt mondja: a zsidó vallású magyarokat, akikben oly nagy az érzékenység, annyi a tudásszomj, a becsvágy, a költészet, a zene-érzék, kérve-kérem, ne azonosítsák magukat ezzel az érzéketlen, tudatlan fajjal.

Vagyis Bartha Miklós e népfaj alatt a felvidékre bevándorolt, eddig még szokásainkhoz nem alkalmazkodó zsidókat érti, akiket épen a magyar zsidók érzékenysége miatt megkülönböztetésül kazároknak nevez el.

És hévvel, agitációs buzgalommal kéri Bartha Miklós a hazai művelt zsidóságot, hogy ragadja kezébe e népfajnak a megmentését, átváltoztatását és segíeyezték őket szellemileg, anyagiilag, hogy hasznavehető polgárai legyenek a hazának.

Írhat-e így antiszemita? Szólhat-e ennyire gyöngéden és humánus módon az, aki üldözni akarja a zsidót? Nem.

Így csak az szokott írni, aki az emberiséget nem vallási meggyőződés szerint osztja részekre, aki az emberiség szociális jelentőségű együvértartozóságát művelt lelkületével felismerte.

Bartha Miklós «Kazár Földön» című könyvében, mint már említettem is, a rutén nép megmentésének az eszméjével foglalkozik. E nép pusztulásának okául a felvidéki zsidóságot állítja oda. Azt hiszem, kétely nem férhet már most hozzá, hogy nem fajgyűlöletből.

Mindenesetre örvendünk annak az érdeklődésnek, mely haza-

szerte a zsidóság körében nyilvánul a könyv iránt. Csak forgasák át előítélet, elfogulatlanság nélkül ezt a könyvet, melynek minden sorát a felekezeti politikától távol álló, hazafias, nemes, emberszerető és poétikus szív írta meg. Művelő hatása mellett biztos eredménye lesz a könyvnek az aktív érdeklődés, mely a szerencsétlen elesett ruténekre fog irányulni és ha évtizedek lefolyása alatt is, de kiemeli abból a fertőből, melyben egyrészt a Schönborn-latifundium, másrészt a kazárság antiszociális volta sülyesztette.

VÁLASZ BARTA ÖDÖNNEK. Budapest, január 8.

Aki hírlapíró munkásságomat némi figyelemre méltatta és aki megfigyelte a Barta Ödön képviselő úr nyilvános működését: meglepetve fogja látni köztünk a szerepcserét. Magam is bámulok azon, hogy a nagybirtok érdekeit velem szemben megvédelmezni Barta Ödön érez magában hivatást.

Még inkább bámulok, hogy «Kazár Földön» című könyvecském a képviselőház pénzügyi bizottságának boncoló asztalára került. Hiszen az a könyv nem aktája a bizottságnak. Nem hivatalos kiadás, nem is félhivatalos. Megírásához a kormánytól, vagy annak bármely közegétől sem biztatást, sem útmutatást, sem fölhatalmazást nem kaptam. Saját elhatározásomból állottam egy jó ügy mellé. Szándékomat nem közöltem a minisztérium egyik osztályával sem. Adatokért nem jártam Pontiustól-Pilátushoz. Annyira távol áll munkámtól a hivatalos támogatásnak minden kigondolható neme, hogy a kormány félhivatalos lapja, a Magyar Nemzet, még az alól a mindennapi irodalmi szokás alól is fölmentve érezte magát, hogy könyvem megjelenését egyszerűen fölemlítse.

Mindazonáltal könyvem a nyilvános és magánbírálatnak épen úgy alá van vetve, mint bármely más munka az irodalom terén. Barta Ödön jogával él, ha hírlapban, folyóiratban, falragaszon, írással, vagy képes ábrázolással véleményt nyilvánít könyvem felől. Jogával él akkor is, ha magánkörben, privát levelezésben

bírálja, dicséri, vagy gáncsolja könyvem. Fölolvasást is tarthat róla, ha elég fontosnak ítéli a tárgyat, amint ezt Kolozsváron egy zsidó-társaság előtt igen sok jóakarattal és elnézéssel meg is tették.

De a pénzügyi bizottság hatáskörének meg van a maga kerete. Ebbe a keretbe nem lehet az én könyvem beleilleszteni. Nem azért, mivelhogy ott egyoldalú a gáncs. Hanem azért, mivel a pénzügyi bizottságnak abszolúte semmi köze sincs az én könyvemhez. A bizottság tagjai meríthetnek a hegyvidéki akcióhoz érveket és ellenérveket a könyvemből; de maga a könyv, annak iránya, gondolatvilága, megbízhatósága, célja, szándéka nem képezheti a bizottság bírálatának tárgyát. Ha képeznék: akkor vitázni is lehetne fölötte. Ha pedig vitázni lehet: akkor határozatot is hoz a bizottság, akkor azt föl kell venni az előadó jelentésébe. Ez esetben a képviselőház tárgyalási anyagát képeznék a könyv és tárgyalás után szavazás alá kerülne ... mi?

Szavazás alá kerülne az a kérdés, hogy adataim helyesek-e? Mert Barta Ödön szerint nem helyesek. Továbbá szavazás alá kerülne, hogy használtam-e könyvemmel a hegyvidéki akciónak? Mert Barta szerint ártottam. Végre szavazás alá kerülne, hogy igazságos voltam-e a Schönborn-hitbizomány irányában? Mert Barta szerint nem voltam igazságos.

Barta Ödön nem gondolta végig a maga gondolatát. Nem fontolta meg, hogy a tárgyalás matériája, egyszersmind matériája a határozathozatalnak is. Még kevésbé fontolta meg, hogy a hitbizomány iránt érzett előszeretete gyöngédtelen dilemmába sodorná Komjáthy Bélát, aki nem olvassa könyvem és mégis szavazni volna kénytelen fölötte.

Nincs módomban teljes szigorral őrizni Barta Ödönnek a pénzügyi bizottságban kifejtett nézeteit, állításait és következtetéseit. Csak arra szorítokozom tehát, amit lapjaink egyhangúlag közölnek. E közlemények szerint Barta Ödönnek az esik zokon, hogy én a birtokrendezési, vadászati és erdőtvény miatt a hitbizományt vádoló.

Tévedés. Ennél is rosszabb, mert félrevezetés.

En azokat az okokat tártam föl, amelyek miatt hegyvidéki népünk végínségre jutott. Leírtam, hogy miként gyöngítette el a népet az uradalom cseh-beamerter Wirthschaftja és az ekkép megsebzett organizmust miként lepte el a Galíciából és Oroszországból beözönlőit légyraj. Világosan kiemelte több helyen először azt, hogy a hitbizomány ura, sokoldalú információim szerint, nem ismeri a helyzetet; másodsor azt, hogy ama szörnyű Wirthschaft, mióta a hegyvidéki akció megindult, igen sokat enyhült és hogy a hitbizomány most már nem olyan érzéketlen a népgondozó föladatak iránt, mint volt azelőtt.

Ebből látható, hogy a múltak bűneiről beszéltem.

Kétségtelen, hogy vádjaim egy része a jelen időt is terheli. Mert állítom, hogy az erdőüzem szórványosságja és csekélysége miatt a népnek nincs elegendő munkája. Állítom, hogy az eper-, gomba-, málnaszedő gyerekektől vámot szed a hitbizomány. Állítom, hogy az a rözse, amire bárcát vált a nyomorult nép, drágább a porosz szalon-köszénnél. Állítom, hogy az uradalom tisztikarának jelentékeny része most is cseh, lengyel és német. Állítom, hogy az uradalom nem viseli azokat az egyházi és iskolai terheket, amelyeket humánusan kezelt és ethikai kötelességeket ismerő nagybirtok viselni szokott. Állítom, hogy a dúvadat az uradalom alkalmazottjai topinámbur-telepekkel mesterségesen tenyésztik; hajtóvadászatokat csak olyan területeken tartanak, ahonnan megelőző napon a vadsertés-állományt elhajakorázták, minek következtében a szarvas és a dúvad égbekiáltó károkat okoz a zab-, rozs-, kukorica-, burgonya- és kölesföldeken. Állítom, hogy a végínségre jutott nép tavasztól ősziig minden éjjel őrzi nyomorult kis parcelláját az uradalmi vadak pusztítása ellen.

Azt kérdelem Barta Ödöntől, igaz-e mindez? Mivel pedig igaz: mióta feladata a népképviselőnek egy olyan könyv hitelét rongálni, mely azért tárta föl valódi színeiben a helyzetet, hogy erős közvélemény keletkezzék az erdő és vadászati törvények megfelelő reformjára. Könyvemnek jó fele evvel a kérdéssel foglalkozik. Miért? Mivel a kazárpusztítás gazdasági oldalát (fáj-

dalom, csak gazdasági oldalát; az ügy igazságszolgáltatási és közigazgatási része még mindig nincs érintve) a hegyvidéki akció alaposan felkarolta; de az a káros viszony, melyet a hitbizomány kezelési rendje a nép érdekeire vonatkozólag feltüntet, egyáltalán tekinteten kívül maradt. Pedig az a nép, ha a hitbizomány erdő- és bányüzem által munkát nem ad neki, és ha a vadkárok ellen meg nem oltalmaztatik, lábpraállni nem képes.

Kimutattam könyvemben azt a birtokrendezési istentelenséget is, melynélfogva az uradalom területét a községi beltelkekig bocsátották, a községek határait pedig eltranszferálták távol a községektől köröskörül uradalmi erdők közé. Erre Barta Ödön, a népképviselő, nem azt mondja, hogy a törvényhozás avatkozzék az ügybe, és tegye jóvá azt a néppusztító rendezést, hanem könyvem hitelét rontja, állítván, hogy a birtokrendezési törvény miatt a hitbizományt vádolom.

Hát vádolom. Mert tudom, hogy a birtokrendezést, kegyetlen felületességgel, pörnek deklamálja a törvény. És mert látom, hogy azokat a porokét a nyomorult községek ügyefogyottan vitték, az uradalom pedig tekintélyének és befolyásának teljes kihasználásával szerezte meg az ítéleteket. Annak a bíróságnak, mely eltúrte a gyengének ezt a kifosztását az erős által, se szíve, se tudása, se gazdasági belátása nem volt. Százezer embernek érdekét, egzisztenciáját, mezőgazdasági kultúrájának lehetőségét tette tönkre az a rendezés, egyetlen egynek a kedvéért. Nem szólok népgondozó feladatról. De ha az uradalom vezetésében az igazságszeretetnek, a méltányosságnak legparányibb érzete lett volna, nem fogadott volna el ilyen népirtó ítéletet. Nemcsak a törvény hibája tehát, hogy ilyen rendezés történt, hanem az eljáró bíróság hibája is, legfőként pedig az önző és idegen szellemű uralomé.

Barta Ödön elismerni látszik, hogy szándékom helyes volt a könyv megírásánál, de információim nem alaposak s emiatt inkább ártok, mint használok az ügynek. Ez a hang nem a cselekvő emberek hangja. Azok szoktak így beszélni, akik tétlenül nézik a pusztulást, de a mentésre vállalkozók munkája elé

mindig készek a meddő alaposságnak útszéli bölcsességköveit gördíteni. Barta Ödön azon a vidéken nőtt fel. Ott rakott fészket. Ott van virágzó ügyvédi irodája. Földbirtoka is van. Képviselőnek is ott választották meg. Aztán nem hallgatag ember. Véleményét kitarja a vármegyében is, a képviselőházban is.

Mégis, hogy nem ő indította a hegyvidéki akciót: ebből annyit legalább következtetni lehet, hogy azt a szörnyű nyomortétlenül nézte. Azonban, mihelyt megindult az akció, sohasem hiányzott jóakarató véleménye, hol bíráló, hol gáncs alakjában. Azok közé tartozott, akik jobban tudták volna, mint Egán. Csakhogy sehogysem tudták. Mert ki lehet mutatni aktaszzerűleg, hogy az akció és annak kivitele, minden részletével együtt kizárólag Egán fejében született meg. Az Egán érdemeit nem lehet eltemetni. Művét piszkálgatni facsaros utakon lehet.

De kicsoda veszi komolyan Komjáthy Bélának azt a kívánságát, hogy a folyamatban levő akció helyett iparvállalatokkal segítsünk a népen? Ki hiszi el Komjáthyról, hogy ne ismerné a gazdasági kultúrák természetes fejlődésének egymásutánját? Az élet nem tűr olyan ugrást, hogy pásztornépből egyszerre iparosnép legyen. Semmi sem könnyebb, mint tetszetős szavakat gyártani. Beregmegye hegyvidéke alakuljon át nagyvidékké! Fiat lux! Az Úristennek sikerült a dolog. Ámbárhogy fokonkint teremtett a Mindenható is. De Komjáthy adós maradt a részletezéssel. Hol vannak és mik az előfeltételek? Hol a tőke? Hol a vállalkozó? Hol az intellektuális erő? Hol a képzett munkás? Hol a vámsorompó?

A Barta Ödön szokatlan helyen és szokatlan módon történt fölszólalásával azért foglalkozom, mert könyvecském hitelére súlyt fektetek. Nem tűröm, hogy jó szándékkal megrakott számárnak tűntessen föl, aki olyan öntudatlanul dolgozom, hogy még annak az ügynek is ártok, aminek használni óhajtok. Én a hegyvidéki akciót egy pillanatig sem tekintettem kizárólag ruténi ügynek. Első benyomásom az volt, hogy ezzel az akcióval föl van találva a nemzetiségi kérdés alapos megoldásának legjobb és legcélhozvetőbb megoldása. Úgy tárgyaltam tehát

a kérdést, mint elsőrangú nemzeti ügyet. Ezen az úton látom a lehetőségét annak, hogy a Kárpát-hegyvidéken lakó összes fajok önként, örömmel, gyorsan, akadályok nélkül bevegék a magyar kultúrát, megszeressék a magyar állameszmét, támaszt leljenek a magyar igazgatásban, elforduljanak a lelkiismeretlen izgatóktól és hálás szívvel boruljanak a magyar felsőbbiség keblére, mely őket kiragadja a sok százados gazdasági és lelki sötétségből.

A jövőendő idők nagy perspektíváját látom abban, hogy alpesi legelőinken faj-szarvasmarhatenyésztés és tejgazdasági kultúra honosodjék meg. A megindított akció sikeres folytatásában népmilliók jólétének, felvirulásának, magyarosodásának biztos alapjait látom. Tehát látom az állami konszolidációt, a magyar nemzeti egység megvalósulását, határszéleink biztosságát a velünk össze-
forrott fajok hazafias őrszem-szolgálata által.

Érthető tehát, hogy könyvet írtam az akcióról. Érthető, ha közvéleményt óhajtok verbuválni ezen akcióhoz. Érthető, ha alaptalan támadásokkal szemben óvni kívánom könyvecském hitelét.

BARTHAMIKLÓS.

A « Debrecen » című politikai napilap a többek közt a következőleg emlékezik meg Bartha Miklós könyvéről:

Érdekes könyv ez a Bartha Miklós könyve. Még mielőtt megjelent volna «veszett hírét» költötték némely újságok, hogy zsidó vérbe mártotta a tollát Bartha Miklós, mikor ezen könyvét írta. Ugyanis ez a könyv részletekben jelent meg az «Ellenzék» tárcahasábjain, ezek a kóstoltatok piros posztóként hatottak a mélyen tisztelt sajtó némely kuruttyoló békáira. Ugyanis a vörös posztónak ingerlő tulajdonsága nem csupán a füstös nyakú, rettenetes bikára, hanem a mocsarak lármás békáira is nagyon hat; a taljánok például vörös posztódarabbal szokták a békát horogra csalni.

Eszeveszettül kuruttyoltak, brekegtek, bömböltek tehát a

sajtó szabadalmazott nyelvöltögető békái, de kik szeretnék magukat mindenkép bikaként feltüntetni a jámbor olvasók előtt, hogy micsoda istentelen, bujtogató, felekezetsértő könyvet fabrikál ez a Miklós mester.

Keserűen, élesen kezeli és kezelte ugyan Bartha Miklós tollát, midőn a nagy Rákóczi hű jobbágyainak a földjén szerzett tapasztalatait papírra vetette, de minden sorból kitűnik, hogy valóságképeit igyekezett betűivel megörökíteni. És annak nem Bartha Miklós az oka, ha a valóság «Kazár földön,» a Felső-Tisza mentén és forrásánál olyan megdöbbenő és sötét, mint a bűn, amely itt a magyar hatóságok eddigi vétkes mulasztása, közönye miatt orvhálóját vetette ki az itt lakó rutén és magyar potykákra.

Bartha Miklós könyvének hamvas-szürke színben játszó fedelét szecessziós szegfű-virágok díszítik. A könyvet Bartha balsortól pusztított barátjának, Egán Edének, ajánlotta; de azért nem Egánt dicsóíti a mű, hanem azon szomorú, elátkozott hazai rész viszonyait, embereit festi, amelyen Egánnak gazdasági és erkölcsi harcát kellett volna megvívnia a vagyonából kiforgatott, erkölcsében megrontott, mesterségesen elfajtalánított, a gyilkos pálinka által szervezetében is megtámadott, az uzsora által rabszolgánál szorgább pór nép érdekében egy az idegenből, az orosz és lengyel földről folyton szivárgó, homályba burkolt, műveletlen, de élelmes, a lelkiismeretlenségig ravasz, a haza iránt közönyös, egyedül a hasznát leső, bámulatosan együttartó elemek ellen, amelyeket Egán «kazár» gyűjtőnév alá foglalt.

E munka több fejezetre oszlik. A beköszöntő része a Magyarázat. Bemutatódik a birkatürelmű hegyi nép, amelynek nyomorát, hogy mi minden okozza? Erre jellemző röviden felel Bartha:

«Minden, ami a népet körülveszi: az intézmények, az éghajlat, az emberek. A pénz, hogy ennek van, annak nincs, a terméketlenség, a munkahiány, az adósság, a tudatlanság, a demoralizáció. A közlekedés hiánya. A szolgabíró. Az uzsora. A jegyző. Az erdő. A dúvad. A szarvas. A kazár. Minden, amit lát.»

Ez mind együttvéve ezen egyetlen szóban jelentkezik: «Éhség».

E bevezető sorok, melyeknek mi csak egy jellemző részletét szakítottuk ki, úgy hangzanak, mint a rémes megdöbbenő vészharang első félrevert ütései.

Ezután rövid kivonatban ismerteti a könyv 5 első fejezetét és végűi ezt írja:

Még folytathatnánk tovább is a könyv tartalmának az ösmer-tetését, a megdöbbenő részleteket, de mutatóba ennyi is elég. Íme közöljük a további fejezet-címeiket.

6. Egy probléma.
7. A kazárok.
8. A bevándorlás.
9. A georgina.
10. Két napszámos és két kazár.
11. A pálinka.
12. A kazár működik.
13. Juh és ökör.
14. A felesmarha.
15. Bolt- és legelőuzsora.
16. Nemzeti szempont.
17. A kigyó elnyeli a békát.
18. Az első lépés.
19. A második lépés.
20. Hitelszövetkezet.
21. Áruraktárak.
22. Részletek.
23. Egán működik.
24. A lelkészek.
25. Iskolázás.
26. Kazár alakok.
27. Elvérézés.
28. Zárszó.
29. Utóirat.

Ezen «utóíráttal» együtt 328 oldalra terjed Bartha Miklós ezen sokak által sok oldalról megbírált könyve. A fent elsorolt, de nem részletezett fejezetek alatt a szegény rutén tűzhelyek-

nek a feldúlásával foglalkozik Bartha és kíméletlenül mutatja be a ruténség fenéit.

A tömör fejezetekből részleteket kikapni nem lehet, mert megkapó és érdekes és tanulságos annak minden része. Azokat a Bartha könyvéből egészen kell olvasni, hogy ítélhessen mindenki afelől, micsoda veszedelmet rejt az északi idegenek betolakodása, és hogy micsoda hálóval dolgoznak. De emellett Bartha az uradalom, a hatóságok, a kormányközegek vétkeit is nyíltan ostorozza, a jámbor rutén gyöngéit sem titkolja el, majd ösmereti az Egán alapvető első lépéseit, a töviskés harcot a nyomorult szegényekért, felekezetkülönbség nélkül, a szervezett idegen ursora ellen, amely amit magához kaparíthatott, semmit sem kímélt meg.

A mozgalom felől és Bartha Miklós könyve felől egész az északi és déli sark felé terülnek el vélemények: de abban minden igaz magyarnak – felekezeti különbség nélkül – egyeznie kell, hogy a felvidéki állapotokat tovább tétlenül, szembehúnyva tűrni hazaárulás és nemzeti öngyilkolás lett volna, azért itt tehát cselekedni kellett. Egán ezt a cselekvő erőt képviselte, megengedjük: talán kíméletlenül, Bartha könyve pedig ezen cselekvési erő szükségességét hirdeti vérző betűkkel, de elfogultság és gyűlölet nélkül.

Az elfogultak és elvakultak az antiszemitizmus mérgét keresték a «Kazár földön» könyvben, de Vészi József, ki több hasábra terjedő vezércikkben írt a könyvről kritikát, ki tudvalevőleg nem árult zsákban macskát soha, ha a magyar zsidóság méltatlan támadása forog fenn; sőt talán túlérzékenységről nevezetes, nem találta e könyvben az ördögöt, de igenis feltalálta a hallatlan emberi nyomorúságnak, bajoknak olyan forrásait, a nemzeti öngyilkolásnak jeleit, az idegen bevándorlásoknak oly kérlelhetetlenül elfojtandó kóros és pusztító jelenségeit, hogy a rendkívüli orvoslás szükségét maga is elösmerte és Barthának, akivel különben elég ellentétes az elvekben, elösmérést fejezett ki.

Mi is elösméréssel nyilatkozunk Barthának ezen nagy jel-

lemző erővel, mély érzéssel, mesteri tollal megírt műve felől. Éjszakai vak sötétségbe világított be ez a merészen cikázó vilámsugár.

SzABAD HAJDU

*

A «Magyar Szemle» című szépirodalmi, kritikai és művészeti hetilap írja:

Az olyan könyvek, mint a «Kazár Földön», nem azért készülnek, hogy henye órákban unaloműző olvasmányul szolgáljanak. Bartha könyve, jóllehet 21 íves munka, lényegében mégis brosúr, röpirat, publicisztikai dolgozat, tehát arra való, hogy tanítson, izgasson, és serkentsen. Hogy aztán végeredményében jóval több mindennél, az Bartha erős egyéniségének tudható be, mely eminens művészi vonásokkal is dicsekedhetik. Maga a lényeg: politika, a forma: költészet. Ez ad Bartha könyvének érdekességet, vonzó pikantériát. A «Kazár Földön»-ben a politikai célzat és a politikai anyag annyiban van, hogy a szerző feltár egy mély és fájdalmas sebet, melytől a haza vérzik s ezzel kapcsolatosan ismerteti azt az akciót, melyet a Kárpát-hegyvidéki földművelő-nép nyomorának enyhítésére indított meg évekkel ezelőtt a földművelésügyi kormány. Maga a téma érdekes, de látni való, hogy merőben politikai jellegű s azonfölül a jelenlegi viszonyok közepette fölötte kényes. Egy esztendővel ezelőtt még a könyv címe is nagy megütközést keltett volna. A «kazár» szó akkoriban még nem ment úgy át a közhasználatba s minden zsidó magára vette. Köztudomású dolog, hogy az elnevezést Egán Ede röpítette ki, akinek neve össze van forrva az egész felföldi akcióval s aki keserves és rút hírlapi tusakodások révén vált ismeretessé az ország színe előtt. Az ő emlékének ajánlja Bartha Miklós könyvét «igaz szeretettel és baráti hűséggel.» Most már egykori ellenségei előtt is tisztán és mocsoktalanul áll az az ember, akit életében kegyetlenül és igazságtalanul rámadtak és ütöttek, mialatt ő fáradhatatlanul dolgozott az ország érdekében. Bartha könyve már csak az árnyoldalakat adja a megboldogult kormánybiztos képéhez, aki-

nek a magyar kultúra sokat köszönhet s akit még nem tudtak pótolni.

A «kazár» elnevezés Egántól ered. Mikor Egán a fölvidéki zsidóságnak lengyelzsidó elemeit elnevezte «kazárokénak, az egész zsidó sajtó fölroffent és kikiáltották Egánt a legnagyobb antiszemitanak. Ez sem igaz, sem okos, sem hazafias cselekedet nem volt. Eredménye lett Egán jogos elkeseredése s egy áldatlan hírlapi tusakodás, melyben igen káros indulatok szabadultak föl. Azóta némiképen javult a helyzet és a zsidók nagyrésze már épenséggel nem azonosítja magát a kazárral, noha még mostanság is érzékenyebbek ez irányban, mint amennyire jog és igazság szerint lehetnének. Bartha igen jól ismeri a magyarországi zsidók e nagyfokú érzékenységét, s már könyve legelején már minden kétséget kirekesztőleg kijelenti, hogy «a mi zsidóinkból, kik velünk barátkoznak, velünk örvendenek és velünk szenvednek, egyetlen vonás sincs bennük (a kazárokban). Tehát senki se csináljon zsidókérdést a kazárkérdésből. Nincs itt szó vallásról. Egy fajról beszélek, amely becsempészte magát hazánk fölvidékére s meglepte a bennszülötteket, miként a penészgomba, a védtelen organizmust ... A zsidóvallású magyarokat, kikben oly nagy az érzékenység, annyi a tudásszomj, a becsvágy, a költészet, a zeneérzék: kérve-kérem, ne azonosítsák azzal az érzéktelen, tudatlan, ambíció nélkül való, durván materiális és mosdatlan fajjal.»

Ebben az inkább filo-, mint antiszemita kijelentésben mindössze két olyan hely akad, mely egyáltalában némi kritikát tartalmaz: az egyik a zsidók « érzékenység »-ére, a másik «becsvágy»-ukra vonatkozik. Bartha még itt is mellőzte a szemrehányó jelzőket, a kijelentés többi része pedig csupa elismerés, csupa hódolat, és mindez nem tudta meggátolni, hogy bizonyos zsidó orgánumok rá ne süssék a könyvre az antiszemita bélyeget. Mert a zsidó érzékenység immáron annyira kifinomodott Magyarországon, hogy antiszemitát látnak mindenkiben, aki a zsidóságot bármily enyhén is kritizálni meri.

Bartha könyvének értékéből és jelentőségéből ez nem vonhat

le seramit, annyival is kevésbé, mert a fölvidéki rutén népnek átkát a szerző nemcsak a kazárokban látja, hanem az «uradalom»-ban is és a kérdést is, melyet meg akar világoztatni, elismerésre méltó tárgyilagossággal vizsgálja.

A helyzetet Bartha a következőkben ismerteti: Schönborn Ervin gróf uradalma 240000 katasztrális hold hitbizományi birtok, másszóval huszonnégyszög mértföld. Az úrbéri rendezésnél és tagosításnál az uradalom osztályos fele a nép volt. A rutén nyomor pedig ezzel a birtokrendezéssel kezdődött, melyet úgy csináltak meg, hogy nem az uradalmi erdő van túl a község határán, hanem a határ van túl az erdőn. A rutén község határa fél napi járásra van a községtől, az uradalmi erdő pedig rajta van a község nyakán. «Benyúlik a templomig, a szilvafáig, a pitvarajtóig.» A belső telkeket és a község határt is, uradalmi erdő veszi körül. Kilépni a községből, vagy kilépni a határról annyi, mint belépni a hitbizomány erdejébe.

S ezt a roppant erdőséget csakis vadászati célokra használják, kétszázezer holdnyi rengetegben alig van erdőgazdaság. Kétszázezer holdat tartanak fenn a szarvasok számára. «A rutén nem léphet az erdőbe bárca nélkül.» A szarvas, a vaddisznó kilép az erdőből bárca nélkül s neki megy a tengeri-földnek. Leheveri, letapossa. A rutén földművelő inkább fél a vadtól, mint a jégveréstől. Ő vet és az uradalmi vad arat. A vadak pusztítják a gyümölcsfát, fölveszik a veteményes kertet, letarolják a mezőt.

A nép tehát a birtokrendezésnél megrövidített, a helyes és okszerű földművelés rája nézve lehetetlenné vált. Az uradalmi erdő vadászati céloknak szolgál, erdőmunkához ott a nép nem juthat, a vad pedig vagy pótolhatlan károkat okoz, vagy arra kényszeríti a népet, hogy vetését éjjelenként őrizze. A rutén nép pusztulása a birtokrendezéssel kezdődött s a kazár-uralommal fejeztetett be, írja Bartha Miklós. Kazár néven ő a lengyelzsidókat érti. Hogy még sem nevezi őket lengyelzsidóknak, ezt a szerencsétlen lengyel nemzet iránt való kíméletből teszi, meg aztán a zsidót Bartha Miklós a legfiloszemitább írók példájára

vallásfelekezeti fogalomnak tartja. Bartha így jellemzi a kazárt: Nem tanul, nem művelődik, nem mosdik. Esküszik hamisan. Sokszor gyújtogat. Megcsonkítja ellensége barmát. Vádaskodik alaptalanul. Veszteget, ahol lehet. Korrumpál mindenütt. Pénteken este gyertyát gyújt és megfürdik a rituális lében. Hangosan imádkozik és némán csal. A földről lenyúzza a termő réteget, a népről a bőrt. Szapora, mint a bogár. Élelmes, mint a veréb. Pusztít, mint a patkány.

Tömeges bevándorlásuk 1868-ban kezdődött, amikor a birtokrendezés és a tagosítás be volt már fejezve. Oroszország kiűldözte a kazárt, a galíciai kormányzat bojkottálta őket, Románia elzárta kapuit előlük, de Magyarországon a liberális rendszer védőszárnyai alatt minden akadály nélkül megtelepedhettek. «És jöttek. A hátukon batyuval, a kezükben hamis mérleggel. A hordójukban mérgezett pálinkával. Jöttek azzal a kereszténygyűlölettel, melyet lelkükben az orosz üldözés megérlelt. Azzal az üzleti élelmességgel, melyet bennük a századok kifejtettek. Azzal a felfogással, hogy másokat rászedni szabad. Másokat károsítani nem cudarság, másokat tönkre tenni nem szégyen.»

A kazár lop, de ez nem természete, gyakorolja az orgazdaságot, de ezt sem állandóan, általános mestersége a közvetítés. Itt leszedi az üzlet tejfölet, megvámolja a közforgalmat. Másé a verejték, az övé a siker.

A ruténra nézve a rossz és erőtlen táplálkozás, az éghajlat, a tűzifahiány, a nappali munka és az éjszakai ébrenlét élet-szükséggé tette a pálinkát. Ez pedig a kazárnál van. A kazár korcsmája azonban kelepce s a korcsma-uzsora ellenében tehetetlen a hatóság. A pénzuzsorát sem lehet hatóságilag megszüntetni. Az adós örül, hogy pénzt kapott, s mikor panaszra kerül a dolog: akkor már ütik a dobot.

A kazár uzsoráskodik a pénzzel, árúval, közvetítéssel. A korcsma és pénz-uzsora mellett van bolt- és legelő-uzsora. És ez az uzsora helyel-közzel ezer százalékra is fölmegey.

A földművelésügyi kormány a népmentést azon kezdte, hogy legelő-területet vett bérbé a hitbizományi uradalomtól s azt

ugyanazon árban albérltetbe adta a népnek. Ez a szolyvai-járásban történt. De hiábavaló a legelő, ha nincs állat, amely lelegelje. Egán tervet dolgozott ki, hogy azon a hegyvidéken miként kell és miként lehet magasfokú állattenyésztési kultúrát teremteni. A kormány elfogadta a tervet s Tirolban vásárolt fiatal marhákat. Jelenleg már 1200 darab van a rutének kezén. Űszöket adtak nekik, amelyekért öt év alatt ugyanazon összeget kell fizetniök, amennyibe az államnak került a marha; a gazda a marhaállomány szaporodásából könnyen fizeti vissza a kölcsönt.

Ezenkívül Egán a mentési munkálatoknak egész sorozatát indította meg. S ide tartoznak a hitelszövetkezetek, árúraktárak, mintagazdaságok, jutalmak, az iskolák, az olvasó-egyletek. Az első hitelszövetkezet 1899 nyarán alakúit meg, s egy év leforgása alatt 1634 egyén jutott hitelhez. 1901 júniusban már negyvenhét szövetkezet volt. Az árú-uzsora ellenében a hitelszövetkezetek útján árúraktárakat is létesített a kirendeltség. Az árúraktárak épületében tágas helyiség van az olvasó-egylet számára. Azt is írja Bartha, hogy beavatott egyének véleménye szerint Schönborn gróf, a hitbizomány ura, elől fog járni a különböző egyletek és kultúr-intézmények céljaira való adakozásban, mihelyt megtudja, hogy épen az uradalmi cseh beamter Wirthschaft érzéketlenségei és mulasztásai miatt gyöngült el ott a néporganizmus.

Íme, nagy vonásokban Bartha könyvének politikai tartalma, a pontosabb adatok és a jelentősebb megfigyelések. A «Kazár Földön» teljes világosságot vet a nagy fölvidéki kérdésre s mi azt hisszük, hogy e világosság az igazság fénye. Bartha háromszor-négyszer is visszatér könyvében arra a kijelentésre, hogy ő a kazárt korántsem azonosítja a zsidóval és ismételten tiltakozik az ellen, hogy a kazárkérdésből zsidókérdést csináljunk. Ennek a tiltakozásnak – mint már említettük – nem lett nagy foganatja, ami annál különösebb, mert Bartha még a kazárokról sem mondja azt, hogy orosz, vagy román módra kell tőlük az országot megszabadítani. És a könyvnek ez a helye, hol ezt kifejti, mód felett érdekes és jellemző az egész munkára nézve, melynek jellegét e recenzió címében is iparkodtam kifejezni.

Bartha könyvének politikai tartalmát át, meg átszövik a poézis szálaival. Barthában a publicista nem tudja teljesen elnyomni a poétát s a politikai fejtegetések között valóságos prózában megírt költeményekre akadunk a könyv egyes cikkei során. Ilyen költeményféle «A georgina» című fejezet, mely érdekes adalék a kazárok lélektanához.

«Ha látsz akis ablakban rozsmaringot, levendulát, majoránna: biztosra veheted, hogy ott bennszülött lakik. De ha georgina terpeszkedik az ablak alatt s nehézkes fejét kinyújtja a sövényén: akkor legtöbb esetben kazár költőzködött a házba . . .

A sok georgina nyugtalanított.

Megtévedtem volna? Hát az is fészek, amit én barlangnak hittem. Ott is volna poézis, ezek is szeretik a virágot.

Mert ha napraforgó volna, amit értékesíteni lehet, mint olajgyümölcsöt, vagy zsálya, amit megvesz a gyógyszerész, vagy bármi néven nevezendő haszonplánta. Ez esetben megkapnám az összefüggést a növény és a természet között. De a léleknek melyik láncszeme fűzi a georginához a kazár családot?

A családot.

Ezzel a szóval talán meg is találtam a kérdés nyitját. Íme egy rokonszenves vonás, egy bűvös erő, egy magasztos gyöngeség. Egy finom, nemes és meleg verőfény a kazár kedélyvilág hideg és fekete éjszakájában.

Aki virágot ültet és ápol, az nem sajnálja a termőtalajt és a fáradságot tőle. Mitől? Attól, amit szépek talál. A virágültetés altruisztikus vonás. Tehát fogékonyság a jóra. Az a georgina arról győzött meg, hogy a kazárt nem elpusztítani kell, hanem átalakítani.

Való igaz, hogy az a szépérezék borzalmasan vaskos módon nyilatkozik meg. Mert a georgina rút, ízléstelen, kirívó, nehéz, merev, visszataszító. Ha leszakítják, nem megszárad, hanem elrothad.

Emlékre nem alkalmas. Imakönyvbe rejtve ki látott valaha georginát! Koszorút ki tud kötni belőle? Hajfürtei között a nő, kabátján az ifjú viselt-e valaha georginát?

Ez egy kitaszított virág. Polgárjoga nem is volt soha. Ha egy georgina-bokrétával lepnéd meg a bálba menő leányt, csúfságnak venné és kiseretne belőled. Ha terített asztalán dísznek használná a háziasszony: egy hétig beszélne a társaság, mint rosszul sikerült kuriózumról.

Mindent összevéve: a georginától hallgatag megegyezéssel tartózkodik a jó társaság. A georgina a virágok kazárja.

Azonban a kazár asszony ezt szereti. Rossz ízlés, de ízlés. Csúf dolgot szeret, de szeret. Eletében van egy pont, melyben eltér a hasznosság elvétől. Jól vigyázzunk, mert ez egy archimedesi pont. A kazárvilágot ezen a ponton lehet sarkaiból kiemelni és áttenni a majoránnák, rozmaringok, levendulák és rózsák, liliomok, nefelejtsék és ibolyák világába.»

Így adja át egymásnak a szót Bartha könyvében a publicista és a költő. Természetes, hogy ahol a költő veszi át a szót, ott eltűnik a publicista hideg józansága és az érzések kerekednek felül. Ilyenkor nem elli azután Bartha Miklós, hogy a kazárt meg kell nyerni a magyar kultúrának, s át lehet hasonítani magyarrá. Mert ez nyilvánvalóképpen költői fantázia, bárminő reálisnak tetszik is a mód, melyet Bartha ajánl. O ugyanis azt hiszi, hogy a kazárokat hitrokonaik, a zsidók, kiragadják a babonás és kegyetlen orthodoxia éjszakájából. Tehát: szerveznek a magyar zsidók egy kultúrligát a kazárok erkölcsi és nemzeti átalakítására. Lássuk el őket fölvilágosodott papokkal. Építsenek ott zsinagógákat és iskolákat. Vegyenek oda jó tanítókat stb. stb. . . . egyszóval: tegyék őket hajlandóvá az európai kultúrnézetek és erkölcsi törvények befogadására.

Látni való, hogy Bartha Miklós szemében Magyarországon zsidókérdés egyáltalában nincsen, csakis kazár-kérdés van s ezt szerinte csakis a zsidók oldhatják meg. Ezt Bartha olyan világosan mondja meg, hogy valóságos talány: miképpen kerülhetett ez a könyv antiszemita munka hírébe. Mi azonban ebben a megoldásban erősen tamaskodunk. A magyarországi neológ zsidók tudni sem akarnak a kazárokról, az orthodox zsidók pedig némi részben legalább azonosítják velők magukat. Így kerül a kazár-

ügy két szék közül a pad alá. A kérdés megoldása így teljesen az államra, illetve a kormányra hárul, melynek kulturális és hazafias kötelessége, hogy a megkezdett munkát bátran és elszántan folytassa. Tudomásunk szerint ez az akció nem csak annyira terjed ki a kazárookra, hogy lehetetlenné teszi rájuk nézve a népfőjtő uzsorát, hanem egyúttal nekik is nyújt módot a megélhetésre, ha nem is épen a hirtelen meggazdagodásra. Ez maga is áthasonító munka s kinek az áthasonlásra nincsen kedve, ám szedje fel a sátorfáját és menjen, amerről jött. Évente sok ezer magyar lélek vándorol ki, mert idehaza nem tudja megkeresni a mindennapi kenyerét. Egy pár mérges, vagy keserű vezércikk, ez volt az egész, amit tettünk, vagy teszünk értük. A kazár kivándorlást tán meg kell mindenáron akadályoznunk, ha történetesen (ami nem valószínű) rákerülne a sor? Nem fűzzük tovább a kérdést, melynek megoldását Bartha a költő fantáziájával képzelte. Munkájának értékéből, érdekességéből, vonzó elevenségéből, sok helyütt művészi stíljéből ez nem von le semmit, sőt talán szép és hasznos dolog, ha a művészi élelem adja meg a feleletet olyan kérdésre, melyet az aktuális politika megoldani nem képes. Ennek az «aktuális politikának» gyöngeségét egyébiránt mi sem bizonyítja jobban, mint az a sajnálatos, sőt veszedelmes körülmény, hogy a kazárbevándorlás még egyre tart s az orosz lengyelzsídóság szennyének levezető csatornája most is csak Magyarország. Bartha könyve tehát ez időszert a mi legaktuálisabb könyvünk.

HEVESI SÁNDOR dr.

*

Az «E. R.» című lap vezércikkében a Bartha Miklós könyvéről e cím alatt: *Egy férfit tett, a következőket írja:*

Könyvekről nem szokás vezércikket írni. A könyv a kritikai rovatba, vagy ha nagyon érdekes, a tárca rovatba való. A vezércikk a tettek dicsérete, vagy ostromozása, a cselekedetek ódája, avagy szatírája, az események rajza, a nagy fordulatok kriti-

kaja. És ezúttal mégis e helyen emlékezünk meg egy könyvről, melynek a címe «Kazár Földön» s a szerzője: Bartha Miklós. Megmondjuk azt is, hogy miért tesszük. Ez a könyv nemcsak írói megnyilatkozás, nemcsak ragyogó tollforgatás, nemcsak művészi produkció; ez a könyv több mint olvasmány, több mint szórakoztatási cikk, több mint könyvtárdisz, – ez a könyv egy férfias tett, egy férfias cselekedet és íme, azért szólunk róla e helyen.

Ami Bartha Miklós könyvét már első pillanatra vonzóvá és rokonszenvenné teszi, az, hogy emléket állít benne egy halott embernek, akit, amíg élt, kevesen ismertek és sokan gyűöltek. A könyvben megelevenül az a halott ember. Bartha művészi kézzel formálja ki alakját, élőkbe állítja törekvéseit s megérteti velünk, hogy mennyit veszítettünk benne. Ez a halott ember néhai Egán Ede, a rutén akció volt kormánybiztosa, a magyarság ügyének egyik legtüzesebb és legértékesebb harcosa, akire először ráfógták, hogy antiszemita s utóbb nem tudták neki megbocsátani, amit ráfógtak.

Akik őt nem ismerték – és ilyenek sokan vannak – helyre hozhatják a mulasztást s megismerhetik őt a Bartha Miklós könyvéből, amelynek lapjairól ez a férfias és szeretetreméltó egyéniség, szinte hipnotikus erővel ragad meg bennünket. Óh, Bartha Miklós szép főladatra vállalkozott s mint minden szép főladat, ez is hálátlan. Dicséretét zengeni egy embernek, aki már halott s még csak meg sem hálálhatja a jó szolgálatot! Ki látott manapság ilyen meddő és haszontalan tollforgatást? Hiszen annyi az élőember, annyi a miniszter, államtitkár, képviselő, aki a nyilvános dicséretet, ha kevésbé nyilvánosan is, de méltóképen tudja honorálni. És Bartha mégis milyen meddő és hálátlan munkára vállalkozott?!

Sőt többet mondunk. Nem elegendő, hogy a babért egy halott ember fejére fonta – olyan ember fejére fonta, akit életében üldöztek, támadtak, bántottak és gyűöltek. Olyan embernek hódolt meg a «Kazár Földön» szerzője, akit Magyarországon antiszemitának neveztek, ami sok esetben a mi szép

hazánkban a legnagyobb vétek. És Bartha Miklós most ezzel az emberrel azonosítja magát, szóval, büntársának szegődik?

Óh korántsem! Egán nem volt antiszemita, Bartha Miklós sem az, legalább nem abban az értelemben, mely a magyarországi zsidóság felröffenését és zúgolódását indokolta tenné. Egán meg akarta menteni a felvidéki rutén népet, szóval szolgálni akart a magyarság ügyének és bámulatosan vezette az akciót egészen tragikus haláláig. Bartha ezt az akciót ismerteti érdekesen, szépen, művészi tollal és maga is lelkesedik érte. Azt hinné az ember, hogy ez természetes, hogy ez magától értetődik, hogy ebben nincs semmi rendkívüli.

Nem is volna benne – a magyarországi zsidók túlírom, beteges érzékenysége és a zsidó sajtó ébersége nélkül. De mind ezt számbavéve, Bartha Miklós őszinte ismertetése valósággal férfias cselekedet. Hogy mennyire az, mutatja a mű sajtóbeli fogadtatása. Némely zsidó újság felröfönt, a legtöbbje pedig még csak tudomásul sem vette a könyv megjelenését. Hiába erősíteti Bartha a könyvében, hogy a magyarországi intelligens zsidóságról egészen más a véleménye, hiába nevezi ezeket zsidó vallású magyaroknak, hiába figyelmezteti őket a galíciai beözönlés veszedelmére, a kazárok tizeiméinek káros következményeire: a zsidók most Bartha Miklósban egy második Egánt látnak, aki éppen olyan antiszemita, mint az első. Hiába mondja meg Bartha Miklós a Schönborn-uradalomról is a véleményét éppen olyan őszintén, mint a kazárokról, hiába hord össze ép oly tekintélyes mint érdekes anyagot, amely érdemes a meggondolásra és tanulmányozásra: könyve jobbára ott veszett el a szerkesztőségi papírkosarakban.

Hogy éppen a zsidóságunk nem fogja kezébe a Bartha könyvét és nem olvassa el, jóllehet inkább az ő érdekében íródott a könyv, csaknem bizonyosra vesszük. Mert hát igaz az, hogy ha van népfaj a világon, úgy a zsidó az, mely legkevésbé akar ott, ahol letelepedett, meghonosodott, idegen faj gyanánt tekinteteni s látszólag törekvése, vágya, hogy Magyarországon magyarnak, Franciaországban franciának tartsák, de ha van faj,

úgy éppen a zsidó az, amely saját faji jellegét célzatosan, számításal századokon keresztül is féltékenyen és aggodalommal őrzi, minden népek és nemzetek között.

Magyarok ők is, azok akarnak lenni, azoknak tartatni s csudálatos, ha zsidókról, ha olyan zsidókról esik szó, kik köztünk vannak s mégsem magyarok, mindannyian megsértődnek, ebben antiszemitáskodást látnak. Jele, hogy ők bizony a magyarok közt is, minden magyaroskodásuk mellett első sorban csak zsidók akarnak lenni és pedig nem vallási, de más összetartozandósági kapocs: a faji jelleg folytán.

Erről szól Bartha könyve is. Ezért nem akarják és nem fogják Bartha könyvét elolvasni.

Pedig ezt a könyvet el kell olvasnia mindenkinek, akit az ország állapotja érdekel. Mert ez a könyv, noha szépen van írva, még sem szépirodalom, noha költői, még sem költemény, noha színes, változatos, még sem regény, noha érdekesítő és izgató, még sem olvasmány. Ez a könyv egy férfias tett, egy férfias cselekedet, mely minden dicséretre méltó s melynek minden erejéből és értékéből semmit sem von le az a körülmény, hogy némely újságok bölcsen hallgatnak róla.

A «*Magyar Erdész*» című lapból:

.... Harminchárom éve pusztítja mind rohamosabban a négyszázezer lelket számláló határszéli, magyarul érző, de ruténül beszélő népet, egy idegen, élődi elem, melynek létföltétele az elnyomorodott, tudatlan rutén, életmódja a szipolyozás, életcélja a pénz és semmi egyéb.

Ez az élősködő nem a zsidóság. Nem azok a zsidók ezek, akik mindig voltak, mindig lesznek mindenütt, oltalmazott helyen, veszélyes ponton, békében és háborúban, szárazon és vízen. Ne gondoljunk Mózes vallásának követőire, akik szeretettel ölelik magukhoz szenvedő felebarátaikat, akik mintaszerű belső családi életet élnek, akik szeretik a földet, amelyet taposnak, az eget,

amely fölöttük kékellik, akik hívek egymáshoz és a hazához, amelynek fiai. Nem ezekről van szó, de a kazárról, ennek is csak az üzelmeiről, annak a lengyelzsidónak a visszaéléseiről, amely érdemtelen a szerencsétlen lengyel nemzet nevének viselésére. Arról az örökké idegen, élődsi fajzatról van szó, amely csalással és égbekiáltó uzsorával a legélesebb elmével ravaszul kieszelt cselszövással ejti meg kiszemelt áldozatait s teszi tönkre a tanácstalan népek százazzeit. Amely az erkölcsi és fizikai tisztátalanság legmélyeségebb fokán állva természetes jogrendnek találja gyöngébb embertársai kizsarolását, nem szánt, nem vet, nem ültet, a földben örömét nem találja, hazát, könyörületet nem ismer, csupán csak egyért él, mindig csak egyetlenegyért és a – pénzért. Amely úgy támadta meg az elgyöngített népet, mint az undok légytömeg a halálra sebzett elhagyott vadat, mint a paizstetű a kizsarolt talajon tengődő akácot. . . .

Kimondhatatlan lelkesedéssel telik el szívem, mikor mindenféle ezer bajunknak orvosául Darányi, megint Darányi, mindig Darányi miniszterünket látom. . . . Mintha csak ő volna az, aki meg tudja érezni, hogy mije fáj honfitársainak, hazájának. . . . Meglátta a beregi rutén nép néma nyomorát és segítséget nyújtott a veszendőknek jobb kezével, Egánnal. Az ápoló kéz lelankadt, de a beteg lábbadozik, lábra is kél. Ezerszer kár, hogy ez áldott kézzel nem ragadhatta ki súlyos nyavalyájából a többi sínylődő beteget is, az egész hegyvidék nyomorult lakosságát. . . . Ezerszer kár, de reméljük, bízva-bízunk a jó Istenben, hogy Egán emberszeretete nem volt egyetlen, hogy lesz az is oly erős kéz, amely ő utána veszi át annak az Istentől, embertől elhagyott szegény népnek a sorsa vezetését.

A beregi paraszt nyomorának a legelső oka a nyomasztó szegénység. Ez az alapbántalom, amelyből fejlődik a másik ok, a másik bántalom, a tudatlanság. Nincs jó földje, ahol megvetesse a lábát, és nincs elég esze, hogy kevéske keresményét, hogy utolsó betevő falatját ne engedje magától elzsaroltatni. Ez a két ok szüli halálos betegségét, a nyomort, fájának pusztulását. . . . A nyomornak ezen két oka ellen, a szegénység és

zsarolás ellen – nem pedig a szemiták ellen – lépett sorompóba Darányi miniszter.

Hogy mennyit ér ez a hegyvidéki nép felségítésére indított akció, csak akkor értjük meg, ha fogalmat szereztünk a hegyvidéki állapotokról, ha elolvastuk Bartha Miklós könyvét, a «Kazár Földön»-t.

Aki kezébe veszi ezt a 328 oldalas művet, biztosítom, hogy addig le nem teszi, amíg végére nem ért. Csak Jókait tudom így olvasni. Amit Bartha látott, az én szememmel nézte, amit hallott, az én fülemmel hallgatta, a szívem esik meg, amikor a beregi paraszt inségét látja, amikor panaszát hallja. Én háborodom fel a kazár lelketlenségén és én óhajtom épen úgy, mint ő, annak a szegény népnek boldogulását. . .

Eddig is inkább az ő szavaival éltem, de lapozgassunk csak továbbra is könyvében.

A nagybirtok áldása lehet a vidéknek. . .

Ki tudná megnézni az életnek azt az igazi, benső gyönyörűségét, amit érzünk, ha boldog nép vesz minket körüli. . . Ha tudjuk, hogy ez mind a mienk. Mienk a kis gyermek Öröme, az anyák gondja, a férfiak munkája, mienk az összes boldogság, melyet e nép együttvéve érez, mert mi hoztuk ezt létre.

Azonban átok is lehet a nagybirtok a népen. . .

A Schönborn-uradalom egyáltalán nem törődött annak a kétszáz községszigetnek a sorsával, amelyet az uradalom erdőrengetege körül fog. Pedig érdeklődnie kellett volna, hogy miként, miből, mily körülmények között él meg ez a nép. Hiszen az embert még a nyúlsüldő is érdekli, ha kertünk valamelyik bokrában húzódott meg. A kis madár, ha fészket rakott sövényünkre, a malac, ha aránytalanul nyivog, a gazdátlan eb, az eltévedt borjú, mind mind érdekel, még ha nincs is bajban. Hátha még szerencsétlen! Hátha még olyan nyomort szenved, mint a rutén nép! . . . Amely a tagosításnál és úrbéri rendezésnél ezen uradalomnak osztályos fele volt!

A magyar birtokrendezési műveletnek nincs ilyen égbekiáltó példája! Ha kérjük a falvakban: kié itt ez az erdő, ami jó-

formán a beltelkekig nyúlik, azt felelik: az uradalomé. Hát ez? Az is. És amaz? Az is. Valamennyi mind az uradalomé. Hol hát a községhatár, a föld, amit ez művel? Túl az erdön. . . . Értitek? Nem az uradalmi erdő van túl a község határán, hanem a határ van túl az erdön, messzi, a községtől 2-3 órai, félnapi járásra, úttalan utakon, hídnélkül való árkokon túl, a hegyeken túl, a bérceken túl, túl a sziklákon, meredek oldalakon: ott van a község határa! Az uradalmi erdő pedig itt van a község nyakán, benyúlik a templomba, a szilvafáig, a pitvarajtóig. . . Ezért szegény itt a nép!

A rutén nem léphet az uradalmi erdőbe bárca nélkül, de az uradalmi szarvas és vaddisznó bárca nélkül lép a rutén tengeriföldjére, amit a család apraja-nagyja tíz napon át kapált ősszel, amit ép oly keservesen munkált meg tavasszal, amibe legutolsó szem kukoricáját ültette bele, abban a boldog reményben, hogy ősszel, majd törés után puliszkát eszik belőle. A szuszékban nem maradt semmi, még egérnekvaló sem. Hogy mit esznek holnap, azt nem tudják, de ősszel, óh ősszel majd esznek új lisztből való jó puliszkát. . . . Ennek a féltett drága tengeri-földnek megy neki a szarvas, azután a vaddisznó. . . . Ezért nyomorult az itteni nép! . . .

Ott kuporog a rutén az őrtűz mellett. Hóharmatos, hideg már akkor az éjszaka, én télikabátban is fáztam. Némelyik őr-tanyán csak gyermekek üldögéltek, ott dideregtek, vállukat hitvány gyapjas guba fődte, de mezítláb volt valamennyi. . . . Köröskörül nagy éjszaka. Se holdvilág, se csillagsugár. A hideg harmat átjár bőrt, izmot, csontot, velőt. . . . Kuporgó helyzetéből fölemelkedik egyik, körülnez, sípol, kürtöl, ostort csattogat és kiált. Kiáltás volt ez? . . . Nem. . . . Üvöltött. . . . nem is üvöltött, de eldördült. . . . Hörgése volt ez egy haldoklónak, amelyről hull a kínos élet nehéz terhe. . . . Nekem szívemig hatott e kiáltás, ez a panaszos hang, amitől még most is reszketek. . . .

Ez a kiáltozás évek sora óta tart. Mikor jut az el az egész nemzet fülébe, mikor hallja meg a hatáság is azt, amivel teli

van az éjszaka? . . . Mikor hallják meg már egyszer az illetékes körök ezt a szörnyű kiáltást? . . .

Ezt a kiáltást hallotta meg Egán is, mikor lemondva a fényes állásokra való meghívásokról, életét a nép ügyének szentelte.

A besétált kazár mindenk előtt a már meglepedett kazárok és bennszülöttek között levő arányszámról tudakozódik.

A törvényes arányszám = 1: 14.

Megélhetésének ez a legelső föltétele. Mert tizennégy existenciából már meg lehet élni egy kazárnak. ... Ez nem lopással oldja meg az élet problémáját, mint a cigányok, aki nem tehet arról, hogy minden a másé, de közvetítéssel. Ezen a téren hihetetlen rekordot ér el. Bennszülöttek semmiféle vásárt nem köthetnek egymással anélkül, hogy közbe ne lépjen a kazár, gondosan leszedvén magának a közvetített üzlet tejfölt. Mindenütt ott van, mindenütt közbelép, alkuszik, vásárt csinál és megakasztja a vásárt, ha közvetítését el nem fogadják.

Frigyesfalván két rutént láttam dolgozni a vasúti töltésen. A két munkás mögött két kazár állott hallgatagon. Másnap reggel megint ott vesződik a két munkás a talpfák kicserélésével, rongyosan, mezítláb; a két kazár megint ott áll a hátuk megett. Mit csinálnak ezek? Mit? ... A kazár lefoglalta magának a munkát 80 krajcáros napszámért és ledolgoztatja a ruténnal. Munkát közvetít. Ha adósa neki a rutén, akkor kamatban dolgozik és nem kap semmit; ha nem adósa, akkor kap negyven krajcár napszámot. Mert úgy dukál, hogy semmittevésért a kazár is megkapja a negyven krajcár napszámot. A kazár oda áll az állam és polgár közé rabszolgatartónak. A rutén izzad, a kazár zsebel . . .

Miért nem kapja meg a rutén egyenes kézből a munkát? Miért . . . Ebben a kérdésben is ott rejlik a nyomor kútfeje. Miért hogy a kazár tudja meg és nem a rutén, hogy talpfák kell cserélni, hogy megrongált töltést kell helyreigazítani, hogy terhet kell fuvarozni? Miért értesül a kazár dolgokról, amikről a ruténnak fogalma sincs? Miért? . . . Azért, mert a kazárban évszázadokon át az a tulajdonság fejlődött ki, hogy a mások

munkáját a maga hasznára tudja fordítani. Másé legyen a ve-rejték, övé a siker. Másnak a munkáján, másnak az erőfogyásán gyarapodjék az ő ereje.

A ruténnek rossz táplálkozása, a zord éghajlat, a hideg, a nappali munka, az éjjeli ébrenlét, a fogyatékos ruházkodás élet-szükségletévé teszi a pálinkát . . . A szerencsétlen iszik, mert éhes, mert fázik, mert nem bírja a munkát, mert beteg, iszik rossz szokásból búfelejtőnek és mert a kazár könnyen adja. Ám a pálinka a kazárnál van. Hordószámra áll nála a bűnnev, mely erőt ad, éhséget csillapít, nyomort feledtet ... A rutén lelke át van hatva a meggyőződéstől, hogy élete boldogsága attól a pálinkától függ, amit a kazár tőle megtagadhat . . . Hogyne fogadná hát tanúk előtt, hogy tartozása épen annyi, amennyit e felsőbb lény mond, ígéri is, hogy a szolvai vásár után meg-fizeti, kamat fejében is szívesen ígér neki minden hatos után egy krajcárt hetenkint ... Az Isten áldja meg! . . .

Nem sorolhatom fel e szűk helyen, miként virágzik a pálinka-kultusz vasárnaponként. Miként küldi a részeg parasztot a kazár szóval, és miként fogja le tettel. Meg van ez írva Bartha köny-vében élethíven. Nem adhatom még itt elő a pénz, a pálinka, a bolt, a marha, a legelő, a föld, a tűz és víz és mindenféle lehetséges uzsora nemét, amikről nekünk soha fogalmunk nem volt, de amelyek a kazár boldogulásának és a megszállt nép pusztulásának leghathatósabb tényezői . . . Eminenter a pálinka. Tessék csak utána nézni, hogyan mozdult meg Magyarország minden göröngye, mily roppant küzdelembe került, míg az akció elérhette, hogy legalább zárt palackokban szeszes italt is árul-hassanak a hegyvidéken felállított hitelszövetkezeti árúraktárak ...

Ne sajnáljuk azt az egy-két koronát, amennyiért minden könyvkereskedésben megszerezhetjük Bartha Miklósnak ezt a könyvét (megrendelhető az «Ellenzék» kiadóhivatalában, Kolozs-várt). Valódi élvezet ennek az olvasása, annak a látása, miként alakú a nyomorban sínylődő életerős emberré, a szolga sza-baddá, az elnyomott rab önálló egyénné, a szerencsétlen pária, – boldog emberré . . .

És most, hogy a felvidéki nyomor a gyógyulás stádiumába jutott, most, hogy az akciót az egész ínséges felvidékre ki akarják terjeszteni, mozgalom indul ez áldásos akció ellen olyanok részéről, akik az akció mibenlétét nem ismerik, és még kevésbé ismerik Darányi miniszter intencióját és legkevésbé sem ismerték Egán Edét, és akik antiszemita mozgalomnak bélyegzik ezt.

Meggyőződésünkkelé lett a gondolat, hogy ez üdvös és kivált nemzeti szempontból első rangú kezdeményezés hajótörést fog szenvedni az ellenséges irányú hangulat áramlatában, ha nem alakúli egy erőteljes és mindenható közvélemény, mely a dolgok, viszonyok, célszabályok és eszközök alapos ismeretével leszerelje az ellenséges hangulatkeltést. Lelkemet égeti a vágy – hogy mindenki meggyőződjék soraimból a földművelési kormány hegyvidéki akciójának helyessége, célszerűsége és szükségessége felől. És ha le tudnám győzni az erőszakos támadások által ez akció ellen szított ellenszenvet, ha be tudtam terelni az érdeklődést, ha tudtam egy kis lángot éleszteni a közönség szívében, hogy keblére ölelje ezt a mozgalmat és a magyar faj szeretete ügyének tekintse azt a meggyőződésemet, hogy közjogi helyzetünkben a nemzeti kérdés csakis egy ilyen akcióval oldható meg, ha mindez sikerülne nekem: örökké boldog ember volnék, mert elmondhatnám, hogy népmentő munkában nekem is van egy parányi részem.

Amiket előadtam, legnagyobb részt Bartha Miklós saját szavai. Csak közbe-közbe szóltam bele én is a magam hangján, ami azonban majdnem teljesen egybeolvad azokkal, mert nem tudtam szabadulni azon gondolatoktól, azon érzelmektől, miket legnagyobb részben tőle vettem át, de amik kisebb részben bennem is már régen megvannak gyermekkorom óta, hisz mármárosi vagyok. E gondolatoknak, érzelmeknek azok az igazi kifejezései, amiket használ; ezeket tehát nem is szabad megváltoztatni. Nem gondolom, hogy saját szavaim közbeszövése által egy cseppet is változtattam volna az eredetinek szellemén; de

ha mégis – akaratlanul – megtörtént, bizonyosan meg is felelek érte.

Papok és erdészek! Érdemes emberek! Akik e szegény nép között laktok, egyedül ti lehettek állandó támaszai annak! És mi többiek se húzódozunk azok bajának fölismerésétől, mi is segítünk rajtok, segítsünk ezáltal magunkon is és mindnyájunkon.

FRANKOVICS.

EGY NAGYHÍRŰ KÖNYV. (A dr. Nagy Károly theol. tanár szerkesztésében megjelenő «*Vasárnap*» című képes családi heti újságból.)

A könyv címe, melyről itt szólani fogunk ez: «Kazár Földön.» Írta Bartha Miklós, a kolozsvári «Ellenzék» című újság főszerkesztője s a zentai kerület országgyűlési képviselője, a híres ellenzéki politikus és még híresebb író.

Micsoda alkalomból írta e könyvet? – Hosszú volna ezt részletesen elmondani. De röviden megmondjuk. Van vagy 7 esztendeje, hogy újságokban és gyűléseken mind hangosabb lett a panasz, hogy Magyarország északkeleti hegyvidékein nagy a szegénység, a nyomorúság, sokszor télen éhínségben pusztulnak az emberek, nyáron pedig tömegesen vándorolnak ki Amerikába. A nép, mely itt lakik, nem magyar anyanyelvű ugyan, hanem rutén és görög-katholikus vallású. – A rutént kisorosznak is mondják, mivel évszázadok előtt Kisoroszországból vándorolt be hazánkba ugyanazon az úton, melyen egykor őseink jöttek: a Vereckei-szoroson és megtelepedtek a Beszkidek aljában. Innen terjedtek el Bereg, Ugocsa, Zemplén, Máramaros stb. megyékbe.

Hazánk más nyelvű polgáraitól abban különböznek, hogy amíg a többiek rendszerint mind a magyar-ügy ellen küzdöttek mindenkor, ezek mindig a magyarokkal tartottak. Rákóczinak ezek voltak a legbuzgóbb hívei és katonái s 1848-ban is ezek a magyar honvédek soraiban harcoltak. Papjaik legnagyobb része ma is jól beszél magyarul s iskoláikban is sok helyt magyarul tanítanak, sőt van templomuk, hol az istentisztelet nyelve is magyar.

A sok panasz végre felhívta a kormány figyelmét s a viszonyok tanulmányozására kiküldtek egy Egán Ede nevű skót eredetű, de régen nagy magyarrá lett embert. Ennek a jelentéséből világos lett, hogy a szegény rutén nép megélhetésének két nagy akadálya van. Az egyik az, hogy ezen a vidéken egy olyan nagy birtok jutott a tagosítás folytán egy ember kezébe, amelyik jóval nagyobb egy vármegyénél, akkora, mint egy német kiskirályság s ez a nagy birtok a helytelen tagosítás folytán valóságos átok a népre. Ez a birtok a régi Rákócziak birtoka, most a gróf Schönborné. Ami pedig a legfőbb baj benne, az, hogy itt semmi erdőgazdaság nincs, hol a nép pénzt kereshetne, hanem vadászterület, melyet roppant gazdag ura csak arra tart, hogy szarvasokat, őzöket, vaddisznókat stb. tenyesszen, mikre aztán nagyúri vendégeivel öszönként vadászhasson. E vadak aztán a szegény rutén faluknak az erdők közt elszórt határait folyton pusztítják s ezek miatt a nép még legelőt is alig kap az uradalomtól.

A másik baj az, hogy e szegény nép nyakára roppant sok lengyel- és galíciai vuklis zsidó, úgynevezett khazar, vándorolt be Galáciából, kik pálinka-méréseik folytán kezükbe kerítik a népet és pénz-, föld-, felesmarha- stb. uzsorával kiszipolyozzák, mint a pók a hálójába került legyet, míg elpusztul.

A kormány elhatározta, hogy segít ezen a népen és pedig úgy, hogy gazdaságilag megerősíti s kiveszi az uzsorás kazárok karmai közül. A feladatra a földművelési miniszter, Darányi Ignác, vállalkozott, az egész dolog vezetését pedig a helyszínén Egánra bízta.

Egán először is arra célzott, hogy hegyvidék lévén, itt csak a marhatenyésztés segíthet a népen. A Schönborn-uradalomtól rengeteg hegyi legelőket vett bérbe, jófajta marhákat osztott ki a nép között, hitelszövetkezeteket csinált minden községben, hogy az emberek olcsó pénzt kapjanak, végre szövetkezeti boltokat létesített, hogy a kazárok a kereskedelem útján ne szipolyozzák a népet. A legelőbért és a marhaárak visszafizetését pedig csak öt év után kívánta rátáborni, mikor már több marhája lesz a szegény ruténnek.

Ezért a népmentő munkáért, különösen mikor a hitelszövetkezetek és szövetkezeti boltok felállítottak, a zsidók és zsidó újságok roppantul rátámadtak Egánra és Darányi miniszterre, hogy ők üldözik a zsidókat. Lett nagy láрма. Ekkor ment el Bartha Miklós arra a vidékre, hogy szemeivel lásson mindent. Látott, s meggyőződött arról, hogy mekkora gonoszság ezt a szép, népmentő munkát gyanúsítani. És megírta e könyvét: «Kazárok földjén» címmel. E könyvben megrázó igazsággal ismerteti a szomorú helyzetet s magasztalja a szép népmentési munkát.

Ezt akarjuk olvasóinkkal bő kivonatokban megismertetni.

S miért? – kérdezzhetik sokan.

Feleletünk egyszerű. Azért, mert ugyanaz a baj, az elszegényedés és kivándorlás, ha némileg eltérő okokból és formában is, de nagyon fenyegeti erdélyi magyarságunkat is és főleg a székelyeket.

Fenyegeti pedig annyira, hogy a mentésre immár nem elég a jó tanács, hanem határozottan állami beavatkozás és állami vezetés alatti segítség szükséges.

A kormány erre nézve meg is tette az első lépést. Megbízta Sándor János marosvásárhelyi főispánt a székely segélymunka vezetésével. E lelkes, kiváló ember, a székelyek nagy barátja, meg is fogja tenni, ami csak lehetséges. De kell, hogy a nép is bízzék benne. Hogy tudja, miszerint amit a kormány akar, az a nép jólétének emelése. Hogy lássa meg más példán is: hogy néznek ki a bajok, mi azoknak a forrása s nyíljék fel a szeme saját bajainak s azok forrásainak felismerésére is, és keresse a javulás útját, vagy ha arra reávezették, tudjon azon jární kitaró munkával.

Mert nem az a segítség, hogy alamizsnát kapjunk, amely úgy is hamar elfogyna; hanem az, hogy tanuljunk meg élni és gyümölcsözőleg munkálni. Dolgozni magunkért és egymásért s a közjóért.

Ez a népmentő, népnemesítő munka egyházilag sem közömbös. Jó nép, művelt nép, jólétben levő nép erkölcsileg és vallásilag

is jobbá lesz, vagy legalább is könnyebben azzá tehető. Igaz: nem a gazdagság és anyagi jólét a legfőbb dolog, de ebben a világban minden nemes cél megvalósításának anyagi eszközökre van szüksége.

Egyházunk érdekében állónak is tekintjük tehát a Bartha Miklós nagyhírű könyvének megismertetését, melyből jövő szármunktól kezdve «Tárca» rovatunkban szemelvényeket közlünk. A jó munkán legyen Isten áldása!

*

A KAZÁROKRÓL. (A «Magyarország»-ból.) Budapest, júl. 5.

Dr. Neuwirth Elek, jónevű kassai orvos, az alábbi levelet intézte Bartha Miklóshoz:

Uram!

Amikor a «Kazár Földön» című könyve megjelent és az arra vonatkozó bírálatok ismertette lettek, én is nagy érdeklődéssel olvastam el ezen üzemeket és nemtelen cselekedeteket, miket ott a kazárok a rutén néppel véghez visznek és bizton remélttem, hogy a ki nem maradható emóció első tünete az lesz, hogy úgy a kormány, mint a nemzet egész társadalma, kivétel nélkül érélyesen hozzá fog látni, gyors és határozott intézkedésekkel oda fog hatni, hogy az országot a jövőben ezen káros, minden ízében megmételtyezett elemtől meg fogja óvni.

Amennyiben szerény nézetem szerint a hazai zsidóságnak ethikai és morális önvédelmi tekintetben első feladata ily intézkedést provokálni, én, aki a Nagyságod által teljesen objektíve leírt élő tényeket, ott a helyszínén személyesen átélt tapasztalatok által teljesen beigazoltaknak találok és azokhoz még sokkal diffamálóbb, súlyosabb eseteket is fel tudnék hozni, e könyvet szélesebb körben ismertetem, az abban hangoztatott igazságokat kiemeltem tisztán a célból, hogy a zsidóság részéről nyíltan egy közleményben hangoztassék ez elemek beözönlésének káros volta. Amennyiben Ungár Miklós, úr helybeli gyáros, spontán ily közleményt írt és óhajtja, hogy ez a «Magyarország»-ban világot

lásson, én vagyok bátor Nagyságodnak a cikket mellékelve beküldeni azon kérelemmel, méltóztassék azt a nevezett lapban közzétenni.

Kitűnő tisztelettel

Dr. NEUWIRTH ELEK ~~gsk-cvcs~~

Itt adjuk a levélhez mellékelt cikket:

Kazár Földön, Ez a címe Bartha Miklós tavaly megjelent művei egyikének. Hogyan került kezeimhez?

Sokat hallottam róla, sokat írtak felőle; vehemens támadásnak volt kitéve, lelkes védelemben részesült. Elolvastam.

Ama sejtelem, mely eddig csak a ködfátyol homályában vilant meg agyamban, tetté vált Bartha Miklós tolla alatt. Rákfene pusztít a nemzeti lét organizmusán s sorvasztja erejét. A rákfénének szerintem csak egy medicinája van: a kés. Kár, sajnálom, hogy Bartha e következtetésre csupán utal, de tartva az antiszemitizmus vádjától, le nem vezeti. Pedig joga lett volna hozzá: a kritikának szent jogánál fogva.

Bartha vádja lehet való és lehet téves, de eleve az antiszemitizmus bélyegét rásütni vétek.

Legkevésbé tehetik azt zsidó hitsorsosaim, mert a védelem ez esetben identifikálás. Pedig a gaz védelme tilos. Bartha esengve kéri is a magyar zsidókat, hogy ne azonosítsák magukat a kazárokkal.

Szószerint írja: «A zsidó vallású magyarokat, akikben oly nagy az érzékenység, annyi a tudományszomj, a becsvágy, a költészet, a zeneérvék: kérve kérem, ne azonosítsák magukat ezzel az érzéktelen, tudatlan, ambíció nélkül való, durván materialis és mosdatlan fajjal. Ne üldözzék, ne kárhoztassák Egánt, aki egy szerencsétlen és együgyű népet megmenteni iparkodik ennek a számító, élelmes, de erkölcsi tekintetben a vadállatok nível álló söpredéknek karmai közül.»

Kell ennél több? Nos Bartha még többet nyújt.

Azt mondja: «Zsidó mindig volt és mindig lesz; mindenütt volt és mindenütt lesz. De kazár nincs mindenütt. Kazár név

alatt lengyelzsidót értek. Ezen általános nevet azért nem használom, mert a szerencsétlen lengyel nemzetet kímélni akarom, hogy neve ilyen összeköttetésben szerepeljen. És nem használom azért sem, mert a zsidó szó vallásfelekezeti fogalom. Már pedig óvakodni akarok annak a vádnak a színétől is, mintha vallásfelekezeti szempontok vezetnének.»

Mit mondjon hát még! Jellemzi a kazárt. «Mindent kiaknázni az utolsó ízig; az embert az utolsó sóhajtásig, a barmot az utolsó nyögésig, a szerszámot az utolsó parányig, a földet az utolsó burjánig: ez a kazár gondolkodás princípiuma.»

Állítása helyességét számos fölsorolt esettel bizonyítja, vagy ha jobban tetszik, a számos, tudomására jutott eset tétele fölállítására kényszeríti.

Műve harminc fejezetből áll, minden egyes fejezete megérdemelné, hogy külön foglalkozunk vele. Helyenként elragadja a honfiúi hév, s költői magaslatra emeli. Olvassák e könyvet, olvassák mentül többen.

Felette érdekes a «kazár alakok» jellemzése. E cikkelyét a következő szavakkal végzi: «Az olvasó figyelmét bizonyára nem kerülte el, hogy mennyi éleslátás, mennyi fondorlat, mennyi furfang, a koncepciónak minő vakmerősége, az ellenaknak milyen biztossága nyilatkozik meg ebben az esetben.»

A Bartha által elmondott Gottesmann-Katz esetének ismerem én a pendantját. Csak az esetet mondom el; helyt, időt, nevet változtatok.

Kannengiesser Júda és Borgenicht Jeremiás Szolyván malomüzemet rendeztek be. Potomáron vásárolták össze a határ minden üszkös búzáját, a kiselejtezett rozsot, a felmaradt árpát. Ebből készítették aztán a tiszta búzalisztet. A ruténnek ez is jó.

De kalkulusukba hiba csúszott, elszámították magukat. A mixtum compositumot a rutén gyomra sem vette be. 5000 korona értékű liszt eladatlanul hevert, csak takarmányozásnál lett volna hasznavehető. De ez az eset az érték felének veszteségét jelentette volna. «Van egy eszmém, mondja Borgenicht. Eredj, aszsekuráld be a malmot, a többi az én dolgom.»

– Eredj te, mondja Kannengiesser.

«Én nem mehetek, mert én már négyszer égtem le, de neked csak egyszer volt bajod a biztosítóval, neked hisznek még.»

És Kannengiesser beasszekurálta a malmot.

A legközelebbi péntek reggelén Borgenicht üzemében több rendbeli mulasztást konstatál s kárát rutén munkásaival szemben 3 koronában állapítja meg. Majd megfizetitek, ti gazok.

Péntek délben magához hív két esküdtet egy korty szilvóriumra, egy kis kóstolóra. Akkor folyt az épp ez időtájra halasztott «malmi» fizetés. Három munkásnak egy-egy koronát húznak le.

Ez sok pénz! A munkások dühöngnek, káromkodnak, fenyegetnek.

Szombat reggelre, mire a két üzlettárs az imaházból hazajő, ketté volt törve a malom egy kis transzmissziója.

– Ez a rutének műve, – panaszolja Borgenicht a szolgabírónak. – Tanúim is vannak. Két esküdt véletlenül épp akkor járt nálam, amikor azok fenyegettek s boszúra esküdtek.

A szolgabíró még szombat délutánján bekísérteti a három rutént. Vasárnap reggel kihallgatják, de tagadják vétkes voltukat. Borgenicht előteremti két szavahihető tanúját, a két esküdtet. Ezek elmondják a tényt, az esetet. Igaz, Isten átkát hívták, majd befellegzik neked, majd megmutatom, hogy ki vagyok, majd megbánjátok ti azt. Hát ki más törhette volna el azt a masinát?

A szolgabíró ítélete még kíméletes volt, mert csak 48 órát diktált mindenik fejére. Azonban az eset nincs befejezve.

Hétfőn este mindhármukat szabadlábra helyezték. A három rutén ártatlanságának tudatában el volt keseredve. Újból átkozódott, újból fenyegetődzött ott, a nagy piacon, az egész nép füle hallatára.

Ezen az éjjelen a malom kigyuladt és természetesen porráégett minden. Az épületet megközelíteni nem lehetett, ott lán-golt a véletlenül éppen tegnap hozott szalma, széna is, mint másnap akarták elhelyezni a végleges helyen.

Ki lehetett a gyújtogató? Hogy kicsoda? Hisz a vak is

látja. Hát ki átkozódott, ki fenyegetett, kinek volt boszura oka. A dolog még kérdés tárgyát sem képezheti. A biztosító fizetett, mint a köles. A liszt jó áron kelt el.

De álljunk itt meg egy pillanatra. Észreveszik-e itt ama stratégiai zsenialitást, mely az eset mikénti iniciálása és lebonyolítása körüi megnyilvánult, ama mélységes kombinációt, lélektani dedukciót, mely a lánc egyik szemét a másikba illeszti, ama számfejtést, hol az ellenség szíve, lelke, agya csak arithmetikai tényezőként szerepel, oly tényező gyanánt, melynél, akár a hírheft brémai pokolgépnél, matematikai pontossággal előre van meghatározva, hogyan és mikor fog működni.

Így kell megtörténnie, mert másként nem történhetik. Erre a kalkulusra építem tervem.

Nos hát! Ez ellen küzd Bartha Miklós.

A felvidék lakóinak – úgy mondja – e hazában a helye. Meg nem engedhető, hogy a bevándorló kazárnak a kivándorló magyar, rutén és tót csináljon helyet. Mert nem a kazár növeli a föld termőképességét, hanem a magyar, a rutén, a tót Ez fekteti abba testi erejét, mely hat, alkot, gyarapít, s veszi kínos verejtéke fáradozásáért . . . a megélhetést.

A kazár bevándorlásnak kell gátat vetni, a hatóság félrevezetését megakadályozni. Igen, mert a tömeges bevándorlást csak a hatóság félrevezetése teszi lehetővé. Valamelyes rendeletünk megkívánja, hogy minden itt letelepedő idegen 300 korona értékű vagyont mutasson fel. E rendeletet azonban ki-játszák.

A már itt élő kazár bevándorló hitsorsosának egy lekötött, betűkre szóló takarékpénztári könyvecskét ad át. A hatóságnak ez fel lesz mutatva s aztán a kölcsönadónak visszaszolgáltatva. A könyvecskével visszaélés nem üzhető. A pénzt a takaréknak csak a betevő «előjegyzett» aláírására szolgáltatja ki. A könyvecske akár eldobható.

Évek óta így járja már!

Budapesten, mint hallom, a kazárok érdekében akció van készülöben. Az akció élén előkelő nevek vannak.

A mozgalmat, mint az állam ellen irányuló merényletet, rosszallom. Meg nem engedhető, hogy Egán fáradozásainak eredményei ellensúlyoztassanak.

Jó lesz vigyázni, az elővigyázat még soha nem ártott.

UNGAR MIKLÓS.

BARTHA MIKLÓS, MINT VEZÉRCIKKÍRÓ.

Dr. Kalmár Antal zentai ügyvéd, kinek közjog-történelmi művét («Beksics Gusztáv közjog- és történetírása. Kritikai tanulmány.» Irta Kalmár Antal. Ára 7 korona. Megjelent Budapesten, Révai és Salamon könyvnyomdájában.) felségárulás miatt a főügyészség lefoglalta, elkobozta és betiltotta: cikket írt Bartha Miklósról, mint vezércikkíróról. Érdekesnek tartjuk ezt a cikket olvasóinkkal annyival inkább közölni, mert dr. Kalmár nemrég megjelent és azonnal elkobzott könyvével nemcsak föltűnést keltett, de egyszerre minden előleges próbálgatások nélkül a legelsőbb rangú közjogi írók között foglalt megérdemelt helyet. A politika szempontjából vitatkozhatnak az udvari cukrászok a fölött, hogy vajjon helyes volt-e Ferencz József királyt olyan éles bonckés alá venni, miként azt dr. Kalmár tette; de vitát nem tűrő igazság, hogy dr. Kalmár fejtegetései ebben a 400 lapra terjedő könyvben elejétől végig a legszigorúbb tudományosság keretében mozognak és hogy ez a könyv rendkívüli magas közjogi és történelmi színvonaláról soha egy sorban sem sülyed le a pamfletirodalom nivójára. Hogy dr. Kalmár a jogosult bírálat fegyvereit használta-e Ferencz József királlyal szemben: azt majd az esküdtbírótság fogja eldönteni. De, hogy könyve a magyar függetlenségi törekvések bibliája és közjogi irodalmunknak igaz, drága-gyöngye, a fölött vitatkozni sem lehet. Érdekes tehát, hogy egy ilyen mélyen szántó tudós miként ír Bartha Miklósról. Cikke így hangzik:

Én, aki aktív politikában részt nem veszek, így tehát bizonyos filozófiai nyugodtsággal nézhetem és mérlegetelhetem a magyar közélet nemzeti harcait és harcosait: csak bámulni tudom

ebben a harcban Bartha Miklósnak titáni erejét. Mert, valamint a múlt század negyvenes éveiben az eszméknek azt a termelő forrongásait, amely középkori államéletünket átgűrta s eredményüi a 48-as törvényeket létrehozta – Kossuth hírlapi cikkei dobták nemzeti életünk áradatába: akként a mai hírlapírás alkotmányos műhelyében is Bartha Miklósnál tisztultabb felfogással senki sem halad azon az országúton, amelynek végén előbbutóbb Magyarország teljes állami függetlenségét fogja a nemzet megtalálni. Ezt a nemzeti harcot Bartha Miklós már harminc esztendeje vívja, vívja egy gyenge tollal, amelyhez hasonlóval – Kossuth Lajos óta – senki sem róta a magyar hírlapírás róna-mezejét. Ez a toll napról-napra kopás nélkül írja a vezércikkeket – mégpedig a magyar hírlapirodalom legjobb vezércikkeit. De miért legjobb vezércikkeit, – és milyennek kell lenni egy jó vezércikknek? Erre a kérdésre nem a sablonos irodalmi meghatározás, hanem az élet tapasztalatai szerint felelünk meg.

Minden újságolvasó embernek megvan többé-kevésbé a maga kedvelt újságja, amelynek még beosztásához is annyira ragaszkodik, hogy míg megszokott újságát el nem olvassa: addig más újságból még jóízüt sem tud olvasni. Annak még a híreit sem tartja olyan igaznak, mint a maga lapjának a híreit. Az újságot azonban tudni kell olvasni, hogy ne olvassunk el abból mindent – és mégis megtudjunk belőle mindent. Az olvasásnál első-sorban mindig a feltűnőbb politikai, vagy napi hírek érdekelnek bennünket s innen van, hogy megszokott lapunkat kézbe véve, először is futólagos szemlét tartunk annak tartalma fölött, a csemegefalatokat kiválogatjuk s a nehezebben emészthető vezércikkeket pedig többnyire a kanapé nyugalmas helyén a délutáni álom jótékony előmozdítására használjuk föl. Ezen leírásból már most önként következik a jó vezércikk. Annak t. i. olyannak kell lenni, hogy a lap tartalma fölött való futólagos szemletartást ne engedje meg, hanem a vezércikknek már a bekezdése, az első mondata ragadja meg az olvasót úgy, hogy addig ne is fordítson a lapon, míg a vezércikket

gyönyörrel végig nem olvasta. Akkor jó tehát a vezércikk, ha az az olvasókban a politikai és napihírek iránt nyilvánuló kíváncsiságot legyőzi s az olvasót egy tapodtat sem ereszti tovább, vagyis a vezércikknek az olvasó «remekpróbáját» kell kiállani.

És ebben lángeszű mester – Bartha Miklós.

Az országnak politikai, történeti és nemzeti igazságait vezércikkeikben mások is találgatják föl, de az igazságnak olyan megkapó és meggyőző formájában senki úgy föl nem találja – mint Bartha Miklós: Ezek az igazságok nyomban behatolnak agyunkba, lelkünkbe, szívünkbe s ennek vérkeringésével testünknek minden porcikájába. Egy régi író, Kászonyi Dániel, mondta az 1830-iki Kossuth Lajosról, hogy különösen azon tulajdonsággal bírt, hogy mindent, amit mondott és állított, cáfolhatatlannak tűnt föl. Így vagyunk Bartha Miklós vezércikkeivel is, s hamarjában alig tudunk számot adni magunknak arról, hogy mi teszi ezt Barthánál: a stílusnak utánozhatatlan művészete-e, nemcsak mindent átkapcsoló, de egyúttal fojtó, törő, zúzó logikája-e, tudása-e, vagy az eszméiben rejlő nemzeti igazságok-e? Bizonyára van abban része mindannyinak. Innen van például (hogy csak a legutóbb történt eseményekre mutassak rá), hogy a mentelmi jog lényegének meghatározásánál ő találja meg a legfőbb közjogi igazságot, (Lásd a «Jogállamban» megjelent közjogi vitákat) innen van, hogy bármelyik találmásra kikapott vezércikke is megérdemli az érc-táblára való fölvételét. Én már tíz év óta gyűjtöm e vezércikkeket s ha azok összegyűjtve könyv alakban adatnának ki: bizonyára nem volna kapósabb könyv a magyar politikai irodalomban. Egyik nem régi vezércikkében is annyi az egymásra rakott igazság, hogy avval méltán kedveskedhetünk az «Összetartás» karácsonyi olvasóinak:

«Harminc év óta szolgálom a függetlenségi eszmét. Szolgálom pedig azzal a hittel, hogy ennek az eszmének győznie kell. Győznie kell pedig először azért, mert ez az egyedül való politikai igazság; mert másodsor csak ez felel meg a nemzet

történelmi tradícióinak; mert harmadszor középeurópai hivatásának a magyarok hazája másként, mint államiságának teljes kidomborításával, nem felelhet meg; mert negyedszer az uralkodóház trónjának biztonságát csupán az egységes, a gazdag, a kielégített, az erőforrásait szabadon kifejtő Magyarország garantírozhatja; mert ötödször azt a világtörténelmi átalakulást, melytől fogva a Habsburgok elveszítették Németországra a befolyásukat és tartományaikkal együtt kiléptek a német Bundból és azt a másik világtörténelmi alakulást, melynél fogva Törökország megszűnt európai nagyhatalom lenni: a kontinentális politika egyensúlya szempontjából sem tetőzheti be egyéb, mint Magyarország nemzetközi pozíciójának teljes helyreállítása úgy, amiként azt a mohácsi vész előtt bírta.

A Habsburgok súlyos veszteségeket szenvedtek a német-egység és az olasz-egység által. Kiszorultak Németországból és kiszorultak Olaszországból. Ezzel a ténnyel a Habsburg-hatalom súlypontja Bécsből áttolódott Budapestre. Aki félreismeri ezt a fontos momentumot, nem méltó a népek sorsának vezetésére. Ez a momentum pedig szükségképpen vonja maga után hazánk állami függetlenségét a Habsburgok uralkodása alatt. Ilyen formán a magyar függetlenségi eszme korunk legreálisabb eszméje. Világ folyását meg nem értő sablonpolitikusok mondhatják csupán, hogy a függetlenségi politika délibáb-kergetés. Az események és szükségék üttöérverése azt bizonyítja, hogy állami függetlenségünk nem probléma, hanem nemzeti életfeltétel és természetes konzekvenciája a harminc év alatt lefolyt világeseményeknek. Aki ennek ellentáll, a megtörtént események vaskövetkezetességű logikai rendjének áll ellent. A gyümölcs érést akarja késleltetni. Behunyja a szemét, hogy mondhassa, nincsen világosság. Megállítja a zsebóráját, hogy mondhassa, megállott az idő.»

Ezeket a sorokat minden faluvégre, az útmutatók táblájára kellene felírni. Hogy mutatná éjjel-nappal boldog- és boldogtalanoknak: merre kell Magyarországnak haladnia.

Zenta város követeinek díszes sorában találunk már minisz-

téri képviselőt (gr. Rádayt), találjuk a Magyar Tudományos Akadémia elnökét (gr. Lónyayt), de még ezeknek a működése is nyom nélkül enyészik el ott, ahol Bartha Miklós mindenkoron maradandó mély történeti vágásokat hagy hátra szentséges élet-célunk: az ország függetlenségének eléréséhez.

KALMÁR ANTAL DR.

TARTALOM.

	Lap
BEVEZETÉS, írta: <i>Sebesi Samu</i>	3
ELŐSZÓ, írta: <i>Ábrányi Kornél</i>	5
BARTHA MIKLÓS ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE, írta: <i>Sebesi Samu</i>	11
KAZÁRFÖLDÖN	105
Magyarázat	109
Egán Ede	115
A Máv.	120
Kazár nyomok	124
Az uradalom. Munkács	127
A jó földesúr	129
Mikor a nagybirtok átok	134
A szuverének	138
A Schönberg bárók	143
Örtüzek	147
A közigazgatás	149
Az uradalom. Egy probléma	153
A kazárok	158
A bevándorlás	163
A település	167
A georgina	172
Két napszámos és két kazár	177
A pálinka	183
A kazár működik	189
Juh és ökör	194
A felesmarha	198

	Lap
Bolt- és legelő-uzsora.....	203
Nemzeti szempont.....	208
A magyar zsidókhoz.....	213
A kígyó elnyeli a békát.....	219
Az első lépés.....	224
A második lépés.....	230
A harmadik lépés.....	233
Hitelszövetkezet.....	237
Egán működik.....	241
Áruraktárak.....	246
Az állami boltok.....	250
Verecke.....	252
Részletek.....	255
Egán működik.....	259
A lelkészek.....	266
Iskolázás.....	271
Kazár alakok.....	276
Elvérés.....	283
El Brazíliába.....	287
Zárszó.....	293
Utóirat.....	297
«KAZÁRFÖLDÖN» ÉS A SAJTÓ.....	301